

คัมภีร์อภิธานัปทที่ปกา

รจนาโดย : พระโมคคัลลานเถระ

แปลโดย : พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)
นายจำรูญ ธรรมดา

พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม ๒๕๕๙

จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการจัดพิมพ์ : โครงการเตปิฎกสุเตสึบัณฑิต เพื่อเฉลิมพระเกียรติ
เนื่องในโอกาสเฉลิมพระพรรษา ๕ รอบ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี

เจ้าภาพจัดพิมพ์ : บริษัทกลุ่มปาล์มธรรมชาติ น้ำมันปาล์มตราผึ้ง
ตระกูลควรทรงธรรม
และคณะนักศึกษาเตปิฎกสุเตสึบัณฑิต

พิมพ์ที่ : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ซ.ก้านน้มน้ำ ๓๖ ถ. ก้านน้มน้ำ
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์/โทรสาร : ๐๒-๘๐๒-๐๓๔๔
มือถือ : ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๕๐

Abhidhānappadīpikā

Of

Moggallānatthera

translated

by

Phramahā Phairod Niranrak

Jamroon Dhammada

published

by

Tepiṭaka Sutesīpaṇḍita Buddhism and Pāli
Learning Group Wat Bichayañātikarāma
varavihāra

Bangkok Thailand 2016

อภินิหารปฎิปปิกา

รจนาโดย

พระโมคคัลลานเถระ

วัดมหาเชตะวัน เมืองปุลัตตินคร ประเทศศรีลังกา

แปลและอธิบาย

โดย

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)

จำรูญ ธรรมดา

โครงการเตปิฎกสุเตสึบัณฑิต วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร

เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

ความหมายตราสัญลักษณ์

งานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ๒ เมษายน ๒๕๕๘

อักษรพระนามาภิไธย ส.ธ. ภายในกรอบสุพรรณเบจเพชรรัตน์ อักษร “ส” สีม่วงชาดแก่ อักษร “ธ” สีขาว บนพื้นสีม่วงครามอ่อน เป็นสีวันพระราชสมภพ ดวงเพชรรัตน์ ๕ ดวง หมายถึง ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๕ รอบ อักษรพระนามาภิไธย ส.ธ. อยู่ภายใต้พระชฎามีพระกลีบปีกพระยี่ก่าทองไม่ประกอบพระกรรเจียกจร เบื้องหลังพระชฎามีพระบวรเศวตฉัตร (พระสัสดปฏลเศวตฉัตร) คือ ฉัตรขาว ๗ ชั้น แต่ละชั้นมีระบายขลิบทองแผ่นลวด ๓ ชั้น ชั้นล่างสุดห้อยอุบะจำปาทองเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมราชกุมารี ทั้งสองข้างกรอบพระนามาภิไธย มีรูปเทพยดา พระกรหนึ่งประคองเชิญพระบวรเศวตฉัตร พระกรหนึ่งกระชับเถา บัวทองไว้ ชัดพระขรรค์ทรงเศวตพัสดราภรณ์ เขียนทอง เทพยดาข้างเลข ๖ (ด้านซ้าย) ทรงพระชฎาเดินหน ปีกพระยี่ก่าดอกไม้ทอง ทัดพระกรรเจียกจร และเทพยดา ข้างเลข ๐ (ด้านขวา) ทรงพระชฎามหากฐิน (พระชฎาห้ายอด) ปีกพระยี่ก่าดอกไม้ทอง ทัดพระกรรเจียกจร หมายถึง เทพยดาทรงมาบริรักษ์เฉลิมฉลองในมหามงคลกาลนี้ ให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิ์ พูนพิพัฒน์พระเกียรติยศยิ่ง พันสิ่งสรรพทุกซ์ ไรคันตรายทั้งปวง อนึ่ง เถาบัวทอง หมายถึง ทรงเนาวนิเวศน์ นามว่า “สระปทุม” ได้กรอบพระนามาภิไธย มีเลขมหามงคล ๖๐ ว่าทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษา บนพื้นสีหงสบาท (ส้มอ่อนหรือสีเท่าหงส์) เป็นสีวันพฤษหส์บติ ในคัมภีร์พระไสยศาสตร์ว่าเป็นมงคลอายุของวันพระราชสมภพ ถัดลงมามีเชิงลายฉนมสีหงชาด (ชมพู) เขียนอักษรไทยย่อสีทองว่า “ฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ” และ “๒ เมษายน ๒๕๕๘” บนห้องลายพื้นสีขาวถัดลงมาสะทอนถึงทรงเขียนชาญด้านอักษรโบราณและการโบราณคดีทั้งปวงด้วย

สัมโมทนียกถา

พระคัมภีร์อภิธานัปทีปิกา ผลงานของพระโมคคัลลานมหาเถระ
ชาวสิงห์ จัดเป็นคัมภีร์อภิธาน (พจนานุกรม) อย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ในกลุ่มคัมภีร์
พื้นฐานเพื่อการศึกษาภาษาบาลี ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย (๑) กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์
(๒) กลุ่มคัมภีร์อภิธาน (๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันท (๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ

ผู้ใดสามารถท่องจำคัมภีร์อภิธานัปทีปิกาได้ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็น
ผู้เชี่ยวชาญพุทธวจนะ สมดังที่ท่านผู้รจนาก็กล่าวรับรองไว้ว่า

อิห โย กุสโล มติมา ส นโร, ปญฺ โหติ มหามุนินो วจเน.

ผู้เชี่ยวชาญอภิธานัปทีปิกา คือ ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธดำรัส

การที่โครงการเตปิฏกสุเตสับัณฑิต ได้ทำการแปลและจัดพิมพ์
อภิธานัปทีปิกาไว้สำหรับใช้ในหลักสูตรครั้งนี้ เป็นเรื่องที่น่าถกเถียงเป็น
อย่างยิ่ง จึงขออนุโมทนาในปัญญาสังวัตตนิกรรมของโครงการเตปิฏก
สุเตสับัณฑิต ไว้ ณ โอกาสนี้

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

เจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

เจ้าคณะใหญ่หนกลาง

กรรมการมหาเถรสมาคม

ประธานที่ปรึกษาโครงการเตปิฏกสุเตสับัณฑิต

คำนำ

คัมภีร์อริธาน์ปทีปิกาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก เพราะช่วยบอกความหมายของภาษาบาลีแต่ละคำๆ ว่ามีความหมายว่าอย่างไร? มีกี่ความหมาย? และเป็นคัมภีร์ที่ช่วยตอบโจทย์เกี่ยวกับเรื่องลึกลับของคำบาลีได้ดี ทั้งนี้ โดยมีการจัดระบบแยกกลุ่มคำเอาไว้อย่างชัดเจนค้นหาง่าย ผู้ใดอยากรู้ความหมายของภาษาบาลีต้องเปิดคัมภีร์อริธาน์ปทีปิกา

อนึ่ง คัมภีร์นี้แม้เคยมีผู้แปลและพิมพ์เผยแพร่มาก่อนแล้ว แต่ทางโครงการเตปิฎกสุเตสียันติต ประสงค์จะสร้างและพัฒนาให้เป็นตำราประจำหลักสูตรของโครงการฯ จึงได้จัดทำอริธาน์ปทีปิกาฉบับสุเตสียันติตขึ้นมาในรูปแบบใหม่ที่กระชับและเปิดใช้งานได้ง่ายขึ้น ทั้งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนทุนในการสร้างต้นฉบับและจัดพิมพ์จากตระกูลควรทรงธรรม และบริษัทกลุ่มปาล์มธรรมชาติ น้ำมันปาล์มตราผึ้ง

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คัมภีร์อริธาน์ปทีปิกาฉบับนี้ จะก่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นักศึกษาผู้ปรารถนาความเชี่ยวชาญในพระพุทธพจน์สืบต่อไป

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)

ประธานโครงการเตปิฎกสุเตสียันติต

คำชี้แจง

อธิธานนปทีปิกาฉบับนี้ ผู้แปลเคยแปลไว้เมื่อครั้งเป็นสามเณร อยู่ที่สำนักบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๘) ร่วมกับ อาจารย์ พระมหาสมปอง มุทิโต ต่อมาทางชมรมนิรุกติศึกษา คณะ ๒๕ วัด มหาธาตุฯ ได้ทำการพิมพ์ที่ต้นฉบับไว้ โดยให้ชื่อว่า “อธิธานนปทีปิกาแปลฉบับ นักศึกษา” และมีการปริ้นท์ทำเป็นต้นฉบับถ่ายแจกจ่ายแก่นักศึกษาอยู่ช่วงหนึ่ง จะอย่างไรก็ตาม ผู้แปลเห็นว่า ฉบับดังกล่าวยังมีการแปลที่ไม่ค่อยจะสมบูรณ์ อันเนื่องมาจากตอนนั้นผู้แปลเองก็ยังไม่มีความรอบรู้ทั้งในภาษาบาลีและ ภาษาพม่า ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะมีการศึกษาอธิธานนปทีปิกา ที่โครงการ เทปิฎกสุเตสียันติต จึงได้นำข้อมูลเท่าที่มีอยู่ มาพิมพ์เข้าคอมพิวเตอร์ ใหม่ พร้อมกับลงมือแปลเพิ่มเติมและตรวจชำระแก้ไข คำแปลเดิมตลอด ถึงคำบาลีที่พิรุณบกพร่องทั้งหมด ร่วมกับ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล ประธานโครงการเทปิฎกสุเตสียันติต โดยใช้คัมภีร์อธิธานนปทีปิกา นิสสยะ ภาษาพม่าของพระอัครธัมมาภิวังสเถระเป็นแนวทาง ทั้งนี้ เพื่อจะ ได้นำมาใช้เป็นตำราสำหรับ การเรียนการสอนวิชาอธิธานนปทีปิกา ซึ่งเป็น วิชาที่สำคัญวิชาหนึ่งของโครงการ ฯ

ผู้แปลเชื่อว่า “ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ผู้ฉลาดในพระพุทฺธพจน์นั้น นอกจากจะเก่งในด้านการสร้างคำพุทฺธพจน์ด้วยสูตรไวยากรณ์แล้ว จะต้อง เก่งในการใช้ศัพท์และอรรถด้วย” เพราะว่าบางครั้งอรรถเพียงอรรถเดียว

สามารถมีศัพท์ใช้เป็นร้อย หรือศัพท์ๆ เดียวก็มีอรรถใช้เป็นร้อยได้ ดังนั้น หากรู้แค่ไวยากรณ์อย่างเดียวก็อาจจะทำให้มีปัญหาด้านการใช้คำศัพท์และอรรถได้ สมกับที่โบราณจารย์ท่านได้กล่าวไว้ว่า

สตลึงคสส อตถสส สตลกุณณธารีโน
เอกงคทสสี ทุมเมโธ สตทสสี จ ปณฺฑิโต.

อปทานอฎฐกถา

“อรรถๆเดียวมีศัพท์เป็นร้อย ผู้มีความรู้น้อยใช้ได้ศัพท์เดียว” (หรือ)
“ศัพท์ๆ เดียวมีอรรถเป็นร้อย ผู้มีความรู้น้อยแปลได้อรรถเดียว”

“แม้อรรถเดียวจะมีศัพท์เป็นร้อย แต่ปราชญ์ผู้มีความรู้ไม่น้อย ใช้ได้ถึงร้อยอรรถเลยทีเดียว

อนึ่ง ผู้แปล ขอกราบขอบพระคุณพระมหาเถรานุเถระทั้งผู้ที่เป็นครูอาจารย์และผู้ที่อยู่ในฐานะความเป็นอาจารย์ ขอขอบคุณโครงการเตปิฎกสุเตสับัณฑิตที่สนับสนุนการจัดทำอภิธานปิทีปิกาในครั้งนี้ ตั้งแต่จัดสร้างต้นฉบับจนสามารถพิมพ์ออกมาเผยแพร่เป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษามหาวิทยาลัยในประเทศไทย

จำรูญ ธรรมดา

กรรมการผู้จัดการโครงการเตปิฎกสุเตสับัณฑิต

มีนาคม ๒๕๕๙

บทนำ

คัมภีร์พื้นฐานในการศึกษาพระไตรปิฎก

พุทธบริษัทผู้มีศรัทธาอุทิศสาหะปรารภนาจะศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์อย่างละเอียด สามารถทำได้โดยศึกษาคัมภีร์นิรุตติศาสตร์ ๔ คัมภีร์ตามลำดับดังนี้ คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์ฉันท คัมภีร์อรรถาธิบาย และคัมภีร์อภิธาน

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี ซึ่งมีมากมายหลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่และคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อย รจนาด้วยภาษาบาลีล้วนก็มี แปลและอธิบายเป็นภาษาอื่นก็มี เช่น ภาษาไทย สืหฬ เทวนาครี พม่า ลาว เขมร และอังกฤษ เป็นต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วนคือ

สูตร คือ กฎเกณฑ์แม่บท

วุตติ คือ คำอธิบายสูตร

อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างที่ยกมาอ้างอิง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ มี ๓ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มคัมภีร์กัจจายณะ ซึ่งมีคัมภีร์บริวาร เช่น นยาสะ, นยาสฎีกา, กัจจายนสูตรัตถะ, กัจจายนสูตรตนิทเทสะ, กัจจายนวัณณนา, พาลาวตาระ, พาลาวตารฎีกา, ปทฐุปสัทธิและปทฐุปสัทธิฎีกา เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลานะ ซึ่งมีคัมภีร์บริวาร เช่น โมคคัลลานปัญจิกา, โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา, ปทสาธนะ, ปโยคสิทธิ, ปทสาธนฎีกาและนิรุตติที่ปนี เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มคัมภีร์สัททนีติ ได้แก่ คัมภีร์สัททนีติ มีทั้งหมด ๓ คัมภีร์ คือ สัททนีติปทมมลา สัททนีติธามมลา และสัททนีติสุตตมลา รจนาขึ้นหลังคัมภีร์อื่นและเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่กว้างขวางและละเอียดพิสดารที่สุด ไม่มีคัมภีร์บริวารเหมือน ๒ กลุ่มข้างต้น

๒. คัมภีร์ฉันท

คัมภีร์ฉันท ในวงการภาษาบาลี หมายถึง คัมภีร์วุตโตทัย ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์กำหนดพยัญค์, ครุ, ลหุ, มาตรา ในการประพันธ์บทกวีหรือฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นวิธีแต่งคาถา มีคัมภีร์บริวารหลายเล่ม อาทิเช่น คัมภีร์ฉันทโหมฏฐีและคัมภีร์ฉันทโหมฏฐีฎีกา เป็นต้น

๓. คัมภีร์อสังการะ

คัมภีร์อสังการะ หรือ เกฏฐะ ในวงการภาษาบาลีหมายถึงคัมภีร์สุโพธาสังการะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้สำนวนภาษาให้มีความสละสลวยงดงามและมีชีวิตชีวา อธิบายคุณและโทษของการใช้ศัพท์และอรรถะแห่งคำศัพท์ตลอดถึงอรรถแห่งวากยะ เป็นต้น

๔. คัมภีร์อภิธาน

คัมภีร์อภิธาน หรือคัมภีร์นิชัณฐหรือคัมภีร์นิชัณฑุ เป็นคัมภีร์พจนานุกรมบาลีที่ว่าด้วยศัพท์บาลีที่รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นคาถาบาลีล้วน ได้แก่ คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา อันเป็นคัมภีร์แบบร้อยกรองเก่าแก่ที่สุดในสายบาลี รจนาโดยพระอาจารย์โมคคัลลานะเถระ ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป และในคัมภีร์บริวารอื่นๆ อีกหลายเล่ม เช่น คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาฎีกาและคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาสุจิ เป็นต้น

คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ คัมภีร์นี้ นิยมใช้เรียนและสอนกันมาแต่โบราณกาล ส่วนในประเทศไทยเคยมีการเรียนการสอนทั้ง ๔ คัมภีร์ แต่ขาดช่วงไป ไม่มีการเรียนการสอนเป็นเวลาเกือบร้อยปี เนื่องจากเนื้อหาสาระมีความกว้างขวางละเอียดพิสดารและใช้เวลามากในการศึกษาเรียนรู้ ทั้งยังขาดเอกสารตำราอธิบายขยายความอันเป็นเหตุให้เข้าใจยากและล่าช้า ต่อมาเมื่อประมาณ ๓๐ ปี มีนักปราชญ์ผู้ประสงค์จะรื้อฟื้นการเรียนการสอนแบบดั้งเดิม อันเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขปัญหาข้อสงสัยในพระพุทธรพจน์ให้มีความเข้าใจถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด จึงได้เริ่มทำการเรียนการสอนคัมภีร์เหล่านี้มาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์นิษัณฐ(นิษัณฐ)

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤต ภาษาปรากฤต อันเป็นภาษาที่เก่าแก่ในประเทศอินเดีย ในภาษาทั้ง ๒ นั้น ภาษาสันสกฤต เป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวนโวหาร ปริยาย และเป็นภาษาที่ใช้จารึก ศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์(อภฺยาสฺสวฺย) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฺสวฺย- กฺลา) อีกทั้งยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดูและศาสนา พุทธฝ่ายเหนือคือมหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำ ทุติยสังคายนา จึงเป็นเหตุให้มีคัมภีร์อภฺยาสฺสวฺยภาษาสันสกฤตที่รวบรวม โวหารต่างๆ เกิดขึ้นมากมายหลายคัมภีร์ ในจำนวนนั้น คัมภีร์อภฺยาสฺสวฺย ที่มีชื่อที่สุดคือ **คัมภีร์อมรโกสะ** ที่รจนาขึ้นโดยปราชญ์ชื่อ **อมร- ลิงหะ** เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต มี คัมภีร์ปาณินิ เป็นต้น ไว้อย่างครบถ้วน อีกทั้งการรจนานั้นก็ใช้ศัพท์ที่รัดกุม แต่มีเนื้อหามาก แสดงนามและลึงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย แต่ก็ยังไม่ใช่คัมภีร์อภฺยาสฺสวฺยยุคแรกสุด เพราะ มีคัมภีร์อภฺยาสฺสวฺยอีกคัมภีร์หนึ่งที่นักปราชญ์รจนาขึ้นในยุคแรกๆ และยังมีปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน คือ **คัมภีร์นิษัณฐ**

คัมภีร์นิษัณฐ เป็นคัมภีร์อภฺยาสฺสวฺยย่อ ที่รวมเอาเนื้อหาใน คัมภีร์ไตรเพทไว้ คือ อิรุเวห ยชุเวท สามเวท ที่มีใช้ในสมัยนั้น คัมภีร์ นิษัณฐที่ว่านี้มีเนื้อหายาวประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่ง ออกเป็น ๕ อัธยาเย(ปริจเฉท) อัธยาเย แรก ว่าด้วยบทที่เป็นไวพจน์ของ แผ่นดิน ๑๒ บท ไวพจน์ของทองคำ ๑๕ บท ท้องฟ้า ๑๖ บท เป็นต้น ส่วนอัธยาเยที่เหลือก็แสดงปริยายบทคล้ายคลึงกันนี้และยังได้รวบรวมเอา บทกริยาอาชยาตที่มีความหมายเหมือนกันกับบทว่า “**ชลติ**” (สว่าง) ได้แก่

บทว่า ภาราขเต ภาราศเต ภาราศยติ ที่ทยติ โสจติ มนทเต ฌนทเต ไรจเต
โฆยตเต โทยตเต ทยุมต อิติ เอกาทศ ชวรติ กรमाणะ¹

ในพระไตรปิฎก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติ
ของพราหมณ์ ผู้เป็นนักปราชญ์ไว้ว่า “พราหมณ์ผู้มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพท
พร้อมด้วยนิษัณฺณและเกฏฺฐะ”² คำว่า”นิษัณฺณ” หมายถึง คัมภีร์นิษัณฺณ
ข้างต้นนั่นเอง คัมภีร์นิษัณฺณนี้ รจนาขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์นิรุตตะ ซึ่งเป็น ๑
ในคัมภีร์เวททางคะ ๖ อันเป็นคัมภีร์บริวารของคัมภีร์เวท พระไตรปิฎก
แสดงคัมภีร์นิษัณฺณไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์เวท ดังนั้น คัมภีร์
นิษัณฺณจึงไม่ได้หมายถึงคัมภีร์นิษัณฺณสาขาอื่น เช่น ราชนิษัณฺณ เป็นต้น
ที่เป็นสาขาของวิชาคัมภีร์อายุรเวท แม้คัมภีร์นิษัณฺณนี้จะมีเนื้อความเกี่ยว
ต่อผู้ศึกษาไตรเพท แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป เป็นภาษาที่
ใช้จารึกวรรณคดี เช่น อติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวยะ (กาพย์) นาฏกะ
(นาฏศิลป์) เป็นต้น ศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิษัณฺณจึงไม่เพียงพอแก่การใช้
จึงทำให้มีนักปราชญ์รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์
ได้แก่ คัมภีร์อมรโกสะ เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงวรรณคดีต่างๆ
อย่างทั่วถึง ในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆ เหล่านั้น โบราณจารย์ใช้คัมภีร์
นิษัณฺณนี้เองเป็นต้นแบบ

ศัพท์โวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิษัณฺณและอมรโกสะเป็นต้นนั้น
มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับพระไตรปิฎก ก็มี ไม่สอดคล้อง ก็มี พระโบราณ-
จารย์ฝ่ายภาษาบาลีในยุคต้น ได้อาศัยคัมภีร์อภิธานสันสกฤตดังกล่าวช่วย
ในการค้นคว้าพระไตรปิฎก ทั้งนี้เพราะคัมภีร์อภิธานสายบาลียังไม่มี

¹ นิษัณฺณ ๑/๑๖

² พ.อุปทาน. ๓๓/๑๓๗/๒๔๐

ต่อมา รว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาปรักกมพาหุ
ที่ ๑ จึงได้มีการรจนาคัมภีร์อภิธานสายภาษาบาลีขึ้น ชื่อว่า “อภิธานป-
ปทีปิกา”

อภิธานนปทีปิกา

คัมภีร์อภิธานนปทีปิกา เป็นคัมภีร์ว่าด้วยนามบัญญัติของวัตถุ สิ่งของ
บุคคล ในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกบาดาล และอบายภูมิ รวบรวมนาม
ศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์ที่ตรงกันกับพระบาลีคือพระไตรปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่
โดยพระโมคคัลลานะเถระ แห่งวัดมหาเชตวันซึ่งสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระ
มหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ปกครองประเทศศรีลังกา พระองค์ทรง กอรปด้วย
ทานคุณและศีลคุณ เป็นต้น ทรงประสานความแตกแยกของพระสงฆ์ ๓ วัด
ใหญ่ คือ มหาวิหาร, อภยคีรี และมหาเชตวัน ให้สมัครสมานสามัคคีพร้อม
เพรียงกันดีแล้ว ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ เพื่อทำนุบำรุง
พระพุทธศาสนา โดยใส่พระทัยเป็นอย่างดีตลอดพระชนมายุของพระองค์ รว
พ.ศ. ๑๗๐๐ วัดมหาเชตวันตั้งอยู่ที่เมืองปุลัตตินคร ปัจจุบันเรียกว่าเมือง
โปโลนนรูวะ ประเทศศรีลังกา

แม้การรจนาคัมภีร์อภิธานนปทีปิกาก่อให้เกิดอภัยคัมภีร์อมรโกสะกัจจิง แต่
มิได้หมายความว่า เป็นการปวิรรตมาทั้งหมด เพราะท่านผู้รจนาได้อิงอาศัย
นัยต่างๆ ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก ดังจะเห็นวิธี
การรจนาคัมภีร์อภิธานนปทีปิกาที่ถือนัยคล้อยตามพระไตรปิฎก เป็นต้น เช่น

ในธัมมสังคณีได้ขยายอรรถของบทว่า “บาลี” ไว้อย่างพิสดารว่า “ผลโส พุสสนา สัมพุสสนา สัมพุสสิตตัม” และอธิบายอรรถของ “จิตต” ไว้ว่า “จิตตัม มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตณฺ มนินฺทริยํ วิญญานํ วิญญานักขนฺโธ ตชฺชามโนวิญญานธาคู”³ อธิบายอรรถของ “วิตก” ว่า ตกโก วิตกโก สงกปโป อปปนา พยปปนา เจตโส อภินโรปนา สมมาสงกปโป”⁴ อธิบายอรรถของ “ปัญญา” ว่า ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลลภุขณา อุปลภุขณา ปจฺจุปลภุขณา ปณฺทิจจํ โกสสลํ เนปฺยุณํ เวทพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิสฺสสนา สมฺปชฺฌณํ ปิโธโต ปญฺญา ปญฺณินฺทริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตุลํ ปญฺญาปาสาทิ ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺไซโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมมาทิฏฺฐิ”⁵

จะเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทที่เป็นไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิภังค์ว่าด้วย เวทจนหาระ นอกจากนี้ยังมีปรากฏอยู่ในมหานิทเทสและจุฬนิเทศอีกด้วย โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัยและบทกริยาอาขยาตเป็นต้น เช่น

กามยมานสฺสาติ กามยมานสฺส อิจฺจมานสฺส ปตฺถยมานสฺส
ปิฬายมานสฺส อภิชฺปฺมานสฺส⁶

สมฺมิชฺฌตฺติ อิจฺจตฺติ สมฺมิชฺฌตฺติ ลภตฺติ ปฏฺฐิลภตฺติ อธิคฺจตฺติ วินฺทตฺติ”.⁷

³ อภ. สง. ๑/๑๘

⁴ อภ. สง. ๑/๑๘

⁵ อภ. สง. ๑/๑๘

⁶ พ. มหานิ. ๒๙/๒/๒

⁷ พ. มหานิ. ๒๙/๓/๒

แม้ในอรรถกถาและฎีกา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ จึงทำให้ทราบ
ว่า โดยส่วนมากพระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานูปทีปิกานี้ท่านได้อาศัย
ถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก

อนึ่ง พระโมคคัลลานเถระนั้นมีหลายรูป ผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์
โมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะเช่นกัน พระคันธกรนาจารย์บางท่าน
จึงสำคัญว่า ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานูปทีปิกาและคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัล-
ลานะ เป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็ลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกันกับ
พระอาจารย์โมคคัลลานมหาสามี ผู้รจนาคัมภีร์สัททลักษณะ ซึ่งเป็นคัมภีร์
ไวยากรณ์น้อยอีกเล่มหนึ่ง

โบราณจารย์ส่วนมากเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่
และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกันเช่น

พระโมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานูปทีปิกา พำนักประจำ
อยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุสฺสทนิคร สังกัดสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัล-
ลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ พำนักประจำอยู่วัดอุปัชฌาย
เมืองอนูราธปุระ สังกัดในอุตฺตรมูลนิกาย ในประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

พระอาจารย์โมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานูปทีปิกานั้น เดิน
ตามพระกัจจายนะเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ส่วนพระโมคคัล-
ลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะถือนัยต่างออกไป ซึ่งพอจะมี
ข้อวินิจฉัยได้ดังนี้

ในคัมภีร์กัจจายนะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี นิ นิ อว แต่ไม่มี
โอ ในคัมภีร์โมคคัลลานะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี นิ อว โอ แต่
ไม่มี นิ

ในคัมภีร์อภิธานัปทปิปปิกา แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท ตามนัยของ
คัมภีร์กัจจายณะ คือมี นิ นี อว ไม่มี โอ

ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้ จึงวินิจฉัยได้ว่า พระอาจารย์โมคคัลลานเถระ
ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปทปิปปิกา กับพระอาจารย์โมคคัลลานเถระผู้รจนา
คัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานั้นเป็นคนละรูปกันแน่นอน

อภิธานัปทปิปปิกากับอมรโกสะ

พระโมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปทปิปปิกา โดยอาศัย
ความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อภิธานสันสกฤตอื่นๆ
เช่น คัมภีร์อมรโกสะที่รจนาโดยท่านอมรสิงหะ ดังนั้น คัมภีร์อภิธานัป
ทปิปปิกา กับคัมภีร์อมรโกสะจึงมีเนื้อหาในคาถาบางแห่งใกล้เคียงกัน เช่น

๑. มีปริภาสาคล้ายคลึงกัน

ในคัมภีร์อมรโกสะ มีปริภาสว่า

ปฺรายนฺโศ รูปเกเทน

สาหจฺรยาจจ กุตุรจิตฺ

สตุรฺรปฺนปฺสํ เชนยํ

ตทฺวิเศษฺวิเระ กวฺจิตฺ.^๘

ปวิรรตเป็นบาลีว่า

^๘ อมรโกส คาถา ๓

ปายโส รูปเภเทน

สาหจริยา จ กุตุรจิ

ถีนุณปุสกํ เณยํ

ตพพิเสสวิธี กวจิ.

ส่วนในคัมภีร์อภิธานันตปิปปิกา ก็มีปริภาสาว่า

ภิกฺขุโย รูปนุตราสาห-

จริเยน จ กตฺถจิ

กฺวจาหจฺจวิธานน

เณยํ ถีนุณปุสกํ.⁹

คาถาทั้ง ๒ นี้มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะการวางบทในคาถาเท่านั้น

๒. มีการแบ่งกัณฑ์คล้ายคลึงกัน

ในคัมภีร์อมรโกสะ แสดงเป็นกัณฑ์มี ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุตติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์

ในคัมภีร์อภิธานันตปิปปิกา ก็แสดงเป็นกัณฑ์มี ๓ กัณฑ์เหมือนกัน คือ สัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์

⁹ อภิธาน. คาถา (๑)

๓. เนื้อหามีส่วนเหมือนกัน

เช่นในคัมภีร์อมรโกสะ กล่าวว่า

สรีรสาธนาเปกขิ

นิจจํ ยํ กम्म ตํ ยโม

นิยโม ตุ สยํ กมมา-

นิจจมาคนตุสาธน์.¹⁰

ส่วนในคัมภีร์อิธานัปปีปิกา ก็กล่าวไว้คล้ายๆกัน ว่า

ยํ เทหสาธนาเปกขิ

นิจจํ กम्मมยํ ยโม

อาคนตุสาธน์ กम्मํ

อนิจจํ นิยโม ภเว. ¹¹

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระโมคคัลลานเถระ นั้นได้มีการรวบรวมศัพท์
บางศัพท์ที่เข้ากันได้ตามพระพุทฺธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะเพิ่มเติมไว้ใน
คัมภีร์อิธานัปปีปิกาด้วย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิกฺโข ปโยคมาคฺคม

โสคเต อาคเม กฺวจิ

นิฆณฺฑยุตฺตติยจํ

นามลึงค์ กถียติ.¹²

¹⁰ อมรโกส. ๒/๗/๔๙

¹¹ อภิธาน. ๒/๔/๔๔๔

¹² อภิธาน. คาถา (ณ)

การจัดแบ่งเนื้อหา

ในคัมภีร์อิทธินิพนธ์ที่ปีกามีการจัดแบ่งกัณฑ์ไว้เป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ๆ ดังนี้

๑. สัคคกัณฑ์ แสดงศัพท์โวหารที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูร เป็นต้น ไว้เป็นกลุ่มศัพท์ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกัน ทั้งยังได้รวบรวมโวหารที่เป็นไวพจน์ศัพท์เฉพาะที่ใช้ในพระพุทธศาสนาไว้คือ กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก วิริยะ เป็นต้น

๒. ภูกัณฑ์ แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ ภูมิวรรค ปุรววรรค นรวรรค จตูปพรรณวรรค อรัญญวรรค เสลวรรค และปาतालวรรค, **ภูมิวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปุรววรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับการเมืองและประเทศ **นรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตูปพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับวรรณะ ๔ **อรัญญวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา และ **ปาतालวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

๓. สามัญญกัณฑ์ แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ วิเสสยารัณวรรค แสดงศัพท์โวหารที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓ **สังกัณณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป **อเนกัตถวรรค** แสดงบทที่เกี่ยวกับเนื้อความหลายอย่าง และ **อัปยวรรค** แสดงอรรถของนิบาตและอุปสรรค

ในการแบ่งเป็นกัณฑ์นี้ ถ้าสังเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว จะได้เพียง ๒ กัณฑ์คือ

กัณฑ์ที่ ๑ สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน

กัณฑ์ที่ ๒ สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยยอนกัถวรรคและอัพยวรรคในสามัญกัณฑ์

ประโยชน์ของอภินันปทีปิกา

เมื่อนักศึกษานักค้นคว้า ได้เรียนคัมภีร์อภินันปทีปิกา ทรงจำขึ้นใจจะสามารถเข้าใจเนื้อหาสาระที่สุขุมลุ่มลึกได้โดยง่าย และเข้าใจพระบาลีที่เป็นพระพุทฺธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎก คือวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ฉะนั้น พระอาจารย์โมคคัลลานเถระ จึงได้กล่าวไว้ก่อนจบสัคคกัณฑ์ที่ ๑ ว่า

ธาเรนโต ชนตุ สเสนห-

มภินันปทีปิกัง

ขุทฺทกานยตฺถขานาติ

สมฺปสฺสตี ยถาสฺขิ.

ครูผู้สอนและนักเรียน ทรงจำคัมภีร์อภินันปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และโวพจน์ต่างๆ ที่น่าสนใจ เช่น พุทฺธ ศัพท์และโวพจน์ของ พุทฺธ เป็นต้นไว้ดีแล้ว ย่อมเข้าใจรรถาธิบายน้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เป็นต้น ได้โดยง่าย

การเรียนการสอนแบบพิสดารเช่นนี้ มีความจำเป็นต้องใช้ตำราจำนวนมาก ซึ่งปัจจุบันมีอยู่น้อยไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้เป็นที่ลำบากแก่ผู้เรียนผู้สอนอย่างมาก ดังนั้น ผู้เคยศึกษาคัมภีร์นิรุตติศาสตร์คือคัมภีร์บาลีใหญ่มาแล้ว จึงพากันริเริ่มจัดทำตำราฉบับแปลบ้าง อธิบายบ้าง คู่มือการเรียนการสอนบ้าง เพื่อใช้ประกอบการศึกษา คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ให้แพร่หลายกว้างขวางต่อไป

คัมภีร์บริวาร

(ก) อภินันปทีปิกาฎีกา

ตามที่กล่าวมา จะเห็นว่าคัมภีร์อภินันปทีปิกามีประโยชน์แก่กุล
ต่อนักศึกษา นักค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีบาลีเรื่อยมา อนึ่ง หลังจากที่มี
คัมภีร์อภินันปทีปิกาปรากฏเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แล้วก็ยัง
ไม่ปรากฏว่ามีคัมภีร์ฎีกาที่รจนาขึ้นโดยพระเถระชาวสีหฬเพื่ออธิบายขยาย
ความคัมภีร์อภินันปทีปิกานี้อีกเลยแม้แต่คัมภีร์เดียว จนมาถึงสมัยเมือง
ปinya (วิชัยปุระ) เป็นราชธานีของประเทศพม่า ปกครองโดยพระราช
สีหตู (พระเจ้าสีช้างเผือก) ราว พ.ศ. ๑๘๕๙ มีมหาอำมาตย์ท่านหนึ่งชื่อ
สิริมหาจตุรงค์พละ ผู้เชี่ยวชาญไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ได้รับรณาคัมภีร์
อภินันปทีปิกาฎีกาขึ้น โดยอาศัยคัมภีร์ฝ่ายภาษาบาลีและฝ่ายภาษา
สันสกฤต คัมภีร์นี้ได้รับการปริวรรตตรวจชำระและจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลี
อักษรไทยเป็นครั้งแรกโดยพระศรีสุทธิพงษ์(ปัจจุบันคือเจ้าประคุณสมเด็จ
พระพุทธชินวงศ์)

(ข) อภินันปทีปิกาสุจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภินันปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดง
รูปวิเคราะห์และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภินันป
ทีปิกา จึงยากต่อการค้นหาค้นหาบทต่างๆ ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๓๖ พระอาจารย์
สุภูติเถระชาวสีหฬจึงได้จัดทำและเรียบเรียงคัมภีร์อภินันปทีปิกาสุจิขึ้น
ใหม่ โดยเรียงบทไปตามลำดับตัวอักษร เพื่อสะดวกในการค้นหาศัพท์ ถือ

นัยการแสดงตามรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ ปัจจัยตามคัมภีร์อภิธานัป-
ปทีปิกา ฐิติ ทั้งยังได้เพิ่มเติมข้อความที่ควรรู้ควรเข้าใจจากคัมภีร์สห-
นิตีและสันสกฤตมารวมไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ควรค่าแก่การศึกษา
ค้นคว้าอีกคัมภีร์หนึ่ง

(ค) อภิธานัปทีปิกานิสสยะ

ในจารึกต่างๆ ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัป-
ปทีปิกานิสสยะ แต่มีศิลาจารึกที่วัดแต่กหน่วย แวกจีเอง เมืองพุกามเพียง
แห่งเดียว ซึ่งจารึกไว้เมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๖ ที่กล่าวถึงคัมภีร์
อภิธานัปทีปิกานิสสยะในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกที่สร้างถวายไว้พร้อม
กับวัด จึงทราบว่ามีคัมภีร์นิสสยะเกิดขึ้นแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดเจน
ว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่ก็เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยปinya นั้นแหละ ต่อมา
พระอัครธัมมาภิวันสเถระ ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปทีปิกานิสสยะขึ้น ชื่อว่า
อภิธานนิสสยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ที่วัดอโยธยาราม เมืองมณฑล ประเทศ
สหภาพพม่าและพระเกลาสเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปทีปิกานิสสยะ
ขึ้นชื่อว่าปชุกกูอภิธานนิสสยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ที่วัดมหาวิสุตาราม เมือง
ปชุกกู ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน

อภินันปทีปิกาในประเทศไทย

พระคัมภีร์อภินันปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ฉบับของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ ทรงเรียบเรียงถวายเพื่อเป็นราชพลีธรรมบรรณาการ แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖¹

ก่อนพระคัมภีร์อภินันปทีปิกา ฉบับมหาวิทยาลัย เคยมีคัมภีร์อภินันปทีปิกาแปลเป็นภาษาไทยฉบับโบราณ แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แปลและเรียบเรียงในสมัยใด

คัมภีร์อภินันปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่ชมรมนิสิตศึกษาจัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักสูตรให้นักศึกษาบาลีใหญ่เรียนในชั้นเรียน

¹ คัดจากสำเนาหนังสือที่มหาวิทยาลัย ส่งถึงเจ้าอาวาสวัดราชบพิธ เรื่อง ลิขสิทธิ์แห่งพระคัมภีร์อภินันปทีปิกา เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๗, พระคัมภีร์อภินันปทีปิกา พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

อุยโยชนกถา

โย สททสตถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑ
ฉนฺโทอลงกติสฺส นิจจกตาทิโยโค
โส'ยํ กวิตตวิกโล'ปิ กวีสุ สขฺขย-
มคฺคยห วิณฑติ หิ กิตฺติ'มมณฑรูป.

บุคคลผู้หมั่นฝึกฝนจนเชี่ยวชาญชำนาญ
ในคัมภีร์ไวยากรณ์, อภิธาน, อลังการ และฉันท
แม้จะมีได้รจนาคัมภีร์ใดๆ
ก็ได้รับเกียรติยกย่องว่าเป็นปราชญ์ภาษาบาลี

ปริภาสา

กฎเกณฑ์และคำแนะนำการใช้คัมภีร์

ภิกฺขุ โย รุปนฺตรา สาห-
กฺวจา' หจฺจวิธานน

จรีเยน จ กตถจิ
เณยฺมํ ถึปนฺนปฺสํ.

นักศึกษาศึกษาพึงทราบความเป็นไปของอิตถิลิงค์ ปุงลึงค์ และนปุงสกลึงค์
ของศัพท์แต่ละศัพท์ โดยนัย ๓ นัย คือ ๑. รูปันตรนัย ซึ่งเป็นนัยที่ใช้มาก
ที่สุด ๒. สาหจริยนัย ๓. อาหัจจวิธานนัย ซึ่งเป็นนัยที่พบเห็นบ้างไม่มาก

๑. สังเกตลึงค์โดยรูปันตรนัย

ในคาถาที่แสดงปริภาสาข้างต้นนั้น พึงทราบว่า คำว่า “รูปนฺตรา”
แปลว่าบทที่มีรูปพิเศษ หรือรูปที่มีเอกลักษณ์ในแต่ละลึงค์ปรากฏชัดเจน
บทที่มี อา อี อินี อิตถิโชตกปัจจัยเป็นที่สุดเป็นอิตถิลิงค์ เช่น กณฺญา,
ตณฺหา, นที, อิตถิ, ภิกฺขุณี, ยกฺขิณี. บทที่มี โอ เป็นที่สุด เป็นปุงลึงค์ เช่น
พุทฺโธ, มนุสฺโส, ปุคฺคโล. บทที่มีนิคหิต (ํ) เป็นที่สุด เป็นนปุงสกลึงค์ เช่น
คำว่า

นิพฺพานํ, จิตฺตํ, กุสฺลํ, ปุณฺณํ, ปาปํ

๒. สังกตลึงค์โดยสาหจริยนัย

คำว่า “สาหจริยน” คือ วิธีการที่ทำให้ทราบลึงค์ของบทที่มีลึงค์ยังไม่ชัดเจน เช่น บทที่ลงท้ายด้วยสระ อา อี อี อุ อุ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันในแต่ละลึงค์ โดยการเรียงบทนั้นๆ ไว้ใกล้กับบทที่มีลึงค์ชัดเจน เพื่อให้รู้ว่ามิลึงค์เหมือนกัน เช่น สหสสุโก สุขุมปติ^๑ ให้รู้ว่า สุขุมปติ เป็นปุงลึงค์เหมือน สหสสุโก

๓. สังกตลึงค์โดยอาหัจจวิธานนัย

นัยนี้ได้จากคำว่า “อาหจจ วิธานน” เป็นการบอกวิธีพิเศษ คือ ใส่บทที่กล่าวลึงค์(ลึงควาจาก) ได้แก่ ปุเม อิตถิย นปฺสเก อปุเม ปุณฺนปฺสเก นิตถิย นาริย ทฺวิสุ, ตีสุ เป็นต้น ที่ระบุว่าเป็นปุงลึงค์ อิตถิลึงค์หรืออนปุง สกลึงค์ ประกอบไว้ใกล้ๆ เพื่อให้รู้ลึงค์ของบทนั้นได้ชัดเจน เช่น

“อิตถิตถิย” (อิตถิ+อิตถิย)^๒ อิตถิศัพทเป็น อิตถิลึงค์

“อพฺภํ ตีสุ”^๓ อพฺภศัพทเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ (อพฺโภ, อพฺภา, อพฺภ)

“ทานวา ปุเม”^๔ ทานวนตฺศัพทเป็นปุงลึงค์

^๑ อภิธาน คาถา ๑๘

^๒ อภิธาน ๑๕๖

^๓ อภิธาน ๔๘

^๔ อภิธาน ๑๔

“อุปเม เทวตานี”¹ เทวตาศัพทเป็นอิตถิลิงค์และนปุงสกลิงค์
(เทวตา, เทวตานี)

“วชิรํ ปุณฺณปุสเก”² วชิรศัพทเป็นปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์
(วชิโร, วชิรํ)

“วิมานो นิตฺถิ”³ วิมานศัพทไม่ใช่อิตถิลิงค์นั่นคือเป็นปุงลึงค์
และนปุงสกลิงค์ (วิมานो, วิมาน)

“วฺภูจฺฐิ นาริยํ”⁴ วฺภูจฺฐิศัพทเป็นอิตถิลิงค์

๔. สัมผัสเกิดลึงค์จากการทำทวันทสมาส

อภินฺนลึงคานเียว ทวนฺโท จ ลิงควาจกา
คาถาปาทนมชฌมฺฐา ปุพฺพํ ынฺตยฺปเร ปรํ.

“ในกรณีทวันทสมาส ข้าพเจ้าจะนำเอาเฉพาะบทที่มีลึงค์ประเภทเดียวกันเท่านั้นมาประกอบเข้าสมาสกัน อนึ่ง ถ้ามีบทกล่าวลึงค์(ลิงควาจก) เรียงอยู่ท้ายหรือท่ามกลางของบาทคาถาแสดงว่าเป็นการระบุงศ์ของบทข้างหน้า แต่ถ้าบทกล่าวลึงค์เรียงอยู่เบื้องแรกของบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุงศ์ของบทที่เรียงอยู่ข้างหลังว่า

1 อภิธาน ๑๔

2 อภิธาน ๒๔

3 อภิธาน ๒๕

4 อภิธาน ๔๘

จะต้องเป็นบทที่มีลึงค์ประเภทเดียวกัน เมื่อต้องการทราบลึงค์ของบทที่ประกอบเข้าเป็นวันทสมาส ให้สังเกตที่ศัพท์ที่เรียงไว้ท้ายสุด ถ้าบทท้ายเป็นสมาสเป็นลึงค์อะไร บทที่เรียงอยู่ข้างหน้าก็เป็นลึงค์นั้นไปด้วย เช่น “วิมุตยสงขตธาตฺสุทฺธินิพฺพุติโย”¹ บทว่า “ วิมุตติ อสงขตธาตฺ สุทฺธิ และนิพฺพุติ ทั้ง ๔ เป็นอิตถิลึงค์ ทั้งนี้โดยการสังเกตจาก “นิพฺพุติโย” ซึ่งมีรูปอิตถิลึงค์พหูพจน์

ปุมิตถียํ ปทํ ทวีสุ สพฺพลิงเค จ ตีสวिति
อภิธานนตรารมเก เณยฺยํ ตว’นต มถาทิ จ.

พึงทราบว่า บทว่า “ ทวีสุ” เป็นบทที่ระบุบุลึงค์และอิตถิลึงค์, บทว่า “ตีส” เป็นบทที่ระบุบุลึงค์ทั้ง ๓ บทที่มี “ตฺ” ศัพท์เรียงไว้ข้างหลัง และบทอันมี อถ ศัพท์เรียงอยู่ข้างหน้า พึงทราบว่าเป็นอภิธานบทใหม่”

บทว่า “ทวีสุ” ระบุบุลึงค์ของบทใด พึงทราบว่าบทนั้นเป็นไปได้ทั้ง ๒ ลึงค์ เช่น “ทพฺพคา เตสุ เย ตีส”² อสนิ ศัพท์เป็น ๒ ลึงค์ คือ ปุงลึงค์ และอิตถิลึงค์

บทว่า “ตีส” ระบุบุลึงค์ของบทใด พึงทราบว่าบทนั้นเป็นไปได้ทั้ง ๓ ลึงค์ เช่น “อสนิ ทวีสุ”³ ในบรรดาศัพท์เหล่านั้น หากศัพท์ใดใช้เป็นคุณศัพท์ ศัพท์นั้นเป็นลึงค์ทั้ง ๓

1 อภิธาน ๙

2 อภิธาน ๒๔

3 อภิธาน ๔๑

บทว่า “ตุ” อยู่หลังบทใด พึงทราบว่าเป็นอภิธานศัพท์ใหม่ เช่น “จิโน สกโก ตุ สิหัตถโธ”¹ ตั้งแต่ สกก ศัพท์เป็นศัพท์ที่ใช้ในความหมายใหม่ที่แตกต่างจาก ชิน ศัพท์ที่อยู่ในคาถาบาทเดียวกัน

บทที่อยู่หลัง อถ ศัพท์ ก็เป็นบทที่อภิธานขึ้นศัพท์ใหม่ เช่น “อภิ โทโส ปโทโส’ถ สาโย สณฺณมา ทินฺจโย”² สายศัพท์ขึ้นอภิธานใหม่

ภิกฺขุ โปโยค’มาคมม โสคเต อาคม กุจิ
นิฆณฺฑยฺตติยจ’านีย นามลึงค์ กถียติ.

ข้าพเจ้านำเอานามและลิงค์ที่เป็นอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสของพระสุคตมาแสดงเป็นส่วนมาก บางคาถาได้นำอุทาหรณ์ในคัมภีร์นิฆณฺฑ ที่สอดคล้องกับพระพุทธรูปมาแสดงไว้ด้วย

บทที่นำมาแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกานี้ ส่วนมากได้นำมาจากพระไตรปิฎกและบางครั้งก็นำเอาบางบทที่ไม่ขัดต่อพระพุทธรูปมาจากคัมภีร์อภิธานสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆณฺฑและคัมภีร์อมรโกษ(อมรโกสะ) เป็นต้น มาแสดงไว้ที่นี้ด้วย

อนึ่ง โดยส่วนมาก จ อปิ ปี ศัพท์ในคาถาทั้งหลาย จะมีอรรถสมุจ- จยะ ทำหน้าที่ประมวลเอาศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกัน แปลว่า “และด้วย อนึ่ง แม่” แต่ในบางคาถา จ อปิ ปี ตุ อถ ศัพท์ พึงทราบว่า ไม่มีความหมายพิเศษอะไร ใส่เข้ามาเพื่อให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น

¹ อภิธาน ๔

² อภิธาน ๖๘

สารบัญ

	หน้า
สัมมนาเทียกถา	ก
คำนำ	ข
คำชี้แจง	ค
บทนำ	[๑]
อุยโยชนกถา	[๑๗]
ปริภาสา	[๑๘]
สัคคกัณท์	๖
ภูกัณท์	
- ภูมิวรรค	๗๒
- ปุรวรรค	๘๐
- นรวรรค	๙๒
- จตุพพรรณวรรค	
- ชัตติยวรรค	๑๓๐
- พราหมณวรรค	๑๖๒
- เวสสวรรค	๑๗๙
- สุททวรรค	๒๐๓

	หน้า
- อรัญญวรรค	๒๒๓
- อรัญญาทิวรรค	๒๔๖
- ปาตาลวรรค	๒๖๒
สามัญญกัณฑ์	
- วิเสสยาธีนวรรค	๒๗๙
- สังกัณณวรรค	๓๐๒
- อนนัตถวรรค	
- คาถาเนกัตถวรรค	๓๑๑
- อัชฌาเนกัตถวรรค	๓๓๙
- ปาหาเนกัตถวรรค	๔๓๗
- อัပ္พยวรรค	๔๘๘
นิคมน์	๕๒๐
อภิธานักขราวลิ	๕๒๔

กัมภีร์

อภินิหารปราบทมิฬ

อธิธานัปปีปิกา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.

พุทฺธุปปณาม

ตถาคต โย กรุณากโร ภิโร

ปยาต'โมสซช สุขปปทํ ปทํ

อกา ปรตถํ กลิสฺมภเว ภเว

นนามิ ตํ เกวลทุกฺกรํ ภิ.

โย ตถาคต พระตถาคตเจ้าพระองค์ใด กรุณากโร ผู้ทรงเปี่ยมด้วย
พระมหากรุณา โอสซช ทรงสละแล้ว ปทํ ซึ่งพระนิพพาน ภิโรปยาตํ อันเข้า
ใกล้พระหัตถ์ สุขปปทํ อันให้ซึ่งความสุข ภิโร ทรงกระทำอยู่ เกวลทุกฺกรํ
(ปญฺจวิธปริจจาคาทิกํ) ซึ่งการบริจาคใหญ่ ๕ อย่าง เป็นต้น อันบุคคลกระทำ
ได้โดยยากยิ่ง ภเว ในสังสารภพ กลิสฺมภเว อันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์
อกา ทรงกระทำแล้ว ปรตถํ ซึ่งประโยชน์เพื่อบุคคลอื่น, อหํ ข้าพเจ้า นมา
มิ ขอนอบน้อม ตํ ตถาคต ซึ่งพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น

ธมฺมุปปณาม

อပ္ปชฺชํ ยํ มฺหิณฺณชฺรา ชฺรา

รฺชาทิมุตฺตา ยหิมุตฺตเร ตเร

จิตา ติวณฺณมฺพนิธี นฺรา นฺรา

ตริสฺสุ ตํ ธมฺมมชฺชปปทํ ปทํ.

มุนิกุญชรา พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ชรารุชาทิมุตตา ผู้พ้น
แล้วจากทุกข์ภัยมีความแก้และความเจ็บเป็นต้น อปุขยฺย ทรงบูชาแล้ว ยํ ธมฺมํ
ซึ่งพระธรรมใด, นรานรา มนุสฺยและเทวดาทั้งหลาย จิตา ผู้ดำรงอยู่แล้ว ยหิ
ตเร บนเรือสำเภาคือพระธรรมใด อุตฺตเร อันประเสริฐสุด ตริสฺสุ ข้ามแล้ว
ติวฏฺฐมฺพุนิธิ ซึ่งมหาสมุทรคือไตรวิภวํ, อหํ ข้าพเจ้า นมามิ ขอนอบน้อม
ต่อ อปิ ธมฺมํ แม้ซึ่งพระธรรมนั้น อหฺมปฺปหํ อันละซึ่งบาป

สงฆปปณาม

คตํ มุนินฺโทรสฺถุนุตฺตํ นุตฺตํ
สฺส
คณมปิ ปาณิกตสํวรํ วรํ
สทา คฺโคณเขน นินฺนตฺรณตฺรํ.

อหํ ข้าพเจ้า นมามิ ขอนอบน้อม ต่อ คณมปิ แม้ซึ่งหมู่พระอริยสงฆ์ ๘
จำพวกนั้น คตํ ผู้ถึงแล้ว มุนินฺโทรสฺถุนุตฺตํ ซึ่งความเป็นบุตรแท้ๆ อันเกิดแต่พระ
อุระของพระจอมมุนี นุตฺตํ ผู้อันเทวดาและมนุษย์สรรเสริญแล้ว สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ผู้เป็นนื่อนาบุญของผู้ปรารถนาบุญทั้งหลาย สุตฺตํ ผู้มีชื่อเสียง ภาวนสฺสุ ในภพ
ทั้งหลาย ปาณิกตสํวรํ ผู้มีปาติโมกข์สังวรศีลอันกระทำไว้เพียงดังชีวิต วรํ
ผู้ประเสริฐ นินฺนตฺรณตฺรํ ผู้มีจิตบริบูรณ์ คฺโคณเขน ด้วยหมู่แห่งคุณมีศีลเป็นต้น
สทา ในกาลทุกเมื่อ

ปฏินญา

นามลึงเคสุ โกสลล' มตถนิจฉยการณ
 ยโต มหพพล' พุทฺธ- วจเน ปาฏวตถิน.
 นามลึงคานย'โต พุทฺธ- ภาสิตสสา'รหานย'ห
 ทสฺสยนโต ปกาเสสฺส' มภิธานปปทีปิก.

โกสลล' ความเป็นผู้ฉลาด นามลึงเคสุ ในนามและลึงค์ทั้งหลาย อตถ-
 นิจฉยการณ อันเป็นเหตุแห่งการตัดสินใจ มหพพล' อันมีกำลังมาก
 ปาฏวตถิน' ของชนทั้งหลายผู้ปรารถนาซึ่งความเป็นผู้ฉลาด พุทฺธวจเน
 ในพระพุทฺธพจน์ ยโต เพราะเหตุใด, อโต เพราะเหตุนั้น อห' ข้าพเจ้า
 ทสฺสยนโต แสดงอยู่ นามลึงคานิ ซึ่งนามและลึงค์ทั้งหลาย อรหานิ อันสมควร
 พุทฺธภาสิตสส ต่อพระไตรปิฎกอันเป็นพระดำรัสของพระพุทฺธเจ้า ปกาเสสฺส
 จักรจนา อภิธานปปทีปิก' ซึ่งคัมภีร์โดยให้มีชื่อว่า “อภิธานปปทีปิกา”

ปริภาสา

ภิกฺขุโย รูปนตฺรา สาห- จริเยน จ กตถจิ
 กวจา' หจจวิธานน เณยฺยํ ถิปุนนปฺสํ.

ถิปุนนปฺสํ อิตถิลิงค์ปฺงลึงค์และนปฺงสกลิงค์ (โสตุขเนหิ) อันนักศึกษา
 ทั้งหลาย เณยฺยํ พึงทราบ รูปนตฺรา โดยสังเกตจากรูปพิเศษ ภิกฺขุโย โดยมาก,
 สาหจริเยน โดยอาศัยความเป็นไปกับด้วยศัพท์ที่มีลึงค์แน่นอน กตถจิ ใน
 บางที่, อาหจจวิธานน จ และโดยอาศัยการใส่ลิงค์จากมาระบุลิงค์โดยตรง
 กวจิ ในบางที่

อภินนลึงคานเวย ทวนโท จ ลิงควาจกา
 คาถาปาทนมชฌฎฐา ปุพพ์ ยนตยปร ปรี.

ทวนโท ทวันทสมาส (มยา) อันเรา (กโต) กระทำแล้ว อภินน-
 ลึงคานเวย แก่ศัพท์ทั้งหลายที่มีลึงค์ไม่แตกต่างกันเท่านั้น ลิงควาจกา
 ศัพท์ที่ระบุงลึงค์ทั้งหลาย คาถาปาทนมชฌฎฐา ที่ตั้งอยู่ในที่สุดและท่ามกลาง
 แห่งบาทคาถา ยนติ ย่อมระบุนุ พุพพ์ ซึ่งลึงค์ของบทหน้า อปเร (ลิงควาจกา)
 ศัพท์ระบุงลึงค์ที่ตั้งอยู่ในเบื้องแรกแห่งบาทคาถา ยนติ ย่อมระบุนุ ปรี ซึ่งลึงค์
 ของบทหลัง

บุมิตถิยัม ปทํ ทวีสุ สพฺพลิงเค จ ตีสุวติ
 อภิธานนตรารมเภา เถยยัม ตว'นต มถาถิ จ.

ทวีสุ อิติ ปทํ บทว่า “ทวีสุ” โสตุชเนหิ อันนักศึกษาทั้งหลาย เถยยัม
 พึงทราบ(ว่าเป็นไป) บุมิตถิยัม ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์, จ ส่วนว่า ตีสุ อิติ ปทํ
 บทว่า “ตีสุ” โสตุชเนหิ อันนักศึกษาทั้งหลาย เถยยัม พึงทราบ(ว่าเป็นไป)
 สพฺพลิงเค ในลึงค์ทั้งสาม ตว'นต บทที่มี ตฺย ศัพท์ อยู่ท้าย อถาถิ จ และบทที่
 มี อถ ศัพท์อยู่เบื้องหน้า โสตุชเนหิ อันนักศึกษา เถยยัม พึงทราบ(ว่าเป็นไป)
 อภิธานนตรารมเภา ในการเริ่มต้นขึ้นศัพท์ไวพจน์ใหม่

ภียโย ปโยค'มาคมม โสคเต อาคเม กวจิ
นิฆณชยุตติญ'านี นามลึงค์ กถียตีติ.

ภียโย โดยมาก นามลึงค์ นามและลึงค์ (มยา อันข้าพเจ้า) กถียตี
กล่าวไว้ อาคมม โดยอาศัย ปโยค ซึ่งอุทาหรณ์ อาคเม ในพระไตรปิฎก
โสคเต อันเป็นพระดำรัสของพระสุคต, กวจิ จ และในบางที่ อานี นามา
แล้ว นิฆณชยุตติ ซึ่งอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆณชยุ อิติ

ปณามะ ปญฺญินา

ปริภาสา จบ

๑.

สักกักัณห์

๑. พุทฺธ ทสฺสโล สตถา
มุนินฺโท ภควา นาโถ	สพฺพญฺญ ทวิปฺพุตฺตโม
จกฺขุม’งคฺิริสฺส มฺนิ.
๒. โลกนาโถ’ นธฺวโร
สมนฺตจกฺขุ สฺสคฺโต	มเหสิ จ วินายโก
ภฺริปญฺโญ จ มารชิ.
๓. นรสีโห นรฺวโร
เทวเทโว โลกครุ	ธมฺมราชา มหามฺนิ
ธมฺมสฺสามี ตถาคฺโต.
๔. สยมภฺย สมฺมาสมพุทฺธ
ชินฺ สกโก ตฺย สิทฺธตฺโถ	วรปญฺโญ จ นายโก
สฺสทฺโธนฺนิ จ โคตโม.
๕. สกยสีโห ตถา สกย-	มฺนิ จ’าทิจฺจนฺธ จ.

๑-๔. พระพุทธเจ้า ๓๒ :

พุทฺธ, ทสฺส, สตถุ, สพฺพญฺญ, ทวิปฺพุตฺตม, มุนินฺท, ภควนฺตุ,
นาถ, จกฺขุมนฺตุ, อังคฺิริส, มฺนิ, โลกนาถ, อนธฺวร, มเหสิ, วินายก, สมนฺตจกฺขุ,
สฺสคฺต, ภฺริปญฺญ, มารชิ, นรสีท, นรฺวร, ธมฺมราชา, มหามฺนิ, เทวเทว, โลกครุ,
ธมฺมสฺสามี, ตถาคฺต, สยมภฺย, สมฺมาสมพุทฺธ, วรปญฺญ, นายก, ชิน

๕. พระพุทธโคดม ๗ : สกก, สิทฺธตฺถ, สฺสทฺโธนฺนิ, โคตม,
สกยสีท, สกยมฺนิ, อาทิจฺจนฺธ

๖. โมกฺโข นิโรธฺ นิพฺพานํ ทิปฺโป ตณฺหกฺขโย ปรี
 ตาณํ เลณํ รมฺรูปญจ สนฺตํ สจฺจํ มนาลยํ.
๗. อสงฺขตํ สีวํ มมตํ สฺสทฺททสํ
 ปรายณํ สรณํ มนฺตํ กิ ตถา
 อนาสวํ ฐวํ มนิทสฺสนาํ กตา
 ปโลกิตํ นิปฺปนํ มนฺนตํ มกฺขรํ.
๘. ทุกฺขกฺขโย พยาพชฺฌณจ¹³ วิวฺฆฺฏํ เขม เกวลํ
 อปวคฺโค วิราโค จ ปณฺธิตํ มจฺจุตํ ปทํ.
๙. โยคกฺเขโม ปารํ มปี มุตฺตนิสฺสนติวิสุทฺธิโย
 วิมุตฺตยํ สงฺขตธาตฺว- สฺสทฺธินิพฺพุตฺติโย สียํ.

๖-๙. พระนิพพาน ๔๖

โมกฺข, นิโรธ, นิพฺพาน, ทิป, ตณฺหกฺขย, ปรี, ตาณ, เลณ, รมฺรูป, สนฺต, สจฺจ, มนาลย, อสงฺขต, สีว, มมต, สฺสทฺททส, ปรายณ, สรณ, มนฺต, กิ, ตถา, อนาสว, ฐว, มนิทสฺสน, กต, อปโลกิต, นิปฺปน, มนฺนต, มกฺขร, ทุกฺขกฺขย, พยาพชฺฌ, วิวฺฆฺฏ, เขม, เกวล, อปวคฺค, วิราค, ปณฺธิต, มจฺจุต, ปท, โยคกฺเขม, ปาร, มุตฺตนิสฺสน, วิสุทฺธิ, วิมุตฺติ, สงฺขตธาตฺว, สฺสทฺธิ, นิพฺพุตฺติ.

¹³ พยาปชฌ

๑๐. ชีณาสโว ตว'เสกฺโข จ วิตราโค ตถา' รหา
เทวโลโก ทิว สคฺโค^{๑๔} ติทิว ติทสาลโย.

๑๐. พระอรหันต์ ๔ : ชีณาสว, อเสกข, วิตราค, อรหนต
สววรรค์ ๕ : เทวโลก, ทิว, สคค, ติทิว, ติทสาลย.

๑๑. ติทสา ตว'มรา เทวา วิพุธา จ สุธาสีโน
สุรา มรุ ทิวกา จา มตปา สคฺควาสีโน.

๑๒. นิชฺชรา' นิมิสา ทิพฺพา อปุเม เทวตานี จ^{๑๕}

๑๑ - ๑๒. เทวดา ๑๔

ติทส, อมร, เทว, วิพุธ, สุธาสี, สุร, มรุ, ทิวกา, อมตป, สคฺควาสี,
นิชฺชร, อนิมิส, ทิพพ, เทวต

(เทวด) เทวต ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อปุเม ในอิตถิลิงค์และ
นปฺงสกลิงค์

๑๓. สิทธิโร ภูโต จ คนฺธพฺโพ คฺยุหโก ยกฺขรกฺขสา
กุมภณฺโฑ จ ปิสาจาทิ นิทฺธิฏฺฐา เทวโยนิโย.

๑๓. เทวโยนิโย กำเนิดเทวดาทั้งหลาย (ปณฺธิเตติ) อันบัณฑิตทั้ง
หลาย นิทฺธิฏฺฐา แสดงไว้แล้ว (อฏฺฐธา) ว่ามี ๘ จำพวก (อิติ) คือ สิทธิโร

^{๑๔} นาโก (ส.)

^{๑๕} เทวดา เอว เทวตานี, สกตเถ, นปจฺจโย (ภู.)

ตระกูลสีทเทพ ภูโต ตระกูลภูตเทพ **คนธพโพ** ตระกูลคันธัพพเทพ **คุษโก**
 ตระกูลคุษกเทพ **ยภขรภขสา** ตระกูลยักขเทพและตระกูลรักษสเทพ
กุมภณโท ตระกูลกุมภณทเทพ **ปิสาจาทิ จ** และตระกูลปิสาจเทพ เป็นต้น

๑๔. **ปุพพเทวา** **สุริปปุ** **อสุรา** **ทานวา** **ปุเม**
ตพพิเสสา **ปหาราโท** **สมพโร** **พลีอาทโย.**

๑๔. **อสุร ๔** : **ปุพพเทว**, **สุริปปุ**, **อสุร**, **ทานว (อิเม)** ศัพท์ทั้งหลาย
 เหล่านี้ (**วตฺตฺนติ**) ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ปหาราโท **ปหาราทอสุร** **สมพโร** **สัมพรอสุร** **พลีอาทโย** และ
พลีอสุร เป็นต้น **ตพพิเสสา** เป็นประเภทของอสุรนั้น

๑๕. **ปิตามโห** **ปิตา** **พฺรหฺมา** **โลเกโส** **กมลาสโน**
ตถา **หิรณฺยคพฺโภ จ** **สุรเชฏฺโฐ** **ปชาปติ.**

๑๕. **พฺรหฺม ๘** : **ปิตามห**, **ปิตุ**, **พฺรหฺม**, **โลเกส**, **กมลาสน**,
หิรณฺยคพฺภ, **สุรเชฏฺฐ**, **ปชาปติ**

๑๖. **วาสุเทโว** **หริ^{๑๖}** **กณโ** **เกสโว** **จกฺกปาณฺย’ถ**
มหิสฺสโร **สิโว** **สูติ** **อิสฺสโร** **ปสุปตฺย’ปิ.**

¹⁶
 หริ(ภู.)

๑๗. หโร วุตโต กุมารโ ต ขนโท สตติธโร ภเว

๑๖. พระนารายณ์ ๕ : วาสุเทว, หริ, กณห, เกสว, จกุกปาณิ

พระอิศวร ๖ : มหิสร, ลิว, สูลิ, อีสสร, ปสุปติ, หร

๑๗. ขันธกุมาร(ลูกพระอิศวร) ๓ : กุมาร, ขนท, สตติธ

๑๘. สกโก ปุรินทโท เทว- ราชา วชิรปาณิ จ
สุขุมปติ สหสสโกไซ มหิโนโท วชิราวุธ.

๑๙. วาสโว จ ทสส- นยโน ตติวาธิญ
สุรนาถ จ วชิร- หตถ จ ภูตปตย'ปี.

๒๐. มฆวา โกสิโย อินโท วตฺรญ ปากสาสนโน
วิโทไซ'ถ สุชา ตสส¹⁷ ภริยา'ถ ปุริ ภเว.

๑๘ - ๒๐. พระอินทร์ ๒๐

สกก, ปุรินท, เทวราช, วชิรปาณิ, สุขุมปติ, สหสสกข, มหิโนท,
วชิราวุธ, วาสว, ทสสตนย, ตติวาธิญ, สุรนาถ, วชิรหตถ, ภูตปติ, มฆว, โกสิย,
อินท, วตฺรญ, ปากสาสน, วิโทไซ

ภริยา พระมเหสี ตสส ของพระอินทร์นั้น สุชา ชื่อว่า สุชา

¹⁷ สุชาตา'สส (ภู่.)

๒๑. มสกกสारा¹⁸ วสฺสโก- สารา เจวา' มราวตี
เวชนนฺโต ตฺ ปาสาโท สุธมฺมา ตฺ สภา มตา.

๒๑. ปุริ เมืองหลวง (ตสฺส) ของพระอินทร์นั้น มสกกสारा
ชื่อว่า มสกกสारा วสฺสโกสารา เจว ชื่อว่าวสฺสโกสารา อมราวตี ชื่อว่า อมราวตี
ปาสาโท ปราสาท ตสฺส ของพระอินทร์นั้น (ปณฺธิเตหิ)
อันบัณฑิตทั้งหลาย มตา พึงทราบ สุธมฺมา ว่ามีชื่อว่า สุธมฺมา

๒๒. เวชนนฺโต รโถ ตสฺส วุตฺโต มาตลิ สารถิ
เอราวโณ คฺโข ปณฺฑุ- กมฺพลฺโล ตฺ สีสาสนํ.

๒๓. สุวีโรจจาทยो ปุตฺตา นนฺทา โปกฺขรณิ ภาเว
นนฺทนิ มิสฺสกะ จิตฺต- ลตา ฝารุสกะ วนา.

๒๒. รโถ ราชรถ ตสฺส ของพระอินทร์นั้น เวชนนฺโต ชื่อว่า
เวชนันต์, สารถิ นายสารถิ(คนขับรถ) (ตสฺส) ของพระอินทร์นั้น (ปณฺธิเตหิ)
อันบัณฑิตทั้งหลาย วุตฺโต กล่าวแล้ว มาตลิ ว่ามีชื่อว่า มาตลิ, คฺโข ช้างทรง
(ตสฺส) ของพระอินทร์นั้น เอราวโณ ชื่อว่า เอราวณ, สีสาสนํ พระแท่นศิลา
อาสน์(ที่ประทับนั่งอันสำเร็จด้วยศิลา) (ตสฺส) ของพระอินทร์นั้น ปณฺฑุกมฺพล
ชื่อว่า ปณฺฑุกัมพล

๒๓. ปุตฺตา พระโอรสทั้งหลาย (ตสฺส) ของพระอินทร์นั้น
สุวีโรจจาทยो มีสุวีรเทพบุตร เป็นต้น, โปกฺขรณิ สระโบกขรณี(สระบัว) (ตสฺส)
ของพระอินทร์นั้น นนฺทา ชื่อว่า นันทา, นนฺทนิ สวนนันทะ มิสฺสกะ
สวน มิสฺสกะ จิตฺตลตา สวนจิตตลตา ฝารุสกะ และสวนฝารุสกะ วนา

¹⁸ มสกกสारा (ส.)

เป็นพระอุทยาน (ตลส) ของพระอินทร์นั้น

๒๔. อสนิ ทวีสุ กุลิส	วชิร ปุณนปัสเก
อจจรายติถิย วุตตา	รมาอลมพุสชาติ
เทวติถิโยถ คนรพพา	ปณจสิขิตติ อาทโย.

๒๕. อาวุธของพระอินทร์ ๓ : อสนิ, กุลิส, วชิร

(อสนิ) อสนิ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในปงลิ่งค์และอติถิ
ลิ่งค์ (วชิร) วชิรศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุณนปัสเก ในปงลิ่งค์และ
นปงสกลิ่งค์

เทวติถิโย เทพธิดาทั้งหลาย รมาอลมพุสชาติ มีนางรัมภา
และนางอลัมพุสา เป็นต้น อจจราย ชื่อว่า อจจราย(เทพอัปสร)ทั้งหลาย
(อจจราย) อจจรายศัพท (ปณจติเทหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย วุตตา กล่าวแล้ว
อติถิย ในอติถิลิ่งค์พหุพจน์ คนรพพา เทพดนตรีทั้งหลาย ปณจสิขิตติอาทโย
มีปัญจสิขเทพบุตร เป็นต้น

๒๕. วิมานอนิตติย พุยมห	ปิยส ตว'มต สุธา
สิเนรุ เมรุ ตติวา-	ธาร เนรุ สุธา จ.

๒๕. วิมานเทวดา ๒ : วิมาน, พุยมห, (วิมาน) วิมานศัพท
(วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตติย ในปงลิ่งค์และนปงสกลิ่งค์

สุธาโภชน (อาหารทิพย์) ๓ : ปิยส, อมต, สุธา

ภูเขาสุธา ๕ : สิเนรุ, เมรุ, ตติวาธาร, เนรุ, สุธา

๒๖. ยุกนุรโร อีสฺรโร กรวิโก สุทฺสโน
เนมินุรโร วินตโก อสฺสกณฺโณ กุลาจลา.

กุลาจลา ตระกูลแห่งภูเขาทั้งหลาย (ภูเขาสัตตปริพันธ์หรือสัตตบรรพต) (สตต) มี ๗ (อิตติ) คือ ยุกนุรโร ภูเขายุคนุระ อีสฺรโร ภูเขาอีสฺระ กรวิโก ภูเขากรวีกะ สุทฺสโน ภูเขาสุทฺสณะ เนมินุรโร ภูเขาเนมินุระ วินตโก ภูเขาวินตกะ อสฺสกณฺโณ และภูเขาอัสสกันณะ

๒๗. มนฺทาภินิ ตถา'กาส- คงคา สุรณที'ปยุถ'

๒๘. โกวิฬาโร ตถา ปาริจ- ฉตฺตโก ปาริชาตโก
กปฺปรุกฺโข ตฺถ สนฺตานา- ทโย เทวทฺทมา ลียุ.

๒๗. แม่น้ำในอากาศ ๓ : มนฺทาภินิ, อากาสคงคา, สุรณที

๒๘. ต้นปาริชาติ(ต้นไม้สวรรค์) ๓ : โกวิฬาร, ปาริจฉตฺก, ปาริชาตก

เทวทฺทมา ต้นไม้บนสวรรค์ทั้งหลาย (เสวยถิ) ได้แก่ กปฺปรุกฺโข ต้นกัลปพฤกษ์ สนฺตานาทโย ต้นซีก(จามจุรี) เป็นต้น

๒๙. ปาจิ ปตฺติจฺจุ' ทิจิ'ตฺถิ ปุพฺพ ปจฺฉิม อุตฺตรา
ทิสา'ถ ทกฺขิณา' ปาจิ วิทิสานฺทุทิสา ภเว.

๒๙. ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศเหนือ ปาจิปตฺติจฺจุทิจิ ชื่อว่า ปาจิ ปตฺติจและอุทิจิ(ตามลำดับ) (อิมะ สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ (อิตติ) คือ ปาจิ ปตฺติจและอุทิจิ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

อด ส่วนว่า ทกฺขิณา ทิสา ทิสํได้ อปาจิ ชื่อว่า อปาจิ

ทิสเจียง ๒ : วิทิสา อนุทิสา

๓๐. เอรราวโต ปุณฺทรีโก วามโน กุมฺโท' ฌชโน
 ปุปฺพนโต สฬพภุมโม สุปฺปติโก ทิสาคชา.

๓๐. ทิสาคชา ช้างประจำทิศทั้ง ๘ (อิตติ) คือ เอรราวโต ช้างเอรา-
 วตะ ปุณฺทรีโก ช้างปุณฺทรีกะ วามโน ช้างวามนะ กุมฺโท ช้างกุมฺทะ ฌชโน
 ช้างอฌชนะ ปุปฺพนโต ช้างปุปฺพนันตะ สฬพภุมโม ช้างสฬพภุมมะ
 สุปฺปติโก ช้างสุปฺปติกะ

๓๑. ฌตฺตภูโจ จ คนฺธพพา- ธิโป กุมภณฺทสามิ ตุ
 วิรุฬฺหโก วิรูปกุโข ตุ นาคาธิปติริโต.

๓๒. ยกฺขาธิโป เวสฺสวโน กุเวโร นรราวโน
 อฬกา'¹⁹พภมฺนทาสส ปุรี ปหฺรณํ คทา
 จตฺตทิสานม'ธิปา ปุพฺพาทีนํ กมา อิเม.

๓๑ - ๓๒. ท้าวจตุโลกบาล ๔

ท้าวธตฺตภูโจ(เทพผู้รักษาทิศตะวันออก)๒ : ฌตฺตภูจ, คนฺธพพาธิป

ท้าววิรุฬฺหโก(เทพผู้รักษาทิศใต้) ๒ : กุมภณฺทสามิ, วิรุฬฺหโก

ท้าววิรูปกฺโข(เทพผู้รักษาทิศตะวันตก) ๒ : วิรูปกุข, นาคาธิปติ

¹⁹ อลกา (อมรโกส)

ท้าวเวสสุวรรณ(เทพผู้รักษาทิศเหนือ) ๔ : ยุกขาธิป, เวสสวณ
กุเวร, นรวาหน

ปรี พระนคร (อสส เวสสวณสส) ของท้าวเวสสุวรรณนั้น **อฬกา**
ชื่อว่า อฬกา **อฬกมนทา** ชื่อว่า อฬกมันทา

ปหรณิ อาวุธ (อสส เวสสวณสส) ของท้าวเวสสุวรรณนั้น **คทา**
ชื่อว่า คทา(ตะบอง)

อิเม (เทวา) ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เหล่านี้ **อิธิปา** เป็นเทพผู้
เป็นใหญ่ **จตุททิสานิ** แห่งทิศทั้งหลายสี่ทิศ **บุพพาทีนิ** มีทิศตะวันออก
เป็นต้น **กมา** ตามลำดับ

๓๓. ชาตเวโท สิริ โชติ	ปาวโก ททโน'นโล
หุตาวโห'จจิมา ฐุม-	เกตว'คคิ คินิ ภาณุมมา.
๓๔. เตโช ฐุมสิโข วายุ-	สโข จ กณหวตตนิ
เวสสานโร หุตาส'ธ	สิขาซาล'จจิ จาปุเม.

๓๓-๓๔. **ไฟ ๑๘ :** ชาตเวท, สิริ, โชติ, ปาวก, ททน, อนล,
หุตาว, อจจิมนตุ, ฐุมเกต, อคคิ, คินิ, ภาณุมนตุ, เตช, ฐุมสิข, วายุสข,
กณหวตตนิ, เวสสานร, หุตาส

๓๔. **เปลวไฟ ๓ :** สิขา, ซาลา, อจจิ ; (อจจิ) อจจิ ศัพท
(วตตติ) ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิติถิลิงค์และนปุงสกลิงค์

๓๕. วิปฺพุลิงคํ พุฬิงคณฺจ ภสฺมา^{๒๐} ตฺ สุสฺสฺสจฺ จาริกา

๓๕. ประกายไฟ ๒ : วิปฺพุลิงค, พุฬิงค

ขี้เถ้า ๓ : ภสฺม, เสสฺสจฺ, จาริกา

๓๖. กุกฺกุโฬ ตฺ อนุทสฺสมสฺมิ' มงฺคาโร'ลาตมฺมมฺก^{๒๑}
สฺมิธา อธิมฺ ใจฺโร อุปาทานํ ตถินฺธนํ.

๓๖. ตฺ ส่วนว่า กุกฺกุโฬ กุกฺกุฬศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
อนุทสฺสมสฺมิ ในขี้เถ้าร้อน[ขี้เถ้าร้อน ๒ : กุกฺกุฬ, อนุทสฺมิ]

ถ่านไฟ ๓ : องค์กร, อดาต, อุมมก

เชื้อเพลิง ๕ : สมิธ, อธิม, อธิ, อุปาทาน, อินธ

๓๗. อโธ'ภาโส ปกาโส จา' โลโก'โซชตา'ตปา สฺมา
มาลฺลโต ปวโน วายู วาโต'นิล สมิธนา
คนธวาโห ตถา วาโย สมิโร จ สทาคติ.

๓๗. แสงสว่าง ๕ : โธภาส, ปกาส, อาโลก, อุชฺโซต, อาตป

ลม ๑๐ : มาลุต, ปวน, วายู, วาต, อนิล, สมิธน, คนธวาห, วาย
วายนมิธ, สทาคติ

²⁰ ภสฺมา' ติปทํ ราชาทิเคณ ปริยาปนํ (รูปสิทธิ-อุณาติ), ภสฺม (ส.)

²¹ ติกํ ทิตตกฏฐาทินฺธเน (ฐ.)

๓๘. วายูเภทา อิเม จุ'ทุรง- คโม จาโรคโม ตถา
 กุจฉินฺนุโจ จ โกฎาสโย อสสาสุงคานุสาริโน.

อิเม จ (วาทา) ลมทั้งหลาย ๖ ชนิดเหล่านี้ อิติ คือ อุทุรงคโม
 ลมพัดขึ้นเบื้องบน อโรคโม ลมพัดลงเบื้องล่าง กุจฉินฺนุโจ ลมตั้งอยู่ในท้อง
 โกฎาสโย ลมตั้งอยู่ในลำไส้ อสสาสุงคานุสาริโน ลมหายใจและลมแล่นไป
 ตามอวัยวะน้อยใหญ่ วายูเภทา เป็นชนิดของลมภายในร่างกาย
 [๑. อุทุรงคมวาท ๒. อโรคมวาท ๓. กุจฉินฺนุจวาท ๔. โกฎาสยวาท
 ๕. อสสาสปสสาสวาท ๖. อังคานุสารีวาท]

๓๙. อโถ อปานํ ปสสาโส อสสาโส อานมฺจุจเต.

๓๙. อโถ อื่นจากนั้น ปสสาโส ลมหายใจเข้า (ปณฺธิเตหิ)
 อันบัณฑิตทั้งหลาย อฺจุจเต ย่อมเรียก อปานํ ว่า อปานะ อสสาโส ลมหายใจ
 ออก (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย อฺจุจเต ย่อมถูกเรียก อานํ ว่า อานะ

๔๐. เวโค ชโว รโย ชิปปิ ตฺ สีสํ ตฺริตํ ลหุ
 อาสุ ตฺณณมรํ จาวิ ลมพิตํ ตฺวณฺปิ จ.

๔๐. ความเร็ว ๓ : เวค, ชว, รย

เร็ว, ด่วน, พลัน ๔ : ชิปปิ, สีส, ตฺริต, ลหุ, อาสุ, ตฺณณ,
 อร, อวิลมพิต, ตฺวณฺ

๔๑. สดตํ นิจจ มวิริตา'
 นารต สนตต มนวรรตยจ ฐวํ
 ภูส'มติสโย จ ทพหํ
 ติพเพ'กนตา'ติมตตพาฬหานิ.

๔๑. เทียงแท้, แนนอน, นิจนิรันดร์ ๗ : สดต, นิจจ,
 อวิริต, อนารต, สนตต, อนวรรต, ฐว
 ยิง, แร้ง ๗ : ภูส, อติสย, ทพห, ติพพ, เอกนต, อติมตต, พาฬห

๔๒. ขิปปาที ปณทเก ทพเพ ทพพคา เตสุ เย ติสฺ.
 อวิคคโห ตู กาโม จ มโนญ มทโน ภเว
 ๔๓. อนตโก วสวตตี จ ปาปิมา จ ปชาปติ.
 ปมตตพณฐุ กโณห จ มาโร นมุจิ ตสฺส ตู

๔๒. ขิปปาที ศัพท์ทั้งหลายมี ขิปป ศัพท์ เป็นต้น (ในคาถาที่ ๔๐)
 (วตฺตมานา) อันเป็นไป อทพเพ ในคุณศัพท์อันไม่ใช่ทัพพะ (วตฺตนฺติ) ย่อม
 เป็นไป ปณทเก ในนปุงสกลิงค์, เตสุ ในบรรดาขิปปศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น เย
 (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด ทพพคา กล่าวทัพพะ เต (สทฺทา) ศัพท์
 ทั้งหลายเหล่านั้น (วตฺตนฺติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๔๒-๔๓. พญามาร ๑๒ : อวิคคห, กาม, มโนญ, มทน, อนตก,
 วสวตตี, ปาปิมนตฺ, ปชาปติ, ปมตตพณฐุ, กณฺห, มาร, นมุจิ

๔๔. ตณหา'รตี รคา ฐิตู หตถิ ตุ คิริเมขโล.
 ยมราชา จ เวสายี ยโม'สส นยนาวุธ

๔๓-๔๔. ฐิตา. ฐิตาทั้งหลาย (ตสฺส มารสฺส) ของพญามารนั้น
 ตณหารติริคา ชื่อว่า ตัณหา, อรดี และ รคา
 ตุ ส่วนว่า หตถิ ข้าง (ตสฺส มารสฺส) ของพญามารนั้น คิริเมขโล
 ชื่อว่า คิริเมขละ

พญายม ๓ : ยมราชา, เวสายี, ยม
 นยน์ ดวงตา อาวุธ เป็นอาวุธ อสฺส (ยมสฺส) ของพญายมนี้

๔๕. เวปจิตติ ปุโลโม จ กิมปุริโส ตุ กิณนโร.
 อนตฺถิกขํ ข'มาทิจจ- ปโถ'พภํ คคน'มฺพริ

๔๖. เวหาโส จานิลปโถ อากาโส นิตฺถิยํ นภ.
 เทโว เวหายโส ตารา ปโถ สุรบโถ อห.

๔๕. ท้าวเวปจิตติอสุร(บิดาของนางสุชาดา) ๒ : เวปจิตติ, ปุโลม
 กิณนร ๒ : กิมปุริส, กิณนร

๔๕-๔๖. ท้องฟ้า ๑๕ : อนตฺถิกข, ข, อาทิจจปถ, อพภ, คคน,
 อมฺพร, เวหาส, อนิลปถ, อากาส, นภ, เทว, เวหายส, ตาราปถ, สุรบถ, อห
 (อากาโส) อากาส ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺถิยํ
 ในปุงลึงค์และนปุงสกึงค์

๔๗. เมโฆ วลาหโก เทโว ปชุนโน'มพุธโร ฌโน
ธารารโร จ ชีมูโต วาริวาโห ตถา'มพุโท.

๔๘. อพภํ ทิสฺสวถ วสฺสณจ วสฺสนํ วุณฺณจิ นาริยํ
สเตรตา'กุกขนา วิชฺช วิชฺชุตตา จาจิรปปภา.

๔๗ - ๔๘. **เมฆ ๑๑** : เมฆ, วลาหก, เทว, ปชุนน, อมพุธร, ฌน, ธาราร, ชีมุต, วาริวา, อมพุท, อพภ ; (อพภํ) อพภ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **ติสุ (สิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๔๘. **ฝน ๓** : วสฺส, วสฺสน, วุณฺณจิ
(วุณฺณจิ) วุณฺณจิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถิลิงค์
สายฟ้า ๕ : สเตรตา, อุกขนา, วิชฺช, วิชฺชุตตา, อจิรปปภา

๔๙. เมฆนาเท ตฺถ ธนิตํ คชฺชิตํ รลิตาติ จ
อินฺทาวุธํ อินฺทณฺ วาตกฺขิตตมฺพุ สิกฺโร.

๔๙. **ธนิตํ** ธนิต ศัพท์ **คชฺชิตํ** คชฺชิต ศัพท์ **รลิตาติ** และ **รลิต** ศัพท์ เป็นต้น (วตฺตตติ) ย่อมเป็นไป **เมฆนาเท** ในเสียงคำรามแห่งเมฆ

[เสียงฟ้าร้อง ๔ : ธนิต(ธนิต), คชฺชิต, รลิต, เมฆนาท]

รุ่งกินน้ำ ๒ : อินฺทาวุธ, อินฺทณฺ

วาตกฺขิตตมฺพุ เม็ดฝนที่โปรยลงมาตามแรงลม **สิกฺโร** ชื่อว่า สีกระ(ละอองฝนที่โปรยปรายลงมา)

๕๐. อาสารโธ ธาธา สมปาโต กรกา ตุ ฆโนปล
 ทุททินิ เมฆจณฺนาเห ปิธานํ ตวปธารณํ.

๕๑. ติโรธาน'นฺตรธานา' ปิธานฉาพนานิ จ
 อินฺทุ จนนฺโท จ นกฺขตฺต- ราชา โสโม นิสากโร.

๕๒. โอสธิโส หิมรฺสี สสงฺโก จนนฺติมา สสี
 สิตฺรสี นิสานาโก อุพฺพราชา จ มา ปุเม.

๕๐. ฝนตกหนัก (ท่าฝน) ๓ : อาสาร, ธาธา, สมปาต

ลูกเห็บ ๒ : กรกา, ฆโนปล

ทุททินิ ทุททิน ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป เมฆจณฺนาเห
 ในวันที่ถูกเมฆปกปิด (ทุททิน = วันพยับฝน)

๕๐-๕๑. การปกปิด, ฝาปิด ๖ : ปิธาน, อุปธารณ, ติโรธาน,
 อนฺตรธาน, อปิธาน, ฉาพน

พระจันทร์, ดวงจันทร์ ๑๔ : อินฺทุ, จนนฺ, นกฺขตฺตราช, โสโม,
 นิสากโร, โอสธิส, หิมรฺสี, สสงฺก, จนนฺตฺม, สสี, สิตฺรสี, นิสานาโก, อุพฺพราชา, มา
 (มา) มา ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปงฺลึงค์

๕๓. กลา โสฬสโม ภาโค พิมพ์ ตู มณฺทลํ ภาเว
 อทฺโธ ตวทฺโธ อุปทฺโธ จ วา ขณฺท์ สกลํ ปุเม.

๕๓. ภาโค ส่วน (เสี้ยว) โสฬสโม ที่ ๑๖ (ตสฺส) ของดวงจันทร์
 กลา ชื่อว่า กลา (พระจันทร์เสี้ยว)

มณฑลพระจันทร์ (วงพระจันทร์) ๒ : พิมพ์, มณฑล
 ครึ่ง, กึ่ง, ส่วน ๕ : อพทม, อพธ, อุปทม, ขณท, สกล
 (ขณทสกลา) ขณท ศัพท์ และ สกล ศัพท์ ทั้งหลาย (วตุนติ)
 ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์ วา บ้าง (เป็นได้สองลึงค์คือปุงลึงค์และ
 นปุงสกลึงค์)

๕๔. อหริ วุตติ สเม ภาค ปสาโท ตุ ปสนนตา
 โภมูที จนทิกา ชุณหา กนติ โสภา ชุติจฉวิ.
 ๕๔. อหริ อพธ ศัพท้นปุงสกลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย
 วุตติ กล่าวแล้ว สเม ภาค ในส่วนที่เสมอกัน

ความแจ่มใส ๒ : ปสาท, ปสนนตา
 แสงจันทร์ ๓ : โภมูที, จนทิกา, ชุณหา
 ความงาม ๔ : กนติ, โสภา, ชุติ, ฉวิ

๕๕. กลงโก ลยฉนํ ลกขํ องโก'ภิญญาณ ลกขณํ
 จิหนํ จาปี โสภา ตุ ปรมา สุตมา ถ จ.
 ๕๕. เครื่องหมาย, รอย, ตราประทับ ๗ : กลงก, ลยฉน,
 ลกข, องก, อภิญญาณ, ลกขณ, จิหน
 โสภา ความงาม ปรมา อันยิ่งยวด สุตมา ชื่อว่า สุตมา

๕๖. สีสํ คุณฺ คณฺณลึงฺคา สีสํ สีสํ สีสํ
หิมํ ตุหิณฺมฺสฺสาโว นิหารโร มหิกาปฺยณ.

๕๖. สีสํ สีสํ ศัพฺทํ นปฺงสกลิงฺคํ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป คุณฺ ใน
โณฏฐัพพคุณกล่าวคือความเย็น, (ตุ) ส่วนว่า สีสํ สีสํ สีสํ สีสํ
ศัพฺทํ และ สีสํ ศัพฺทํ คณฺณลึงฺคา ที่มีลึงค์เหมือนกับลึงค์ของคณฺณีกกล่าวคือ
วิเสสยะ (วตฺตณฺติ) ย่อมเป็นไป (สีตลวตฺตมฺหิ) ในสิ่งของที่เย็น

สิ่งของที่เย็น ๓ : สีสํ, สีสํ, สีสํ

น้ำค้าง, หิมะ ๕ : หิม, ตุหิณ, อฺสฺสา, นิหาร, มหิกา

๕๗. นกฺขตฺตํ โชติ ภา ตารา อปฺเม ตารโก'หุ จ

๕๗. ดาว ๖ : นกฺขตฺต, โชติ, ภา, ตารา, ตารกา, อฺหุ
(อิม) ตารา ศัพฺทํ ตารกา ศัพฺทํ และอฺหุ ศัพฺทํทั้งหลายเหล่านี้
(วตฺตณฺติ) ย่อมเป็นไป อปฺเม ในอิติถิลิงค์และนปฺงสกลิงค์

๕๘. อสฺสยฺโช ภรณิ'ตฺถิ สกตติกา โรหิณิ ปิจ
มิตฺติรมทฺทา จ ปฺนพฺพสุ ผุสฺโส จา'สิเลส'ปิ.

๕๙. มฆา จ ผคฺคฺนี เทว จ หตฺถา จิตฺตา จ สาทิปี
วิสาชา' นฺรธา ฆณฺฐา มฺูลา' สาพฺหา พฺเว ตธา.

๖๐. สวโณ จ ธนฺนฺจา จ สตภิสฺสฺโช ปุพฺพ'ตฺตรภทฺทปา
เรวตฺยปี'ติ กมฺโต สตฺตาทิกวีสนกฺขตฺตา.

๕๘. สดตาริกวีธ นกขตดา ดาวทั้งหลาย ๒๗ ดวง (อิตี) คือ
 อสสยโซ ดาวอัสสยชะ(ดาวม้า) ภรณิ ดาวภรณิ(ดาวก้อนเส้า) (ภรณิ) ภรณิ
 ศัพท อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์, สกตติกา โรหิณิ ดาวโรหิณิ(ดาวลูกไก่) และดาว
 กัตติกา(ดาวคางหมู) มิคสิร ดาวมิกสิระ(ดาวหัวเนื้อ) อททา ดาวอททา(ดาว
 ตาสำเภา) ปุนพพสุ ดาวปุนพพสุ(ดาวสำเภาทอง) มุสโส ดาวมุสสะ(ดาวสมอ
 สำเภา) อสิเลโส อปี ดาวอสิเลสะ(ดาวงูเรื้อน)

๕๙. มฆา ดาวมฆา(ดาวงูผู้) ทเว ผคคฺฉนี ดาวผคคฺฉนี ๒ ดวงคือ
 ปุพพผคคฺฉนี(ดาวงูเมีย) และอุตตรผคคฺฉนี(ดาวเพดาน) หตถา ดาวหัตถา(ดาว
 ศอกคู่) จิตตา ดาวจิตตะ(ดาวจระเข้) สาทิ ดาวสาติ(ดาวข้างฟ้ง) วิสาखा ดาว
 วิสาखा(ดาวคันฉัตร) อนุราธา ดาวอนุราธา(ดาวประจักษ์) เชฏฐา ดาว
 เชฏฐา(ดาวข้างใหญ่) มูลา ดาวมูลา(ดาวข้างน้อย) อาสาฬหา ดาวอาสาฬหะ
 ทั้งหมด ทเว ๒ ดวง คือ ปุพพอาสาฬหะ(ดาวฉัตรทับข้าง)และอุตตราสาฬหะ
 (ดาวตรงอน)

๖๐. สวโณ ดาวสวณะ(ดาวหลักชัย) ธนิญฺฐา ดาวธนิญฺฐา(ดาว
 ไทร) สตภิสโซ ดาวสตภิสชะ(ดาวพินทอง) ปุพพุตตรภททปทา ดาว
 ปุพพภททปทะ(ดาวหัวเนื้อทราย) และดาวอุตตรภททปทะ(ดาวไม้เท้า) เรวตี
 ดาวเรวตี(ดาวปลาตะเพียน) กมโต ตามลำดับ

๖๑. โสฬษานู กถิต ราหู สุราที ตู นวคคหา
 ราลี เมสาทิโก ภทท- ปทา โปฏฐปทา สมา.

๖๑. ราหู(อสุรินทราหู) ๒ : โสฬษานู ราหู (ราหู) ราหู ศัพท
 (ปณฺธิเหติ) อันบัณฑิตทั้งหลาย กถิต กล่าวว่าป็นปงฺลิ่งค์

สุราที (สหทา) ศัพท์ทั้งหลายมี สุร ศัพท์ เป็นต้น **นวคฺหา** ชื่อว่า ดาวนพเคราะห์ [ดาวเคราะห์ ๙ ดวง ได้แก่ สุร, จันท, อังคาร, พุธ, ชีว, ศุกร, สเนจร, ราหู, เกตุ]

เมสาทีโก กลุ่มดาว ๑๒ หมู่ มีกลุ่มดาวเมษ เป็นต้น **ราลี** ชื่อว่า ราศี

ดาวภัททปะ ๒ : ภัททปะ, โปฏฐปะ

๖๒. อาทิจโจ สุริโย สุโร	สตรลิ ทิวาโกร
เวโรจน ทินโกร	อุณฺหฺรลิ ปงฺกร.

๖๓. อัสมาลี ทินปติ	ตปน รวิ ภาณุมา
รสิมา ภาโกร ภาณุ	อกโก สหสฺสรลิ จ.

๖๒-๖๓. **พระอาทิตย์, ดวงอาทิตย์ ๑๙ :** อาทิจจ, สุริย, สุร, สตรลิ, ทิวากร, เวโรจน, ทินกร, อุณฺหฺรลิ, ปงฺกร, อัสมาลี, ทินปติ, ตปน, รวิ, ภาณุมนฺตุ, รสิมนฺตุ, ภากร, ภาณุ, อกก, สหสฺสรลิ

๖๔. รสิ อาภา ปภา ทิตติ	รุจิ ภา ชุติ ทิธิ
มริจิ ทวิสุ ภาณุว'สุ	มยุโข กิรณ กร.

๖๔. **รัศมี, แสง ๑๔ :** รสิ, อาภา, ปภา, ทิตติ, รุจิ, ภา, ชุติ, ทิธิ, มริจิ, ภาณุ, อัส, มยุข, กิรณ, กร

๖๕. ปรีติ ปรีเวโส ถ มรีจิ มิคตณฺหิกา
 สุรสฺสโทยโต ปุพฺพญ- จิตรฺลิสฺส ลียา'รฺอุณ.

๖๕. พระอาทิตย์ทรงกลด ๒ : ปรีติ, ปรีเวส

พยับแดด ๒ : มรีจิ, มิคตณฺหิกา

ปุพฺพญจฺจิตรฺลิสฺส แสงที่ต้งขึ้นก่อน สุรสฺส ของดวงอาทิตย์ อุทยโต
 ที่กำลังจะขึ้น อรุณ ชื่อว่า อรุณ (แสงอรุณ)

๖๖. กาโล'ทุธา สมโย เวลา ตพฺพิเสสา ขณาทโย
 ขโน ทสจฺจรากาโล ขณา ทส ลโย ภเว.

๖๗. ลยา ทส ขณลโย มุหุตฺโต เต ลียา ทส
 ทส ขณมุหุตฺโต เต ทิวโส ตฺ อหํ ทินํ.

๖๖-๖๗. กาล, เวลา ๔ : กาล, อดุธา, สมย, เวลา

ขณาทโย กาลเวลามี ขณะ เป็นต้น ตพฺพิเสสา เป็นช่วงแห่งเวลา
 ทสจฺจรากาโล เวลาที่มีระยะนับได้เท่ากับการตีดนิ้วมือติดต่อกัน

๑๐ ครั้ง ขโน เป็น ๑ ขณะ

ทส ขณา ๑๐ ขณะ ลโย เป็น ๑ ลยะ, ทส ลยา ๑๐ ลยะ
 ขณลโย เป็น ๑ ขณลยะ, เต ทส ๑๐ ขณลยะ มุหุตฺโต เป็น ๑ มุหุตตะ,
 เต ทส ๑๐ มุหุตตะ ขณมุหุตฺโต เป็น ๑ ขณมุหุตตะ

วัน ๓ : ทิวส, อห, ทิน

(อนุธการตมา) อนุธการ ศัพท และตม ศัพททั้งหลาย อนติถึ
เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

๗๑. จตุรงคตม ีความมิต้องค์ ๔ เอว อย่างนี้คือ กาฬปุกข-
จตุททสี วันแรม ๑๔ ค่ำ ฆโน วณสนุโธ ชฎุปาที่หนาที่บ เมฆปฏล ีลลิมเม
ที่หนาที่บ อทุตตรติ จ และเวลาที่ยังคั่น

๗๒. อนุธตม ีฆนตเม

ปหาโร ยามสนุณิโต

ปาฏิปโท ตุ ทุตติยา

ตติยาที ตติ ทวิสุ.

๗๒. อนุธตม ีอนุธตม ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ฆนตเม
ในความมิตสนิท

ปหาโร ปหาร ศัพท ยามสนุณิโต ถูกกำหนดว่าเป็น ยาม
ตุ ส่วนว่า ปาฏิปโท วันที่หนึ่งของข้างขึ้นและข้างแรม(วันขึ้น ๑ ค่ำ
กับวันแรม ๑ ค่ำ)

ทุตติยา ตติยาที วันที่ ๒ และวันที่ ๓ เป็นต้น ตติ = ตติ ชื่อว่า
ตติ(ตติ)

อีกนัยหนึ่ง ทุตติยา วันที่ ๒ ปาฏิปโท ชื่อว่า ปาฏิปทะ ตติยาที ส่วน
วันที่ ๓ เป็นต้น ตติ ชื่อว่า ตติ^{๒๒}

ตติ ตติ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวิสุ ในลึงค์ทั้งสองกล่าวคือ
อิตถิลึงค์และปุงลึงค์

¹⁰ ปุสโส (ภู)

๗๓. ปนฺนรสี ปญจทสี ปุณฺณมาสี ตฺ ปุณฺณมา
อมาวสี'ปฺย'มาวสี ถียํ ปนฺนรสี' ปรา.

วันขึ้น ๑๕ ค่ำ, วันแรม ๑๕ ค่ำ ๒ : ปนฺนรสี, ปญจทสี

วันเพ็ญ : ปุณฺณมาสี, ปุณฺณมา

ปนฺนรสี วัน ๑๕ ค่ำ อปรา อันอื่น อมาวสี ชื่อว่า อมาวสี
อมาวสี และชื่อว่า อมาวสี (วันดับ), ทวย ศัพท์ทั้งสอง (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
ถียํ ในอิตถิลิงค์

๗๔. ฆฎฺฐิกา สฎฺฐย' โหฺรตฺโต ปกฺโข เต ทส ปญจ จ
เต ตฺ ปุพฺพาปรา สุกฺก- กาฬมาโส ตฺ เต ทฺเว.

๗๔. สฎฺฐิ ฆฎฺฐิกา ๖๐ นาฬิกา อโหฺรตฺโต เป็นหนึ่งวันหนึ่งคืน
(หนึ่งวัน) เต ปญจทส วันทั้งหลาย ๑๕ วัน ปกฺโข เป็น ๑ ปักข์ เต ปักข์
ทั้งหลายเหล่านั้น ปุพฺพาปรา ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง สุกฺกกาฬา ชื่อว่าสุกก
ปักข์(ข้างขึ้น) และกาฬปักข์(ข้างแรม) เต ทฺเว ปักข์ทั้งหลาย ๒ ปักข์ มาโส
เป็น ๑ มาสะ(เดือน)

๗๕. จิตฺโต เวสาขเขฎฺฐา จา' สาทฺโห ทฺวีสุ จ สวณฺโณ
โปฏฺฐปาท'สสยฺชา จ มาสา ทฺวาทส กตฺติโก.

๗๖. มาคฺสีโร ตถา ผุสฺโส กเมน มาฆ ผคฺคฺคุณา
กตฺติก'สสยฺชา มาสา ปจฺฉิมปุพฺพกตฺติกา.

๗๗. สาวณ นิขมนนีโย จิตตมาโส ตุ รมมโก.

๗๕-๗๗. มาสา เดือนทั้งหลาย ทวาทส มี ๑๒ เดือน (อิตติ) คือ จิตโต เดือนห้า (เดือนที่ ๑) เวสาขเชษฐา เดือนหกและเดือนเจ็ด อาสาฬห โเดือนแปด (อาสาฬห) อาสาฬห ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในลิงค์ ทั้งสองกล่าวคือปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ สาวณ เดือนเก้า โปฏฐาปาทสสุชา เดือนสิบและเดือนสิบเอ็ด กตติโก เดือนสิบสอง มาคสิโร เดือนอ้าย ผุสโส เดือนยี่ มาฆผคคณา เดือนสามและเดือนสี่ กเมน ตามลำดับ

เดือนเก้า ๒ : สาวณ, นิขมนนีโย

เดือนห้า ๒ : จิตตมาส, รมมโก

๗๘. จตุโร จตุโร มาสา กตติกาฬปภุชโต
กมา เหมนตคิมหาน- วสธานา อุตโย ทวีสุ.

๗๙. เหมนโต ลีสิริ'มุต จ วา สมนโต จ คิมหาธธานา
สรโทติ กมา มาสา เทว เทว วุตตานุสาเรน.

๗๘-๗๙. มาสา เดือนทั้งหลาย จตุโร จตุโร อย่างละ ๔ เดือน ๔ เดือน ปฏฐาย เริ่มต้น กตติกาฬปภุชโต จากข้างแรมของเดือนสิบสอง อุตโย ชื่อว่า อุต(ฤตุ) เหมนตคิมหานวสธานา คือ ฤตุนาว ฤตุร้อนและฤตุนฝน กมา ตามลำดับ, (อุต) อุต ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

วา อีกนัยหนึ่ง เทว เทว มาสา เดือนทั้งหลายสองอย่างละ ๒ เดือนสองเดือน วุตตานุสาเรน โดยคล้ายตามนัยที่ได้กล่าวไปแล้วในฤตุนทั้งสาม

(โดยเริ่มจากข้างแรมของเดือนสิบสอง) ฉ อุตฺต ชื่อว่า ฤตฺ ๖ ฤตฺ กมา ตามลำดับ
 อิติ ดังนี้คือ เหมนฺโต ฤตฺน้ำค้าง สิริสิริ ฤตฺหนาว วสนฺโต ฤตฺใบไม้ผลิ คิมฺหวส-
 สานา ฤตฺร้อนและฤตฺฝน สรฺโท จ และฤตฺอัมม

๘๐. อุณฺโห นิทาโฆ คิมฺโห'ถ วสฺโส วสฺसानปาฐสา
 อุตฺติ ตีหิ วสฺसानา- ทิเกหิ ทกฺขิณายนํ.

๘๑. อุตฺตรายน'มณฺเฑหิ ตีหิ วสฺสายนทวํ
 วสฺส สํวจฺจรา'นิตฺถิ สรฺโท หายโน สมา.

๘๐-๘๑. ฤตฺร้อน ๓ : อุณฺห, นิทาฆ, คิมฺห

ฤตฺฝน ๓ : วสฺส, วสฺसान, ปาฐสา

ทกฺขิณายนํ การโคจรไปสู่ทิศใต้แห่งดวงอาทิตย์ ภวติ ย่อมมี ตีหิ
 อุตฺติ ด้วยฤตฺทั้งหลาย ๓ ฤตฺ วสฺसानาทิเกหิ มีฤตฺฝน เป็นต้น, อุตฺตรายนํ
 การโคจรไปสู่ทิศเหนือแห่งดวงอาทิตย์ ภวติ ย่อมมี ตีหิ อุตฺติ ด้วยฤตฺทั้งหลาย
 ๓ ฤตฺ อณฺเฑหิ เหล่าอื่น, อายนทวํ การโคจรไปสู่ทิศทั้งสองแห่งดวงอาทิตย์นี้
 วสฺโส เป็นหนึ่งปี

ปี ๕ : วสฺส, สํวจฺจร, สรฺท, หายน, สมา

วสฺสสํวจฺจรา วสฺสและสํวจฺจร ศัพท์ อนิตฺถิ เป็นบุงลึงค์และ
 นบุงสกลึงค์

๘๔. บาบ, อกุลสล, ความชั่ว ๑๒ : ปาป, กิฬฬิส, เวร, อฬ, ฬุจจริต, ฬุภกฏ, อปุลณ, อกุลสล, กณฬ, กลุส, ฬุริต, อาค

๘๕. กุสลํ สุกตํ สุกกํ ปุณฺณํ ฌมม’มนิตฺติยํ
 สุจฺจิต มโถ ทิฏฺฐ- ฌมมิกํ อิทฺโถกิกํ.

๘๖. สนฺทิฏฺฐิก’มโถ ปาร- โลกิกํ สมฺปฺรายิกํ
 ตกฺกालํ ตํ ตทาตุวํ โจ- ตฺตรกาโล ตํ อายติ.

๘๕-๘๖. บุญ, กุศล, ความดี ๖ : กุศล, สุกต, สุกก, ปุณณ, ฌมม, สุจจิต

ฌมม, สุจจิต

(ฌมม) ฌมม ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺติยํ ในปวงสิ่งและ
 นปฺงสกลิงค์

ประโยชน์ในโลกนี้ ๓ : ทิฏฐฌมมิก, อิทฺโถกิก, สนฺทิฏฺฐิก

ประโยชน์ในโลกหน้า ๒ : ปโรโลกิก, สมฺปฺรายิก

ในขณะนั้น, เวลานั้น ๒ : ตกฺกาล, ตทาตุว

ในกาลข้างหน้า, ในกาลต่อไป ๒ : อุตฺตรกาล, อายติ

๘๗. หาโส’ ตตฺมฺนตา ปิตี วิตฺติ ตฺถุจฺจิ จ นาริยํ
 อานนฺโท ปมฺพา’โมโท สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท.

๘๘. ปาโมชฺชยจ ปโมโท’ถ สุขํ สาตฺถยจ ผาสว’ถ
 ภทฺทํ เสยฺโย สุภํ เขมํ กลยาณํ มงฺคลํ สีวํ.

๘๙. ทุกฺขยจ กสิริํ กิจฺจํ นิโฆ จ พฺยสนํ ฌนํ
 ทพฺเพ ตํ ปาปปุณฺณานิ ตีสุวากิจฺจํ สุขาทิ จ.

๘๗-๘๘. ความยินดี, ไร่เร่ง, ความเบิกบานใจ ๑๓ : หาส, อดตมนตา, ปิตี, วิตติ, ตุมฺหิ, อานนท, ปทุม, อาโมท, สมนฺโตส, นนทิ, สมมท, ปาโมชช, ปโมท

(จตุกกั) อดตมนตา, ปิตี, วิตติ และตุมฺหิศัพท์ทั้ง ๔ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นาริย์ ในอิตถิลิงค์

ความสุข, สบาย ๓ : สุข, สาท, ผาส

ความดี, มงคล ๗ : ภาทท, เสยย, สุภ, เขม, กลยาณ, มงคล, สิว

ความทุกข์, ลำบาก ๖ : ทุกข, กสิร, กิจจ, นีฆ, พยสน, อฆ ปาปปญฺณานิ ศัพท์ทั้งหลายที่เป็นไวพจน์ของปาปและปญฺณ- ศัพท์ สุขาทิ และกลุ่มศัพท์มี สุข ศัพท์ เป็นต้น อากิจจํ ถึง กิจจ ศัพท์ (วตฺตมานานิ) หากเป็นไปอยู่ ทพเพ ในทัพพะ (วิเสสยะ) (วตฺตนติ) ย่อม เป็นไป ดีสุ (ลึงเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๙๐. ภาคย์ นิยติ ภาโค จ ภาคเรยย์ วิธิ'ริโต
อโธ อุปฺปตติ นิพฺพตติ ขาติ ชนฺนมุพฺภาโว.

๙๐. กรรมเกา, โชค ๕ : ภาคย, นิยติ, ภาค, ภาคเรย, วิธิ
การเกิด ๕ : อุปฺปตติ, นิพฺพตติ, ขาติ, ชนฺน, อุพฺภาว

๙๑. นิमित, เหตุ, ปัจจัย ๑๒ : นิमितต, การณ, ฐาน, ปท, พืช
 ฐาน, ปภว, เหตุ, สมภว, เสต, ปจย

๙๒. ยํ การณํ เหตุใด สมาสํ อังกลีลัง อตถิ มียุํ ตํ การณํ
เหตุํ ปณฺธิเตน อํบํธิตํ มตํ พิงฺทราบ ปทฺฐานนฺติ วา ปทฺฐาน

มายา(ภาวะความสมดุลแห่งสัตว์คุณ ราชคุณ ตมคุณ) **๒** : ปธาน, ปกติ, (ปกติ) ปกติ ศัพท์ (**วตตติ**) ย่อมเป็นไป **อิตถิย์** ในอิตถิลิงค์

๘๓. **สัตว์,บุคคล ๑๓ :** ปาณ, สรีรี, ภูต, สัตต, เทหี, บุคคล, ชีว, ปาณี, ปชา, ชนตุ, ชน, โลก, ตถาคต

ภตฺ ภูต ศัพท วา เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์บ้าง

๙๔. รูป สหุโท คนธรรสา ผลโส ธมโม จ โคจรา
 อาลมฺพา วิสยา เต ฉา' รรมณ'ลฺมพณานิ จ.

๙๔. รูป รูป สหุโท เสียง คนธรรสา กลืนและรส ผลโส
 การกระทบสัมผัส ธมโม จ และธรรม เอเต จ สภาวธรรม ๖ อย่างเหล่านี้
 โคจรา ชื่อว่า โคจร อาลมฺพา ชื่อว่า อาลัมพะ วิสยา ชื่อว่า วิสยะ อารมฺมณ
 ชื่อว่า อารัมมณะ อาลมฺพณานิ จ และชื่อว่า อาลัมพะ [อารมณ ๕ : โคจร,
 อาลมพ, วิสย, อารมมณ, อาลมพณ]

๙๕. สุกโก โครโร สิต'ทาตา ธวโล เสตปณฺทรา
 โสณํ ตฺ โลหิตํ รตฺโต ตมพมณฺชิฏฺฐโรหิตา.

๙๕. สีขาว ๗ : สุกก, โคร, สิต, โอทาต, ธวล, เสต, ปณฺท
 สีแดง ๖ : โสณ, โลหิต, รตต, ตมพ, มณฺชิฏฺฐ, โรหิต

๙๖. นีโล กณฺหา'ลิตา กาโห เมจโก สามสามลา
 ลิตปีเต ตฺ ปณฺฑ'ตโต อีสํปณฺฑ ตฺ ฐสโร.

๙๖. สีดำ, สีเขียวคราม ๗ : นีล, กณห, อสิต, กาพ, เมจก,
 สาม, สามล

ปณฺฑ ปณฺฑ ศัพท (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย อุตโต
 กล่าวแล้ว ลิตปีเต ในสีขาวผสมกับสีเหลือง, อีสํปณฺฑ สีเหลืองอ่อน ฐสโร
 ชื่อว่า ฐสร (สีเทาอม)

๙๗. อรุโณ กิณจิริตโต'ถ ปาฏโล เสตโลหิโต
อโถ ปีโต หลิทยาโก ปลาโส หริโต หริ.

๙๗. กิณจิริตโต สีแดงอ่อน อรุโณ ชื่อว่า อรุณะ(แดงเหมือนสีของ
ตาปลา) เสตโลหิโต สีขาวผสมกับสีแดง ปาฏโล ชื่อว่า ปาฏละ(สีชมพู)

สีเหลือง ๒ : ปีต, หลิทยาโก

สีเขียวใบไม้ ๓ : ปลาโส, หริโต, หริ

๙๘. กหาโร กปิโล นิล- ปีเต'ถ โรจนปปเภ
ปิงโค ปิสงโค'ปยุ'ถวา กหาราที ตุ ปิงคเล.

๙๘. กหาโร กหาร ศัพท กปิโล และกปิล ศัพท (วตฺตุนติ)
ย่อมเป็นไป นิลปีเต ในสีเขียวผสมกับสีเหลือง(สีตองอ่อน)

ปิงโค ปิงค ศัพท ปิสงโคปิ และปิสงค ศัพท (วตฺตุนติ) ย่อมเป็นไป
โรจนปปเภ ในสีเหลืองสดใส(เหมือนกับสีที่สะท้อนออกจากโค)

อถวา อีกนัยหนึ่ง กหาราที กหาร ศัพท เป็นต้น (วตฺตุนติ)
ย่อมเป็นไป ปิงคเล ในสีน้ำตาล

๙๙. กมมาโส สพล จิตโต สวาโว ตุ กณหปีตเก
วาจจลิจคา คุณเณ'เต คุณเณ สุกกาทโย ปุเม.

๙๙. สีต่าง, สีลาย(เหมือนสีที่คอนกดูเหว่) ๓ : กมมาโส,
สพล, จิตโต

(ยथा) ในกาลใด เอเต สุกกาทโย สุกก ศัพทํ เป็นต้นเหล่านี้
(วตฺตุนติ) ย่อมเป็นไป คุณิณี ในศัพท์ที่มีคุณขยาย(โดยอเนกูปการะ) (ตथा)
ในกาลนั้น วาจจลึงคา มีลึงตามลึงค์ของวิเสสยะ, (ยथा) ในกาลใด เอเต
सुककायो सुककं शब्दं เป็นต้นเหล่านี้ (वतुतन्ति) ย่อมเป็นไป कुण ในคุณ
(विसेसन्) (तथा) ในกาลนั้น (वतुतन्ति) ย่อมเป็นไป पुमे ในปุงลึงค์

๑๐๐. การพ้องรํ้า ๕ : นจจ, นญญ, นญน, นตตน, ลาสน
อิทํ ตยํ ทั้ง ๓ นี้ อิติ คือ **นจจ** การพ้องรํ้า **วาทิตํ** การบรรเลง
ขับร้อง **นาญญ** ชื่อว่า **นาญยะ**

๑๐๑. **นจกฏจານ** สถานที่สำหรับฟ้อนรำ **รงโค** มีชื่อว่า รังคะ
(โรงละคร, นาฏยเวที, นาฏยศาลา) **ลียา** ย่อมมี
สุจยสูงน การแสดงท่าทางด้วยมือ เป็นต้น **อภินโย** ชื่อว่า
อภินยะ(การแสดงท่าทาง, อภินัย)

นักแสดง, นางรำ, ช่างฟ้อน ๓ : นฤก, นฤก, นฤ

๑๐๒. สิงคาโร กรุโณ วีร' พกุต หสฺส ภยานกา
สนโต พิกจฺจ รุทฺทานิ นว นาฏยรสา อิเม.

๑๐๒. อิเม นว (รสา) รสทั้งหลาย ๙ อย่างเหล่านี้คือ สิงคาโร ความรัก กรุโณ ความสงสาร วีรพกุตหสฺสภยานกา ความกล้าหาญ ความอัศจรรย์ ความสนุกสนานและความน่ากลัว สนโต ความสงบ พิกจฺจรุทฺทานิ ความน่ารังเกียจและการร้องไห้ นาฏยรสา ชื่อว่า นาฏยรส

๑๐๓. โปสสฺส นาริยํ โปเส อิตฺติยา สงคมํ ปติ
ยา ปิหา เอส สิงคาโร รติกัิหาทิกการโณ.

๑๐๓. ยา ปิหา ความรักใด ปติ อาศัยแล้ว สงคมํ ซึ่งการอยู่ร่วมกัน โปสสฺส แห่งชาย(สัตว์ตัวผู้) นาริยํ ในหญิง(สัตว์ตัวเมีย), ปติ อาศัยแล้ว สงคมํ ซึ่งการอยู่ร่วมกัน อิตฺติยา แห่งหญิง(สัตว์ตัวเมีย) โปเส ในชาย(สัตว์ตัวผู้) อตฺถิ มีอยู่, เอส ความรักนี้ รติกัิหาทิกการโณ ซึ่งมีการละเล่นสนุกสนาน เป็นต้น เป็นเหตุ สิงคาโร ชื่อว่า สิงการะ(ความรัก)

๑๐๔. อุตฺตมปฺกติปฺปาโย อิตฺติปฺริสเหตุโก
โส สมฺโภโค วิโยโคติ สิงคาโร ทฺวิโร มโต.

๑๐๔. โส สิงคาโร ความรักนั้น อุตฺตมปฺกติปฺปาโย อันมีสภาพที่ประเสริฐมาก อิตฺติปฺริสเหตุโก อันมีความรักของหญิงและชายเป็นเหตุ (ปณฺทิตฺเตน) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ ทฺวิโร ว่ามี ๒ อย่าง อิติ คือ สมฺโภโค การอยู่ร่วมกัน วิโยโค การพลัดพรากจากกัน

๑๐๗. พุโธ บัณชิต กเร พิงกระทำ อาเมจิตต์ ซึ่งอาเมจิตตะ ภาเย
 ในเวลากลัว โกะธ ในเวลาโกรธ ปัสสาย ในเวลากย่องสรรเสริญ ตุริเต
 ในเวลาเร่งรีบ โกตุหเล ในเวลาโกลาหล อจฺจนเร ในเวลาอัศจรรย์ หาสะ
 ในเวลาดีใจ โสเก ในเวลาเสียใจ ปสาเท และในเวลาเลื่อมใส จ และในเวลา
 อื่นๆบ้าง [ด้วย จ ศัพท์นี้ รวบรวมเอา ครหาญ ในเวลาดีเดียว สมมานะ และใน
 เวลานูชา]

๑๐๘. อิริ นาริ ยชฺ สาม
เอเต เอว ตยิ นาริ

มิติ เวทา ตโย สยิ
เวโท มนฺโต สุตติถยิ.

๑๐๘. เวทา เวททั้งหลาย ตโย มี ๓ อย่าง อิติ คือ อิริ อิริเวท (ฤคเวท) (อิรุ) อิริ ศัพท นาริ เป็นอิตถิลิงค์ ยชฺ ยชฺรเวท สามิ และสามเวท เอเต เอว (เวทา) เวท ๓ อย่างเหล่านั้นแล ตยิ ชื่อว่า ตยิ, (ตยิ) ตยิ ศัพท นาริ เป็นอิตถิลิงค์

คัมภีร์เวท ๓ : เวท, มนฺต, สุตติ

(สุตติ) สุตติ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

๑๐๙. อญฺจโก วามโก วาม-
ยมทคฺคิ จ วาสฺถุโง
เวสสามิตฺโตติ มนฺตานํ

เทโว จ'งฺคิรโส ภคฺ
ภารทฺวาโซ จ กสฺสโป
กตฺตารो อิสโย อิเม.

๑๐๙. อิเม อิสโย ฤาษีทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ อญฺจโก ฤาษี อญฺจกะ วามโก ฤาษีวามกะ วามเทโว ฤาษีวามเทวะ องฺคิรโส ฤาษีอังคิระสะ ภคฺ ฤาษีภคฺ ยมทคฺคิ ฤาษียมทคคิ วาสฺถุโง ฤาษีवासฺถุระ ภารทฺวาโซ ฤาษีภารทวาชะ กสฺสโป ฤาษีกัสสปะ เวสสามิตฺโต จ และฤาษีเวสสามิตตะ

กตฺตารो เป็นฤาษีผู้รจนา มนฺตานํ ซึ่งคัมภีร์เวททั้งหลาย (ฤาษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ทาน)

๑๑๐. กบฏไป พยากรณ์ โชติ-
ฉนโทวิจิติ เจตานิ

สตถิ สิกขา นิรุตติ จ
เวทงคานิ วทนติ ฉ.

๑๑๐. (อาจารย์) อาจารย์ทั้งหลาย วทนติ ย่อมกล่าว เอตานิ ฉ (ปรณานิ) ซึ่งคัมภีร์ทั้ง ๖ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เวทงคานิ ว่าเป็นแนวทาง (องค์ประกอบของคัมภีร์เวท)

๑. กบฏไป คัมภีร์กัปปะ (คัมภีร์ที่แสดงวิธีเกี่ยวกับการบูชาอัญมณีโดยโพชฌนฤชาเป็นต้น)

๒. พยากรณ์ คัมภีร์พยากรณ์(คัมภีร์ไวยากรณ์มีคัมภีร์ปาณินิ และกัจจายณะ เป็นต้น)

๓. โชติสตถิ คัมภีร์โชติสตัดะ(คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของดวงดาวที่บ่งถึงความเจริญหรือความเสื่อมของมนุษย์)

๔. สิกขา คัมภีร์สิกขา(คัมภีร์ที่แสดงฐานกรณ์และพยตนะของอักษร มีคัมภีร์ปาณินิสิกขาและนารทสิกขา เป็นต้น)

๕. นิรุตติ คัมภีร์นิรุตติหรือนิรุตตะ(คัมภีร์ที่แสดงรูปศัพท์เดิม ปัจจัย อธิบาย ตามความหมายของวิคคหะและความหมายของคำด้วยลักษณะ ๕ อย่าง มี วัณณาคมะ เป็นต้น ที่รจนาโดยฤาษียาสกะ เป็นต้น)

๖. ฉนโทวิจิติ คัมภีร์ฉนท(คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของฉนทที่อนุญาตฉนท เป็นต้น รจนาโดยอาจารย์ปิงกละ เป็นต้น)

๑๑๑. อิติหาโส ปุราวุตต-
นามปุปกาสกํ สตถํ

ปุปพนโร ภารตาทีโก
รุกขาทีนํ นิฆณฺฑุ โส.

๑๑๑. ปุราวุตตปุปพนโร บทประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในกาลก่อน
ภารตาทีโก มี มหาภารตะ เป็นต้น อิติหาโส ชื่อว่า อิติหาสะ (นิทาน,
พงศาวดาร, ประวัติศาสตร์)

สตถํ คัมภีร์ นามปุปกาสกํ ที่แสดงนามบัญญัติ รุกขาทีนํ ของ
ต้นไม้ เป็นต้น นิฆณฺฑุ ชื่อว่า นิฆณฺฑุ (บางแห่งเรียกว่า นิฆณฺฏ ซึ่งแปลเป็นคัมภีร์
อภิธานหรือพจนานุกรม) (นิฆณฺฑุ) นิฆณฺฑุ ศัพท์ (โส) เป็นบุ๋มลง

๑๑๒. วิตณฺฑสตถํ วิญญะยํ
เกฏฺฐํ ตํ กุริยาทปโป-

ยํ ตํ โลกายตํ อิติ
วิกปโป กวินํ หิโต.

๑๑๒. ยํ วิตณฺฑสตถํ คัมภีร์วิตณฺฑะใด (อติ) มีอยู่ ตํ คัมภีร์
วิตณฺฑะนั้น (ปณฺฑิต) อันบัณฑิต วิญญะยํ พึงทราบ โลกายตํ อิติ ว่าคัมภีร์
โลกายตะ[คัมภีร์ของพวกเดียรถีย์ที่สอนให้คนเกิดมิจฉาภิภูติ ตรงข้ามกับสวรรค์
นิพพาน]

กุริยาทปวิกปโป คัมภีร์ที่วิจารณ์บทประพันธ์ของนักปราชญ์
หิโต อันเป็นประโยชน์เกื้อกูล กวินํ แก่นักกวีทั้งหลาย เกฏฺฐํ ชื่อว่า เกฏฐะ
[กลุ่มคัมภีร์อสังการะ]

๑๑๓. อาขุยายิโกปลทตถา ปพฺนรทปฺปนา กถา
ทณฺทณินฺตย’ตถสฺตถสฺมี วุตฺตนโต ตฺว ปวตฺติ จ.

๑๑๓. อุปลทตถา บทประพันธ์ที่กล่าวถึงเรื่องจริงหรือบท
ประพันธ์ที่กล่าวถึงชีวประวัติ อาขุยายิกา ชื่อว่า อาขุยายิกา(หนังสือชีวประวัติ)

ปพฺนรทปฺปนา บทประพันธ์อันมีกาทัมพรี เป็นต้น ที่เกิดจากการ
แต่งขึ้น กถา ชื่อว่า กถา [เช่น นิยาย เป็นต้น]

ทณฺทณินฺตย ทณฺทณินฺตย ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อตถสฺตถสฺมี
ในคัมภีร์นิตติหรืออรรถศาสตร์ มีจกณกยะ เป็นต้น

เรื่องราว, ข่าวน ๒ : วุตฺตนต, ปวตฺติ

๑๑๔. สณฺณชาขยา วหา สมณฺณชา จา’ ภิกฺขานํ นามมวฺทโย
นามเธยฺยา’ อธิวณฺ ปฏฺวิวากฺยํ ตฺว อุตฺตร.

๑๑๔. นาม, ชื่อ ๙ : สณฺณชา, อาขุยา, วหา, สมณฺณชา, อภิกฺขาน,
นาม, วุทฺท, นามเธยฺย, อธิวณ

คำตอบ ๒ : ปฏฺวิวากฺย, อุตฺตร

๑๑๕. ปณฺโท ติสฺว’นุโยโค จ ปุจฺฉา’ปย’ถ นิตฺสสนํ
อุโปคฺฆาโต จ ทิฏฺฐจฺนโต ตโถ’ทาหรณํ ภเว.

๑๑๕. คำถาม ๓ : ปณฺท, อนุโยค, ปุจฺฉา

(ปณฺโท) ปณฺท ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺว (ลิงฺเคสฺ)
ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

ตัวอย่าง ๔ : นิตฺสสน, อุโปคฺฆาต, ทิฏฺฐจฺนต, อุทาหรณ

๑๑๖. สมาส²³ สงฺเขปสํหารา สมาส สงฺคโห'ปยุ'ถ
 สत् ตํหารยสี'ตยาทย' พุภกฺขานํ ตฺจณฺณาสนํ.

๑๑๖. ย่อ, สักขเป ๔ : สงฺเขป, สํหาร, สมาส, สงฺคห

(อิม สททา) ศัพท์ทั้งหลายมีสงฺเขปเป็นต้นเหล่านี้ สมาส =
 (อตฺถโต สมาส) มีอรรถเหมือนกัน, ตฺจณฺณาสนํ การกล่าวคำที่ไม่จริง อิติ อาทิ
 เป็นต้นอย่างนี้ว่า “ตฺวํ ทําน ธารยสี ย่อมทรงไว้ (ติดค้าง) สत् ซึ่งทองคำหนึ่ง
 ร้อยกหาปณะ (เม) แก่ข้าพเจ้า” อพฺภกฺขานํ มีชื่อว่า อพฺภกฺขานะ(การกล่าว
 ตู่, การใส่ความ) (อีกนัยหนึ่ง) ตฺจณฺณาสนํ การกล่าวคำที่ไม่จริง อิติ อาทิ เป็นต้น
 อย่างนี้ว่า “ตฺวํ ทําน ธารยสี เคยหยิบยืม สत् ซึ่งทรัพย์สินเงินทองที่เป็นของ
 ข้าพเจ้าไป” อพฺภกฺขานํ มีชื่อว่า อพฺภกฺขานะ(การกล่าวตู่, การใส่ความ)

๑๑๗. โวหาโร ตฺ วิวาโท'ถ สปนํ สปโถ'ปิ จ
 ยโส ลีโลโก กิตติ'ตฺถิ โฆสนา ตฺ'จจสทฺทหนํ.

๑๑๗. วิวาท, คติฟ้องร้อง, การถกเถียงกัน ๒ : โวหาร,

วิวาท

การสพน, สาบาน ๒ : สปน, สปถ

เกียรติ, ชื่อเสียง ๓ : ยส, ลีโลโก, กิตติ (กิตติ) กิตติ ศัพท์ อิตฺถิ
 เป็นอิตฺถิลิงค์

อุจฺจสทฺทหนํ การกล่าวเสียงดัง โฆสนา ชื่อว่า โฆสนา(การประกาศ,
 การป่าวร้อง)

¹¹ ในนิสสยฉบับสิงหนเถรวาท สมาส (สม) ศัพท์ เป็นปริยาย (ไวพจน์) ของสงฺเขป ตามมตินี้คำที่แปลว่า ย่อ จึงมี
 อยู่ ๕ คำ

๑๑๘. ปฏิโฆโส ปฏิรวโ
กตถนา จ สิลาฆา จ โถ'ปณณาสโ วจิมุข
วณณนา จ นุตติตฤติ.

๑๑๙. โถมน์ วา ปลส์สา'ถ
คชานํ โถยจนาโท'ถ เกกา นาโท สีขณฺฑินํ
มตา เฮสา หยทฺธนิ.

๑๑๘. เสียงสะท้อน ๒ : ปฏิโฆส, ปฏิรว

คำนำ, คำปรารภ, อารัมภบท ๒ : อุปณาส, วจิมุข

๑๑๙. การสรรเสริญ, การชมเชย ๗ : กตถนา, สิลาฆา, วณณนา, นุตติ, ฤติ, โถมน์ (โถมนา), ปลส์สา, (โถมน์) โถมน์ ศัพท์ วา เป็น นปฺงสกลิงค์บ้าง เป็นอิตถิลิงค์บ้าง^{๒๔}

นาโท เสียงร้อง สีขณฺฑินํ แห่ชกยงทั้งหลาย เกกา ชื่อว่า เกกา
นาโท เสียงร้อง คชานํ แห่ช้างทั้งหลาย โถยจนาโท ชื่อว่า
โถยจนาท

เฮสา เฮสา ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตน) อันบัณฑิต มตา พึงทราบว่าเป็น
ไป หยทฺธนิ ในเสียงร้องแห่งม้า

๑๒๐. ปริยาโย เววจนํ สากจฉา ตฺ จ สักกา
อุปวาโท จ'ปโกสา'
ชนวาทา'ปวาทา'ปี วณณวาทา'นุวาโท จ
ปริวาโท จ ตฺลยตฺถา.

๑๒๐. คำไวพจน์ ๒ : ปริยาย, เววจน

^{๒๔} ตรงกับปาฐะที่มาในบุคคลบัญญัติซึ่งใช้เป็นอิตถิลิงค์ว่า “ปรโถมนาย” อนึ่ง ในนิสสยะสิงหได้แยกการสรรเสริญไว้ ๒ กลุ่ม โดยเอาสามคำแรก คือ กตถนา, สิลาฆา, วณณนา เป็นการสรรเสริญลับหลัง ส่วนสี่คำหลัง คือ นุตติ, ฤติ, โถมนา และปลส์สา เป็นการสรรเสริญต่อหน้า ซึ่งสอดคล้องกับมิติของอัฐรูกาบุคคลบัญญัติและคัมภีร์มูลฎีกา

การสนทนา ๒ : สากจฺฉา, สักกา

การดำหนิติเตียนลับหลัง, การนินทา ๗ : อุปวาท, อุปกโกส, อวณฺณวาท, อนฺนวาท, ชนวาท, อปวาท, ปริวาท, (อิเม สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ ตฺลยาตถา มีอรรถเหมือนกัน

๑๒๑. เชโป นินทา ตถา กุจฺฉา ชิคุจฺฉา ครหา ภเว
 นินทาปุพฺโพ อุปารมฺโภ ปริภาสนมฺจุเจต.

๑๒๑. การติเตียนต่อหน้า, การครหา, ๕ : เชป, นินทา, กุจฺฉา, ชิคุจฺฉา, ครหา^{๒๕}

อุปารมฺโภ การกล่าวโทษ นินทาปุพฺโพ อันมีการติเตียนเป็นเบื้องหน้า [อันเป็นไปในเชิงตำหนิ] (ปณฺจติเตน) อันบัณฑิต อัจฺจุเจต ย่อมเรียกปริภาสนํ (อิติ) ว่า ปริภาสนะหรือปริภาสนะ [การบริภาษ, คำตัดพ้อ, การต่อว่า]

๑๒๒. อฏฺฐา'นริยโวร- วเสน ยา ปวตฺติตา
 อภิวากฺยํ สียา วาจา สา วิติกกมฺทีปนี.

๑๒๒. ยา วาจา คำพูดใด ปวตฺติตา อันเป็นไป อฏฺฐา'นริยโวร- วเสน ด้วยอำนาจแห่งอนริยโวร ๘ อย่าง วิติกกมฺทีปนี อันแสดงซึ่งการก้าวล่วงความจริง สา (วาจา) คำพูดนั้น อภิวากฺยํ ชื่อว่า อภิวากยะหรืออติวากยะ^{๒๖}

^{๒๕} ในอภิธานปิปปิกาฎีกา รวมเอาทั้ง ๑๒ ศัพท์คือ ตั้งแต่อุปวาท ถึง ครหา ให้เป็นไวยากรณ์ของการนินทาทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับมติของคัมภีร์อมรโกษ[อภิธานฉบับสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบของอภิธานปิปปิกาฉบับบาลี]

๑๒๓. มหุภาสา'นุลาโป ปลาโป นตติกา คีรา
อาโทภาสน'มาลาโป วิลาโป ตุ ปรีททโว.

๑๒๓. มหุภาสา การกล่าวซ้ำๆ ซากๆ อนุลาโป ชื่อว่าอนุลาปะ
[คำพูดพล่าม] คีรา คำพูด นตติกา อันไม่มีความหมาย[ไม่มีประโยชน์]
ปลาโป ชื่อว่าปลาปะ[คำพูดเพ้อเจ้อ]²⁷ อาโทภาสน์ การกล่าวทักทายปราศรัย
อาลาโป ชื่อว่าอาลาปะ [คำทักทาย] ปรีททโว การร้องให้คร่ำครวญ วิลาโป
ชื่อว่า วิลาปะ[รำพัน, คร่ำครวญ]

๑๒๔. วิปปลาโป วิโรธตติ สนเทโสตติ ตุ วาจิก
สมภาสน์ ตุ สลลาโป วิโรธรหิต มิจ.

๑๒๔. วิโรธตติ คำพูดที่ตรงกันข้าม วิปปลาโป ชื่อว่า วิปปลาปะ
[คำพูดที่ขัดแย้ง, คำคัดค้าน], ตุ ส่วนว่า สนเทโสตติ คำพูดที่ปรารภถึงความ

²⁶ ในอภิธานปทีปิกฉบับไทยเป็น อติวากย์ ซึ่งตรงกับคำที่มาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งหลาย ก็แล
อติวากย์หรือ อนริยโฆหารนี้เป็นคำพูดที่เป็นของปุถุชน ๘ อย่าง ซึ่งมาในธรรมบท (๕๙) มหานิเทศ (๑๘๗)
จูฬนิเทศ (๖๖) และพระบาลีพุทธทกวัตถุวิภังค์นั้นได้แก่

๑. อธิฏฐะ ธิฏฐวาทิตา	- พูดว่าเห็นในสิ่งที่ตนไม่ได้เห็น
๒. อสสุเต สุตวาทิตา	- พูดว่าได้ยิน ในสิ่งที่ตนไม่ได้ยิน
๓. อมุเต มุตวาทิตา	- พูดว่าได้สัมผัส (ได้กลิ่น-ได้ลิ้ม-ได้สัมผัส) ในสิ่งที่ตนไม่ได้สัมผัส
๔. อวิณฺณาเต วิณฺณตวาทิตา	- พูดว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้
๕. ธิฏฐะ อธิฏฐวาทิตา	- พูดว่าไม่เห็นในสิ่งที่เห็น
๖. สุตเต อสสุตวาทิตา	- พูดว่าไม่ได้ยิน ในสิ่งที่ได้ยิน
๗. มุเต อมุตวาทิตา	- พูดว่าไม่ได้สัมผัส ในสิ่งที่ตนได้สัมผัส
๘. วิณฺณาเต อวิณฺณตวาทิตา	- พูดว่าไม่รู้ ในสิ่งที่ตนเองรู้

ส่วน อติวากย์ ที่มาในชาดก(๒/๒๓๗)พึงทราบว่าเป็นในความหมายว่าครหาติเตียน

²⁷ ในอมรโกษเป็น สียาภาสนมาลาโป (สียา + อาภาสน + อาลาโป) และในอมรโกษฎีกาก็อธิบายว่า “อาภาสน
อาลาโป เทว อณฺเณสนมโชน ปุพฺพภาสนสฺส ตํนํ คำว่า อาโทภาสนมาลาโปนี้ หากจะเป็นปาฐะว่า
'อาภาสนมาลาโป' [อด+อาภาสน+อาลาโป] ก็จะทำให้สอดคล้องกับคัมภีร์เก่าเป็นอย่างดี

เป็นมา **วาจิก** ชื่อว่า วาจิกะ[คำกล่าวแถลงการณ์, คำชี้แจง, คำปราศรัย],
สมภาสน - การกล่าวเจรจา **วิโรธหิต** ที่ปราศจากการขัดแย้ง
มฤ (อภยมณ) ซึ่งกันและกัน **สลลาโป** และชื่อว่าสัลลาปะ[คำสนทนา, คำ
 เจรจาหารือ]

๑๒๕. **มรุส** **นิฏฐุ** **วากย**
สกุ **ตุ** **กิลิฏฐณจ**

มณณณ **หทยงคัม**
ปุพพาปวิโรธินิ.

๑๒๕. **วากย** คำพูด **นิฏฐุ** อัญหยาบคาย **มรุส** ชื่อว่ามรุสะ[คำ
 หยาบคาย] **มณณณ** คำพูดอันยังใจให้ยินดี **หทยงคัม** ชื่อว่า หทยังคมะ[คำพูด
 จับใจ พุดดี พุดเพราะ] **สกุ** **สกุ** **ศัพ** **กิลิฏฐ** และกิลิฏฐ **ศัพ** (**วตฺตุนติ**)
 ย่อมเป็นไป **ปุพพาปวิโรธินิ** ในคำพูดที่ขัดแย้งระหว่างข้างหน้าและข้างหลัง
 [คำขัดแย้งกันเอง]²⁸

๑๒๖. **สมุททายตถรหิต**
วาท **ตุ** **มฺสาตถก**²⁹

อพทรมิติ **กิตติต**
มฺสาที **ติลลิกกา.**

๑๒๖. **สมุททายตถรหิต** คำพูดที่ไม่สามารถจับใจความได้
 (**ปณฺจติเตน**) อันบัณฑิต **กิตติต** กล่าวแล้ว **อพท** **อิติ** ว่า อพทระ[คำพูดที่ไม่
 ประติดประต่อกัน] **มฺสาตถก** คำพูดที่มีใจความผิดพลาดอย่างมหันต์ **อาหต**
 ชื่อว่า อาหตะ **มฺสาที** (**สทฺทา**) ศัพท์ทั้งหลายมี **มฺส** **ศัพ** เป็นต้น **ติลลิกกา**
 เป็นศัพท์ที่เป็นไปใน ๓ ลิงค์

²⁸ ตัวอย่างเช่น

๑. ยาวชฺชิวมห์ โมนี, พรหมจารี จ เม ปีตา
 มาตา จ มม วณฺณาสี อปฺตโต จ ปีตามโห. (จินดามณี)
 ๒. ปสฺสตี อจกขุ ส สุณฺตี อกณฺโณ (มเหสวรัฎฺฐิกา)

²⁹ ในกรณีที่ใช้อุปมาว่า **วิตถ** **ตุ** **มฺสา** **จถ** ให้แปลว่า **ตุ** ส่วนว่า **มฺสา** **คำเท็จ** **วิตถ** ชื่อว่า **วิตถ**
 [คำเท็จ, คำโกหก]

๑๒๗. สมมา พยยญจาวิตถ์ สจจํ ตจจํ ยถาตถ์
 ตพพนตา ตีสว'ลิกํ ตว' สจจํ มิจจมา มุสา'พยยํ.

๑๒๗. คำจริง, คำสัตย์, ๕ : สมมา, อวิตถ, สจจ, ตจจ,
 ยถาตถ

(สมมา) สมมา ศัพท์ อพยยํ เป็นอภัยยะ[ศัพท์นิบาต] (สพทา)
 ศัพท์ทั้งหลาย มี อวิตถ เป็นต้น ตพพนตา อันระบุถึงบุคคลผู้พูดคำจริงนั้น
 (วตตุนติ) ย่อมเป็นไป ตีส (ลิงเคสุ) ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

คำพูดที่ไม่จริง, คำพูดปด ๕ : อลิก, อสจจ, มิจจมา, มุสา
 (ทวย) มิจจมาและมุสา ศัพท์ อพยยํ เป็น อภัยยะ

๑๒๘. รโว นินาโท นินโท จ สทโท
 นิคฺโขสนาททฺธนโย จ ราโว
 อาราวสํราววิราวโฆสา
 รววา สุตฺติ'ตถิ สรณิสฺสนา จ.

เสียง, ศัพท์ ๑๖ : รว, นินาท, นินท, สทท, นิคฺโขส, นาท, ธนิ,
 รว, อาราว, สํราว, วิราว, โฆส, อารว, สุตติ, สร, นิสฺสน (สุติ) สุตติ ศัพท์ อิตถิ
 เป็นอิตถิลิงค์

๑๒๙. วิสสุภมณชวิญญะยา สนวนิยาวิสาร์โน
 พิณฑุคณภีรนิพนนาที' เตย'ว'มฏจจคิโก สโร³⁰.

สโร เสียง อฏจจคิโก มีองค์ ๘ อิติ เอว อย่างนี้คือ วิสสุภโจ
 สละสลวย มณชุ ไพเราะ วิญญะโย ชัดเจน สนวนิโย เสนาะโสต อวิสาร์
 ไม่เคี้ยวพรา พินทุ กลมกล่อม คณภีโร ลุ่มลึก นิพนนาที ก้องกังวาน

๑๓๐. ตีรจฉานคตานิ รุตํ วสสิต'มัจเจเต
 โกลาหโล กลหโล คีตํ คานนจ คีติกา.

๑๓๐. รุตํ เสียงขัน[ร้อง] ตีรจฉานคตานิ ของสัตว์เดรัจฉาน
 ทั้งหลาย (ปนฺนทิตฺเตน) อันบัณฑิต อัจเจเต ย่อมเรียก วสสิตํ (อิตฺติ) ว่า วสสิตะ
 [เสียงขัน เสียงร้อง เสียงเห่า เสียงหอน]

เสียงอื้ออึง, เสียงอีกทีก็กรีกโครม ๒ : โกลาหล, กลหล
 เสียงเพลง, เสียงขับร้อง ๓ : คีต, คาน, คีติกา(คีติ)

๑๓๑. สรา สดต ตโย คามา เจ'กวีสติ มุจฉนา
 ตานา เจกุนปณฺณาส อิจเจตํ สรมณฺทล.

๑๓๑. สรา เสียงร้องเพลงบรรเลงเป่าทั้งหลาย สดต มี ๗ ชนิด
 คามา หมู่เสียงทั้งหลาย ตโย มี ๓ ประการ มุจฉนา การร้องเพลงบรรเลงเป่า
 อันต่ำและสูงทั้งหลาย เอกวีสติ มี ๒๑ ประการ ตานานิ การร้องเพลงบรรเลง

³⁰ เสียงมีองค์ ๘ เช่นเสียงของพรหมและพระสุรเสียงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ มาจากพระบาทมัมชฌมินิกาย,
 มัชฌิมปิ่นณาสก, พราหมณวรรค

เป่าอันแปลงให้เป็นเสียงชนิดต่างๆ **เอณูปณาส** มี ๔๙ ประการ **อิจเจต**
กลุ่มเสียงที่กล่าวมานี้ **สรมณฺทล** ชื่อว่า สรมณฺทละ[หมู่เสียง]

๑๓๒. **อุสโภ เหวโต เจว** **ฉชชคนธารมขณิมา**
ปณจโม จ นิสาทิ **สตเตเต คทิตา สรา.**

๑๓๒. **เอเต สตฺต(สรา)** เสียง ๗ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **อุสโภ** เสียง
งุสกะ **เหวโต** เสียงเหวตะ **ฉชชคนธารมขณิมา** เสียงฉชชะ คันธาระและ
มขณิมะ **ปณจโม** เสียงปณจมะ **นิสาทิ** และเสียงนิสาทะ (**ปณฺติเตน**)
อันบัณฑิต **คทิตา** ย่อมเรียก **สรา** ว่าเป็น เสียง [เสียงพิน, เสียงจากลูกคอ]

๑๓๓. **นทนต์ อุสภ คาว** **ตฺรคา เหวตฺ ตถา**
ฉชํ มยฺรรา คนธาร' **มชา โภญจา จ มขณิม'**

๑๓๔. **ปณจมํ ปรปฺภูจาทิ** **นิสาทม'ปิ จ วารณา**
ฉชโฆ จ มขณิโม คามา **ตโย สาธารโณ'ติ จ.**

๑๓๓-๑๓๔. **คาว** โคทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **อุสภ**
ซึ่งเสียงอุสกะ, **ตฺรคา** ม้าทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **เหวตฺ** ซึ่งเสียงเหวตะ,
มยฺรรา นกยูงทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **ฉชํ** ซึ่งเสียง ฉชชะ, **อชา** แพะ
ทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **คนธาร'** ซึ่งเสียงคันธาระ **โภญจา** นกกระเรียน
ทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **มขณิม'** ซึ่งเสียงมขณิมะ, **ปรปฺภูจาทิ** นกทั้ง
หลายมีนกดุเหว่า เป็นต้น **นทนต์** ย่อมร้อง **ปณจมํ** ซึ่งเสียงปณจมะ,
วารณา ช้างทั้งหลาย **นทนต์** ย่อมร้อง **นิสาท'** ซึ่งเสียงนิสาทะ

คามา กลุ่มเสียงดนตรี ตโย จัดเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ อิติ คือ ฉชโซ
ฉชคามะ[กลุ่มเสียงนกยูง] มชฌิโม มชฌิมคามะ[กลุ่มเสียงนกกระเรียน]
สาธารโณ และเสียงสาธารณคามะ[เสียงทั่วไป]

๑๓๕. สเรสุ เตสุ ปจเจเก
สิยฺยฺ เตเว ตานานิ³¹

ติสฺโส ติสฺโส หิ มุจฺจนา
สตฺต สตฺเตว ลพฺภเร.

๑๓๕. เตสุ สเรสุ ในบรรดาเสียง ๗ อย่าง มีอุสกะและเหวตะ
เป็นต้นเหล่านั้น ปจเจเก - ในแต่ละเสียงๆ มุจจนา มีการปล่อยเสียงต่ำและ
เสียงสูง ติสฺโส ติสฺโส อย่างละ ๓ เสียง เตเว โดยทำนองเดียวกัน ตานานิ

การเปลี่ยนแปลงซึ่งเสียงหลากหลาย (บุคคลเลน) อันบุคคล ลพภเร ย่อมได้
สตฺต สตฺเตว อย่างละ ๗ ระดับ

๑๓๖. ติสฺโส ทฺเว จตฺสฺโส จ
ติสฺโส ทฺเว จตฺสฺโส'ติ

จตฺสฺโส กมฺโต สเร
ทฺวาวิสฺติ สฺตฺติ สิยฺยฺ.

๑๓๖. สฺตฺติ เสียงทั้งหลาย ทฺวาวิสฺติ ๒๒ ชนิด สิยฺยฺ มีอยู่ สเร ใน
กลุ่มเสียง ๗ ประเภท กมฺโต ตามลำดับ อิติ ดังนี้คือ ติสฺโส เสียง ๓ อย่าง ได้แก่
ตาระ มันทะและกละในเสียงแรกคืออุสกะ, ทฺเว เสียง ๒ อย่าง ได้แก่ ตาระ
และมันทะ ในเสียงที่สองคือเหวตะ, จตฺสฺโส เสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละ
มันทะและกาลลี ในเสียงที่สามคือ ฉชชะ, จตฺสฺโส เสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ

³¹ ในอภิธานศัพท์ปีกาหลายฉบับส่วนใหญ่เป็น ฆานานิ ส่วนในอภิธานศัพท์ปีกานิสสยะของท่านอคคธมฺมาภิ
วงสเถร เป็น ตานา จ

กละ มันทะและกากลี ในเสียงที่สี่คือ คันธาระ, **ติสฺโส** เสียง ๓ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละ และกากลี ในเสียงที่ห้า คือ มัชฌิมะ, **ทุเว** เสียง ๒ อย่าง ได้แก่ กละ และกากลี ในเสียงที่หก คือ ปัญจมะ, **จตฺสฺโส จ** และเสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละ มันทะและกากลี ในเสียงที่เจ็ด คือ นิสาทะ

๑๓๗. อุจฺจตฺเร รเว ตาโร	‘ถ’าพฺยตฺเต มรฺุเร กโ
คมภีเร ตุ รเว มนฺโท	ตารา’ที ติสฺวโ กเล
กากลี สุขุเม วุตฺโต	กริยาทิสฺมตา ลโย.

๑๓๗. ตาโร ตารศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป รเว ในเสียง **อุจฺจตฺเร** อันสูงแหลม, **อถ** นอกจากนั้น **กโ** กลศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **มรฺุเร** ในเสียงหวาน **อพฺยตฺเต** อันไม่ชัดเจน **มนฺโท** มนท ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **คมภีเร** ในเสียงอันลุ่มลึก, **ตารา’ที** ศัพททั้งหลายคือ ตาร กล และ มนท ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **ติสฺ** (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์, **กากลี** กากลี ศัพท (**ปณฺติเตน**) อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **กเล** ในเสียงที่ไม่ชัด **สุขุเม** อันสุขุม[แผ่วเบา], **กริยาทิสฺมตา** ภาวะความเสมอกันแห่งกริยามิ การร้องเพลงและการบรรเลง เป็นต้น **ลโย** ชื่อว่า ลยะ[จังหวะ]

๑๓๘. วิณฺา จ วลฺลกี สตฺต-	ตฺนตี สา ปรีวาที
โปกฺขโร โทณิ วิณฺาย	อุปฺวิณฺ ตุ เวโร.

๑๓๘. **พิน ๒** : วิณฺา, วลฺลกี
สา (วิณฺา) พินนั้น สตฺตตฺนตี อันมี ๗ สาย **ปรีวาที** ชื่อว่า ปรีวาที[พิน ๗ สาย] **โทณิ** รวง[ช่อง] **วิณฺาย** ของพิน **โปกฺขโร** ชื่อว่า โปกขระ(ช่องพิน)

คอพิน ๒ : อุปวีณ, เวรก

๑๓๙. อาตตยเจว วิตต'
 สุตีร เจ'ติ ตูริย'

มาตตวิตต' ฆน'
 ปณจจกิกมูทิต'

๑๓๙. ตูริย' ดุริยางค์หรือเครื่องดนตรี (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต
 อุทิต' กล่าวแล้ว ปณจจกิก (อิตติ) ว่ามีองค์ ๕ อิตติ ดังนี้คือ อาตต' กลอง
 อาตตะ วิตต' กลองวิตตะ อาตตวิตต' กลองอาตตวิตตะ ฆน' กลองชนะ สุตีร'
 สุตีระ[เครื่องเป่ามีปี่และขลุ่ย เป็นต้น]

๑๔๐. อาตต' นาม จมมาว-
 ตเล'เกกยุด' กุมภ-

นทฺเธสุ เภริยาทิสู
 ญณททฺทริกาทิก'

๑๔๐. เภริยาทิสู ในบรรดากลองทั้งหลายมีกลองใหญ่ เป็นต้น
 จมมาวนทฺเธสุ อันหุ้มด้วยหนังตึงแน่น กุมภญณททฺทริกาทิก' กลองสี่เหลี่ยม
 จัตุรัสและกลองใหญ่มีรูกลวง เป็นต้น ตเล'เกกยุด' อันหุ้มด้วยหนังหน้าข้างเดียว
 อาตต' นาม ชื่อว่า อาตตะ[กลองที่หุ้มด้วยหนังหน้าเดียว]

๑๔๑. วิตต' โจ'ภยตล'
 อาตตวิตต' สพพ-

ตูริย' มุรชาทิก'
 วินทฺธ' ปณวาทิก'.

๑๔๑. ตูริย' ดุริยางค์ มุรชาทิก' มีตะโพน เป็นต้น อุภยตล'

อันมีหนังสือ ๒ ด้าน **วิตต์** ชื่อว่า วิตตะ[กลองที่หุ้มด้วยหนัง ๒ หน้า]

ตฺริยํ คนตรี **ปณวาทิกํ** มีกลองบันฑะวํ เป็นต้น **สพพวินทํ**
อันหุ้มด้วยหนังทั้งหมด **อาตตวิตตํ** ชื่อว่า อาตตวิตตะ[กลองหุ้มด้วยหนัง
ทั้งหมด]

๑๔๒. **สุสิริ วสสงขาติ**

สมมตالاทิกํ **ฆนํ**

อาโตชชํ **ตุ จ** **วาทิตตํ**

วาทิตํ **วชชมุจเต.**

๑๔๒. **วสสงขาติ** **ตฺริยางค์มีปี**, **ขลุ่ย**, **แตร**, **สังข์** เป็นต้น **สุสิริ**
ชื่อว่า **สุสิระ**[**ตฺริยางค์ที่ใช้เป่า**] **สมมตالاทิกํ** **ตฺริยางค์มี** **สมมตาละ** เป็นต้น
ฆนํ ชื่อว่า **ฆนะ**[**ตฺริยางค์ที่ใช้ตีหรือเคาะ**]

ตํ (ตฺริยํ) **ตฺริยางค์ ๕ อย่าง** มีอาตตะ เป็นต้นนั้น (**ปณฺทิตฺเตน**)
อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **อาโตชชํ** ว่า **อาโตชชะ** **วาทิตตํ** ว่า **วาทิตตะ**
วาทิตํ ว่า **วาทิตะ** **วชชํ** ว่า **วชชะ**

๑๔๓. **เภารี** **ทฺนทฺทิกิ** **วุดโต'ถ**

มฺทิงโค **มฺโรชฺสส** **ตุ**

อาลึงค'งโย'ทฺธกา **เภาทา**

ติณโว **ตุ จ** **ทฺณทฺทิม.**

๑๔๓. **กลองใหญ่ ๒** : **เภารี**, **ทฺนทฺทิกิ**, (**ทฺนทฺทิกิ**) **ทฺนทฺทิกิ** **ศัพท**
(**ปณฺทิตฺเตน**) **อันบัณฑิต** **วุดโต** กล่าวแล้วว่าเป็นปุงลึงค์³²

³²

ในอมรโกษ ระบุว่า “เภารี ถิ ทฺนทฺทิกิ ปุมมา” เภารี ศัพท เป็นอิตถิลึงค์ ส่วนทฺนทฺทิกิ ศัพท เป็นปุงลึงค์, สำหรับใน
อภิธานนปทีปิกา พึงทราบว่ เภารี เป็นปุงลึงค์โดยรูปเภาทณฺย[รูปันตรณฺย] ก็ได้ หรือหากจะถือเอาโดย สาหจริย-
นัย ในฐานะที่อยู่ใกล้กับทฺนทฺทิกิ ก็สามารถถือเอาโดยความเป็นปุงลึงค์ได้, ส่วนในฎีการะบุไว้ว่า ทั้งสองศัพทเป็น
ได้ทั้งปุงลึงค์และอิตถิลึงค์ จะอย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในพระไตรปิฎก และอรรถกถาทั้งหลาย ท่านกลับใช้ทฺนทฺทิกิ

ตะโพน ๒ : มุทิงค, มุรช

อาลึงคฺงโยยทฺรกา กลองอาลึงคะ(ตะโพนที่ห้อยไว้ที่คอ) กลอง
อังกะยะ(ตะโพนห้อยไว้ที่บริเวณอก) และกลองอุททะกะ(ตะโพนที่ดีโดยการเชิด
หน้ากลองขึ้นข้างบน) **เกทา** เป็นประเภท **อสุส (มุทิงคสุส)** แห่งตะโพนนั้น

กลองเล็ก ๒ : ตินว, ทินจิม

๑๔๔. อาลุมพโร ตุ ปณโว

ททฺทรี ปฏฺโท เภริ

โกโณ วิณาทิวาทนํ

ปปเกทา มทฺทลาทโย.

๑๔๔. กลองบัณเฑาะว์ ๒ : อาลุมพร, ปณว

วิณาทิวาทนํ การตีตีพิน เป็นต้น **โกโณ** ชื่อว่า โกณะ[การตีตีพิน
ร้องเพลง เป็นต้น] (วา) อีกนัยหนึ่ง **วิณาทิวาทนํ** เศษไม้เป็นต้นอันเป็น
เครื่องมือตีตีพิน เป็นต้น **โกโณ** ชื่อว่า โกณะ[ไม้ตี]

กลองรบ ๒ : ททฺทรี, ปฏฺท

มทฺทลาทโย กลองมัททะละ เป็นต้น **ภะริปปเกทา** เป็นกลองพิเศษ
[กลองยาวหน้าซ้ายกว้าง ๑๓ นิ้ว หน้าขวากว้าง ๑๒ นิ้ว]

๑๔๕. ขนปปิเย วิมทฺโทฏฺเฐ

โส ตฺวาโมโท ทฺรคามิ

คนธะ ปริมล ภาเว

วิสสนตา ตีสฺ'วิโต ปรี.

๑๔๕. ปริมล ปริมล ศัพทํ ภาเว ย่อมเป็นไป **คนธะ** ในของหอม
หรือในกลิ่น **วิมทฺโทฏฺเฐ** อันเกิดจากการบดโดยประการต่างๆ **ขนปปิเย** อัน

ศัพทํ เป็นอิตติลึงค์ เช่น ในประโยคที่ว่า “เทว ทฺนทฺทโย ผลิสฺ” [ซึ่งหากถือตามอภิธานปาฐะนี้ต้องเป็น
“เทวทฺนทฺทโย จึงจะถูก], นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์ปิยคสิทฺธิ ก็ระบุว่า ทฺนทฺทโย เป็นอิตติลึงค์

๑๔๖. อธิกชนโน จ สรรภี สุนนโน จ สุนนติ จ
 บุตติคนนติ ตุ ทุตคนโน 'ถ วิสส อามคนนติ ยั.

กลืนไม่ดี, กลืนเหม็น ๒ : ปุติคนฺธิ, ทุคฺคนฺธ

กัลีนควา ๒ : วิสฺส, อามคฺฉิ (อามคฺฉิ) อามคฺฉิ ศัพท์
ยํ เป็นนปุงสกลิงค์

๑๔๗. กุญฺญมณฺเฑว ยวน- ปุပ္ผณฺจ ตครํ ตถา
 ตฺรภฺโขติ จตฺตฺชาตี คนฺธา เอเต ปกาสิตา.

๑๔๗. เอเต คนฺธา ของหอมทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ กุญฺม
 หล้าฝรัน ยวนปุปผิ กานพลู ตคริ ภษณา ตฺรูกฺโข กำยาน (ปณฺธิเตน)
 อันบัณฑิต ปกาลิตา แสดงแล้ว จตฺตชาติ ว่าเป็นของหอม ๔ ชนิด

๑๔๘. กสาโว'นิตถิยํ ติตฺโต มธุโร ลวโณ อิเม
อมพิโล กฏโก เจ'ติ ฉ รสา ตพพตี ติสฺสุ.

๑๔๘. ฉ อิเม รสา รส ๖ อย่างทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ กสาโว รสผาด, ติตฺโต รสขม, มธุโร รสหวาน, ลวโณ รสเค็ม, อมพิโล รสเปรี้ยว, กฏโก และรสเผ็ด (กสาโว) กสาว ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิยํ ในปungลิงค์และนปungสกลิงค์

กสาวาวิสททา กสาว ศัพท์ เป็นต้น วตตมานา เมื่อเป็นไปอยู่ ตพพตี ในวัตถุที่มีรส (วตตตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺสุ (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๑๔๙. สียา ผสฺโส จ โผฏฐพฺโพ วิสยิ ตว'กฺขมินฺทริยํ
นยนํ ตว'กฺขิ เนตตณฺจ โลจนํ จ'จฺฉิ จกฺขุ จ.

๑๔๙. การกระทบสัมผัส ๒ : ผสฺส, โผฏฐพฺพ, (ทวย) ศัพท์ ทั้งสอง สียา มีอรรถเหมือนกัน

อินทริยํ ๓ : วิสยิ, อกฺข, อินฺทริย

นัยน์ตา ๖ : นยน, อกฺขิ, เนตต, โลจน, จจฺฉิ, จกฺขุ

๑๕๐. โสโต สทฺทคฺคโห กณฺโณ สวานํ สุติ นตฺถุ ตุ
นาสา จ นาสิกกา ฆานํ ชิวฺหา ตุ รสฺนา ภาเว.

๑๕๐. หู ๕ : โสต, สทฺทคฺคห, กณฺณ, สวาน, สุติ

จมฺก ๔ : นตฺถุ, นาสา, นาสิกกา, ฆาน

ญาณ, ปัญญา ๑๔ : จิ, ปญญา, พุทธิ, เมธา, มติ, มุติ, ญริ(ญริ),
มนตา, ปญญาณ, ญาณ, วิชชา, โยนิ, ปฏิกาน, อโมห
วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิปฏิบัติกา ปัญญาทั้งหลายมีวิปัสสนาปัญญา
และสัมมาทิฏฐิปัญญา เป็นต้น **ปญญาเกทา** เป็นปัญญาพิเศษ

วิจารณ์ญาณ, ปัญญาไตร่ตรอง ๒ : วิจารณ์, วิจารณ์

สัมปชัญญปัญญา^{๓๓} ๒ : สมปชณ, เนปุก

เวทนา, ความรู้สึก, การเสวยอารมณ์ ๒ : เวทิต, เวทนา

๑๕๕. ตกโก วิตกโก สงกปโป' ปโปโน' หา' ยุ ตุ ชีวิต
เอกคคตา ตุ สมโถ อวิกเขโป สมาธิ จ.

๑๕๕. ความคิด, ดำริ ๕ : ตก, วิตก, สงกป, อปปนา, อุหา

ชีวิต, ชีวิตินทรีย์ ๒ : อายุ, ชีวิต

ความตั้งมั่น, สมาธิ ๔ : เอกคคตา, สมถ, อวิกเขป, สมาธิ

๑๕๖. อสุสาหา' ตปป ปคคาหา วายาโม จ ปรกกโม
ปธาน วิริย เจ'หา อุตยาโม จ อติ'ตถิย.

๑๕๖. ความพยายาม ๑๐ : อสุสา, อาตป, ปคคา, วายา, ปรกก, ปธาน, วิริย, อีหา, อุตยาน, อติ

(อติ) อติ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อติถิย ในอติถิลิงค์

³³ ปัญญาที่ใช้สตินำหน้า ซึ่งทำหน้าที่ยังรู้ประโยชน์และมีประโยชน์

๑๕๗. จตุตถาริ วรียังคานิ ตจสส จ นหารุโน
อวลิสสน' มฏจิสส มัสโลหิตสสุสน'.

๑๕๗. อวลิสสน' การเหลืออยู่ ตจสส แห่งหน้ง นหารุโน แห่งเอ็น
อฏจิสส แห่งกระดูก มัสโลหิตสสุสน' จ และการเหือดแห้งไปแห่งเนื้อและ
เลือด (อิมานิ) ภาวะทั้งหลายเหล่านี้ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต (เวทิตพฺพานิ)
พึงทราบ วรียังคานิ ว่าเป็นองค์ประกอบของผู้ทำความเพียร จตุตถาริ ๔ อย่าง

๑๕๘. อุตฺโสฬหิ ตว'ธิมตเต'หา สติ ตว' นุสฺสติ'ตฺถิย'
ลชฺชา หิริ สมานา'ถ โอตตปปิ ปาปภีรฺตา.

๑๕๘. อีหา ความเพียร อธิมตฺตา อันยิ่งยวด อุตฺโสฬหิ ชื่อว่า
อุตฺโสฬหิ

ความระลึก ๒ : สติ, อนุสฺสติ, (ทวฺย) ทั้งสองคัมภีร์ (วตฺตติ)
ย่อมเป็นไป อิตฺถิย' ในอิตฺถิลิงค์

ความละอายจากบาป ๒ : ลชฺชา, หิริ
(อิเม สทฺทา) คัมภีร์ทั้งหลายเหล่านี้ สมานา มีอรรถเหมือนกัน
ความเกรงกลัวต่อบาป ๒ : โอตตปป, ปาปภีรฺตา

๑๕๙. มชฺฌตตฺตา ตฺ'เปกฺขา จ อทฺกฺขมสุชา ลียา
จิตฺตาโกโค มนฺกกาโร, อธิโมกฺโข ตฺ'นิจฺฉโย.

๑๕๙. ความวางเฉย ๓ : มชฺฌตตฺตา(มชฺฌตฺติกา), อุเปกฺขา,
อทฺกฺขมสุช

การเอาใจใส่ ๒ : จิตตาโภค, มนุกการ³⁴

การตัดสินใจ ๒ : อธิโมกข, นิจฉย

๑๖๐. ทยา' นุกมปา การุณย์ กรุณา จ อนุททยา
 ถิยั เวรมณี เจว วิรตยา'รติ จา'ปย'ถ.

๑๖๐. ความกรุณา, สงสาร ๕ : ทยา, อนุกมปา, การุณย,
 กรุณา, อนุททยา

การงด, การเว้น ๓ : เวรมณี, วิรติ, อารติ
 (ตยั) ศัพท'ทั้งสาม (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิยัในอิตถิลิงค์

๑๖๑. ตติฏขา ขนฺติ ขมนั ขมา เมตตฺตา ตฺ เมตฺย'ถ
 ทสฺสนั ทิฏฺฐิ ลทฺธิ'ตถิ สิทฺธนฺโต สมโย ภเว.

๑๖๑. ความอดทน ๔ : ตติฏขา, ขนฺติ, ขมน, ขมา

ความรัก, ความเมตตา ๒ : เมตฺตา, เมตฺติ

ความเห็น ๕ : ทสฺสน, ทิฏฺฐิ, ลทฺธิ, สิทฺธนต, สมย
 (ทิฏฺฐิลทฺธิโย) ทิฏฺฐิ และ ลทฺธิ ศัพท' อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

³⁴ บางแห่ง จัดเป็นอภิธานศัพท์ ๓ คำ คือ จิตต, อาโภค, มนุกการ

๑๖๒. ตณฺหา จ ตสิณา เอชา ชาลีนี จ วิสตุติกา
 ฉนฺโท ชฎา นิกนฺตยา'สา สัพพินี ภวเนตฺติ จ.
๑๖๓. อภิขุมา วณฺโถ วานํ โลภฺ ราโค จ อาลโย
 ปิหา มโนรฺโถ อิจฺฉา' ภิลาสฺ กาม โทหฬ
 อากงฺขา รุจิ วุตฺตา सा ตว'ธิกา ลาลสา ทฺวิสุ.

๑๖๒-๑๖๓. ตัณหา, ความกำหนัด, ความยึดมั่นถือมั่น

ความอยาก, ความต้องการ ๒๕ : ตณฺหา, ตสิณา, เอชา, ชาลีนี, วิสตุ-
 ติกา, ฉนฺท, ชฎา, นิกนฺติ, อาสา, สัพพินี, ภวเนตฺติ, อภิขุมา, วณฺถ, วาน, โลภ,
 ราก, อาลย, ปิหา, มโนรณ, อิจฉา, อภิลาส, กาม, โทหฬ, อากงฺขา, รุจิ

สา (ตณฺหา) ตัณหานัน อธิกา อันแรงจัด (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต
 วุตฺตา กล่าวแล้ว ลาลสา ว่า ลาลสา, (ลาลสา) ลาลสา ศัพท์ (วตฺตติ)
 ย่อมเป็นไป ทฺวิสุ (ลึงฺเศสุ) ในปงฺลึงค์และอิตถิลึงค์

๑๖๔. เวรฺ วิโรธฺ วิทฺเทโส โทโส จ ปฏฺิฆณฺจ วา
 โกธฺา'ฆาตา โกปโรสา พยาปาโท'นภิรฺทฺธิ จ.

๑๖๔. ความโกรธ, ความแค้นเคือง ๙ : เวร, วิโรธ, วิทฺเทส,
 โทส, ปฏฺิฆ, โธธ, อาฆาต, โกป, โรส

ความพยาบาท, การคิดปองร้าย ๒ : พยาปาท, อนภิรฺทฺธิ³⁵

³⁵ ในฎีกา จัดพยาปาทและอนภิรฺทฺธิ เป็นไวพจน์ของเวร(ความโกรธ)

๑๖๕. พทุธเวร' มุปนาโห สียา โสโก ตุ โสจน
โรทิตํ กนทิตํ รุณณํ ปรีเทโว ปรีททโว.

๑๖๕. พทุธเวร' การผูกเวร อุปนาโห สียา มีชื่อว่า อุปนาห
[การผูกเวร ๒ : พทุธเวร, อุปนาห]

ความเศร้าโศก ๒ : โสก, โสจน

การร้องไห้ ๓ : โรทิต, กนทิต, รุณณ

การคร่ำครวญ ๒ : ปรีเทว, ปรีททว

๑๖๖. ภัติ'ตถิ ภย'มุตตาโส เภรว' ตุ มหพภย'

๑๖๖. ความกลัว ๓ : ภัติ, ภย, อุตตาส

(ภัติ) ภัติ ศัพท์ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

ความหวาดผวา, ความกลัวมาก ๒ : เภรว, มหพภย

๑๖๗. เภรว' ภีสน' ภิมํ ทารุณณจ ภยานก'
โฆร' ปฏิภย' เกสมํ ภยงกร'มิเม ติสฺ.

๑๖๗. ภัย, สิ่งที่น่ากลัว ๙ : เภรว, ภีสน (ภีสณ), ภิม, ทารุณ,
ภยานก, โฆร, ปฏิภย, เกสม, ภยงกร

อิเม (สหทา) ศัพท์เหล่านี้ (วตฺตนติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลิจฺเศสุ)
ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์³⁶

³⁶ ในฎีการะบุว่า แม้คำศัพท์เหล่านี้จะถูกระบุว่าเป็นได้สามลิงค์ แต่ก็ต้องเป็นโดยมีเงื่อนไข นั่นก็คือ จะต้องใช้เป็นวิเศษณ์ของทััพพะหรือสิ่งของเป็นต้นที่มีลิงค์เป็นของตนตายตัวเท่านั้น แต่หากใช้โดดๆ โดยไม่ไปเกี่ยวกับ

37 ปาจะนี้ใช้เป็น วิปปฏิสาร์ (หรือ) วิปปติสาร์ ก็ได้

๑๗๑. คพโพ' ภิมานो'หังกาโร จินตา ตุ ฌาน'มัจจเต
 นิจฺจโย นิณฺณโย วุตโต ปฏิญฺญา ตุ ปฏิสฺสโว.

๑๗๑. ความหยิ่งจองหอง ๓ : คพพ, อภิมาน, อหังการ

ความคิด ๒ : จินตา, ฌาน,

(ทวย) ศัพท์ทั้งสองนี้ (ปนฺนิตฺเตน) อันบัณฑิต อัจฉเต กล่าวไว้
 แล้ว (สมานตฺถ) ว่ามีอรรถเหมือนกัน

การตัดสินใจ ๒ : นิจฺจโย, นิณฺณโย, (อโย สทฺทสมฺภูโ) กลุ่มศัพท์ทั้ง
 สองนี้ (ปนฺนิตฺเตน) อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว (สมานตฺถ) ว่ามีอรรถ
 เหมือนกัน

คำรับรอง ๒ : ปฏิญฺญา, ปฏิสฺสว

๑๗๒. อวมานํ ตีรกฺกาโร ปริภโว ปฺย'นาทโร
 ปราภโว ปฺย'วณฺณาล'ถ อุมมาโท จิตฺตวิพฺภโม.

๑๗๒. การดูหมิ่น, การดูถูก, การเหยียดหยาม ๖ : อวมาน,
 ตีรกการ, ปริภว, อนาทร, ปราภว, อวณฺณา

ความบ้า, ความเสียดสี ๒ : อุมมาท, จิตฺตวิพภม

๑๗๓. เปมํ สีเนโห สฺเนโห'ถ จิตฺตปีฬา วิสณฺณิตา
 ปมาโท สติโวสฺสคฺโค โกตฺตุลลํ กุตฺตุลลํ.

๑๗๓. ความรัก, ความเสน่หา ๓ : เปม, สีเนท, เสนท

การสลับ ๒ : จิตตปีฬา, วิสณณิตา³⁸

ความประมาท, ความไม่มีสติ ๒ : สติโวสสุคค, ปมาท

ความแตกตื่น ๒ : โกตุหล, กุตุหล

๑๗๔. วิลาโส ลลิตํ ลีลา หาโว เหพา จ วิพภโม
อิจจาทิกา ลียํ นาริ- สิงคารภาวชา กิริยา.

๑๗๔. กิริยา อากัปกิริยา นาริสิงคารภาวชา อันเกิดเพราะความต้องการซึ่งความรักของสตรี อิติ อาทิกา ลียํ มีอย่างนี้เป็นต้นคือ วิลาโส อากัปกิริยาที่แปลก เช่นการมองไปมองมาเวลาไปใกล้คนรัก ลลิตํ อากัปกิริยา วางท่าทางสงบเสงี่ยมอ่อนหวาน ลีลา อากัปกิริยาเสสสร้าง หาโว อากัปกิริยา ที่เก็บอาการไว้แต่ต้องการสนุกสนาน วิพภโม อากัปกิริยาที่แสดงอาการเงินอายเพราะการมาของคนรัก

๑๗๕. หสนํ หลิตํ หาโส มนุโท โส มิติตํ ลิตํ
อฏฐหาโส มหาหาโส, โรมณโจ โลมหฺสนํ.

๑๗๕. การหัวเราะ ๓ : หสน, หลิต, หาโส
โส (หาโส) การหัวเรานั้น มนุโท เพียงนิดหน่อย มิติตํ ชื่อว่า มิติตะ ลิตํ ชื่อว่า ลิตะ[การยิ้ม ๒ : มิติต, ลิต] มหาหาโส การหัวเราะเสียงดัง อฏฐหาโส ชื่อว่า อฏฐหาสะ

³⁸ อีกนัยหนึ่ง ถ้าเป็นปาฐะว่า “จิตตปีฬา” วิสณณิตา” พึงแปลว่า จิตตปีฬา - ความทุกขระทมแห่งจิต (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต สณณิตา พึงทราบ อาธิ ว่า อาธิ [นัยแรกเป็นมตฺฐีกา ส่วนนัยหลังเป็นมตฺธิของนิสสยะ สีหฬ]

๑๗๖. ปริหาโส ทโว ชิตุหา เกฬิ กัฬหา จ กัฬิตํ
 นิหหา ตุ สปิณํ โสปปํ มิทฺธลจ ปจลาเยกา.

การโยงวง ๒ : มิทร, ปจลาเยกา

๑๗๗. ถิย์ นิกิติ ฏญญจ ทมโฆ สาธยญจ เกตวํ
สภาวโ ตุ นิสสคโค จ สรูป ปกติ'ตถิย์.

๑๗๘. สีลนุจ ลกฺขณํ ภาวี, อุตฺตสวํ ตํ จโณ มโห.

๑๗๗. การโยง ๕ : นิกติ, ญฎ, ทมภ (รมภ), สาธย, เกตว (นิกติ)
 นิกติ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิ่นในอิตถิลิงค์

๑๗๗-๑๗๘. **สภาพเดิม ๗ :** สภาว, นิสฺสัคค, สรูป, ปกติ, สีล, ลกฺขณ, ภาว (ปกติ) ปกติ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **อิตถิย** ในอิตถิลิงค์

การสมโภชน์, การฉลอง ๓ : อุตฺตว, ฉณ, มห

๑๗๙. ธาเรนุโต ชนตุ สสนนห' มภิธานปปทีปิก
 ขุททกาทยตถชาตานิ สมปสฺสติ ยถาสฺขิ.

๑๗๙. ชนตุ ครูสอน นักเรียน ฆราวาสและภิกษุสามเณร ธาเรนุโต
 ผู้ศึกษาเล่าเรียนแล้วทรงไว้ได้ อภิธานปปทีปิก ซึ่งคัมภีร์อภิธานปปทีปิกา
 สสนนหิ ด้วยความรักทนุถนอม สมปสฺสติ ย่อมเข้าใจ ขุททกาทิอตถชาตานิ
 ซึ่งอรรถาธิบายอันน้อยใหญ่ กว้าง แคบ เป็นต้น ยถาสฺขิ โดยง่ายดาย

สคคกณโฑ

[สัคคกัณท์]

ปจโม ซึ่งเป็นกัณท์ที่ ๑

นิฎฺฐิติโต จบแล้ว

๒.

ภักดิ์

๑. ภักดิ์

๑๘๐. วคคา ภูมิปริมจ- จตุพพณวนาทีหิ
ปาตาเลน จ วุจจนเต สาโค'ปงเคหิ'ธ'กมา.

๑๘๐. วคคา วรรคทั้งหลาย (อุปลักขิตา) อันถูกตั้งชื่อไว้ ภูมิปริ-
มจจตุพพณวนาทีหิ โดยชื่อทั้งหลายมีภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค
จตุพพณวรรค อรัญญวรรคและอรัญญาทิวรรค ปาตาเลน จ และโดยชื่อ
สุดท้ายคือ ปาตาสวรรค สาโคปงเคหิ อันประกอบด้วยคำที่เป็นองค์ประธาน
มี ขาระ เป็นต้น และคำที่เป็นองค์รองมีอิทธา เป็นต้น (หรืออันแสดงความ
หมายหลักมีขาระและมัตติกา เป็นต้น และความหมายรองมี มัคคะ เป็นต้น)
(มยา) อันเรา วุจจนเต จักกล่าว อิธ (กณฺเฑ) ในภูกัณฑ์นี้ กมา ตามลำดับ

๑๘๑. วสุณฺฐรา ฌมา ภูมิ ปถวี เมทนี มหิ
อุพฺพี วสุมตี โค กุ วสุธา ธรณิ ธรา
ปถวี ชคติ ฐรี ภู จ ภูตธรา'วนี.

๑๘๑. แผ่นดิน ๑๙ : วสุณฺฐรา, ฌมา, ภูมิ, ปถวี, เมทนี, มหิ, อุพฺพี,
วสุมตี, โค, กุ, วสุธา, ธรณิ, ธรา, ปถวี, ชคติ, ฐรี, ภู, ภูตธรา, วนี

๑๘๒. ขารา ตฺ มตติกา อุโส อสวา ตฺ'สโร ติส
ถลံ ถลิตถิ ภูภาเค ถทฐลูขมฺหิ ชงคโส.

๑๘๒. มตติกา ดิน ขารา อันเค็ม อุโส ชื่อว่า อส
พื้นที่ที่มีดินเค็ม ๒ : อสวานฺตุ, อสุร ; (ทวย) อสวานฺตุและอสุร ศัพพ์

(วตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (สิงฺเคสุ) ใน ๓ ลิงค์

พื้นที่ตอน, พื้นที่บก ๒ : ถล, ถลึ ; (ถลึ) ถลึ ศัพท์ อิตถึ เป็น
อิตถิลิงค์

ขงฺคโล ขงฺคฺล ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ฎภาเค ในส่วนแห่ง
แผ่นดิน ฅทฺธฺรฺขมฺหิ อันกระด้างและขรุขระ(ที่ไม่เสมอ)

๑๘๓. ปุพฺพวิเทโห จา’ปร-
อฺตฺตรกฺรุ เจ’ติ ลียฺ

โคยานํ ขมฺพุทฺธิโป จ
จตฺตารโ’เม มหาทฺธิปา.

๑๘๓. อีเม (ทฺธิปา) ทวีป(เกาะ)ทั้งหลายเหล่านี้ อิตฺ คือ ปุพฺพวิเทโห
ปุพฺพวิเททฺทฺทวีป อปรโคยานํ อปรโคยานทฺทวีป ขมฺพุทฺธิโป ขมฺพุทฺทวีป อฺตฺตรกฺรุ จ
และอฺตฺตรกฺรุทฺทวีป มหาทฺธิปา เป็นทวีปใหญ่ จตฺตารโ ๔ ทวีป

๑๘๔. ปุพฺพหฺตฺเต กฺรุ สกฺกา
กลิงฺคา’วณฺตีปญฺจาลา

โกสฺลา มคฺธา ลีว
วชฺชี คณฺธารเจตฺโย.

๑๘๕. วงฺคา วิเทหา กมฺโพชา
กสฺมีรา กาสิปญฺชวาทิ

มทฺทา ภคฺค’จฺคสีหฺพา
ลียฺ ขนปทฺนตฺรา.

๑๘๔.-๑๘๕.³⁹ กฺรุ แคว้นกฺรุ สกฺกา แคว้นสัฏฺกะ โกสฺลา แคว้นโกสฺล
มคฺธา แคว้นมคธ ลีว แคว้นลีว กลิงฺคา แคว้นกลิงคะ อวณฺตี แคว้นอวันตี

³⁹ กฺรุ นาม ขนปทฺธิโน ราชกุมาร, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ขนปโท รุพฺหีสทฺเทน “กฺรุ” ติ วุจจติ. (ที่ขณิกายมหานิทาน
สุตฺตฎฺฐกถา), อนึ่ง มหาชนปทฺ(มหารัฐ) เหล่านี้เป็นแคว้นใหญ่ที่มาในพระไตรปิฎก เช่นใน ดิกฺกคฺตฺตรนิกาย
มหาวรรค วิชาขุโปสฺถสุตฺร

ปญจาลา แคว้นปัญจาละ วชชี แคว้นวัชชี คนธาร่า แคว้นคันธาระ เจตโย
 แคว้นเจติ วงคา แคว้นวังคะ วิเทหา แคว้นวิเทหะ กมโพชา แคว้นกัมโพชะ
 มททา แคว้นมัททะ ภคคา แคว้นภักคะ องคา แคว้นอังกะ สีหลา แคว้น
 สีหละ กสมีรา แคว้นกัสมีระ กาสิปณฑวาที แคว้นกาสิและแคว้นปันทุ
 เป็นต้น ขนปทนต์รา เป็นแคว้นพิเศษ(แคว้นใหญ่) (วตตุนติ) ย่อมเป็นไป
 ปุมพหุเต ในปงลิงค์พหุจนะ

๑๘๖. โลโก จ ภูวน วุตตัม เทโส ตู วิสโย'ปโย'ถ
 มิลกขเทโส ปจจนโต มชฌมเทโส ตู มชฌมิโม.⁴⁰

๑๘๖. โลก ๒ : โลก, ภูวน
 พื้นที่, สถานที่ ๒ : เทส, วิสย

ปัจจันตประเทศ, ชายแดน, ดินแดนของคนป่าเถื่อน ๒ :
 มิลกขเทส, ปจจนต

มชฌิมประเทศ, อารยประเทศ ๒ : มชฌมเทส, มชฌิม

⁴⁰ ขอบเขตของมชฌิมประเทศตามมติคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น มีความยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์
 (วัดโดยรอบกำแพงยาว ๙๐๐ โยชน์) (ดูรายละเอียดที่อรรถกถาแห่งสามัญผลสูตร เป็นต้น) ส่วนมิติทางคัมภีร์
 ศาสนาพราหมณ์ได้ระบุขอบเขตไว้อีกแบบหนึ่งดังนี้ว่า

หิมวพพิชานัม มชฌัม, ปุพพิ วินสนา ทปิ, ปจฉิมิ เจว ปยาคา, มชฌมเทโส ปวตติโต. (มนุธรรมศาสตร์)
 “มชฌิมประเทศ หมายเอาพื้นที่ตรงกลางระหว่างภูเขาหิมาลัยกับภูเขาวิญชบรรพตและพื้นที่บริเวณด้านตะวันออก
 ออกโดยนับจากท้าวสินะ(แคว้นกुरु) ซึ่งหมายถึงพื้นที่แถบตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเดลีถึงแม่น้ำสรสวดี,
 และบริเวณด้านตะวันตก โดยนับจากท้าวปาคติภูระ(อุลาหบาท)

๑๘๗. อนุโป สลิลปาโย กจฉํ ปุมนปฺสเก
สทฺทโล หริเต เทเส ติณน'าภินเวน หิ.

๑๘๗. พื้นที่ขึ้นแฉะ, พื้นที่มีน้ำขัง ๓ : อนุป, สลิลปาโย, กจฉ (กจฉ) กจฉ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุมนปฺสเก ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ สทฺทโล สทฺทล ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป เทเส ในพื้นที่ หริเต อันเขียวชอุ่ม ติณน ด้วยหญ้า อภินเวน อันเฟื่องอกใหม่

๑๘๘. นทยมพฺพชีวน เทโส วุฏฺฐินิปปชชสสโก
โย นทิมาทิโก เทว, มาติโก จ กเมน โส.

๑๘๘. โย เทโส พื้นที่ใด นทยมพฺพชีวน มีต้นข้าววงอกงามได้ด้วยน้ำในแม่น้ำ วุฏฺฐินิปปชชสสโก มีข้าวเปลือกผลิตผลด้วยน้ำฝน (โหติ) มีอยู่, โส (เทโส) พื้นที่นั้น นทิมาทิโก ชื่อว่า นทิมาทิกะ(พื้นที่อาศัยน้ำในแม่น้ำทำการเกษตร) เทวมาติโก ชื่อว่า เทวมาติกะ(พื้นที่อาศัยน้ำฝนทำการเกษตร) กเมน ตามลำดับ

๑๘๙. ติสฺวานุปาทยโถ จนท- สุราโท สสสตีริโต
รณฺจํ ตุ วิชิตฺตยา'ถ บุริเส เสตุ อาลียํ.

๑๘๙. อนุปาที อนุป ศัพท เป็นต้น (อนุปศัพทถึงเทวมาติกศัพท) (วตฺตตนฺติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (สิงฺเคสุ) ใน ๓ ลิงค์ สสสตี สสสตี ศัพท(วัตถุที่ตั้งอยู่ตลอดเวลา) (ปณฺทิตฺเตน) อันบัณฑิต อีริโต กล่าวแล้วว่าเป็นไป สุราโท ใน

เทหวัตถุทั้งหลายมีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้น (เทหวัตถุที่ตั้งอยู่ตลอด
กัปป์ เช่น พระจันทร์และพระอาทิตย์)

แวนแคว้น, ประเทศ ๒ : ภูมิ, วิชิต

เสตุ เสตุ ศัพท (วตตมาน) ที่ขึ้นไป **ปฐิเส** ในปฐิสิงค์ (**วตตติ**)
ยอมเป็นไป อาลัย ในสะพาน เชื้อนและคันทนา

สะพาน, เชื้อน, คันทนา ๒ : เสตุ, อาลี

๑๙๐. อุปานตภู ปริสโร โคภูจํ ตุ โคกุล วโซ
มคโค ปนโถ ปโถ อทธา อณชสํ วมุํ ตถา.

๑๙๑. ปชโซ'ยนนจ ปทวิ วตตนิ ปทตติ'ตถิยํ
ตพภททา ชงฆสกก- มคคา เต จ มททนิ.

๑๙๐-๑๙๑. อุปานตภู พื้นที่ใกล้เมืองและภูเขา เป็นต้น **ปริสโร**
ชื่อว่า ปริสระ

คอก, ที่ขังสัตว์เลี้ยง ๓ : โคภูจ, โคกุล, วช

ทาง ๑๑ : มคค, ปนถ, ปถ, อทธ, อณชส, วมุ(วมุ), ปชช(ปชชา),
อยน, ปทวิ, วตตนิ, ปทตติ (**ปทตติ**) ปทตติ ศัพท (**วตตติ**) ย่อมเป็นไป **อิตถิย**
ในอิตถิสิงค์

ชงฆสกกมคคา ทางเท้าและทางเกวียน **ตพภททา** เป็นประเภทแห่ง
ทางนั้น **เต (สททา)** ชงฆมคคและสกกมคค ศัพทเหล่านั้น (**วตตนิ**) ย่อมเป็น
ไป **มททนิ** ในทางที่กว้างใหญ่

เหล่านั้น สดต ๗ อูกา เป็น ๑ อูกา ตา อูกาทั้งหลายเหล่านั้น สดต ๗
 ธณฺมาโส เป็น ๑ เมล็ดข้าวเปลือก เต เมล็ดข้าวเปลือกทั้งหลายเหล่านั้น
 สดต ๗ องคุลิ เป็น ๑ นิ้ว อมุ นิ้วทั้งหลายเหล่านั้น ทวิจจ ๑๒ นิ้ว วิทถลิ
 เป็น ๑ คืบ

๑๙๖. รตนํ ตานิ สดเตว คาวุต'มุสภาสีติ	ยญฺจิ ตา วิสตุ'สภํ โยชนํ จตุคาวุตํ.
๑๙๗. ธนุปลยจสत् โกโส อพณฺตรํ ตุ หตถาน	กรีสํ จตุรมพณํ ม'ญฺจวิส ปมาณโต.

๑๙๖-๑๙๗. ตา (วิทถลิโย) คืบทั้งหลายเหล่านั้น ทเว ๒ คืบ รตนํ
 เป็น ๑ ศอก ตานิ เอว (รตนาณิ) ศอกทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแล สดต ๗ ศอก
 ยญฺจิ เป็น ๑ ยญฺจฺจิ(ไม้เท้า) ตา (ยญฺจฺจิโย) ยญฺจฺจิทั้งหลายเหล่านั้น วิสติ ๒๐ อุสภํ
 เป็น ๑ อุสภะ อุสภาสีติ ๘๐ อุสภะ คาวุตํ เป็น ๑ คาวุต จตุคาวุตํ ๔ คาวุต
 โยชนํ เป็น ๑ โยชนํ

ธนุปลยจสत् ๕๐๐ ชั่วคันธนูที่โค้งแล้ว โกโส เป็น ๑ โกสะ จตุรมพณํ
 พื้นที่ยืนพอหว่านพืชได้ ๔ อัมพะณะ(๑๑ทะนาน= ๑ อัมพะณะ) กรีสํ ชื่อว่า ๑
 กรีสะ อญฺจวิส หตถานํ ๒๘ ศอก ปมาณโต โดยประมาณ อพณฺตรํ ชื่อว่า ๑
 อัพกันทร[หนึ่งอัพกันทรประมาณ ๒๘ ศอก]

ภูมิวกโค : ภูมิวรรค

นิญฺจโต จบแล้ว

๒.

ภักดิ์

๒. ประมวล

๑๘๘. ปุริ นคร'มิตถิ วา
ถิยํ ตู ราชธานี จ

ธานียํ ปุณฺณเกทหนํ
ชนธาวาโร ภเว'ถ จ.

๑๘๘. เมือง ๔ : ปุริ, นคร, ธานี, ปุณฺณเกทหน (ทวย) ปุริ ศัพท และ นคร ศัพท อิตถิ วา^{๔๑} เป็นอิตถิลิงค์บ้าง [หมายความว่า ใช้เป็นรูปว่า ปุริ, นคร, 'ปุริ, นคร']

เมืองหลวง ๑ : ราชธานี (ราชธานี) ราชธานี ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ถิยํ ในอิตถิลิงค์

เมืองหน้าด่าน ๑ : ชนธาวาร
(อิกนัยหนึ่ง)

เมืองหลวง ๒ : ราชธานี, ชนธาวาร, (ราชธานี) ราชธานี ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ถิยํ ในอิตถิลิงค์

๑๘๙. สาขานคร'มณฺยตฺร
พารานสี จ สาวตฺถิ

ยํ ตํ มุลปุรา ปุริ
เวสาสิ มิตถิ'าฬวี.

๒๐๐. โกสมพฺพชฌนียํ ตกก-
สุสมารคิริ^{๔๒} ราช-

สิลา จมปา จ สาคลํ
คหํ กปิลวตฺถ จ.

^{๔๑} แม้ว่าในคัมภีร์อิธานัปที่ปิกากุญจะอธิบาย วา ศัพทไว้ว่า “วากาเรน นครสทฺทสส ปุณฺณคตฺตํ สมฺมจฺจโนติ. ปุริสทฺทสสปีตยาจฺริยา. [อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า วา ศัพท ทำหน้าที่ประมวลเอาความเป็นปุณฺณคตฺตํของนครศัพท เข้ามาไว้ด้วย] แต่ก็พึงทราบไว้ในพระไตรปิฎกก็ไม่มีใช้ รวมถึงในคัมภีร์พจนานุกรมสันสกฤตก็หาไม่มีเป็นปุณฺณคตฺตํ ไม่, บัณฑิตจึงควรพิจารณาเรื่องนี้

^{๔๒} สุมาร (ภูิก)

๒๐๑. สาเกตมินทปตถณโจ' กุกกุจจา ปาฏลิปุตตกัม
 เขตตตตรณจ สงกสสั กุสินาราทโย ปุรี.

๑๙๙. - ๒๐๑. ยัม ปุริ เมืองใด (อตถิ) ตั้งอยู่ อดณตฺร ในที่อื่น
 มุลปุรา จากเมืองใหญ่และเมืองหลวง ตัม (ปุริ) เมืองนั้น สาขานคริ ชื่อว่า
 สาขานคร(เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น)

พาราณสี เมืองพาราณสี สาวตถิ เมืองสาวตถิ เวสาลี เมืองเวสาลี
 มถิลลา เมืองมถิลลา อาหวิ เมืองอาหวิ โกสมพี เมืองโกสมพี อุชเชนี เมือง
 อุชเชนี ตกกสิลา เมืองตกกสิลา จมปา เมืองจัมปา สาคลัม เมืองสาคละ
 สุตุมารคิริ เมืองสุตุมารคิระ ราชคหัม เมืองราชคฤห์ กปิลวตถุ เมืองกปิลพัสดุ์
 สาเกตัม เมืองสาเกต อินทปตถัม เมืองอินทปตถัม อุกกุจจา เมืองอุกกุจจา ปาฏลิ-
 ปุตตัม เมืองปาฏลิบุตร เขตตตตัม เมืองเขตตตระ สงกสสั เมืองสังกัสสะ
 กุสินาราทโย เมืองกุสินารา เป็นต้น ปุรี เป็นเมืองใหญ่ ๒๐ เมือง

๒๐๒. รจฉา จ วิสิขา วุตตา รติกา วิถิ จ'าปย'ถ
 พยุโ^{๔๓} รจฉา อนิพพิทฐา นิพพิทฐา ตุ ปถทธิ จ.

๒๐๒. ถนน, ทางในหมู่บ้านหรือเมือง ๔ : รจฉา, วิสิขา,
 รติกา, วิถิ

รจฉา ถนน อนิพพิทฐา อันตัดไม่ทะลุ พยุโ ชื่อว่า พยุหะ(ทางตัน,
 สุดทาง) (รจฉา) ตุ ส่วนถนน นิพพิทฐา ที่ตัดทะลุ ปถทธิ ชื่อว่า ปถทธิ
 (ถนนที่ตัดเชื่อมกับถนนสายอื่น)

43 ในพระวินัยปิฎกคัมภีร์ ของภิกษุณี อธิบาย พยุโ ไว้ดังนี้ว่า

“พยุโ นาม เยเนว ปวิสนติ, เตเนว นิกุขมนติ. [พยุห คือทางที่คนเข้าทางไหนก็ออกทางนั้น]

๒๐๓. จตุกกิ จจเจอร์ มคค- สนิธิ สิงฆากุกิ ภเว
 ปากาโร วรโณ จา'ถ อุทาโป อุปการิกา.

๒๐๓. (ตย) คำศัพท์ทั้งสาม (อิติ) คือ จตุกกิ^{๔๔} จตุกกิ ศัพท์
 มคคสนธิ มคคสนธิ ศัพท์ สิงฆากุกิ สิงฆากุกิ ศัพท์ ภเว ย่อมเป็นไป จจเจอร์
 ในทางสามแพรง

[ทางสามแพรง, ทางสี่แพรง, ทางสี่แพรง ๓ : จตุกกิ, มคคสนธิ, สิงฆากุกิ]
 (อีกนัยหนึ่ง) (ทวย) ศัพท์สองศัพท์ (อิติ) คือ จตุกกิ จตุกกิ ศัพท์
 สิงฆากุกิ และสิงฆากุกิ ศัพท์ ภเว ย่อมเป็นไป จจเจอร์ ในสนาม, มคคสนธิ
 ทางแพรง [นัยแรกตามฎีกาส่วนนัยหลังตามนิสสยะสีหะ]

กำแพงเมือง ๒ : ปาการ, วรณ

ตีนกำแพง(มีสัณฐานเหมือนกับเท้าม้า) ๒ : อุทาป, อุปการิกา

๒๐๔. กุณฺณิ ตุ ภิตติ นาริ'ถ โคปุริ ทวารโกณฺณโก
 เอสิกา อินทซีโล จ อญฺโญ ตว'ญฺญาลโก ภเว.

๒๐๔. ฝาผนัง ๒ : กุณฺณิ, ภิตติ (ภิตติ) ภิตติ ศัพท์ นาริ เป็น
 อิตถิลิงค์

ซุ้มประตูเมืองหรือวัด ๒ : โคปุริ, ทวารโกณฺณโก

เสาเขื่อน(ฝังอยู่ที่ประตู) ๒ : เอสิกา, อินทซีโล

ป้อม ๒ : อญฺญ(อชท), อญฺญาลก(อชทาลก)

^{๔๔} ในสารัตถทีปนีฎีกา กล่าวไว้ว่า จตุณฺณ มคคานํ สมพนธญฺจานํ จตุกกิ, ตินณฺณ มคคานํ สมพนธญฺจานํ
 สิงฆากุกิ. [จตุกกิ คือ ทางสี่แพรง, สิงฆากุกิ คือ ทางสามแพรง]

๒๐๕. โตรณํ ตุ พหิทวาริ มนุทริ สทนาคาริ	ปริชา ตุ จ ทีฆิกา นิกาโย นิลยาโย.
๒๐๖. อาวาโส ภวนํ เวสุมิ ฆริ คหญา'วสโถ	นิเกตน์ นิเวสนํ สรณญจ ปติสสุโย.
๒๐๗. โอกํ สาลา ขโย วาโส เคหญา'นิตถิ สหุมิ	ถิยํ กุฎิ วสตุย'ปิ เจติยายตนานิ ตุ.

๒๐๕.- ๒๐๗. มุขประตุ ๒ : โตรณ, พหิทวาร

คุรอบเมือง ๒ : ปริชา, ทีฆิกา

บ้าน, เรือน ๒๔ : มนุทริ, สทน, อคาร, นิกาย, นิลย, อาลย, อาวาส, ภวน, เวสุม, นิเกตน์, นิเวสน, ฆร, คห, อาวสถ, สรณ, ปติสสุย, โอก, สาลา, ขย, วาส, กุฎิ, วสติ, เคห, สหุม. (ทวย) กุฎิและวสติ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิย ในอิตถิลิงค์ (เคห) เคห ศัพท อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เทวสถาน, ศาลเจ้า ๒ : เจติย, आयตน

๒๐๘. ปาสาโท เจว ยูโป'ถ ยูโป ตุ คชกุกุมภมิ	มฺณชจจโท จ หมมียิ หตถินโข ปติฎฐิตो.
--	--

๒๐๘. ปราสาท, ตึก ๒ : ปราสาท, ยูป

ปราสาทโล้น(เหมือนเตาเผาถ่าน) ๒ : มฺณชจจท, หมมียิ

(อีกนัยหนึ่ง เปลี่ยนเป็น “สหมมียิ”) สหมมียิ เรือนอันมีชานดู
พระจันทร์และเฉลียงหน้าต่าง

มณฑลจตุรโศภิตา ชื่อว่า มณฑลจตุรโศภิตา⁴⁵ ยูปะ ปราสาท ปติภูจิจิต อันตั้งอยู่
คชกมมณิ ที่พื้นลาดเหมือนกับเท้าช้าง หัตถินโศภิตา ชื่อว่า หัตถินโศภิตา

๒๐๙. สุปณณวงกจจทน' มณฑลโยโค ลียา'ถ จ
เอกภูญญโต มาโห ปาสาโท จตุรสุโก.

๒๐๙. สุปณณวงกจจทน' เรือนที่มุง ๒ ข้างเหมือนปีกครุฑ
อฑฒโยโค ชื่อว่า อฑฒโยคะ เอกภูญญโต เรือนกลมหลังคามียอดเดียว มาโห
ชื่อว่า มาโห(เรือนกลมหลายมุมแต่มียอดเดียว) จตุรสุโก เรือนจตุรัส ๔ มุม
ปาสาโท ชื่อว่า ปาสาโท(เรือนจตุรมุข)

๒๑๐. สภายญจ สภา จา'ถ มณฑป วา ชนาลโย
อโธ อาสนสาลาโย ปฏิกกมณ' มิริต.

๒๑๐. สภา, ที่ประชุม ๒ : สภา, สภา

มณฑป, ปะรำ ๒ : มณฑป, ชนาลโย. (มณฑป) มณฑป ศัพท
วา เป็นปูลงค์และนปูลงค์ บ้าง

ปฏิกกมณ' ปฏิกกมณ ศัพท (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อิริต' กล่าวแล้ว
อาสนสาลาโย ในหอฉัน

⁴⁵ คำแปลนัยแรกแปลตามมติฎีกา, นัยที่ ๒ แปลตามมติสนธิสยเสีฬ

๒๑๔. ชนตาขรฺ ตว'คคิสาลา ปปา ปานียสาลิกา
คพฺโก โอรโก วาสา- คารํ ตํ สยนิคฺคหํ.

๒๑๔. เรือนไฟ ๒ : ชนตาขร, อกคิสาลา
ศาลาน้ำดื่ม, การประปา ๒ : ปปา, ปานียสาลิกา
ห้องทั่วไป ๒ : คพภ, โอรก
ห้องนอน ๒ : วาสาคาร, สยนิคคห

๒๑๕. อิตถาคารํ ตํ โอโรโร สุตฺถนโต'นเตปุรมปิ จ
อสพฺพวิสยฺภูจํ รณณํ กจฺจนตรํ มตฺ.

๒๑๕. ตำหนักใน, บ้านนางสนม ๔ : อิตถาคาร, โอโรธ,
สุทฺถนต, อนเตปุร
อสพฺพวิสยฺภูจํ ที่ส่วนพระองค์ รณณํ ของพระราชาทรงหลาย
(ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต มตฺ พึงทราบ กจฺจนตรํ ว่ากัจฉันตระ(ที่ประทับพัก
ผ่อนอิริยาบถส่วนพระองค์)

๒๑๖. โสปาโน วา'โรหณญจ, นิสฺเสถี สาทิโรหิณี
วาตปํณํ ควกุโข ชาลญจ สีหปญฺชรํ.

๒๑๗. อาโลกสนธิ วุตโต ฌ ลงคิ'ตถิ ปลิโฆ ภเว
กปิสีโสคฺคตถมโก นิพฺพํ ตํ จทฺทโกฏฺฐิยํ.

๒๑๙. ปิฎกสงฆาภัก ทวาร- พาทา ภูฏิ ตุ กณณิกา
ทวารณจ ปฏิหารโร'ถ อุมมาโร เทหนี'ตติยิ.

๒๒๐. เอฟโก อินทซีโล'ถ ถมโก ภูโณ ปุมิตติยิ
ปาฏิกกา'ทฒนทุปาสาณ คิลชกา ตุ จ อิกฺกกา.

๒๑๙- ๒๒๐. บานประตุ ๒ : ปิฎกสงฆาภัก, ทวารพาทา

ข้อฟ้า, ยอดเรือน ๒ : ภูฏิ, กณณิกา

ประตุ ๒ : ทวาร, ปฏิหาร

ธรรณีประตุ ๔ : อุมมาร, เทหนี, เอฟก, อินทซีล (เทหนี) เทหนี
ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตติยิ ในอิตถิลิงค์

เสา ๒ : ถมภ, ภูณ (ภูโณ) ภูณ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป
ปุมิตติยิ ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

ปาฏิกกา ปาฏิกกา ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อทฒนทุปาสาณ
ในหินหวับันใดที่มีสณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว

อิฐ ๒ : คิลชกา, อิกฺกกา

๒๒๑. วลภิจฉาทิทารุมหิ วงเก โคปานสี'ตติยิ
กโปตปาลิกายิ ตุ วิฆงโก'นิตติยิ ภเว.

๒๒๑. โคปานสี โคปานสี ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป วลภิจฉา-
ทารุมหิ ในคานไม้ไผ่สำหรับมุงซึ่งหลังคา วงเก อันโก่ง (โคปานสี) โคปานสี
ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตติยิ ในอิตถิลิงค์

วิฆงโก วิฆงก ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป กโปตปาลิกายิ ในกรง
แห่งนกพิราบ (วิฆงโก) วิฆงก ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตติยิ ในปุงลิงค์
และนปุงสกลิงค์

๒๒๒. กุณจิการวิวร ตาฬ- จฉิคุโล'ปย'ถ กุณจิการ
ตาฬ'ววาปุรณ จา'ถ เวทิกา เวทิ กถยเต.

๒๒๒. ลูกตาน ๒ : กุณจิการวิวร, ตาฬจฉิคุล

ลูกกุณแจ ๓ : กุณจิการ, ตาฬ, อวาปุรณ

ไฟที(ฐานบัวคว่ำบัวหงายบนยอดเจดีย์เป็นต้น) ๒ : เวทิกา, เวทิ
(ทวย) ศัพท์ทั้งสอง (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต กถยเต กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

๒๒๓. สงฆาโต ปกฺขปาโส จ มนฺทิงฺรา ตฺลา อิเม⁴⁶
ถิยํ สมมุชฺชนิ เจว สมมุชฺชนิ จ โสธนี.

๒๒๓. สฆาโต เต้า(เสาค้ำ) ปกฺขปาโส เพดาน(สันหลังคา) ตฺลา
และชื่อ อิเม ไม้ทั้งหลายเหล่านี้ มนฺทิงฺรา เป็นส่วนประกอบของบ้าน

ไม้กวาด ๓ : สมมุชฺชนิ, สมมุชฺชนิ, โสธนี (ตย) ศัพท์ ๓ ศัพท์
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ถิยํ ในอดีตถึงค์

๒๒๔. สงฺกฺขีรํ ตฺ สงฺการ- ฏฺฐานํ สงฺการภูฏกํ
อโธ กจฺวโรกฺลาโป สงฺกาโร จ กสมฺพุ'ปี.

๒๒๔. กองขยะ ๓ : สงฺกฺขีร, สงฺการภูฏาน, สงฺการภูฏก

ขยะ, หยากเยื่อ ๔ : กจฺวร, อุกฺลาป, สงฺการ, กสมฺพุ

⁴⁶ บางฉบับเป็น อปี

๒๒๕. ขราทิฏุมิ ตัม วตถุ คาโม สัมสเถ'ถ สโต
 ปากโณ นิคโม โภค มจจาติโภย'ธิ ตู'ทิตโต.

๒๒๖. สี่มา จ มรียาทา ถ, โฆสโต โคปาลคามโกติ.

๒๒๕.- ๒๒๖. ขราทิฏุมิ พื้นที่อันเป็นที่ตั้งแห่งเรือน เป็นต้น วตถุ
ชื่อว่า วตถุ(ที่ปลูกบ้าน) (วตถุ) วตถุ ศัพท์ ตัม เป็นต้นปุงสกลิงค์

หมู่บ้าน ๒ : คาม, สัมสถ

สโต หมู่บ้านนั้น ปากโณ อันเนื่องแน่น โภคมจจาติภิ ด้วยโภคทรัพย์
และมนุษย์ เป็นต้น นิคโม ชื่อว่า นิคม(ตำบล, อำเภอ)

ขอบเขต ๓ : โอธิ, สี่มา, มรียาท (โอธิ) โอธิ ศัพท์ (ปณฺทิตฺเตน)
อันบัณฑิต อุตฺโต กล่าวว่าปึงสกลิงค์

หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว ๒ : โฆส, โคปาลคามก

ปุรวคโค

ปุรวรรค

นิฏฐิตโต จป

๒.

ภักดิ์

๓. นรวรรค

๒๒๗. มนุสโส มานุโส มจโจ
โปโส ปุมา จ ปุริโส	มานโว มนุโซ นโร
โปริโส'ปย'ถ ปณตโต.
๒๒๘. พุโธ วิทวา วิภาวี จ
ธีมา สุธี กวิ พยตโต	สนโต สปปณณโกวิทา
วิจกขณ วิสารโท.
๒๒๙. เมธาวิ มติมา ปณโณ
ธีโร วิปสสี โทสณณ	วิณณ จ วิทุโร วิทุ
พทุโธ จ ทพพ วิททุสุ.

๒๒๗ - ๒๒๙ . มนุษย์ ๖ : มนุสส, มานุส, มจจ, มานว, มนุช, นร

บุรุษ, ผู้ชาย ๔ : โปส, ปุม, ปุริส, โปริส(ปุริส)

บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ : ปณติต, พุธ, วิทวา, (วิทวนต), วิภาวี, สนต, สปปณณ, โกวิท, ธีมนต, สุธี, กวิ, พยตต, วิจกขณ, วิสารท, เมธาวิ, มติมนต, ปณณ, วิณณ, วิทุร, วิทุ, ธีร, วิปสสี, โทสณณ, พทุธ, ทพพ, วิททุสุ

๒๓๐. อิตถิ สีมุนตินี นารี
ปมทา สุนทรี กนดา	ถิ วฐ วนิตางคณา
รมณี ทยิตาพลา.
๒๓๑. มาตุคาม จ มหิลา
กุมาริกา ตู กณณ'ถ	ลลนา ภีรุ กามินี
ยวดี ตรุณี ภเว.

๒๓๐ - ๒๓๑. สตรี, ผู้หญิง ๑๘ : อิตถิ, สีมุนตินี, นารี, ถิ, วฐ, วนิตา, องคณา, ปมทา, สุนทรี, กนดา, รมนี, ทยิตา, อพลา, มาตุคาม, มหิลา, ลลนา, ภีรุ, กามินี.⁴⁷

⁴⁷ ส่วนในฎีกาเดินตามมติของอมรโกษ จึงนับอภิธานศัพท์ที่มีความหมายว่าผู้หญิง (สตรีทั่วไป) เพียง ๑๕ แล้วเอา ลลนา, ภีรุ และกามินี เป็นไปในความหมายว่า “ผู้หญิงพิเศษ”

เด็กหญิง ๒ : กุมาริกา, กณณา

หญิงสาว ๒ : ยุกตี, ตรุณี

๒๓๒. มเหสี สากิเสกาณณา

โกคินี ราชนารีโย

ธวตถินี⁴⁸ ตู สงเกต

ยาตี ยา สากิสาริกา.

๒๓๒. สากิเสกา พระชายาของพระราชาผู้ได้รับอภิเษกแล้ว มเหสี
ชื่อว่า มเหสี, ราชนารีโย หญิงของพระราชา อณณา เหล่าอื่น โกคินี ชื่อว่า
โกคินี(นางบำเรอ, นางสนม)

ยา (อิตถิ) หญิงใด ธวตถินี มีความต้องการซึ่งสามี ยาตี จึงไป
สงเกต สู่ที่นัดหมาย สา (อิตถิ) หญิงนั้น อภิสาริกา ชื่อว่า อภิสาริกา(หญิง
ที่หนีตามชาย)

๒๓๓. คณิกา เวลียา วณณ-

ทาสี นครโสภินี

รูปชีวินี เวลี

กุลฎา ตู จ พนธกี.

๒๓๓. หญิงแพศยา ๖ : คณิกา, เวลียา, วณณทาสี, นครโสภินี,
รูปชีวินี, เวลี

หญิงไม่ดี(หญิงผู้ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี) ๒ : กุลฎา, พนธกี

⁴⁸ ในฎีกาเอา “ธวตถินี” เป็นไวพจน์ ของ ‘อภิสาริกา’ แต่ก็ไม่เหมาะเพราะไม่ตรงกับคำอธิบายที่มาอภิสาริกา
อัมพชาดก จดกกนิบาตที่ว่า “สา ปตี ปตถยมานา ตสส สนตีก อภิสรณตาย อภิสาริกา นาม หุตวา”

๒๓๔. วราโรโห'ตตมา มตต- กาสินี วรณณินี
 ปติพพตา ตวปี สตี กุลิตถี กุลปาลิกา.

๒๓๔. หญิงประเสริฐ ๔ : วราโรหา, อุตตมา, มตตกาสิโน,

วรณณินี

หญิงดี(หญิงผู้ซื้อสัตย์ต่อสามี) ๒ : ปติพพตา, สตี

หญิงรักษาดระกุล(กุลสตรี) ๒ : กุลิตถี, กุลปาลิกา

๒๓๕. วิธวา ปติสฺสนา'ถ ปติมพรา สยมพรา
 วิชาตา ตุ ปสฺสุตา จ ขาตาปจจา ปสฺสุติกา.

๒๓๕. หญิงหม้าย ๒ : วิธวา, ปติสฺสนา

หญิงแต่งงานเอง ๒ : ปติมพรา, สยมพรา

หญิงมีลูกแล้ว ๔ : วิชาตา, ปสฺสุตา, ขาตาปจจา, ปสฺสุติกา

๒๓๖. ทูตี สณจาริกา ทาสี ตุ เจฏฐี กุณฺฐาริกา
 วารุณีกุณฺณิกา ตุลยา ขตฺติยานี ตุ ขตฺติยา.

๒๓๖. หญิงแม่สื่อ ๒ : ทูตี, สณจาริกา

นางทาสี, หญิงรับใช้ ๓ : ทาสี, เจฏฐี, กุณฺฐาริกา

หญิงแม่มด, เจ้าแม่ ๒ : วารุณี, อิกุณฺณิกา (อิเม สททา)

ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ ตุลยา มีอรรถเหมือนกัน

เจ้าหญิง ๒ : ขตฺติยานี, ขตฺติยา

๒๓๗. ทาโร ซายา กลตตณจ ฆรณิ ภริยา ปิยา
 ปชาปดี จ ทุตติยา สทา ปาทปริจาริกา.

๒๓๗. ภรรยยา ๙ : ทาร, ซายา, กลตต, ฆรณิ, ภริยา, ปิยา, ปชาปดี, ทุตติยา, ปาทปริจาริกา, สทา ปาทปริจาริกา ศัพท์นั้นเป็นอิตถิลิงค์

๒๓๘. สซี ตวา'ลี วยสสา'ถ ซาริ เจวา'ติจารินี
 ปุเม ตู'ตุ รโซ ปุพผิ อุตุนิ ตู รซสสลา.
 ๒๓๙. ปุพผวตี ครุคพภา ปนฺนสตตา จ คพภินี
 คพภาสโย ซลาพุ'ปี กลลํ ปุณฺนปฺสเก.

๒๓๘.- ๒๓๙. เพื่อนหญิง ๓ : สซี, อาลี, วยสสา

หญิงคู่ ๒ : ซาริ, อติจารินี

ระดูของหญิง ๓ : อุตฺ, รซ, ปุพผ, (อุตฺ) อุตฺ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปงฺลึงค์

หญิงมีระดู ๓ : อุตุนิ, รซสสลา, ปุพผวตี

หญิงตั้งครรภ์ ๓ : ครุคพภา, อาปนฺนสตตา, คพภินี

มดลูก ๒ : คพภาสย, ซลาพุ

น้ำกละ ๑ : กลล^{๔๙} (กลลํ) กลล ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุณฺนปฺสเก ในปงฺลึงค์และนปงฺสกลิงค์

^{๔๙} น้ำกละ หมายถึง (รูปกลาปที่เกิดขึ้น ๗ วัน ตั้งแต่อุปาทขณะของปฏิสนธิจิต)

๒๔๖. ขายาปตินิ์ ขนนี้ สสสุ วุตตา'ถ ตบปีตา
สสุโร ภาคินะโย ต ปุตโต ภคินิยา ภเว.

๒๔๖. ขนนี้ แม่ ขายาปตินิ์ ของภรรยาและสามี (ปณฺธิเตน)
อํนํบํถิต วุตตา กล่าวแล้ว สสสุ (อิตฺติ) ว่า สสสุ(แม่สามี, แม่ยาย)
ตบปีตา พ่อของภรรยาและสามีนั้น (ปณฺธิเตน) อํนํบํถิต วุตโต
กล่าวแล้ว สสุโร (อิตฺติ) ว่า สสุโร (ตา, ปู่)
ปุตโต บุตร ภคินิยา ของพี่สาวน้องสาว ภาคินะโย ชื่อว่า
ภาคินะโย(หลาน)

๒๔๗. นตฺตา วุตโต ปปุตโต'ถ สามีภาดา ตู เทวโร
ธิตฺติ ตู ขามาตา อัยโก ตู ปิตามโ.

๒๔๗. หลาน ๒ : นตฺต, ปปุตต (ปณฺธิเตน) อํนํบํถิต วุตโต
กล่าวว่าเมื่อรรถเหมือนกัน
สามีภาดา พี่ชายของสามี เทวโร ชื่อว่า เทวระ
ธิตฺติ สามีของลูกสาว ขามาตา ชื่อว่า ขามาตุ(ลูกเขย)
ปู่, ตา ๒ : อัยก, ปิตามห

๒๔๘. มาตุจจา มาตุภคินิ ปิตุจจา ภคินิ ปิตุ
ปิตามโ ปัยโก สุนหา ตู สุนิสสา หุสา.

๒๔๘. มาตุภคินิ พี่สาวน้องสาวของแม่ มาตุจจา ชื่อว่า มาตุจจา
(ป้า, น้า)

ปิตุภคินี พี่สาวน้องสาวของพ่อ **ปิตุจฉา** ชื่อว่า ปิตุจฉา(ป้า, อา)

ปู่ทวด ๒ : ปิตามห, ปยยก

ลูกสะใภ้ ๓ : สุณหา, สุณิสสา, หุสา

๒๔๙. โสทริโย สคพโภ จ
มาตาปิตุ เต ปิตโร

โสทโร สหโซ'บย'ถ
บุตตา ตุ บุตตธิตโร.

พี่น้องร่วมท้อง ๔ : โสทริย, สคพภ, โสทร, สห
เต มาตาปิตุ ทั้งแม่และพ่อนั้น **ปิตโร** ชื่อว่า ปิตุ
บุตตธิตโร บุตรชายและบุตรสาว **บุตตา** ชื่อว่า บุตต

๒๕๐. สสุรา สสุสสุรา

ภาตภคินี ภาตโร

พาลตตัม พาลตา พาลยัม

โยพพณณัม ตุ จ โยพพณัม.

๒๕๐. สสุสสุรา แม่ยาย แม่สามี พ่อตาและพ่อสามี **สสุรา** ชื่อว่า

สสุร

ภาตภคินี พี่ชายน้องชายและพี่สาวน้องสาว **ภาตโร** ชื่อว่า ภาต

ความเป็นเด็ก ๓ : พาลตต, พาลตา, พาลย

ความเป็นหนุ่ม ๒ : โยพพณณ, โยพพณ

น้อง, น้องชาย, : กนิย, กนิฏฐ, อนุช

๒๕๕. วลิตตโจ ตฺ วลิโน ตีสุ'ตตานสยาทโย

๒๕๖. สีส'ตตมงฺคานิ สีโร มุฑธา จ มตฺถโก ภเว
เกโส ตฺ กุณฺตโล วาโล'ตต มงฺครุหฺมุฑธา.

๒๕๕.- ๒๕๖. ผู้มีหนังเหี่ยวย่น ๒ : วลิตตจ, วลิน
อุตตานสยาทโย อุตตานสย ศัพท์ เป็นต้น [วลิน ศัพท์เป็นที่สุด รวม

๒๕ ศัพท์] (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓

ศีรชะ, หัว ๕ : สีส, อุตตมงฺค, สีโร, มุฑธา, มตฺถก

ผม ๕ : เกส, กุณฺตล, วาล, อุตตมงฺครุห, มุฑธช

๒๕๗. ธมฺมิลโล ลียตา เกสา กากปฺกฺโข สีขณฺทโก
ปาโส หตฺโถ เกสจเย ตาปฺसानํ ตฺหิ ชฺฆา.

๒๕๗. เกสา ผมทั้งหลาย ลียตา อันขมวดเป็นมัด ธมฺมิลโล ชื่อว่า
ธมฺมิลล(ทรงผมที่ขมวดไว้และประดับด้วยแก้วมุกดา เป็นต้น)

ผมสั้น, ผมจุก, ผมเปีย ๒ : กากปฺกฺข, สีขณฺทก

⁵²ปาโส ปาส ศัพท์ หตฺโถ และหตฺถ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
เกสจเย ในหมู่แห่งผม(มวยผม)

ชฺฆา ชฺฆา ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตฺหิ (เกสจเย) ในมวยผมนั้น
ตาปฺसानํ ของถาชีทั้งหลาย (ชฺฆา ผมที่เกล้าเป็นชฺฆา)

⁵² ปาส และ หตฺถ ศัพท์นี้ หากใช้โดดๆ จะไม่สามารถกล่าวระบุถึงทรงผมดังกล่าวได้จะต้องใช้คู่กับคำที่แปลว่า
“ผม” เช่น เกส ว่า “เกสปาส เกสหตฺถ” จึงจะมีความหมายว่า “มวยผม” ได้

ปาก ๒ : วทน, มฺข, ตฺณ๑, วต๑, ลปน, อานน

๒๖๑. ทวิโซ ลปนโซ ทนโต ทสนโน รทโน รโท
 ทาธา ตุ ทนตเภทสมี อปางโค ตว'กฺโขโกฏิสฺ.

๒๖๑. **พิน ๖** : ทวิซ, ลปนซ, ทนต, ทสน, รทน, รท
 ทาธา ทาธา ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทนตเภทสมี ในพินพิเศษ

(เจี้ยว)

อปางโค อปางค ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อกฺโขโกฏิสฺ ในมุตตา

(หางตา)

๒๖๒. ทนตาวรณ'โมฏโธ จ'า- ปย'ธโร ทสนจฺฉโท
 คณฺโฑ กโปโล หนฺวิตฺถิ จุกฺกํ ตว' ธรา อโร.

๒๖๒. **ริมฝีปาก ๔** : ทนตาวรณ, โฏฐ, อธร, ทสนจฺฉท

แก้ม ๒ : คณฺฑ(คณฺฑี), กโปล

คาง ๑ : หนฺ, (หนฺ) หนฺ ศัพท **อิตฺถิ** เป็นอิตฺถิลิงค์⁵³

อโร ส่วนล่าง อธรา จากริมฝีปาก จุกฺกํ ชื่อว่า จุกฺกะ(คาง)

๒๖๓. คโล จ กณฺโธ คีวา จ กนฺธรา จ ลีโรธรา
 กมฺพุคีวา ตุ ยา คีวา สุวณฺณาลิงคสนฺนิภา
 องฺกิตา ตีหิ เลขาหิ กมฺพุคีวา'ถ วา มตา.

๒๖๓. **ลูกกระเดือก ๒** : คล, กณฺธ

⁵³ นี่เป็นการระบุถึงคัมภีร์นิพนธ์ของคัมภีร์นิพนธ์ ส่วน หนฺ ที่มาในคัมภีร์อัฐกถา ท่านใช้เป็นบุลลิ่งค์และนปฺง สกฺลิ่งค์ ดังนี้ว่า “มหาหนฺโก วา โคหนฺสทิสฺเสน หนฺนา สมฺนทโต. (วินยฺมทวาคคฺกุฏกถา); เต หนฺสุ กิลฺนตฺสุ หนฺกณฺจ สฺสสฺติ. (เอกกนิปาตคากชาตคฺกุฏกถา)

คอ ๓ : คีวา, กนธรา, สีโรธรา

ยา คีวา คอใด สุวณณาลิงคสนนิภา อันเหมือนกับกลองมโหระทึก
ทองน้อย, สา คอนันน์ กมพุคีวา ชื่อว่า กมพุคีวา(คอเหมือนกลองทอง, คอมี
ปล้องสามปล้อง) อถ วา อีกหนึ่ง องกิตา คอที่มีรอย ดีหิ เลขาหิ ด้วยเส้น ๓
เส้น (ปนฺทิตน) อันบัณฑิต มตา พิงทราบ กมพุคีวา (อิติ) ว่า กมพุคีวา
[กมพุ = ทอง, คีวา = คอ = คอทอง]

๒๖๔. อัส นิตถิ ฤษสิโร

ชนโร ตสสนธิ ชตตุ ตั

พาหุมูล์ ตุ กจโนโร

ตว'สส ปสสม'นิตถิยั.

๒๖๔. ป่า ๓ : อัส, ฤษสิโร, ชนโร (อัส) อัส ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุง
ลิงค์และนปุงสกลิงค์ ตสสนธิ อวัยวะที่ต่อจากบ้านั้น ชตตุ ชื่อว่า ชตตุ(ไหล่)
(ชตตุ) ชตตุ ศัพท์ ตั เป็นนปุงสกลิงค์

พาหุมูล์ โคนแขน กจโน ชื่อว่า กัจฉะ(รักแร้), อโร ส่วนล่าง อสส
(กจฉสส) ของรักแร้นั้น ปสส ชื่อว่า ปสส (สีข้าง) (ปสส) ปสส ศัพท์ (วตตติ)
ย่อมเป็นไป อนิตถิยั ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๖๕. พาหุ ฤษาหวิสุ พาหา

หตฺถอ ตุ กรปาณโย

มณิพนโร ปโกฏฺจนโต

กปฺปโร ตุ กโปณย'ถ.

๒๖๕. แขน ๓ : พาหุ, ฤษ, พาหา (หวิ) ศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ พาหุ
และฤษ (วตตติ) ย่อมเป็นไป หวิสุ (สิงเคสุ) ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

มือ ๓ : หตฺถ, กร, ปาณิ

ปโกฏฺจนโต ข้อมือ มณิพนโร ชื่อว่า มณิพนระ

ข้อศอก, ข้อพับ ๒ : กปฺปโร, กโปณิ

๒๖๖. มณิพฺพธกนิฏฺฐาณํ ปาณิสฺส กรโก'นฺตรํ
 กรสาขา'งคฺลึ ตา ตุ ปณฺจจฺจุญฺโธ จ ตชฺชนี
 มชฺฌิมา นามิกา จา'ปิ กนิฏฺฐา'ติ กมา สียุ.

๒๖๖. อนฺตรํ ระหว่าง มณิพฺพธกนิฏฺฐาณํ แห่งข้อมือและนิ้วก้อย
 (สมพฺพธินํ) อันต่อเนื่องกัน ปาณิสฺส ด้วยฝ่ามือ กรโก ชื่อว่า กรพะ(สันมือ)

นิ้วมือ ๒ : กรสาขา, องฺคฺลึ ตา (องฺคฺลฺโย) นิ้วมือทั้งหลายเหล่านั้น
 สียุ มืออยู่ ปณฺจ ๕ นิ้ว อิติ คือ อยฺจฺจุญฺโธ นิ้วหัวแม่มือ(นิ้วโป้ง) ตชฺชนี นิ้วชี้
 มชฺฌิมา นิ้วกลาง อนามิกา นิ้วนาง กนิฏฺฐา นิ้วก้อย กมา ตามลำดับ

๒๖๗. ปเทโส ตาลโคกณฺณา วิทฺถลิ'ตฺถิ กมา ตเต
 ตชฺชนยาทิยุเต'งคฺกุโร ปสโต ปาณิ กุณฺจิโต.

๒๖๗. อยฺจฺจุญฺโธ เมื่อนิ้วหัวแม่มือ ตชฺชนยาทิยุเต อันประกอบด้วย
 นิ้วชี้ เป็นต้น ตเต ถูกเหยียดไปแล้ว ปเทโส คีบนิ้วชี้ ตาลโคกณฺณา คีบนิ้ว
 กลางและคีบนิ้วนาง วิทฺถลิ คีบนิ้วก้อย (ภวนฺติ) ย่อมมี กมา ตามลำดับ,
 (วิทฺถลิ) วิทฺถลิ ศัพท์ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

ปาณิ ฝ่ามือ กุณฺจิโต อันจุ่มเข้า ปสโต ชื่อว่า ปสตะ(พายมือ,
 ซองมือ)

๒๖๘. รตนํ กุกฺกุ หตฺถ'ถ ปุเม กรปฺปฺภุ'ณฺชลิ
 กรโซ ตฺถุ นโข'นิตฺถิ ขณฺโง มฺมุจฺจิ จ ทวีสุ.

ศอก ๓ : รตน, กุกฺกุ(กิกฺกุ), หตฺถ

กระพุ่มมือ ๒ : กรปฺปฺภุ, อยฺณฺชลิ, (ทวย) ศัพท์ทั้งสอง (วตฺตติ)

ย่อมเป็นไป ปุเม ในปงฺลึงค์

เลียบ ๒ : กรช, นข, (นโข) นข ศัพท์ อนิตถิ เป็นปงฺลึงค์และ
นปงฺสกลึงค์

กำมือ ๒ : ขฎฺก, มุฎฺจิ (มุฎฺจิ) มุฎฺจิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
ทวิสุ (ลึงฺเคสุ) ในปงฺลึงค์และอิตถิลึงค์

๒๖๙. พยาโม สหกรา พาทู เทว ปสฺสทวยวิตถตา
อุทฺธนตตฺกฺขโปสฺส- ปมาณ โปริสํ ติสฺ.

๒๖๙. เทว พาทู แขน ๒ ข้าง สหกรา พร้อมกับมือ ปสฺสทวย-
วิตถตา อันถูกเหยียดออกไปทั้ง ๒ ข้าง พยาโม ชื่อว่า พยามะ(วานอน)
ติสฺ โปริสํ โปริส ศัพท์ (วตฺตมานํ) อันเป็นไปอยู่ (ติสฺ ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อุทฺธนตตฺกฺขโปสฺสปมาณ ในประมาณแห่งบุรุษผู้มีมือ
เหยียดขึ้นสู่เบื้องบน(วายิน)

๒๗๐. อุโร จ หทยํ จา'ถ ถโน กุจปโยธรา
จุจุกํ ตฺถ ถนคฺคสฺมี ปิฎฺจํ ตฺถ ปิฎฺจิ นาริยํ.

๒๗๐. อก ๒ : อุร, หทย

ถน ๓ : ธน, กุจ, ปโยธร

จุจุกํ จุจุก ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ถนคฺคสฺมี ในห้วงนม

หลัง, ๒ : ปิฎฺฐ, ปิฎฺธิ (ปิฎฺธิ) ปิฎฺธิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
นาริยํ ในอิตถิลึงค์

๒๗๑. มขโณ'นิตถิ วิลคโค จ มขณิมํ กุจฉิ ตุ ทวีสุ
คหณิตถุยฺหํ คพโภ โภจฺจโนโตกุจฉิยํ ภเว^{๕๔}.

๒๗๑. สะเอว ๓ : มขณ, วิลคค, มขณิม (มขโณ) มขช ศัพท์
อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ท็อง ๓ : กุจฉิ, คหณี, อุทร (กุจฉิ) กุจฉิ ศัพท์ (วตฺตติ)
ย่อมเป็นไป ทวีสุ (ลิงคฺสุ) ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ (คหณี) คหณี ศัพท์
อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

คพโภ คพภ ศัพท์ โภจฺจโน และโภจฺจน ศัพท์ ภเว ย่อมเป็นไป อนโต
กุจฉิยํ ในอวัยวะอันตั้งอยู่ในท้อง(ลำไส้) [ตามนิสสยะ]
[อีกนัยหนึ่ง ตามฎีกา]

ท็อง ๔ : กุจฉิ, คหณี, อุทร, คพภ

โภจฺจโน โภจฺจน ศัพท์ อนโต และอนต ศัพท์ กุจฉิสมภเว เป็นไปใน
อวัยวะอันมีอยู่ในท้อง[หมายถึงลำไส้]

๒๗๒. ชชนํ ตุ นิตมโฬ จ โสณิ จ กภูิ นาริยํ
องคชาตํ รหสฺสงคํ วตถคฺคฺยฺหญจ เมहन.

๒๗๓. นิमितฺตญจ วรฺงคญจ พีชญจ ผลเมว จ
ลึงคํ อนุทํ ตุ โกโส จ โยนิ ตฺวิตถิปฺเม ภคํ.

๒๗๒ - ๒๗๓. สะโปก ๔ : ชชน, นิตมพ, โสณิ, กภูิ (ทวฺย) โสณิ
และกภูิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นาริยํ ในอิตถิลิงค์

องคชาต(อวัยวะเพศชาย) ๔ : องคชาต, รหสฺสงค, วตถคฺคฺยฺห, เมहन, นิमितต, วรฺงค, พีช, ผล, ลึงค

⁵⁴ ในกรณีที่ถือตามมติของคัมภีร์ฎีกา พึงใช้ปาฐะว่า “โภจฺจโนโต กุจฉิสมภเว.”

ลูกอันทะ, ๒ : อณ๑, โกส

อวัยวะเพศหญิง ๒ : โยนิ, ภค, (โยนิ) โยนิ ศัพท (วตตติ)

ย่อมเป็นไป อิตถิปุเม ในอิตถิลิงค์และปุงลิงค์

๒๗๔. อสุจิ สมภโว สุกกั
วา ปุเม คุณ กรีส

ปายุ ตุ ปุริเส คุท
วจจานิ จ มล ฌก.

๒๗๕. อจจาโร มีพห'มุกกาโร
ปุตติมุตตยจ โคมุตเต'

ปสสาโว มุตต'มจเต
สสาทีน ฌกณ มเล.

๒๗๔ - ๒๗๕. น้ำอสุจิ ๓ : อสุจิ, สมภว, สุกก

วัจจมรรค, ทวารหนัก ๒ : ปายุ, คุท (ปายุ) ปายุ ศัพท
(วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุริเส ในปุงลิงค์

อุจจาระ ๘ : คุณ, กรีส, วจจ, มล, ฌก, อจจาร, มีพห, อุกการ
(ติก) ศัพท ๓ ศัพทคือ คุณ, กรีส และ วจจ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม วา
ในปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

ปัสสาวะ ๒ : ปสสาว, มุตต

ปุตติมุตต ปุตติมุตต ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป โคมุตเต ในน้ำมูตรโค

ฌกณ ฌกณ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป มเล ในมูล อสสาทีน
ของสัตว์ทั้งหลายมี ม้า เป็นต้น

๒๗๖. ทวีสุวโร นาภียา วตถิ อัจฉงคังกา ตุ'โก ปุเม
 อรุ สตถิ ปุเม อรุ- ปพพ์ ตุ ชาณู ชณณู จ.

๒๗๖. อโร ส่วนล่าง นาภียา แห่งสะดือ วตถิ ชื่อว่า วตถิ(กระเพาะ
 ปัสสาวะ) (วตถิ) วตถิ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ (สิงเคสุ) ในปุงลิงค์
 และอิตถิลิงค์

พก, ตัก ๒ : อัจฉงค. องก อูโก ศัพท์ทั้ง ๒ (วตตตติ)
 ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

ต้นขา, ขาอ่อน ๒ : อรุ, สตถิ (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตตตติ)
 ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

อรุปพพ์ ชื่อขาอ่อน(หัวเข่า) ชาณู ชื่อว่า ชาณู(ขานู) ชณณู ชื่อว่า
 ชณณู(ชนนุ)

๒๗๗. โคปผโก ปาทคณธิ'ปี ปุเม ตุ ปณฺธิ ปาสณิ
 ปาทคคํ ปปโท ปาโท ตุ ปโท จรณญจ วา.

๒๗๗. ข้อเท้า ๒ : โคปผก, ปาทคณธิ

สันเท้า ๒ : ปณฺธิ, ปาสณิ (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตตตติ)
 ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

ปลายเท้า ๒ : ปาทคค, ปปท

เท้า ๓ : ปาท, ปท, จรณ (จรณ) จรณ ศัพท์ วา เป็นปุงลิงค์และ
 นปุงสกลิงค์

เนื้อ ๓ : มัส, อามิส, ปิสิต

เนื้อแห้ง ๒ : วลฐุร, อุตุตตต (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ ตีลังคิกัม

เป็น ๓ ลิงค์

เลือด ๔ : โลหิต, รุจิร, โสณิต, รตต

น้ำลาย ๓ : ลาลา, เชฟ, เอลา

น้ำดี ๒ : มายุ, ปิตต (มายุ) มายุ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป

ปุริเส ในปุงลิงค์

เสลด ๒ : เสมห, สีเสสุม (เสมโท) เสมห ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์

และนปุงสกลิงค์

๒๘๒. วสา วิสีนฺสเนโ'ถ เมโท เจว วปา ภเว
อากบโป เวโส เนปจฉิ มณฺชนํ ตฺ ปสาธนํ.

๒๘๓. วิภูสณํ จ'าภรณํ อลงกาโร ปิลนฺธณํ
กิรีฏ มกฺกฺกา'นิตถิ จูฬามณิ สีโรมณิ.

๒๘๒ - ๒๘๓. น้ำมันใส, น้ำมันเหลว ๒ : วสา, วิสีนฺสเนห

น้ำมันข้น, ไขมัน ๒ : เมท, วปา

ทรวตทรวงอ้นดงาม ๓ : อากปป, เวส, เนปจฉ

เครื่องประดับ ๖ : มณฺชน, ปสาธน, วิภูสณ, อภรณ, อลงการ,

ปิลนฺธณ

มงกุฏ ๒ : กิรีฏ, มกฺกฺ (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และ

นปุงสกลิงค์

ปิ่น(อยู่บนยอดมงกุฏ) ๒ : จูฬามณิ, สีโรมณิ

เครื่องประดับหู (ทั่วไป) ๓ : กนกนิภา, กนกนพพร, กนกนวิญญูสน

สร้อยไข่มุก ๒ : หาร, มุตตาวลิ, (มุตตาวลิ) มุตตาวลิ คัพห์
(วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

กำไลข้อมือ ๔ : นิยุร, วलय, กฏุก, ปรีหารก, (วโลย) วलय ศัพท
อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๘๗. มุทฺติกา'งคฺคิมุทฺทา ถ รสนา เมขลา ภเว
 เกยุร'มงฺคตญฺเจว พาหุลยวิภูสนํ.

๒๘๖ - ๒๘๗. **กำไลฝงมุก, กำไลเพชร ๒** : กงกณ, กรรุธา

กระดิ่งข้อเท้า ๒ : กิ่งกนิ, ขุททมนฎิกา

แหวน ๒ : องคุลียก, องคุลยาภรณ์

ตัม (องคุลียก) แหวนนั้น สาธุ อักษรเป็นตรา มุททิกา
ชื่อว่า มุททิกา องคุลิมุททา ชื่อว่า องคุลิมุททา

เข็มขัด, สายรัดเอวผู้หญิง ๒ : รสนา, เมขลา

กำไลต้นแขน ๓ : เกยूर, องคท, พาหุมูลวิภูสน

๒๘๘. ปาทงคทัม ตุมณชีโร

ปาทกฏก นูปุรา

๒๘๙. อลงการปุปเกทา ตุม

มุขมุลล์ ตโถ'ณณตัม

อุคคตณัม คิงคัม

มิจเจวมาทโย สียุ.

๒๘๘ - ๒๘๙. กำไลเท้า ๔ : ปาทงคท, มณชีร, ปาทกฏก, นูปุร

อิจเจวมาทโย เครื่องประดับทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้คือ มุขมุลล์ เครื่องประดับหน้า อุณณตัม เครื่องประดับหน้าผาก อุคคตณัม เครื่องประดับทรวงอก (เป็นสร้อยไข่มุก ๔ เส้น) คิงคัม เครื่องประดับไหล่(เป็นสร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น) อลงการปุปเกทา เป็นประเภทแห่งเครื่องประดับ

๒๙๐. เจล'มจนาทนม วตถัม

วาโส วสน'มัสกัม

อมพรวจ ปญฺเณ'นิตถัม

ทุสสั โจโล จ สาฏโก.

๒๙๐. ผ้า ๑๑ : เจล, อจนาทนม, วตถ, วาส, วสน, อัสก, อมพร, ปญ, ทุสส, โจล, สาฏก (ปญ) ปญ ศัพท์ อนิตถัม เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๙๔. กณจุโก วารวณ วา 'ถ วตถาวยเว ทสา
 นาลิปญฺโณติ กถิโต อุตตมมงคลมฺหิ กณจุโก.

๒๙๔. **เถื่อ ๒** : กณจุก, วารวณ
 ทสา ทสา ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป วตถาวยเว ในส่วนของผ้า
 (ชายผ้า)

กณจุโก ผ้าสำหรับสวม อุตตมมงคลมฺหิ บนศีรษะ (ปณฺธิเตน) อัน
 บัณฑิตกถิโต กล่าวแล้ว นาลิปญฺโณติ ว่า นาลิปญฺณ(หมวก)

๒๙๕. อายาโม ทิฆตา'โรโห ปริณาโห วิสาลตา.

๒๙๖. อรหฺทฺธชฺ จ กาสาย- กาสาวานิ จ จีวรํ
 มณฺทลํ ตฺ ตทฺทคานิ วิวญฺญุกุสิอาทโย.

๒๙๕ - ๒๙๖. **ความยาว ๓** : อายาม, ทิฆตา, อาโรห

ความกว้าง ๒ : ปริณาห, วิสาลตา

จีวร ๔ : อรหฺทฺธช, กาสาย, กาสาว, จีวร

มณฺทลํ มณฺทล คือ ผืนแผ่นผ้าใหญ่ในชั้นจีวรทั้ง ๔ ชั้น
วิวญฺญุกุสิอาทโย วิวญฺญูและกุสิ กล่าวคือส่วนท่ามกลางอันเย็บเป็นมณฺทลและ
 อัทมมณฺทลให้เป็นอันเดียวกันและส่วนของผ้าอันไปในท่ามกลาง ๑ เส้น
 เป็นต้น **ตทฺทคานิ** เป็นส่วนประกอบของจีวรนั้น

[อาทิสัพท์ เอา อัทมกุสิ, อนุวิวญฺญู, คีเวยฺย, ชงฺเคยฺย, พาหนต
 เป็นต้น]

๒๙๗. ผลตตจกิมิโรมาน- เนยตา วตถสส โยนิโย
ผาล์ กปฺปาสิกํ ตีสุ โขมาที ตฺว จพฺพภาว.

๒๙๗. ยานิ ผลตตจกิมิโรมานิ ผลไม้ เปลือกไม้ หนอน(ใหม่) และขนสัตว์ทั้งหลายเหล่าใด สนฺติ มีอยู่, เอตานิ วัตถุเหล่านั้น โยนิโย

เป็นต้นกำเนิด วตถสส แห่งผ้า กปฺปาสิกํ ผ้าฝ้าย ผาล์ เป็นผ้าเกิดจากผลไม้ (กปฺปาสิกํ) กปฺปาสิก ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ (สิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓ โขมาที ผ้าทั้งหลายมีผ้าไหมะ เป็นต้น จพฺพภาว เป็นผ้าที่ทำมาจากเปลือกไม้

๒๙๘. โกเสยยํ กิมิขํ โรม- มยํ ตฺว กมฺพลํ ภาเว
สมานตฺถา ชวนิกา सा तिरोग्रणी पयध.

๒๙๘. โกเสยยํ ผ้าไหม กิมิขํ เป็นผ้าที่ทำจากตัวไหม กมฺพลํ ผ้าขนสัตว์ โรมมยํ เป็นผ้าที่ทำจากขนสัตว์

ผ้ามาน ๒ : ชวนิกา, तिरोग्रणी (อิเม สทฺทา) ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ สมานตฺถา มีอรรถเหมือนกัน (ทวฺย) ศัพท์ทั้ง ๒ สา เป็นอิตถิลิงค์

๒๙๙. ปุณฺณปฺสฺก'มฺลฺโลจํ วิตานํ ทวฺย'มิริตํ
นหานนฺจ สินาเน'โถ' พพฺพภูณฺ'มฺมชฺชนํ สมํ.

๒๙๙. ผ้าเพดาน ๒ : อุลฺโลจ, วิตาน ทวฺย ทั้ง ๒ ศัพท์ (ปณฺจิตฺเตน) อันบัณฑิต อิริตํ กล่าวแล้ว ปุณฺณปฺสฺก (อิติ) ว่าเป็นปุงลิงค์และ นปฺสฺกลิงค์

นหานํ นหาน ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป สินาเน ในการอาบน้ำ

การอุทฺตว ๒ : อุพพฺพภูณ, อุมมชฺชน

๓๐๐. วิเสสโก ตฺย ติลโก ตฺยโก นิตถิ จ จิตตกัม
 จนฺทโน นิตถิโย คนธ- สาโร มลยโซ ปุยถ.

๓๐๐. **ติลก, รอยเจิม ๓ :** วิเสสก, ติลก, จิตตก อุโก (สหทา)
 วิเสสกและติลกศัพท์ทั้ง ๒ **อนิตถิ** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

แก่นจันทน์ ๓: จันทน, คนธसार, มลยช (จันทโน) จันทน ศัพท์
อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๓๐๑. โคสีสํ เตลปณฺณิกํ ปุเม วา หริจฺจฺจฺจ
 ติลปณฺณิ ตฺย ปตตฺตค- รณฺชนํ รตตจฺจฺจ.

๓๐๑. **จันทน์เหลือง ๓ :** โคสีส, เตลปณณิก, หริจจจจ
 (หริจจจจ) หริจจจจ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม วา ในปุงลิงค์บ้าง
 นปุงสกลิงค์บ้าง

จันทน์แดง ๔ : ติลปณณิ, ปตตตค, รณชน, รตตจจจ

๓๐๒. กาฬานุสาริ กาฬิโย โลหํ ตฺวา'ครุ จา'คฺพ
 กาฬาคฺรุ ตฺย กาฬ'สฺมิ ตฺรฺกฺโข ตฺย จ ปิณฺทโก.

๓๐๒. **กะลำพัก ๒ :** กาฬานุสาริ, กาฬิย

กฤษณา ๓ : โลห, อครุ, อกพ

กาฬาครุ กาฬาครุ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป **อสฺมิ (โลหะ)**
 ในกฤษณานั้น กาฬ อันดำ [กาฬาครุ กฤษณาดำ]

กำยาน ๒ : ตฺรฺกฺช, ปิณฺทก

๓๐๓. กตฤริกา มิคมโท ลวงค์ เทวกุสุมน์	กุญจ ๓ อชปาลก กสมีร์ช ๓ กุญจ.
๓๐๔. ยกขฐโป สขชุลโส โกสผล'มโธ ขาติ-	ตกโกล ๓ จ โกลก โกล ๓ ขาติผล ๓ เว.
๓๐๕. ขนสารโธ สิตพโธ จ อลตตโก ยาวโก จ	กปปุริ ปุณนปัสเก ลาชา ชตุ นปัสเก.
๓๐๖. สิริวาโส ๓ สรลท- วาสจณณ วาสโยโค	ทโว' ๓ ขณ ๓ กขชล วณณก ๓ วิเลปน.

๓๐๓ - ๓๐๖. **ขมด ๒ :** กตฤริกา, มิคมท

โกฐ ๒ : กุญจ, อชปาลก

กานพลู ๒ : ลวงค, เทวกุสุมน์

หญาฝรัน ๒ : กสมีร์ช, กุญจ

กำยาน, ยางสน ๒ : ยกขฐโป, สขชุลส

กระวาน ๓ : ตกโกล, โกลก, โกลผล

จันท์นเกลืองแดง ๒ : ขาติโกล, ขาติผล

การบูร ๓ : ขนสาร, สิตพ, กปปุริ (กปปุริ) กปปุริ ศัพท (วตตติ)
ย้อมเป็นไป ปุณนปัสเก ในปงลิ่งและนปงสกลิ่ง

ครั้ง ๔ : อลตตก, ยาวก, ลาชา, ชตุ (ชตุ) ชตุ ศัพท (วตตติ)
ย้อมเป็นไป นปัสเก ในนปงสกลิ่ง

ยางสน ๒ : สิริวาส, สรลทท

ยาหยอดตา(สำหรับหยอดตาให้สว) ๒ : อณชน, กขชล

จุนธุ์สำหรับอาบ ๒ : วาสจุนธุ์, วาสโยค

เครื่องลูบไล้ ๒ : วณณก, วิเลปน

๓๐๗. คนธมาลยาทิสงชาโร โย ตัม วาสน'มูจเต
มาลา มาลยัม ปุพพาเม ภาวิตัม วาสิตัม ติสฺ.

๓๐๗. โย คนธมาลยาทิสงชาโร การปรุงด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัยเป็นต้นใด (การเสริมสวย) อตถิ มีอยู่, ตัม การปรุงด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัยเป็นต้นนั้น (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมเรียก วาสนํ (อิติ) ว่า วาสน(การประดับ, การอบสมุนไพรร)

มาลา มาลา ศัพท์ มาลยัม และมาลย ศัพท์ (วตฺตฺนติ) ย่อมเป็นไป ปุพพาเม ในพวงดอกไม้(พวงมาลัย) [พวงดอกไม้ ๒ : มาลา, มาลย]

เครื่องอบ ๒ : ภาวิต, วาสิต (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตฺตฺติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลิงฺเคสุ) ใน ๓ ลิงค์

๓๐๘. อุตฺตํโส เสขรา' เวพา มุทฺธมาลยัม วุฏฺสโก
เสยฺยา จ สยณํ เสนํ ปลลฺงโก ตฺ จ มณฺจโก.

๓๐๘. ดอกไม้กรองบนศีรษะ, เทริดดอกไม้ ๕ : อุตฺตํส, เสขร, อาเวฬ(อาวีฬ), มุทฺธมาลย, วุฏฺสก

ที่นอน ๓ : เสยฺยา, สยณ, เสน

เตียง ๒ : ปลลฺงก, มณฺจก

๓๐๙. มนจาธาโร ปฏิปาโท มนจเค ต’วณฺณิ’ตฺถิยํ,

๓๑๐. กุฬีรปาโท อาหจ ปาโท เจว มสารโก
จตุตธาโร พุนฺทิกาพฺทโร’ ติเม มนจนฺตรา ลฺลฺยํ.

๓๐๙ - ๓๑๐. ขาเตียง ๒ : มนจาธาร, ปฏิปาท

อณฺนิ อณฺนิ ศัพฺท (วตฺตมานา) ที่เป้นไป มนจเค ในแม่แครงของ
เตียง (วตฺตติ) ย่อมเป้นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์

อิม จตุตธาโร (มนจา) เตียงทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ อิตฺ คือ กุฬีรปาโท
เตียงมีเท้าเหมือนกับเท้าของม้าและแกะ เป้นต้น อาหจปาโท เตียงที่ใส่ขา
เข้าไปในแม่แครง พุนฺทิกาพฺทโร เตียงที่มีแม่แครงติดเป้นชิ้นเดียวกับขา
มสารโก เตียงที่ใส่แม่แครงเข้าไปในขา มนจนฺตรา ชื่อว่าเป็นชนิดของเตียง⁵⁵

๓๑๑. พิมฺโพหน⁵⁶ โจ’ ปธานํ ปิจิกา ปิจ’มาสนํ

โกจจํ ตุ ภทฺทปีเร ธา’ สนฺทํ ปิจนฺตเร มตา.

๓๑๑. หมอน ๒ : พิมโพหน, อุปธาน

แก้ไ้ ๓ : ปิจิกา, ปิจ, อาสน

โกจจํ โกจจ ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป้นไป ภทฺทปีเร ในแก้ไ้อย่างดี
(ตั้งหรือแก้ไ้มีลักษณะเหมือนกลองบัณเฑาะว์)

⁵⁷อาสนฺทํ อาสนฺทํ ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป้นไป ปิจนฺตเร ในแก้ไ้ที่มี
ขาสูงเกินประมาณ(แก้ไ้พิเศษ)

⁵⁵ ดูรายละเอียดจากคัมภีร์อัฐกถาปาจิตติย

⁵⁶ ฎีกาเป้น พิมโพหน

⁵⁷ ดูรายละเอียดเรื่องของอาสนฺทํจากพระบาลีมีภิกขุณีวิภังค์ เป้นต้น

๓๑๒. มหนโต โกชโว ทิช- โลมโก โคนโก มโต
อุนณามยฺ ตฺวตฺถธมฺ จิตฺตํ วานจิตฺตํ.

๓๑๒. โกชโว ผ้าโกเชว มหนโต อันยาวและกว้าง ทิชโลกมโก มี
ขนยาวเกิน ๔ นิ้ว (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ โคนโก ว่า โคนก
(ผ้าโกเชวผืนใหญ่)

อตฺถธมฺ ผ้าปูลาด อุนณามยฺ อันสำเร็จด้วยขนสัตว์ วานจิตฺตํ
อันวิจิตรด้วยลวดลายที่เย็บและทอ จิตฺตํ ชื่อว่า จิตฺตก(พรม)

๓๑๓. ขนฺพุพฺผํ ปฏฺฐลิกา เสตฺ ตฺ ปฏฺฐิกา ปฺยถ
ทฺวิทเสกทสาณฺยุ' ทท- โลมิเอนฺตฺโลมิโน.

๓๑๓. (อตฺถธมฺ) ผ้าปูลาด (อุนณามยฺ) อันสำเร็จด้วยขนสัตว์
ขนฺพุพฺผํ ไม้ดอกลาย(อันมีลายดอกไม้ต่างๆ) ปฏฺฐลิกา ชื่อว่า ปฏฺฐลิกา(พรมลาย
ดอกไม้) (อตฺถธมฺ) ผ้าปูลาด (อุนณามยฺ) อันสำเร็จด้วยขนสัตว์ เสตฺ อันมี
สีขาวอย่างเดียว ปฏฺฐิกา ชื่อว่า ปฏฺฐิกา

(อตฺถธมานิ) ผ้าปูลาดทั้งหลาย ทฺวิทเสกทสาณิ ที่มีขน ๒ ด้านและ
ด้านเดียว อุทฺทโลมิเอนฺตฺโลมิโน ชื่อว่า อุทฺทโลมิ(พรมที่มีขน ๒ ด้าน) และ
เอนฺตฺโลมิ(พรมที่มีขนด้านเดียว)

๓๑๔. ตเทว โสฬสฺสิตฺถินํ นจฺจโยคฺคณฺหิ กุตฺตํ
สึทฺทพฺพคฺขมาทิสฺสเปหิ จิตฺตํ วิกิตฺตา ภเว.

๓๑๔. ตํ เหว (อตฺถธมฺ) ผ้าปูลาด ๒ ชนิดนั้น นจฺจโยคฺคํ อัน

เพียงพอต่อการผ่อนรำ โสฬสติดัน สำหรับหญิงนักผ่อนรำ ๑๖ คน กุตตัก
ชื่อว่า กุตตัก(พรมขนแกะขนาดใหญ่ที่เพียงพอแก่หญิง ๑๖ คนยืนผ่อนรำได้)

จิตต์ (อตุณณ) ผ้าปูลาดที่วิจิตร สหพยุคษาทิวเปติ ด้วยรูปสัตว์
มีสิงโตและเสือ เป็นต้น วิกติกา ชื่อว่า วิกติกา(พรมลายรูปสัตว์ต่างๆ มีสิงห์
และเสือ เป็นต้น)

๓๑๕. กุณิสสโก โสเยย รตน- ปริสพิพิต'มตุณณ กมา
โกสิยกุณิสสมย โกสิยสุตเตน ปกตยจ.

๓๑๕. อตุณณ ผ้าปูลาดคลุมข้างบน รตนปริสพิพิต' ที่เย็บระบาย
สีล้อมรอบด้วยทองและเงินทุกผืน(ขลิบด้วยแผ่นทองและแผ่นเงิน) โกสิย-
กุณิสสมย อันทอดด้วยผ้าไหมหยาบ(ผ้าที่ทอดด้วยเส้นทองปนไหมหรือทอดด้วย
ผ้าไหมปนผ้าปานักกุณิสสะทั้ง ๒ อย่างรวมกัน) ก็ดี, อตุณณ จ และผ้าปูลาด
คลุมข้างบน รตนปริสพิพิต' ที่เย็บระบายสีล้อมรอบด้วยทองและเงินทุกผืน
(ขลิบด้วยแผ่นทองและแผ่นเงิน) ปกต' อันเย็บ โกสิยสุตเตน ด้วยใยไหม
กุณิสส(กุณิสส) ชื่อว่า กุณิสส(กุณิสส) โสเยย ชื่อว่า โสเยย กมา
ตามลำดับ

๓๑๖. ทิป ปทิป ปชโชโต ปุเม ต'วาทาสทปปณา
เคนชุกโก กณชุกโก ตาล- วณฺฏฺ ตุ พิชณี'ตถีย.

๓๑๖. ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ๓ : ทิป, ปทิป, ปชโชต
กระจงเงา ๒ : อาทาส, ทปปณ
ลูกคลี, ลูกฟุตบอล, ลูกกอล์ฟ ๒ : เคนชุก, กณชุก

๓๑๙. ขุชโซ จ คณทุโล รสส- วามนา ตุ ลกณตโก
 ปงคฺโล ปัสสปี จ ปงคฺ ฉินฺนิริยาปโถ.
๓๒๐. ปกฺโข ขณฺโฆ ตฺ โขณฺโห'ถ มฺโห สฺสณฺวโจ ภเว
 กุณฺนิ หตฺถาทิวงโก จ วลิโร ตฺ จ เกกโร.

๓๑๙ - ๓๒๐. **คนค่อม ๒** : ขุชช, คณทุล

คนเตี้ย ๓ : รสส, วามน, ลกณตก

คนเปลี้ย ๕ : ปงคฺพ, ปัสสปี, ปงคฺ, ฉินฺนิริยาปถ, ปกฺข

คนขากระแพก ๒ : ขณฺช, โขณฺช

คนใบ้ ๒ : มฺห, สฺสณฺวจ

หตฺถาทิวงโก บุคคลผู้มีมือหงิก เป็นต้น กุณฺนิ ชื่อว่า กุณฺนิ(คนง่อย)

คนตาเหล่ ๒ : วลิร, เกกร

๓๒๑. นิกฺเกสสีโส ขลฺลาณฺเณ มฺณฺโห ตฺ ภาณฺฑ มฺณฺทิกโก
 กาโณ อกฺขินฺ'เมเกน สฺสณฺโณ อนโร ทฺวเณน'ถ.

๓๒๑. **คนหัวล้าน ๒** : นิกฺเกสสีส, ขลฺลาณ

คนหัวโล้น ๓ : มฺณฺช, ภาณฺฑ, มฺณฺทิก

อกฺขินฺ สฺสณฺโณ ผู้มีดวงตาบอด เอเกน ข้างหนึ่ง กาโณ ชื่อว่า

กาณ(คนตาบอดข้างเดียว)

(อกฺขินฺ) สฺสณฺโณ ผู้มีดวงตาบอด ทฺวเณน ๒ ข้าง อนโร ชื่อว่า อนร

(คนตาบอดสนิท ๒ ข้าง)

๓๒๒. พธิโร สุตินโน'ถ คิลานโน พยาธิตา'ตุรา
อุมมาทวติ อุมมตโต ขุขุชาที่ วาจจลึงคิกา.

๓๒๒. คนหุหนวก ๒ : พธิโร, สุตินโน

คนไข้, คนป่วย ๓ : คิลาน, พยาธิต, อาตุร

อุมมตโต อุมมตต ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อุมมาทวติ ในคนบ้า

[คนบ้า ๒ : อุมมาทวณตุ, อุมมตต]

ขุขุชาที่ (สททา) ศัพททั้งหลายมี ขุขุข ศัพท เป็นต้น วาจจลึงคิกา
มีลิงค์เหมือนลิงค์ของวาจจะ [หมายถึงเป็นคำจำพวกวิเสสนะซึ่งเป็นไปได้ ๓ ลิงค์]

๓๒๓. อาตงโก อามโย พยาธิ คโท โรโค รุชา'ปิ จ
เคลณญากุล'มาพาโร โสโส ตุ จ ขโย ลียา.

๓๒๓. โรค ๙ : อาตงก, อามย, พยาธิ, คท, โรค, รุช, เคลณญ,
อกุล, อาพาธ

วัณโรค, โรคปอด ๒ : โสส, ขย

๓๒๔. ปินโส นาสิกาโรโค ฆาเน สิงฆาณิกา'สสโว
เณยโย ตว'รุ วโณ'นิตถิ โผโณ ตุ ปิพกา ภเว.

๓๒๔. โรคริดสีดวงจมูก ๒ : ปินส(ปินาส), นาสิกาโรค
อสสโว น้ำอันไหลออกบ่อยๆ ฆาเน ในจมูก สิงฆาณิกา ชื่อว่า
สิงฆาณิกา(น้ำมูก)

แผล ๒ : อรุ, วณ (อรุ) อรุ ศัพท (ปณฺจิตฺเตน) อันบัณฑิต เณยโย

พึงทราบว่าเป็นนปุงสกลิงค์, (วโน) วณ ศัพท อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และ
นปุงสกลิงค์

ผี ๒ : โฝง, ปีฬกา

๓๒๕. ปุพโพ ปุโย'ถ รตตาดิ- สारो ปกขนทิกา'ป'ยถ
 อุปมาโร อุปสมาโร ปาทโฝง วิปาติกา.

๓๒๕. น้ำหนอง ๒ : ปุพพ, ปุย

โรคลงแดง ๒ : รตตาดิสาร, ปกขนทิกา

โรคลมบ้าหมู ๒ : อุปมาร, อุปสมา

โรคเท้าแตก ๒ : ปาทโฝง, วิปาติกา

๓๒๖. วุฑฺฒิโรโค ตุ วาตณฺหิ สีปทํ ภารปาหตา
 กณฺชु กณฺชุตติ กณฺชุยยา ขชฺช กณฺชูนํ'ป'ยถ.

๓๒๖. โรคไส้เลื่อน ๒ : วุฑฺฒิโรค, วาตณฺห

โรคเท้าช้าง ๒ : สีปท, ภารปาหตา

โรคผื่นคัน, การเกา ๕ : กณฺชุ(กณฺช), กณฺชุตติ, กณฺชุยยา, ขชฺช,

กณฺชูน

๓๒๗. ปามํ วิตัจฉิกา กัจจุ โสโถ ตุ สยณฺ'ทีโต
 ทุนฺนามกณฺจ อริสํ ฉพฺพิกา วมณฺ'ทีโต.

๓๒๗. โรคหิต ๓ : ปาม, วิตัจฉิกา, กัจจุ

โรคบวม ๒ : โสถ, สยณ (อัย สหุทสมฺโท) ศัพฺพํทั้ง ๒ นี้
 (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อุทฺโต กล่าวแล้วว่ามียอรรถเหมือนกัน

โรคริดสีดวงทวาร ๒ : ทุนฺนามก, อริส

โรคอาเจียน ๒ : ฉพฺพิกา, วมณ

๓๒๘. ทวณฺ ปริตาโป'ถ ติลโก ติลกาฬโก
 วิสุจิกา อิติ มหา- วิเรโก'ถ ภคฺนทโล.

๓๒๘. โรคร้อนใน ๒ : ทวณ, ปริตาป

ไฟ ๒ : ติลก, ตีฬกาลก

โรคท้องร่วง ๒ : วิสุจิกา, มหาวิเรก

บานทะโรค, ริดสีดวง : ภคฺนทล

๓๒๙. เมโห ชโร กาสสาสา กุญฺจํ สูลามยฺนตฺรา
 วุตฺโต เวชฺโซ ภิสกโก จ โรคหารี ติกิฉณโก.

๓๒๙. เมโห โรคเบาหวาน ชโร โรคไข้ กาโส โรคไอ สาโส โรคหิด
 กุญฺจํ โรคเรื้อน สูลो โรคลมแขง อิเม (โรคา) โรคทั้งหลายเหล่านี้ อามยฺนตฺรา
 เป็นชนิดของโรค

หมอรักษาโรค ๕ : วุตฺต, เวชฺช, ภิสก, โรคหารี, ติกิฉณ

๒.

ภักดิ์

๔. จตุพพัฒนวรรค

๔.๑ ชัตติยวรรค

๓๓๒. กุล วโส จ สนทานา- ภิกษา โคตต'มนวโย
ถิย สนตตย'โถ วนณา จตตาริ ขตติยาทโย.

๓๓๒. วงศ์ตระกูล ๗ : กุล, วโส, สนทาน, อภิชน, โคตต, อนวโย, สนตติ (สนตติ) สนตติ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิย ในอิตถิลิงค์ ขตติยาทโย (วนณา) วรรณะทั้งหลายมีวรรณะกษัตริย์ วรรณะ พราหมณ์ วรรณะแพศย์และวรรณะศูทร จตตาริ วนณา ชื่อว่า ตระกูลใหญ่ หรือวรรณะใหญ่ ๔ วรรณะ

๓๓๓. กุสิน สชชน สารถุ สภโย จ'ายโย มหากุล
ราชา ภูปติ ภูปาโล ปตถิว จ นราธิโป.

๓๓๔. ภูนาโถ ขคติปาโล ทิสมปติ ขนาธิโป
รฎฐาธิโป นรเทโว ภูมิโป ภูกุช'บย'ถ.

๓๓๕. ราชนโย ขตติโย ขตต มุทฐาภิสิตตพาหุชา
สพพภูมิโม จกกวตติ ภูโปณโย มณฑลิสสุโร.

๓๓๓ - ๓๓๕. ผู้เกิดในตระกูลดี(ชนชั้นสูง), ผู้ดีมีสกุล ๖ : กุสิน, สชชน, สารถุ, สภโย, อายโย, มหากุล

พระเจ้าแผ่นดิน ๑๓ : ราชน, ภูปติ, ภูปาโล, ปตถิว, นราธิโป, ภูนาโถ, ขคติปาโล, ทิสมปติ, ขนาธิโป, รฎฐาธิโป, นรเทโว, ภูมิโป, ภูกุช

ราชวงศ์ : ราชนโย, ขตติโย, ขตต, มุทฐาภิสิตต, พาหุช

พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ : สพพภูมิโม, จกกวตติ

ภูโป พระราชา อนุโย พระองค์อื่น (ตโต) จากพระเจ้าจักรพรรดินั้น
มณฑลิสสร ทรงพระนามว่า มณฑลิสสร(พระราชาสามัญ, เจ้าประเทศราช)

๓๓๖. ปุเม ลิจฉวี วชชี จ ภททกจจนา ราชูล-	สกุโย ตุ สากิโย'ถ จ มาตา พิมพา ยโสธรา.
๓๓๗. โกณินฺ ฃฏฐิมนฺเตน กหาปณํ ทิวส-	สตํ เยสํ นิธานคํ วฬฺยโซ วิสทมพณํ.
๓๓๘. เต ขตติยมหาสาลา- นิธานคานิ ทิวส-	สีติ โกณินฺนานิ ตุ วฬฺยโซ จ ทสมพณํ.
๓๓๙. เยสํ ทวิชฺมหาสาลา วฬฺยเช จ คหปติ-	ตทฺพทุฒเน นิธานเค มหาสาลา ธเน ลียํ.

๓๓๖ - ๓๓๙. เจ้าลิจฉวี ๒ : ลิจฉวี, วชชี (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒
(วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

เจ้าลักยะ(ศากยะ) ๒ : สกุย, สากิย

พระนางพิมพา ๔ : ภททกจจนา, ราชูลมาตา, พิมพา, ยโสธรา
(ธน) ทรัพย์ นิธานคํ อันถึงซึ่งการฝังไว้ ฃฏฐิมนฺเตน โดยส่วนน้อย
ที่สุด กหาปณํ โกณินฺ สตํ เป็นทรัพย์ร้อยโกฏิกหาปณะ ทิวสวฬฺยโซ (จ)
และกหาปณะอันพึงนำออกมาใช้สอยทุกวัน วิสทมพณํ เป็นทรัพย์ ๒๐
อัมพะนะ เยสํ (ราชาน) ของพระราชาทั้งหลายเหล่าใด (ลียา) มีอยู่,
เต (ราชาน) พระราชาทั้งหลายเหล่านั้น ขตติยมหาสาลา ทรงพระนามว่า
ขตติยมหาสาลา(พระราชาผู้มีพระราชทรัพย์ตั้งแต่ร้อยโกฏิขึ้นไป)

ธนานิ ทรัพย์ทั้งหลาย นิธานคานิ อันถึงซึ่งการฝังไว้ กหาปณานิ อสตีโกฏิ เป็นทรัพย์ ๘๐ โกฏิกหาปณะ ทิวสพญโซ จ และกหาปณะอันพื้ง นำออกมาใช้สอยทุกวัน ทสมพณํ เป็นทรัพย์ ๑๐ อัมพะนะ เยส (พราหมณานิ) ของพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด (ลียุ) มียู, เต (พราหมณา) พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ทวิชมหาสาลา ชื่อว่า พราหมณมหาสาละ [เนื่องจากทวิช เป็นไวพจน์ของพราหมณ ท่านผู้รจนาจึงนำมาเป็นคำแทนเพื่อให้ลงกับคณะ ฉันทลักษณ์ แต่ความจริงชื่อที่เรียกกันคือ พราหมณมหาสาละ]

ธเน เมื่อทรัพย์ นิธานเค อันถึงซึ่งการฝังไว้ วพญเซ จ และเมื่อ กหาปณะอันพื้งนำออกมาใช้สอยทุกวัน ตทูปจฺเต เป็นทรัพย์ครึ่งหนึ่งแห่ง ทรัพย์ของพราหมณ์มหาศาลนั้น เยส (คหปตฺน) ของคหบดีทั้งหลายเหล่าใด สติ มียู, เต (คหปตโย) คหบดีทั้งหลายเหล่านั้น คหปติมหาสาลา ชื่อว่า คหปติมหาสาละ

๓๔๐. มหามตฺโต ปธานญจ มติสซีโว มนฺติ
สซีโว สจฺจวามจฺโจ เสนานิ ตุ จมฺปติ.

๓๔๐. มหาอำมาตย์, ประธานองคมนตรี, นายกรัฐมนตรี

๒ : มหามตฺต, ปธาน(ปฏฺฐาน)

มติสซีโว มติสซีว ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป มนฺติ ในอำมาตย์ที่
ปรีษาของพระราชา

อำมาตย์ที่ปรีษาร่างกฎหมายของพระราชา ๒ : มติสซีว
(มนตสซีว), มนฺติ

๓๔๓. อชฌัมภิโย'ธิกโต เจว, เหรณณิโก ตู นิภชิโก
สเทसानนุตโร สत्ตตุ มิตฺโต ราชา ตโต ปรี.

๓๔๓. ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่, ผู้บริหาร ๒ : อชฌมกข, อธิกต
 เหรัญญญิก ๒ : เหรณญญิก, นิกรขิก

ราชา พระราชา สเทसानนโตร ผู้ประทับอยู่บนแผ่นดินที่มีพรมแดนติดกับประเทศของตน สตตุ ชื่อว่า สตตุ(ราชปรภักษ์, พระราชาที่เป็นอริราช) ปรี พระราชาผู้ประทับอยู่บนแผ่นดินถัดต่อมา ตโต จากประเทศของอริราชนั้น มิโต ราชา ชื่อว่า ราชสัมพันธมิตร(พระราชาที่ทรงเป็นพันธมิตรต่อกัน)

๓๔๕. อมิตโต रिपु เวรี จ สปัตตา ราติ สत्व'ริ
 ปจฺจตถิโก ปริพนฺธิ ปฏิปกฺขา หิตาปโร.

๓๔๕. ปจฺจามิตฺโต วิปกฺโข จ ปจฺจณีกวิโรธิโน
 วิทฺเทสึ จ ทิสฺส ทิฏฺฐโจ ‘ถา’นุโรโธ’นฺวตฺตณฺ.

๓๔๔ - ๓๔๕ **คัตรู ๑๙ :** อมิตต, ธิปุ, เวรี, สปัตต, อราติ, สตตุ, อริ,
ปจจตติก, ปริปนถี, ปฏฺธิปกข, อหิต, พร, ปจจามิตต, วิปกข, ปจจณีก, วิโรธี,
วิทเทสึ, ทิส, ทิฏฐ

การไม่ขัดขึ้น, การคล้อยตาม ๒ : อนุโรธ, อนุวตฺตน

๓๔๖. มิตฺโต'นิตถิ วยสฺโส จ สหาโย สุทฺโท สขา
สมภตฺโต ทฬหฺมิตฺโต'ถ สนฺทิฏฺโฐ ติฏฺฐมตฺตโก.

๓๔๖. เพื่อน ๕ : มิตฺต, วยสฺส, สหาโย, สุทฺท, สข; (มิตฺโต)
มิตฺต ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์
ทฬหฺมิตฺโต มิตรที่คบกันมั่นคง สมภตฺโต ชื่อว่า สมภตฺต,
ติฏฺฐมตฺตโก มิตรที่สีกว่าเคยเห็นหน้ากันเท่านั้น สนฺทิฏฺโฐ ชื่อว่า สนฺทิฏฺฐ

๓๔๗. จโร จ कुฬหฺบุรีโส ปถาวี ปถิก'ทฺธคุ
ทฺโต ตฺถ สนฺเทสโร คณโก ตฺถ มุหฺตฺติโก.

๓๔๗. นักสืบ, สายลับ, สันติบาล ๒ : จร(จาร), คุฬหฺบุรีส
คนเดินทาง ๓ : ปถาวี, ปถิก, อทฺธคุ(อทฺธคุ)
ทูต ๒ : ทฺต, สนฺเทสโร
โหร, หมอดู ๒ : คณก, มุหฺตฺติก

๓๔๘. เลขโก ลิปิการो จ วณฺณ ตฺถ อกฺขโร'ปย'ถ
เกโท ทณฺโท สามทานา- นยฺ'ปายา จตฺโร อิเม.

๓๔๘. เสมียน, เลขานุการ ๒ : เลขก, ลิปิการ(ลิปิการ)
อักษร ๒ : วณฺณ, อกฺขร
เกโท เกตุบายคืออุบายที่ทำให้แตกต่างกันในหมู่พวกของศัตรู ทณฺโท
ทณฺทุบายคืออุบายที่ทำการรุกรบ สามทานานิ สามอุบายคืออุบายที่ทำการ

พูดประเล้าประโลมดี ๆ ทำให้ใจอ่อนและทานอุบายคืออุบายที่ทำการ
ให้บรรณาการ เป็นต้น **อิเม จตุโร** วิธีการทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ **อุปายา** ชื่อว่า
อุบาย [อุบายเล่ห์เหลี่ยมในการเอาชนะศัตรู ๔]

๓๔๙. **อุปชาโป ตุ เกโท จ** **ทณฺเฑ ตุ สาหสํ โทม**

๓๕๐. **สามยํมจฺโจ สขา โกโส** **ทุคฺคณฺจ วิชิตํ พลํ**
รชชฺชคานี'ติ สตฺเต'เต **สิญฺญํ ปกฺติโย'ปิ จ.**

๓๔๙ - ๓๕๐. **เภทุบาย ๒ :** อุปชาป, เภท

ทัณฑอุบาย ๓ : ทณฺฑ, สาหส, ทม

เอเต สตฺต (องฺคา) องค์ประกอบ ๗ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **สามิ**
พระราชผู้ปกครองเมือง **อมจฺโจ** อำมาตย์ **สขา** พระราชพันธมิตร **โกโส**
เรือนคลัง **ทุคฺคํ** ป้อม(คู ประตู หอรบ) **วิชิติ** แวนแคว้น **พลํ** กองทัพ
ปกฺติโย'ปิ จ และประชาชนทั้งหลาย **รชชฺชคานี** ชื่อว่าเป็นองค์ของการ
ปกครองประเทศ

๓๕๑. **ปภาวุ'สฺสาหมนฺตานํ** **วสา ติสฺโส หิ สตฺติโย**
ปภาโว ทณฺฑโซ เตโซ **ปตาโป ปิ จ โกลโซ^{๕๘}.**

๓๕๑. **สตฺติโย** เดช(อำนาจ, ราชอาณาจักร)ทั้งหลาย **ติสฺโส** ๓ อย่าง
สิญฺญํ ย่อมมี **วสา** ด้วยประภพ **ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ** แห่งปภาวสัตติ(เดชอัน
เกิดเพราะการตั้งไว้ซึ่งราชอาณาจักร) **อุสสาหสัตติ(เดชอันเกิดเพราะพระราช**

58 บางฉบับเป็น “ปตาโป ตุ จ โกลโซ” “พึงทราบว่าเป็นปาฐะพิรุ

อุตสาหะ) และมันตัสตติ(เดชอันเกิดเพราะการมีที่ปรึกษา)

เตโช เดช ทณฺชโช อันเกิดจากพระราชอาญา โกลฺโส และเกิดจาก
อำนาจเงินคลัง ปภาโว ชื่อว่า ปภาว ปตาโป ปิ จ และชื่อว่า ปตาป ด้วย

[อีกนัยหนึ่ง เตโช เดช ทณฺชโช อันเกิดเพราะราชอาญา ปภาโว
ชื่อว่า ปภาว เตโช เดช โกลฺโส อันเกิดเพราะเรือนคลัง ปตาโป ชื่อว่า ปตาป]

๓๕๒. มนฺโต จ มนฺตนํ โส ตุ จตุกฺกณฺโณ ทฺวิโคจโร
ติโคจโร ตุ ฉกฺกณฺโณ รหสฺสํ คฺยุท’มฺจุจเต.

๓๕๒. มันตัสตติ(เดชอันเกิดจากการมีที่ปรึกษา) ๒ : มนฺต,
มนฺตน

โส (มนฺโต) มันตัสตตินั้น ทฺวิโคจโร หากเป็นวิสัยของคน ๒ คน
เท่านั้น จตุกฺกณฺโณ ชื่อว่า จตุกฺกณฺณ(การปรึกษาความลับที่ได้ยินเพียง ๔ หู)
ติโคจโร หากเป็นวิสัยเฉพาะคน ๓ คน ฉกฺกณฺโณ ชื่อว่า ฉกฺกณฺณ(การปรึกษา
ที่ได้ยินเพียง ๖ หู)

ความลับ ๒ : รหสฺส, คฺยุท

(ทฺวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (ปณฺทิตฺเตน) อันบัณฑิต อฺจุจเต ย่อมกล่าวว่ามี
อรรถเหมือนกัน

๓๕๓. ติสฺสุ วิวิตฺตวิชน- ฉนฺนา รโห รโห’พฺยํ
วิสุสาโส ตุ จ วิสุสมฺโภ ยุตฺตํ โทว’ปายิกํ ติสฺสุ.

๓๕๓. ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดภัย, ที่ลับ ๕ : วิวิตฺต, วิชน,

ฉนฺน, รห, รโห

(ติกั) ศัพท์ ๓ ศัพท์คือ วิวิตต วิชนและฉนฺน ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓ (รโห) รโห ศัพท์ อพฺยํ เป็นอพฺย(นิบาตบท)

ความคั่นเคย ๒ : วิสสาส, วิสสมภ

การกระทำที่สมเหตุสมผล, สิ่งที่สมควร ๒ : ยุตฺต, โอปายิก (โอปปายิก), (ทวย) ยุตฺตและโอปปายิก ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๓๕๔. โอวาโท จ'านุสิฏฺฐิ'ตฺถิ ปุมวชเช'นุสาสนํ
อาณํ จ สาสนํ เณยฺย อุทฺททานํ ตฺจ พนฺธนํ.

๓๕๔. โอวาท, คำสอน ๓ : โอวาท, อนุสิฏฺฐิ, อนุสาสน (อนุสิฏฺฐิ) อนุสิฏฺฐิ ศัพท์ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์ (อนุสาสน) อนุสาสน ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุมวชเช ในลึงค์ที่เว้นจากปุงลึงค์หมายถึง เป็นไปในอิตฺถิลิงค์และนปุงสกลิงค์ [ในกรณีที่ปึงอิตฺถิลิงค์ ใช้รูปว่า อนุสาสนี]

คำสั่ง ๒ : อาณ, สาสน

การพันนการ ๒ : อุทฺททาน, พนฺธน

๓๕๕. อาคุ มนตุ^{๕๙} อปราโธ กโร ตุ พลิมุจจเต
 ปุณณปตโต ตุฏฐิทายโย อุปทา ตุ จ ปาภตัม.

๓๕๖. ตโล'ปายน'มุกโกโจ ปณณากาโร ปเทณกัม
 สุกัม ตว'นิตถิ คุมพาติ เทยเย ธา'โย ธนาคโม.

๓๕๕ - ๓๕๖. โทษ, ความผิด ๓ : อาคุ, มนตุ, อปราธ [อีกนัยหนึ่งหากเป็นปาฐะว่า อาคุ วุตตมปราโธ พึงทราบว่าศัพท์ที่มีความหมายว่า โทษ มี ๒ คำ คือ อาคุ, อปราธ ส่วนคำว่า “วุตตัม” แปลว่า อาคุ อาคุ ศัพท์ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต วุตตัม กล่าวว่าป็นนปฺงสกลิงค์]

ภาษี ๒ : กร, พลี

รางวัล ๒ : ปุณณปตต, ตุฏฐิทาย

เครื่องบรรณาการ ๖ : อุปทา, ปาภต, อุปายน, อุโกจ, ปณณาการ, ปเทณก

สุกัม สุก ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป คุมพาติเทยเย ในภาษีอันบุคคลพึงเสียให้ในที่ดินแก่ภามีมีทำน้า เป็นต้น, (สุกัม) สุก ศัพท์ อนิตถิ เป็นปฺงลิงค์และนปฺงสกลิงค์

[ส่วย, ภาษีผ่านด่าน ๑ : สุก]

กำไร, ดอกเบี้ย ๒ : อาย, ธนาคม

⁵⁹ บางฉบับเป็น วุตตัม

๓๕๗. อาตปตฺตํ ตถา ฉตฺตํ รณณํ ตฺถ เหม'มาสนํ
สีหาสนํ อโถ วาฬ- พืชินิ'ตฺถิ จ จามรํ.

๓๕๗. รีม ๒ : อาตปตฺต, ฉตฺต

เหม'มาสนํ ที่ประทับนั่งอันสำเร็จด้วยทองคำ รณณํ ของพระราช
ทั้งหลาย สีหาสนํ ชื่อว่า สีหาสน(ที่ประทับอันประเสริฐ, บัลลังก์สิงห์, บัลลังก์

ที่มีสัณฐานเหมือนกับรูปสิงห์)

พัตทางจามรี ๒ : วาฬพืชินิ, จามร, (วาฬพืชินิ) วาฬพืชินิ ศัพท
อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

๓๕๘. ขคฺโค จ ฉตฺต'มฺณหีสํ ปาทุกา วาฬพืชินิ
อิเม กกุณฺณทานิ ภวนฺติ ปณฺจ ราชนํ.

๓๕๘. ขคฺโค พระขรรค์(ดาบ ๒ คม) ฉตฺตํ เสวตฉัตฺต(ฉัตรขาว)

อฺณหีสํ อฺณหิส(กรอบหน้า, มงกุฎ) ปาทุกา ฉลองพระบาท(รองเท้า) วาฬ-
พืชินิ พัตทางจามรี อิเม ปณฺจ เครื่องราชย์ ๕ อย่างเหล่านี้ กกุณฺณทานิ
เป็นเครื่องประดับสำหรับอภิเษกเป็นพระราช(เครื่องหมายความเป็นพระ
ราชา) ราชนํ ของพระราชทั้งหลาย ภวนฺติ ย่อมเป็น(ราชกกุณฺณ ๕)

๓๕๙. ภททกุมโม ปุณณกุมโม ภิงกาโร ชลทายโก
หตฺถิ'สฺสธรปตฺตี ตู เสนา หิ จตฺตฺรจฺฉินิ.

๓๕๙. หม่อมมงคล(หม้อที่มีน้ำเต็ม) ๒ : ภททกุมภ, ปุณณกุมภ
เต้าน้ำทอง ๒ : ภิงคาร, ชลทายก
หตฺถิสฺสธรปตฺติ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองทัพพล
เดินเท้า เสนา ชื่อว่า เสนา จตฺตฺรจฺฉินิ อันมีองค์ ๔

๓๖๐. กุณฺชโร วารณฺ หตฺถิ มาตงฺโค ทฺวิโรทฺโ คโซ
นาโค ทฺวิโป อโง ทนฺตี, ยฺยชฺฌุโร ตู ยฺยโป.

๓๖๐. ช้าง ๑๐ : กุณฺชร, วารณ, หตฺถิ, มาตงค, ทฺวิโรท, คช, นาค,
ทฺวิโป, อโง, ทนฺตี

ช้างจำเอยลง, พญาช้าง ๒ : ยฺยชฺฌุจ, ยฺยโป

๓๖๑. กาฬาวกคฺคฺเคยฺยา
ปณฺฑรตมฺพา จ ปิงฺคโล คนฺธโร
มงฺคลเหโม'โปสฺส-
ฉทฺทนต์ตา คชกฺกุลาณี เอตานิ.

๓๖๑. กาฬาวก ตระกูลช้างกาฬาวก คคฺเคยฺย ตระกูลช้าง
คคฺเคยฺย ปณฺฑร ตระกูลช้างปณฺฑร ตมฺพ ตระกูลช้างตมฺพ ปิงฺคล ตระกูลช้าง
ปิงฺคล คนฺธ ตระกูลช้างคนฺธ มงฺคล ตระกูลช้างมงฺคล เหม ตระกูลช้างเหม
อุโปสฺส ตระกูลช้างอุโปสฺส ฉทฺทนต์ ตระกูลช้างฉทฺทนต์ เอตานิ เหล่านี้
คชกฺกุลาณี เป็นตระกูลช้าง (โหนดิ) ย่อมเป็น(ตระกูลช้าง ๑๐ ตระกูล)

๓๖๒. กลโณ เจว ภิงโก'ถ ปภินโน มตตคชชิตา
หตถิฆฎา ตุ คชตา หตถินี ตุ กเรณุกา.

๓๖๒. ช้างรุ่น(หนุ่ม) ๒ : กลภ, ภิงก

ช้างตกมัน ๓ : ปภินน, มตต, คชชิต

โฆลงช้าง(ฝูงช้าง) ๒ : หตถิฆฎา, คชตา

ช้างพัง(ช้างตัวเมีย) ๒ : หตถินี, กเรณุกา

๓๖๓. กุมโณ หตถิสโรปิณฑา กณณมุลล์ ตุ จุลิกา
อาสนํ ขนฺธเทสมหิ ปุจจมุลล์ ตุ เมจโก.

๓๖๔. อาลาน'มาพฺหโก ฌมโณ 'นิตถิ ตุ นิคโฬ'นฺทโก
สงฺขลํ ตีสุ'โถ คณฺโฑ กโณ ทานํ ตุ โส มโท.

๓๖๓ - ๓๖๔. หตถิสโรปิณฑา ก้อน ๒ ก้อนบนหัวช้าง กุมโณ ชื่อว่า กุมภ(กระพองช้าง) กณณมุลล์ โคนหู จุลิกา ชื่อว่า จุลิกา(กกหูช้าง) อาสนํ อาสน ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ขนฺธเทสมหิ ในบริเวณป่า(คอช้าง) ปุจจมุลล์ โคนหาง เมจโก ชื่อว่า เมจก(โคนหางช้าง)

เสาตะลุง(เสาผูกช้าง) ๓ : อาลาน, อาพฺหก(อาฬก), ฌมภ

โซ่ล่ามเท้าช้าง ๓ : นิคฬ, อนฺทก, สงฺขล นิคโฬ นิคฬ ศัพท อนิตถิ เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์ (สงฺขลํ) สงฺขล ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ (ลึงค์) ในลึงค์ทั้ง ๓

แก้มช้าง ๒ : คณฺท, กฏ

น้ำมันช้าง ๒ : ทาน, มท, (มโท) มท ศัพท โส เป็นปงฺลึงค์

๓๖๕. โสณโฑ ตุ ทวีสุ หตโธ'ถ กรคค์ โปกฺขรํ ภเว
มขฺมมฺหิ พนฺธน์ กจฺฉา กบฺปโน ตุ กุถาทยो.

๓๖๕. **วงช้าง ๒ :** โสณฺฑ, หตฺถ, (โสณฺโฑ) โสณฺฑ ศัพท์
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ (สิงฺเคสุ) ในปงฺลึงค์และอิตถิลิงค์
กรคค์ ปลายวงช้าง โปกฺขรํ ชื่อว่า โปกฺขร(ปลายวงช้าง)
พนฺธน์ สายรัด มขฺมมฺหิ ในท่ามกลางลำตัว กจฺฉา ชื่อว่า กจฺฉา
(สายรัดท้องช้าง)
กุถาทยो ผ้ากัมพลอันวิจิตรและมีลวดลายสำหรับปูลาดบนหลังช้าง
เป็นต้น กบฺปโน ชื่อว่า กบฺปน(ผ้าปูแต่งบนหลังช้าง)

๓๖๖. โอปวยโห ราชวยโห สขฺชิตฺ ตุ จ กบฺปิโต
โตมโร'นิตฺถิโย ปาเท สฺยา วิชฺฌนกณฺฏโก.

๓๖๗. ตฺตฺตํ ตุ กณฺณมฺลุมฺหิ มตฺถกมฺหิ ตุ องฺกุโส
หตฺถาโรโห หตฺถิเมณฺโฑ หตฺถิปโป หตฺถิโคปโก.

๓๖๖ - ๓๖๗. **ช้างทรงของพระราชา ๒ :** โอปวยห, ราชวยห
ช้างที่ตกแต่งแล้ว, ช้างที่มีเครื่องประดับ ๒ : สขฺชิต, กบฺปิโต
วิชฺฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง ปาเท ที่เท้าช้าง โตมโร
ชื่อว่า โตมร(ปฏัก, หอก) (โตมโร) โตมร ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺถิโย
ในปงฺลึงค์และนปงฺสกลิงค์
วิชฺฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง กณฺณมฺลุมฺหิ ที่กกหูช้าง
ตฺตฺตํ ชื่อว่า ตฺตฺต(ปฏัก)

วิชฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง มตฺถกมฺหิ ที่หัวข้าง
องฺกุโส ชื่อว่า องฺกุส(ขอช้าง)

ความข้าง ๔ : หตฺถาโรห, หตฺถิเมณฺฑ, หตฺถิป, หตฺถิโคปก

๓๖๘. ความณฺเียว ตฺ มาตงค- หยาทยาจรีโย ภเว
หโย ตฺรงโค ตฺรโค วาโท อสฺโส จ สินฺธโว.

๓๖๘. มาตงคหยาทยาจรีโย ครูผู้ฝึกช้าง ม้าและสัตว์อื่นๆ ความณฺเียว
มีชื่อว่า ความณฺเียว(คนฝึกช้าง ฝึกม้า...) ภเว ย่อมมี

ม้า ๖ : หย, ตฺรงค, ตฺรค, วาห, อสฺส, สินฺธ

๓๖๙. เกโท อสฺสตรโ ตสฺสา' ชานฺเียว ตฺ กุสฺสินโก
สุขวาหิ วินฺโต'ถ กิโสโร หยโปตโก.

๓๖๙. อสฺสตรโ ม้าอัสตร เกโท เป็นชนิด ตสฺส ของม้านั้น
กุสฺสินโก ม้าพันธุ์ดี อาชานฺเียว ชื่อว่า อาชานฺเียว(ม้าอาชาไนย)
สุขวาหิ ม้าที่รับใช้เจ้าของเป็นอย่างดี วินฺโต ชื่อว่า วินิต(ม้าที่ผ่าน
การฝึกจนเชื่องดีแล้ว), หยโปตโก ลูกม้า กิโสโร ชื่อว่า กิโส(ลูกม้า)

๓๗๐. โฆฏโก ตุ ขฬงโก'ถ ขวโน จ ขวาทิโก
 มุขาทานํ ขลีโน วา กสา ตว'สสาภิตาพินิ.

๓๗๐. ม้าร้าย, ม้าพยศ ๒ : โฆฏก, ขฬงก
 ขวาทิโก ม้าตัววิ่งเร็วที่สุด ขวโน ชื่อว่า ขวน(ม้าเร็ว, ม้าบิน)

บังเหียนม้า ๒ : มุขาทาน, ขลีโน, (ขลีโน) ขลีโน ศัพท (ปุลลิจโค)
 เป็นปุลลิจค์บ้าง วา เป็นนปุลลิจค์บ้าง
 อสสาภิตาพินิ ไม้สำหรับตีม้า กสา ชื่อว่า กสา(แสตีม้า)

๓๗๑. กุสา ตุ นาสรขชุมหิ วพวา'สสา ชุโร สผ
 ปุจฉ'มนิตถิ นงคฺฉจ วาลहतฺถ โจ วาลธิ.

๓๗๑. กุสา กุสา ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป นาสรขชุมหิ ในเชือก
 สนจมุขม้า

แม่ม้า, ม้าตัวเมีย ๒ : วพวา, อสสา

กีบม้า ๒ : ชุโร, สผ

หาง ๒ : ปุจฉ, นงคฺฉจ(นงคฺพ) (ปุจฉ) ปุจฉ ศัพท อนิตถิ เป็น
 ปุลลิจค์และนปุลลิจค์

ปลายหางที่มีขนเป็นพวง ๒ : วาลहतฺถ, วาลธิ

๓๗๒. สนทโน จ รโถ ผุสส- รโถ ตู น รมาย โส
จมมารูโต จ เวยยคโฆ เทปโป พุคฺขสฺส ทิปิโน.

๓๗๒. รตสํการาม ๒ : สนทน, รธ

(โย) รโถ รตคันไต น (โหติ) ย่อมไม่มี รมาย เพื่การรบ โส (รโถ)
รตคันนั้น ผุสสรโถ ชื่อว่า ผุสสรธ(รตมจล, รธสำราญ)

จมมารูโต รธที่หุ้มด้วยหนัง พุคฺขสฺส ของเสื่อโครง ทิปิโน
ของเสื่อดาว เวยยคโฆ ชื่อว่า เวยยคธ(รธหุ้มด้วยหนังเสื่อโครง) เทปโป
ชื่อว่า เทปป(รธหุ้มด้วยหนังเสื่อดาว) (กมา) ตามลำดับ

๓๗๓. ลีวิกา ยาปฺยยานญจา' นิตถี ตู สกฺโณ'ปฺย'นํ
จกํ รตฺถค'มาขยาตํ ตสฺสนโต เนมิ นาริยํ.

๓๗๓. วอ, ยานที่ใช้คนหาม ๒ : ลีวิกา,ยาปฺยยาน

เกวียน ๒ : สกฺณ, อน, (สกฺโณ) สกฺณ ศัพทํ อนิตถี เป็นปุงลึงค์
และนปุงสกลึงค์

ล้อ ๒ : จก, รตฺถค, (ทวย) ศัพทํทั้ง ๒ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต
อาขยาตํ กล่าวว่าเป็นนปุงสกลึงค์

อนโต ปลาย ตสฺส แห่งล้อนั้น เนมิ ชื่อว่า เนมิ(กงล้อ) (เนมิ) เนมิ
ศัพทํ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นาริยํ ในอิตถีลึงค์

๓๗๔. ตมฺมชฺเฌ ปิณฺติกา นาภิ กุพฺพโร ตุ ยฺคนฺธโร
 อภฺขคฺคกิลฺเล อาณิ'ตฺถิ วรุโณ รตฺตคฺคย'ถ.

๓๗๔. ปิณฺติกา ส่วนประกอบของรถมีสัณฐานกลมๆ (จิตา) อันตั้งอยู่ ตมฺมชฺเฌ ในท่ามกลางแห่งล้อนั้น นาภิ ชื่อว่า นาภิ(ตุ้มรถ)

ทูป(ไม้แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก) ๒ : กุพฺพโร, ยฺคนฺธโร
 อาณิ อาณิ ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อภฺขคฺคกิลฺเล ในสลักอันใส่เข้าไปในปลายแห่งเพล(ไม้สลักเพล) (อาณิ) อาณิ ศัพฺท อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์
 ไม้ค้ำ, ตัวถังเกราะกันอาวุธ ๒ : วรุณ, รตฺตคฺคย

๓๗๕. ฐโร มุเข รตฺตสํคา ตว'กฺโข'ปฺกฺขรอาทโย
 ยานญจ วาหนํ โยคํ สพฺพหตฺถยาทีวาหเน.

๓๗๕. ฐโร ฐร ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป มุเข ในหัวเกวียนหรือหัวรถ(แอก)

อกฺโข เพลา อฺปฺกฺขรอาทโย และส่วนต่างๆมีไม้ที่ตั้งอยู่บนเพลเป็นต้น อญฺคา เป็นส่วนประกอบ รตฺตสํ ของรถ

ยาน, พาหนะ ๓ : ยาน, วาหน, โยค
 (ตย) ศัพฺททั้ง ๓ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป สพฺพหตฺถยาทีวาหเน ในพาหนะทุกอย่างมีพาหนะข้าง เป็นต้น

๓๗๖. รจจารี ตู สุต จ ปาชิตา เจว สารถิ
รธาโรห จ รธิโก รถิ โยธ ตู โย ภโณ.

๓๗๖. คนขับรถ ๔ : รจจารี, สุต, ปาชิตุ, สารถิ

ทหารประจำรถ ๓ : รธาโรห, รธิก, รถิ

ทหาร, ข้าราชการ ๒ : โยธ, ภณ (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ โย
เป็นปุงลิงค์

๓๗๗. ปทาติ ปตติ ตู ปุเม ปทโค ปทิกโก มโต
สนนาโห กงกโณ วมม กวโจ วา อูรจจโท.

๓๗๘. ชาลิกา'ถ จ สนนทโธ สชช จ วมมิโก ภเว
อามุกโก ปฏิมุกโก'ถ ปุเรจจารี ปุเรจโร.

๓๗๙. ปุพพคโม ปุเรคามิ มนทคามิ ตู มนถโร
ชวโน ตูริโต เวคิ เขตพพ เชย'มจจเต.

๓๗๗ - ๓๗๙. ทหารเดินเท้า, ทหารบก ๔ : ปทาติ, ปตติ,
ปทค, ปทิก

(อัย สททสมุโ) กลุ่มศัพท์นี้ (ปณตฺเตน) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ
ว่ามีอรรถเหมือนกัน, (ทวย) ปทาติและปตติ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป
ปุเม ในปุงลิงค์

เกราะ ๖ : สนนาท, กงกฏ, วมม, กวจ, อูรจจท, ชาลิกา
(กวโจ) กวจ ศัพท์ วา เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

ทหารสวมเกราะ ๓ : สนนทธ, สชช, วมมิก

๓๘๒. หตฺถิ ทฺวาทสโปโส ติ - ปุริโส ตฺรโค รโธ
จตุโปโส'ติ เอเตน ลกฺขณนา'ธมนตโต.
๓๘๓. หตฺถานิกํ หยานิกํ รณานิกํ ตโย ตโย
คชาทโย สสตุถา ตุ ปตตานิกํ จตุชฺชนา.

๓๘๒ - ๓๘๓. คชาทโย พาหนะมีช้าง เป็นต้น อธมนตโต อย่างน้อย
ตโย ตโย อย่างละ ๓ เอเตน ลกฺขณน ตามลักษณะนี้ อิติ คือ หตฺถิ ช้าง ๑
เชือก ทฺวาทสโปโส มีทหาร ๑๒ นาย, ตฺรโค ม้า ๑ ตัว ติปุริโส มีทหาร ๓ นาย
รโธ รถม ๑ คัน จตุโปโส มีทหาร ๔ นาย หตฺถานิกํ ชื่อว่า หตฺถานิก(ทัพช้าง)
หยานิกํ ชื่อว่า หยานิก(ทัพม้า) รณานิกํ ชื่อว่า รณานิก(ทัพรถ)

จตุชฺชนา ทหาร ๔ นาย สสตุถา พร้อมด้วยอาวุธ ปตตานิกํ ชื่อว่า
ปตตานิก(ทัพพลเดินเท้า)

๓๘๔. สฺมจิวํสกลาเปสุ ปจฺเจกํ สฺมจิทฺถสิ
ธูลิกเตสุ เสนาย ยนฺตียา'กฺโขภนี'ตฺถิ.

๓๘๔. สฺมจิวํสกลาเปสุ ครั้นเมื่อมัดไม้ไผ่ ๖๐ มัด สฺมจิทฺถสิ
อันมีไม้ไผ่ ๖๐ ลำ ปจฺเจกํ ทุกๆมัด เสนาย อันกองทัพ ยนฺตียา ผู้เคลื่อนไปอยู่
ธูลิกเตสุ กระทำให้เป็นผุยผงแล้ว สนฺเตสุ มีอยู่, เอสา (เสนา)กองทัพนี้
อกฺโขภนี ชื่อว่า อกฺโขภนี (อย) อกฺโขภนี ศัพท์นี้ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิ
ในอิตฺถิลิงค์ [อกฺโขภนี คือ กองทัพที่ประกอบด้วยช้าง ๒๑,๘๗๐ เชือก, รถม ๒๑,๘๗๐ คัน, ม้า
๖๕,๖๑๐ ตัว, พลเดินเท้า ๑๐๙,๓๕๐ คน, รวมเป็น ๗๑๘,๗๐๐ กองพล มีทหารทั้งหมด
๑๔,๘๑๑ โภจิกคน]

๓๘๕. สมฺปตฺติ สมฺปทา ลกฺขี สิริ วิปตฺติ อาปทา
 อถา'วฺธณฺจ เหติ'ตฺถิ สตถํ ปหฺรณํ ภเว.

๓๘๕. ความสมบูรณ์, ความพร้อม ๔ : สมปตฺติ, สมปทา, ลกฺขี, สิริ

ความหายณะ, ความวิบัติ ๒ : วิปตฺติ, อาปทา

อาวุธ ๔ : อาวุธ(อาวุธ), เหติ, สตถ, ปหฺรณ, (เหติ) เหติ ศัพท์
 อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

๓๘๖. มุตฺตามุตฺต'มมุตฺตณฺจ ปาณิโต มุตฺต'เมว จ
 ยนฺตมุตฺตณฺติ สกฺลํ อายุรํ ตํ จตฺตพฺพิ.

๓๘๖. ต่ อาวุธ อาวุธนั้น สกฺลํ ทั้งหมด จตฺตพฺพิ มี ๔ อย่าง อิติ
 คือ มุตฺตามุตฺตํ อาวุธที่ใช้มือซัดและไม่ได้ใช้มือซัด อมุตฺตํ อาวุธที่ไม่ใช้มือซัด
 ปาณิโต มุตฺตํ เอว จ อาวุธที่ใช้มือซัดเท่านั้น ยนฺตมุตฺตํ อาวุธที่ยิงด้วยเครื่องยิง

๓๘๗. มุตฺตามุตฺตณฺจ ยญฺจยาทิ อมุตฺตํ จุริกาทิกํ
 ปาณิมุตฺตํ ตฺย สตฺยาทิ ยนฺตมุตฺตํ สฺราทิกํ.

๓๘๗. ยญฺจยาทิ อาวุธไม้และตะบอง เป็นต้น มุตฺตามุตฺตํ ชื่อว่า
 มุตฺตามุตฺต, จุริกาทิกํ ดาบและมีดสั้น เป็นต้น อมุตฺตํ ชื่อว่า อมุตฺต สตฺยาทิ
 หอก เป็นต้น ปาณิมุตฺตํ ชื่อว่า ปาณิมุตฺต, สฺราทิกํ ลูกศร เป็นต้น ยนฺตมุตฺตํ
 ชื่อว่า ยนฺตมุตฺต

๓๘๘. อีสาสโส ธนุ โกทณฺฑํ จาโป'นิตถิ สราสนํ
อโธ คุโณ ชียา ชยา'ถ สโร ปตติ จ สายโก.

๓๘๙. วาโณ กณฺท'มฺสฺ ทวีสุ ชุรปโป เตชนา'สนํ
ตุณฺ'ตถิยํ กลาโป จ ตูโณ ตูณิรวาณธิ.

๓๘๘ - ๓๘๙. ๕ : อีสาส, ธนุ, โกทณฺฑ, จาป, สราสน
(จาโป) จาป ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๓ : คุณ, ชียา, ชยา

๙ : สร, ปตติ, สายก, วาณ(พาณ), กณฺท, อฺสฺ, ชุรปป, เตชน,

อสน.

(อฺสฺ) อฺสฺ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ (ลิงฺเคสฺ) ในปุงลิงค์และ

อิตถิลิงค์

๕ : ตูณิ, กลาป, ตูณ, ตูณิร, วาณธิ

(ตฺถิ) ตูณิ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

๓๙๐. ปกฺโข ตฺ วาโซ ทิทฺโธ ตฺ วิสปปิโต สโร ภเว
ลกฺขํ เวชณํ สรพฺพญจ สราภยาโส ตฺ'ปาสนํ.

๓๙๐. ๒ : ปกฺข, วาซ
สโร ลกฺข, วิสปปิโต อันอาบยาพิช ทิทฺโธ ชื่อว่า ทิทฺ(ลกฺขสรอาบยา

พิช)

๓ : ลกฺข, เวชณ, สรพฺพ

๓ : สราภยาโส การฝึกหัดยิ่งธฺ อฺปาสนํ ชื่อว่า อฺปาสน

๓๙๑. มณฑลคโค ตู เนตตีโส อสิ ขคโค จ สายโก
โกสิ'ตถิ ตบปิธาน'โถ ธรุ ขคคาทิมุฏจียิ.

๓๙๑. ดาบ(กระบี่) ๕ : มณฑลคค, เนตตีส, อสิ, ขคค, สายก
(โกสิ) โกสิ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ตบปิธาน ในฝักแห่งดาบนั้น
(ฝักดาบ) (โกสิ) โกสิ ศัพท อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์
ธรุ ธรุ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ขคคาทิมุฏจียิ ในด้ามของดาบ
เป็นต้น

๓๙๒. เขฏกั ผลกั จมมัม อิลลิตี ตู กรปาติกา
จุริกา สตย'สิปุตติ ลคฺโฬ ตู จ มุคฺโคร.

๓๙๒. โล่กำบัง ๓ : เขฏก, ผลก, จมม

กระบี่สั้น ๒ : อิลลิตี(อิลี), กรปาติกา

กริช ๓ : จุริกา, สตติ, อสิปุตติ

ไม้ซ้อน(ตะบองที่ต้นกับปลายใหญ่เท่ากัน) ๒ : ลคฺโฬ, มุคฺคร

๓๙๓. สลโล'นิตถิ สงฺกุ ปุเม วาสี ตู ตจจณิ'ตถียิ
กุจาริ'ตถิ ผรสุ โส ฏฺงโก ปาสาณทารโณ.

๓๙๓. ปลายลูกศร, ขวาก ๒ : สลล, สงฺกุ (สลโล) สลล ศัพท
อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (สงฺกุ) สงฺกุ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป
ปุเม ในปุงลิงค์

ขวานตาก ๒ : วาสี, ตจฺฉนี

(ทวย) วาสี และ ตจฺฉนี ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ
ในอิตฺถิลิงค์

ขวาน ๒ : กุจาริ(กุจาริ), ผรสุ(ปรสุ)

(กุจาริ) กุจาริ ศัพฺท อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์ (ผรสุ) ผรสุ ศัพฺท โส
เป็นปุงลึงค์

ปาสานทารโณ เหล็กสกัดหิน(เหล็กทำลายหิน) ฏฺงโก ชื่อว่า ฏฺงก
(เหล็กสกัดหิน, สิว, หมุด)

๓๙๔. กณโย ภินฺทิวาโฬ จ

จกํ กุณฺโต คทา ตถา

สตฺยา'ที สตุถฺเภทา'ถ

โกโณ'สฺโส โกฏิ นาริยํ.

๓๙๔. กณโย ฌมวก ภินฺทิวาโฬ ตะบองคต [มีรูปทรงคดงอหัวคตและ
ใหญ่ยาว ๑ ศอก กลมโดยรอบ ๑ กำมือ เวลาจะขว้างตะบองคตนั้น ต้องยื่นก้าวขาซ้ายไปข้าง
หน้า ๑ ก้าว กำตะบองแกว่งหมุน ๓ รอบ และขว้างออกไปหมายให้ถูกข้าศึก วิธีนี้เป็นการทำ
สงครามของคนฮินดูสมัยโบราณ] จกํ กรงอาวุธ กุณฺโต ทวน(ยาว ๑๒ ศอก) คทา
ตะบอง(ยาว ๑ ศอก) สตฺยา'ที อาวุธทั้งหลาย มีสตฺติ = หอก เป็นต้น สตุถฺเภทา
เป็นศาสตราวุธชนิดต่างๆ

ปลายดาบ ๓ : โกณ, อสฺส, โกฏิ, (โกฏิ) โกฏิ ศัพฺท (วตฺตติ)

ย่อมเป็นไป นาริยํ ในอิตฺถิลิงค์

๓๙๕. นิยยาน คมน ยাত্রา ปฏฺจานณจ คโม คติ
 จุณฺณ ปิสฺ รโซ เจว ฐฺลิตฺถิ เรณฺ จ ทฺวิสุ.

๓๙๕. การออกรบ, ขบวนเสด็จของพระราชา ๖ :
 นิยยาน, คมน, ยাত্রา, ปฏฺจาน, คม, คติ

ผู้่นละออง, ผงธุลี ๕ : จุณฺณ, ปิสฺ, รซ, ฐฺลิตฺถิ, เรณฺ
 (ฐฺลิตฺถิ) ฐฺลิตฺถิ ศัพท์ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์ (เรณฺ) เรณฺ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อม
 เป็นไป ทฺวิสุ (ลิงฺเคสุ) ในปุงลิงค์และอิตฺถิลิงค์

๓๙๖. มาคฺธ มธฺโก วุตฺโต วนฺทึ ตฺถ ฤติปจฺโก
 เวตฺถาฬิโก โพรทฺโร จกฺกิกโก ตฺถ จ ฆณฺณิกโก.

๓๙๖. ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ (ผู้แต่งและขับร้องเพลง
 สรรเสริญพระบารมี) ๒ : มาคธ, มธฺก

ผู้สรรเสริญคุณพระราชา มีทานและการรบเป็นต้น ๒ :
 วนฺทึ, ฤติปจก

ผู้ร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า ๒ : เวตฺถาฬิก, โพรทฺร
 ผู้ตีโหม่งยาม ๒ : จกฺกิก, ฆณฺณิก(ฆณฺณิก)

ภูกัณท์ : จตฺตพณฺณวรรค : ชัตติยวรรค

๓๙๗. เกตุ ธโซ ปฏากา จ กทลี้ เกตนํ'ปยุ'ถ
โย'หฺกาโร'ณณณณณส สา'หมหมิกา ภเว.

๓๙๗. ธง ๕ : เกตุ, ธช, ปฏากา, กทลี้, เกตน

โย อหฺกาโร ความอหังการว่าเราแน่ ๐ณณณณณส ซึ่งกันและกันของ
ทหาร อตฺถิ มีอยู่, โส (อหฺกาโร) ความอหังการนั้น อหมหมิกา ชื่อว่า อหมห-
มิกา[การถือตัวหยิ่งว่าเรามีความสามารถว่าท่าน เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดการ
ขัดแย้งกันจนแตกจากความสามัคคี]

๓๙๘. พลํ ถาโม สหํ สตฺติ วิกฺกโม ตว'ตีสฺสุรตา
รณณ ชิตสฺส ยํ ปานํ ชยปानน'ติ ตํ มตํ.

๓๙๘. กำลัง, ความสามารถ ๔ : พล, ถาโม, สห, สตฺติ

อตีสฺสุรตา ความเป็นแห่งบุคคลผู้กล้ายัง วิกฺกโม ชื่อว่า วิกฺกม(ความ
กล้าหาญยิ่งจนไม่กลัวต่อความตาย)

ยํ ปานํ การดื่มใด ชิตสฺส ของพระราชารู้ทรงพิชิต รณณ ในสงคราม
อตฺถิ มีอยู่, ตํ (ปาน) การดื่มนั้น (ปณฺทิตฺเตน) อันบัณฑิต มตํ พึงทราบ
ชยปานนฺติ ว่า ชยปาน(การดื่มฉลองชัย)

๓๙๙. สงคาโม สมปะหาโร จา' นิติถิยัม สมรํ รณํ
 อาชี'ตถิ อาหโว ยุทธ' มาโยธนณจ สํยัค.
๔๐๐. ภณฺชนํ ตุ วิวาทो จ วิคฺคโห กลหเมธคา
 มฺจฺฉา โมโห'ถ ปสฺยโห พลกฺกาโร หโร ภเว.

๓๙๙ - ๔๐๐. การรบ, สงคราม ๙ : สงคาม, สมปะหาร, สมร, รณ, อาชี, อาห, ยุทธ, อาโยธน, สํยัค
 (ทวย) สมรและรณ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนินติถิยํ ในปุงลึงค์

และนปุงสกลึงค์

การทะเลาะวิวาท ๕ : ภณฺชน, วิวาท, วิคฺคห, กลห, เมธค
 ความงวยงงทำให้หลง, การสยบ ๒ : มฺจฺฉา, โมห
 การข่มเหง ๓ : ปสฺยห, พลกฺการ, หร

๔๐๑. อุปปาโท ภูตวิกติ ยา สุภาสุภสุจิกา
 อิตฺติ ตวิ'ตถิ อชณฺณณจ อุปสคฺโค อุปททโว.

๔๐๑. ยา ภูตวิกติ ความวิปริตแปรปรวนของดินฟ้าอากาศใด
 สุภาสุภสุจิกา อันแสดงซึ่งผลดีและผลไม่ดี อตฺถิ มีอยู่, สา (ภูตวิกติ) ความ
 วิปริตแปรปรวนของดินฟ้าอากาศนั้น อุปฺปาโท (อุปฺปาโต) ชื่อว่า อุปฺปาท
 (อุปฺปาต) [ปุพฺพนิมิต, ลางสังหรณ์ อาเพศแห่งดินฟ้าอากาศที่แสดงผลดีและชั่ว,
 ลางชี้ผลดีและชั่ว]

๔๐๒. นิพพุทฺธ มลฺลยฺทุมฺหิ ชโย ตู วิชโย ภเว
ปราชโย รณฺ ภงฺโก ปลายน’มปฺกมฺ.

๔๐๒. นิพพุทฺธ นิพพุทฺธ ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป มลฺลยฺทุมฺหิ
ในการแข่งขันชกมวยและการปล้ำมวย

การชนะ ๒ : ชย, วิชย

ภงฺโก ความสูญเสีย รณฺ ในสงคราม ปราชโย เชื่อว่า ปราชย(การ
พ่ายแพ้)

การวิ่งหนี ๒ : ปลายน, อปฺกม

๔๐๓. มารณํ หนนํ ฆาโต นาสนญฺจ นิสุทฺถํ
หีสํ สรณํ หีสา วโร สสนฆาตณํ.

๔๐๔. มรณํ กาลกิริยา ปลโย มจฺจุ อจฺจโย
นิธโน’นิตฺถิโย นาโส กาโล’นฺโต จวนํ ภเว.

๔๐๓ - ๔๐๔. การฆ่า ๑๑ : มารณ, หนน, ฆาต, นาสน, นิสุทฺถ, หีสน, สรณ, หีสา, วร, สสน, ฆาตณ

ความตาย ๑๐ : มรณ, กาลกิริยา, ปลย, มจฺจุ, อจฺจย, นิธน, นาส, กาล, อนฺต, จวน

(นิธโน) นิธน ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺถิโย ในปฏฺกสิงค์และ
นปฏฺกสิงค์

๔๐๕. ตีสุ เปโต ปเรโต จ มโต'ถ จิตโก จิต
 อาพหนํ สุสานนจา' นิตถิยํ กุณโป ฉโว.

๔๐๕. คนตาย, เปเรต ๓ : เปต, ปเรต, มต
 (ตย) ศัพท์ทั้ง ๓ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ(ลิงเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 เชิงตะกอน ๒ : จิตก, จิต

ป่าช้า, สุสาน ๒ : อาพหน, สุสาน

ซากศพ ๒ : กุณป, ฉว
 (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิยํ ในปุงลิงค์และ
 นปุงสกลิงค์

๔๐๖. กพนฺโธ'นิตถิยํ เทโห สิริสุณฺโณ สหฺกริโย
 อถ สิวถิกา วุตฺตา สุสานสมฺมิลฺลิตํ อามเก.

๔๐๖. เทโห ร่างกาย สิริสุณฺโณ อันไร้หัว สหฺกริโย อันสามารถทำ
 กิริยาอาการมีการพ้อนรำ เป็นต้น กพนฺโธ ชื่อว่า กพนฺธ(ผีหัวขาด)
 สิวถิกา สิวถิกา ศัพท์ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต วุตฺตา กล่าวแล้ว
 สุสานสมฺมิลฺลิตํ ว่าเป็นไปในสุสาน อามเก อันเป็นที่ทิ้งศพดิบ(ป่าช้าผิดิบ)

๔๐๗. วณฺที'ตถิยํ กรมโร ปาโณ ตว'สุ ปกาสิโต
 การา ตฺ พนฺธนาการํ การณา ตฺ จ ยาทนา.

๔๐๗. เขลยคี่ก ๒ : วณฺที, กรมร
 (วนฺที) วณฺที ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

ชีวิต ๒ : ปาณ, อสุ

(สททสมุโห) ศัพททั้ง ๒ (ปณฺติเตน) อันบัณฑิต ปกาสิโต แสดงว่า
มีอรรถเหมือนกัน

เรือนจำ ๒ : การา, พนธนาการ

การทรมานกาย, การทำให้เจ็บปวด ๒ : การณา, ยาทนา

ขัตติยวคฺโค

ขัตติยวรรค

อิติ จบ

๒.

ภักดิ์

๔. จตุพพัฒนวรรค

๔.๒ พราหมณวรรค

๔๐๘. พุทฺทมพนฺธฺ ทฺวิโซ วิปโป พุทฺธมา โภวาที พุราหมโณ
 โสตติโย ฉนฺทโส โส'ถ สิสฺสนฺเตวาสิโน ปุเม.

๔๐๘. พราหมณ์ ๖ : พุทฺทมพนฺธฺ, ทฺวิซ, วิปโป, พุทฺธมา, โภวาที,
 พุราหมณ

พราหมณ์ผู้สารถยาคัมภีร์เวท ๒ : โสตติย, ฉนฺทส
 (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ โส เป็นปุงลึงค์

ลูกศิษย์ ๒ : สิสฺส, อนฺเตวาสิ
 (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม เป็นไปในปุงลึงค์

๔๐๙. พุทฺธมาจาริ คหฺนุโ จ วานปตฺโต จ ภิกฺขุติ
 ภาวนติ จตฺตาริ เอเต อสฺสมา ปุณฺณปฺสเก.

๔๐๙. เอเต จตฺตาริ คนทั้งหลาย ๔ จำพวกเหล่านี้(หรือธรรม ๔
 อย่างเหล่านี้) อิติ คือ พุทฺธมาจาริ บุคคลผู้มีความประพฤติอันประเสริฐและ
 สวดซึ่งคัมภีร์เวท คหฺนุโ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรม อรรถ กามและมีการบูชายัญญ
 วานปตฺโต บุคคลผู้ประพฤติอยู่ในเขตป่าและที่เงียบสงัด ภิกฺขุ ผู้นุ่งห่มผ้า
 ย้อมด้วยน้ำฝาดมีการไปบิณฑบาตและเข้าฌานเป็นวัตร อสฺสมา มีชื่อว่า
 อสสม(ธรรมปฏิบัติอันเป็นที่พึง) ภาวนติ ย่อมมี, (อสฺสโม) อสสม ศัพท์
 (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุณฺณปฺสเก ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

๔๑๐. จรฺนตา สห สีสลาที สพรหมจารีโน มิถุ
 อุปชฌายโย อุปชฌาย'ถา' จริโย นิสสยทาทีโก.

๔๑๐. จรฺนตา บุคคลผู้บำเพ็ญ สีสลาที ซึ่งไตรสิกขา มีศีลสิกขา
 เป็นต้น สห มิถุ กับด้วยกันและกัน สพรหมจารีโน ชื่อว่า สพรหมจารี
 (ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน)

พระอุปชฌาย์ ๒ : อุปชฌาย, อุปชฌา
 นิสสยทาทีโก บุคคลมีนิสสยาจารย์และธรรมาจารย์ เป็นต้น
 อาจริโย ชื่อว่า อาจริย(อาจารย์)

๔๑๑. อุปนียา'ถ วา ปุพฺพิ เวท'มชฌาปเย ทฺวิโซ
 โย สงคํ สรทสฺสญจา' จริโย พฺราหฺมณฺสฺโส.

๔๑๑. อถ วา อีกนัยหนึ่ง โย ทฺวิโซ พราหมณ์คนใด อุปนีย นำมา
 แล้ว อชฌาปเย สอน เวท' ซึ่งคัมภีร์เวท สงคํ อันเป็นไปกับด้วยองค์ ๖ มี
 คัมภีร์กับปะ เป็นต้น สรทสฺสํ อันเป็นไปกับด้วยความเร้นลับ ปุพฺพิ ตั้งแต่ต้น,
 โส พราหมณ์คนนั้น อาจริโย ชื่อว่า อาจริย พฺราหฺมณฺสฺ ในหมู่พราหมณ์(หรือ
 ในลัทธิพราหมณ์)

๔๑๒. ปารมฺปรีย’เมติหฺย อุปเทโส ตเถ’ติหา
ยาโค ตฺ กตุ ยณฺโณ’ถ เวทีตฺถิ ภู ปริกฺขตา.

๔๑๒. กฎหมายที่สืบทอดกันมา, ขนบธรรมเนียม ๔ :

ปารมฺปรีย, เอตฺติหฺย, อุปเทส, เอตฺติ

ยัญญ ๓ : ยาค, กตุ, ยณฺณ

ภู พื้นที่ ปริกฺขตา อันถูกสร้างขึ้นด้วยเวทมนต์ เป็นต้น เวที ชื่อว่า
เวที(แท่นบูชายัญญอันสำเร็จด้วยมนต์)

๔๑๓. อสฺสเมโธ จ ปุริส- เมโธ เจว นีรคฺโคโ
สมฺมาปาโส วาขเปยฺย’ มิตฺติ ยาคา มหา อิเม.

๔๑๓. อสฺสเมโธ ยัญญที่ฆ่าม้าบูชา ปุริสเมโธ ยัญญที่ฆ่าบุรุษบูชา
นีรคฺโคโ ยัญญที่ถอดกลอนประตูปูชา สมฺมาปาโส ยัญญที่ใส่สลักแอกบูชา
วาขเปยฺย ยัญญที่ดื่มเนยใสและน้ำผึ้งบูชา อิตฺติ อิเม (ยณฺณ) ยัญญพิธี ๕ อย่างนี้
เป็นต้น มหา ยาคา ชื่อว่า ยัญญใหญ่⁶⁰

๔๑๔. อิตฺติวิโซ’ยาชโก จาถ สภโย สามาชิโก’ปฺย’ถ
ปฺริสา สภา สมฺชฺชา จ ตถา สมิตฺติ สํสโ.

๔๑๔. ผู้บูชายัญญ ๒ : อิตฺติวิ, ยาชก

สมฺมาชิโกผู้นั่งในสภาที่(ประชุม) ๒ : สภโย, สามาชิก

สภาที่ประชุม ๕ : ปฺริสา, สภา, สมฺชฺชา, สมิตฺติ, สํส

⁶⁰ ดูคำอธิบายในคัมภีร์อัฐกถาแห่งสุตตนิบาต พราหมณัมมิกสูตร

๔๑๕. จตสโส ปริสา ภิกขุ ภิกขุณี จ อุปาสกา
 อุปาสกาโยติ อีมา 'ถวา'ภูจ ปริสา ลียุ.
๔๑๖. ดาวตีส,ทวิช,กขตต, มาร,คคหปติสส จ
 สมณาน วสา จาตุ- มหาราชิกพรมุณ.

๔๑๕ - ๔๑๖. อีเม บุคคลเหล่านี้ อิติ คือ ภิกขุ ภิกษุ ภิกขุณี ภิกษุณี
 อุปาสกา อุปาสก อุปาสกาโย อุปาสกา จตสโส ปริสา ชื่อว่า จตุปริสา
 (พุทธบริษัท ๔)

ถ วา อีกนัยหนึ่ง อภูจ ปริสา บริษัท ๘ ลียุ ย่อมมี วสา
 ด้วยประเภท ดาวตีสทวิชกขตตมารคคหปติสส แห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์,
 พรหมณ, พระราชา, มารและคหบดี สมณาน แห่งสมณะทั้งหลาย จาตุมหา-
 ราชิกพรมุณ แห่งเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและพรหมทั้งหลาย

๔๑๗. คายตติปมฺขิ ฌนฺท จตุวีส'กฺขรํ ตุ ยํ
 เวทาน'มาทิฏฺธํ สา สาวิตฺติ ติปทํ ลียา.

๔๑๗. คายตติปมฺขิ ฉันท์คายตตีฉันท์และอุณทิกฉันท์ เป็นต้น
 ฌนฺท ชื่อว่า ฌนท(ฉันทลักษณะ) ยํ ฉันทใด จตุวีส'กฺขรํ อันมี ๒๔ พยางค์
 อาทิฏฺธํ อันเป็นบทเริ่มต้น เวทานํ แห่งคัมภีร์เวททั้งหลาย อตฺถิ มีอยู่, สา
 (ฉนทชาติ)ฉันทนั้น สาวิตฺติ ชื่อว่า สาวิตฺติ สาวิตฺติฉันท (ตํ ฌนฺท) สาวิตีฉันทนั้น
 ติปทํ มี ๓ บาท ลียา ย่อมมี

๔๑๘. หพฺยปาเก จรุ มโต สฺชา ตฺ โหมทพฺพิยํ
 ปรมนนํ ตฺ ปายาโส หพฺยํ ตฺ หวิ กถฺยเต.

๔๑๘. จรุ จรุ ศัพท์ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ
 หพฺยปาเก ในข้าวอันปรุงด้วยนมเพื่อบูชาญ

สฺชา สฺชา ศัพท์ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต มตา พึงทราบ โหมทพฺพิยํ
 ในทัพพี(หรือช้อน) สำหรับตักอาหารบูชาญ

ข้าวปายาส(ปรุงด้วยน้ำนม) ๒ : ปรมนน, ปายาส(ปายส)
 เครื่องเช่น, เครื่องบวงสรวง ๒ : หพฺย, หวิ

๔๑๙. ยูโป ญฺญายํ นิมนนตฺย ทารุณฺหิ ตว’รณฺหิ ทฺวิสุ
 คาหปฺปจฺจา’หวนฺนีโย ทกฺขินคฺคิ ตโย’ คฺคโย.

๔๑๙. ยูโป ยูป ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ญฺญายํ ในเสาบูชาญ
 อรณฺหิ อรณฺหิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นิมนนตฺยทารุณฺหิ ในไม้สไฟ (อรณฺหิ)
 อรณฺหิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทฺวิสุ ในปงฺลึงค์และอิติถิลิงค์

อคฺคโย ไฟทั้งหลาย ตโย มี ๓ กอง อิติ คือ คาหปฺปจฺโจ (คหปฺปติ,
 คหปตคฺคิ) ไฟที่เกี่ยวกับเจ้าของบ้าน(ไฟคือสามีผู้เป็นเจ้าของบ้าน) อาหวนฺนีโย
 (อาหุเนยฺยคฺคิ)ไฟที่ควรบูชา(ไฟคือพ่อแม่) ทกฺขินคฺคิ(ทกฺขิณฺยคฺคิ) ไฟเป็น
 ที่สละทาน(ไฟคือภิกษุผู้รับทาน)

๔๒๓. มตตถิ ตทเห ทานํ ตีเสวต'มฺหุทธเทหิก
 ปิตุทานํ ตฺ นินวโป สทฺธํ ตฺ ตํ'ว สาตถโต.

๔๒๓. ยํ ทานํ ทานใด (บุคฺคเลน) อํนํบุคฺค (ทินนํ) ถวายแล้ว
 ตทเห มตตถิ เพื่อผู้ตายไปแล้วในวันนั้น อตถิ มีอยู่ เอตํ (ทานํ) ทานนั้น
 อุทฺธเทหิก ชื่อว่า อุทฺธเทหิก(ทานที่บุคฺคอุทฺธิให้ผู้ตายในวันนั้น) (ตํ)
 อุทฺธเทหิก ศัพทํ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (สิงฺเคสฺ) ใน ๓ ลิงค์

ปิตุทานํ ทานที่อุทฺธิให้มารดาและบิดาผู้ตายไปแล้วเป็นต้น นินวโป
 ชื่อว่า นินวโป(ทานที่อุทฺธิให้แก่มารดาบิดาผู้ตายไปแล้วภายใน ๑๐ วัน)

ตฺ ส่วนว่า ตํ เหว ปิตุทานํนั้นนํเทีย (บุคฺคเลน) อํนํบุคฺค
 (วิหิตํ) กระทำแล้ว สาตถโต ตามวิธีในคัมภีร์โชติสัถยะและคัมภีร์ราชมัตตณฺหะ
 เป็นต้น สทฺธํ ชื่อว่า สทฺธ(มตฺกทานที่อุทฺธิถวายแก่ผู้วายชนม์)

๔๒๔. ปุเม อติถิ อาคนตุ ปาหุณา'เวสิกา'ปฺย'ถ
 อณฺณตถ คนตุ'มิจฺจนโต คมิโก'ถา'คฺษ'มคฺษิย.

๔๒๔. แหก, ผู้มาเยื่อน ๔ : อติถิ, อาคนตุ(อาคนตุก), ปาหุณ,
 อาเวสิกา

(อติถิ) อติถิ ศัพทํ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในบุงฺลิงค์
 (บุคฺคโล) บุคฺค อิจฺจนโต ผู้ปรารถนา คนตุ เพื่อไป อณฺณตถ
 ผู้ที่อื่น คมิโก ชื่อว่า คมิโก(ผู้เตรียมเดินทาง)

การต้อนรับแขก(ของที่นำมาเพื่อต้อนรับแขก) ๒ : อคฺษ, อคฺษิย

๔๒๕. ปชฺชํ ปาโททกาโท'ถ สตต'าคนตวาทโย ติสฺ
 อปจิตฺย'จจนา ปุชา' ปหาโร พลี มานนา.

๔๒๕. ปชฺชํ ปชฺช ศัพฺท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปาโททกาโท ในน้ำ
 ล้างเท้าและน้ำมันทาเท้า เป็นต้น

อาคนตวาทโย(อาคนตาทโย) (สทฺทา) ศัพฺททั้งหลายมี อาคนต
 ศัพฺท เป็นต้น ถึง ปชฺช ศัพฺท สตต ทั้ง ๗ ศัพฺท (วตฺตฺนติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลึง
 เกล็ด) ในลึงค์ ๓

การบูชา ๖ : อปจิติ, อจจนา, ปุชา, อุพหาร, พลี, มานนา

๔๒๖. นมสฺสา ตฺ นมกฺกาโร วนฺทนา จ'าภิวาทนํ
 ปตฺถนา ปณฺธานญจ ปุริเส ปณฺธิ'ริโต.

๔๒๗. อชฺฌเมสนา ตฺ สกฺการ- ปุพฺพวงฺคมนิโยชนํ

๔๒๖ - ๔๒๗. การกราบไหว้ ๔ : นมสฺสา, นมกฺการ, วนฺทนา,
 อภิวาทน

การปรารธนา, การอ้อนวอน ๓ : ปตฺถนา, ปณฺธาน, ปณฺธิ
 (ปณฺธิ) ปณฺธิ ศัพฺท (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อิริโต กล่าวแล้ว ปุริเส
 (อิติ) ว่าเป็นไปในปวงลึงค์

สกฺการปุพฺพวงฺคมนิโยชนํ การขอรับรองด้วยความเคารพ อชฺฌเมสนา
 ชื่อว่า อชฺฌเมสนา(การเชื่อเชิญ, การอาราธนา)

๔๒๘. ปรีเยสนา'นเวสนา ปรีเยภูจิ คเวสนา
 อุปาสน์ ตุ สุตสูสา สา ปาริจรียา ภเว.

การแสวงหา ๔ : ปรีเยสนา(ปรีเยสนา), อนเวสนา(อนเวสนา),
 ปรีเยภูจิ, คเวสนา(คเวสนา)

การอุปฐาก, การปรนนิบัติรับใช้ ๓ : อุปาสน์, สุตสูสา,
 อปาริจรียา

สา สุตสูสาและปาริจรียา ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์

๔๒๙. โมน'มภาสน์ ตุนหี- ภาโว'ถ ปฏิปาฏิ สา
 อนุกโม ปรียาโย อนุปุพฺย'ปุเม กโม.

๔๒๙. การนั่ง(การปิดปากไม่พูดจา) ๓ : โมน, ภาสน, ตุนหีภาว

ลำดับ ๕ : ปฏิปาฏิ(ปรีปาฏิ), อนุกม, ปรียาย, อนุปุพฺพี, กม
 (ปฏิปาฏิ) ปฏิปาฏิ ศัพท์ สา เป็นอิตถิลิงค์ (อนุปุพฺพี) อนุปุพฺพี
 ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อปุเม ในอิตถิลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๓๐. ตโป จ สยโม สील นิยม ตุ วตณจ วา
 วิติกม'ชฌจาโร'ถ วิเวโก ปุคตตตตา.

๔๓๐. ศีล, ตบะ ๓ : ตป, สยม, สील

ข้อวัตรปฏิบัติ ๒ : นิยม, วต

โศตปณนาทิกา (อริยา) พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระโศตปัน
เป็นต้น เสกขา ชื่อว่า เสกข(พระเสกขบุคคล)

ปุณฺณ(ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม) ๒ : อนริย, ปุณฺณ

๔๓๖. อณฺเฏ ๓ อรหตฺตณจ ๓ ญโป ๓ เจตียํ ๓
ธมฺมณฺเฏ ๓ อานนฺโท ๓ เทว ๓ สฺมา'ณ ๓ จ.

๔๓๖. พระอรหัตตผล ๒ : อณฺเฏ, อรหตฺต

เจตียํ, สญฺ ๒ : ญโป, เจตีย

พระอานนท ๒ : ธมฺมณฺเฏ ๓ อานนฺโท, เทว (สทฺทา)
ศัพท์ทั้ง ๒ สฺมา มีอรรถเหมือนกัน

๔๓๗. วิสาข ๓ มิคฺรมาตา ๓ สุตฺโต'นาถปิณฺฑิก

๔๓๘. ภิกฺขุ'ปิ ๓ สามณโร ๓ สิกฺขมานา ๓ ภิกฺขุณี
๓ สามณรี'ติ ๓ กถิตา ๓ ปญฺเจ'เต ๓ สหธมฺมิกา.

๔๓๗ - ๔๓๘. นางวิสาข ๒ : วิสาข, มิคฺรมาตา

อนาถปิณฺฑิกเศรษฐี ๒ : สุตฺต, อนาถปิณฺฑิก

เอเต (ขนา) บุคคลทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ ภิกฺขุ ภิกฺขุ สามณโร
สามณโร สิกฺขมานา นางสิกฺขมานา ภิกฺขุณี นางภิกฺขุณี สามณรี สามณรี
(ปญฺจิเตน) อันบัณฑิต กถิตา กล่าวแล้ว ปญฺเจ สหธมฺมิกา (อิติ) ว่าเป็น
สหธรรมิก ๕ จำพวก

๔๓๙. ปตฺโต ติจีวรํ ภาย- พนฺธํ วาสี สุจิ จ
ปรีสฺสาวน'มิจเจเต ปรีกฺขาราทฺ ภาสิตา.

๔๓๙. เอเต สิ่งของทั้งหลาย อิติ คือ ปตฺโต บาตร ติจีวรํ ไตรจีวร
กายพนฺธํ ประคตเอา วาสี มีदन้อย สุจิ เข็ม ปรีสฺสาวน ผ้านกรองน้ำ
(ปณฺทิตน) อันบัณฑิต ภาสิตา กล่าวแล้ว อญฺช ปรีกฺขาราทฺ ว่าเป็นอญฺชบริขาร

๔๔๐. สามเณโร จ สมณฺ- ทฺเทโส จ'าถ ทิคมฺพโร
อเจพโก นิคณฺโธ จ ชฎิลो तु च्छाธโร.

๔๔๐. สามเณร ๒ : สามเณร, สมณฺทฺเทโส

นิครนฺธ(ชีเปลือย) ๓ : ทิคมฺพร, อเจพโก, นิคณฺธ(นิคนธ)

ชฎิล ๒ : ชฎิล, ชฆาธโร

๔๔๑. กุฎฺฐีกาทิกา จตุ- ตฺตีส ทฺวาสฺสุจิ ทิฏฺฐิโย
อิติ ฉนฺนวุติ เอเต ปาสณฺหา สมฺปกาสิตา.

๔๔๑. เอเต (สมยา) ลัทธิทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ จตุตฺตีส
(ทิฏฺฐิโย) ลัทธิทั้งหลาย ๓๔ ลัทธิ กุฎฺฐีกาทิกา อันมีลัทธิกุฎฺฐิกะ เป็นต้น
ทฺวาสฺสุจิ ทิฏฺฐิโย ลัทธิทั้ง ๖๒ อย่าง (ปณฺทิตน) อันบัณฑิต สมฺปกาสิตา
แสดงแล้ว ฉนฺนวุติ ปาสณฺหา (อิติ) ว่าเป็น ลัทธิปาสณฺหา ๙๖ ลัทธิ^{๖๒}

^{๖๒} ฉนฺนวุติปาสณฺหา คือ มิจฉาทิฏฺฐิ ๙๖ ซึ่งประกอบด้วยลัทธิที่มาโดยตรงในพระไตรปิฎก ที่มณิกาย พรหมชาล
สูตร มี ๖๒ ซึ่งประกอบด้วย สัสสวาท ๔, เอกังจสัสสวาท ๔, อันตานันติกวาท ๔, อมราวิกเขปิกา ๔, อธิจ
สมฺปปนิภา ๒, สัณฺญีวาท ๑๖, อสัณฺญีวาท ๘, เนวสัณฺญีนาสัณฺญีวาท ๘, อุจฺเจทวาท ๗, ทิฏฺฐิธัมมนิพพานวาท ๕
และที่ไม่ได้มาในพระไตรปิฎกอญฺชกถาอีก ๓๔ ลัทธิ ซึ่งประกอบด้วย

๑. กุฎีสก	ลัทธิว่าด้วยการบูชาญ
๒. โหติกะ	ว่าด้วยการอยู่ประพฤดิธรรมแต่ในกระท่อม
๓. พพุทกะ	ว่าด้วยการลอยบาปลงแม่น้ำ
๔. หังสะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นในภพต่อไปจากพรหมโลก
๕. ปรมสทั้งสะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นในภพชาติปัจจุบัน
๖. กาทกะ	ว่าด้วยการหาบบริหารของฤาษีท่องเที่ยวไป
๗. ตัทธนะ	ว่าด้วยการถือไม้เท้า ๓ ง่ามไว้เป็นอนุสรณ์แก่โทษทัณฑ์ ๓ (กาย, วจี, มโน)
๘. โมนวตะ	ว่าด้วยการปฏิบัติโดยไม่พูด(ออกเสียง)
๙. เสวระ	ว่าด้วยการนับถือพระคิเว
๑๐. ปาสูปติกะ	ว่าด้วยการนับถือเทพุระ เจ้าแห่งเดรัจฉาน
๑๑. ปัญจปัทตติกะ	ว่าด้วยความเชื่อว่าสรรพสิ่งคือ ธาตุ ๕ (ปถวิ อาโป เตโช วาโย และอากาศ)
๑๒. โสมการกะ	ว่าด้วยการนับถือเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ในการทำเหล่าโสม
๑๓. มุคัพพะ	ว่าด้วยการประพฤดิธรรมแบบไม่เคลื่อนไหวกาย
๑๔. จารพาทกะ	ว่าด้วยเรื่องรูปโดยนักเขียนคัมภีร์โลกายตะ
๑๕. ตปสะ	ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ
๑๖. นิคัณฐะ	ลัทธิของศาสนาเซน
๑๗. อาชีวกะ	ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะไม่นุ่งผ้า
๑๘. อีสิ	ว่าด้วยการออกไปสู่ป่าเพื่อหลีกหนีสังคมของคู้สามักรรยา
๑๙. ปารายณิกะ	ว่าด้วยการข้ามฝั่งแห่งสังสารวัฏ
๒๐. ปัญจาตปิยะ	ว่าด้วยการประพฤดิด้วยการยืนเพ่งดวงอาทิตย์ท่ามกลางกองไฟ ๔ กอง ในเวลาเที่ยง
๒๑. กาศิยะ	ว่าด้วยสังขยวาทะของฤาษีกบิละ
๒๒. กามาตะ	ว่าด้วยวิเสสิกวาทะของฤาษีกณาทะ
๒๓. สังสารโมจกะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ
๒๔. อัคคิภัตติกะ	ว่าด้วยการบูชาไฟ
๒๕. มควติกะ	ว่าด้วยการแอบซ่อนอยู่ในป่า ไม่คบหาผู้คนเสมือนเนื้อในป่า
๒๖. โควติกะ	ว่าด้วยการประพฤดิเยี่ยงโค (เช่น เดิน ๔ ขา กินหญ้าเป็นอาหาร นอนบนดิน เป็นต้น)
๒๗. กุกุรวติกะ	ว่าด้วยการประพฤดิเยี่ยงสุนัข
๒๘. กมันทกุละ	ว่าด้วยการถือคนโทน้ำเที่ยวไป(สำหรับกรวดน้ำ ให้พร และสาปแช่งด้วยน้ำจากคนโท)
๒๙. วัคคูลิตะ	ว่าด้วยการประพฤดิแบบค่างคว (นอนเอาเท้าเกี่ยวกิ่งไม้หรือราวไม้แล้วเอาหัวห้อยลง)
๓๐. เอกสาฎิกะ	ว่าด้วยการพาดพื้นผืนเดียวปกปิดเฉพาะส่วนหน้าของร่างกาย ส่วนหลังเปิดโล่ง
๓๑. อุทกสุทธิกะ	ว่าด้วยการล้างบาปหรือกิเลสด้วยการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง ที่แม่น้ำคงคาและท่าปายาคะ
๓๒. สรีรสันตปาปะกะ	ว่าด้วยการทำตนให้ลำบาก เช่น อาบน้ำในเวลาอากาศเย็น ผิงไฟในเวลาอากาศร้อน
๓๓. สีลสุทธิกะ	ว่าด้วยการเข้าถึงพระนิพพานด้วยการสักวาระรักษาศีลเท่านั้น
๓๔. ฌานสุทธิกะ	ว่าด้วยการหมดกิเลสด้วยการบรรลุโลกิยฌานอภิญญา

๔๔๒. ปวิตโต ปยโต ปุโต จมมํ ตุ อชินํ'ปย'ถ
 ทนฺตโปณฺ ทนฺตกฺกฺจํ วกฺกโล วา ติริฏฺกํ.

๔๔๒. ผู้บริสุทธีด้วยการปฏิบัติ ๓ : ปวิตต, ปยต, ปุต
 หนังสัตว์ ๒ : จมม, อชิน

ไม้สีฟัน(แปรงสีฟัน) ๒ : ทนฺตโปณ, ทนฺตกฺกฺจ

เปลือกไม้ ๒ : วกฺก, ติริฏฺก

๔๔๓. ปตฺโต ปาติ'ตฺถิยํ'นิตฺถิ กมณฺทลฺ ตุ กุณฺฑิกา
 อถ'าลมพณฺทณฺทสฺมี กตฺตรยฺญจि นาริยํ.

๔๔๓. บาตร, ถ้วย, ถาด ๒ : ปตต, ปาติ
 (ปาติ) ปาติ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์

คนโท, ลักจันน้ำ ๒ : กมณฺทล, กุณฺฑิกา

(กมณฺทล) กมณฺทล ศัพท อนิตฺถิ เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

กตฺตรยฺญจิ กตฺตรยฺญจิ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อาลมพณฺทณฺทสฺมี
 ในไม้เท้าอันเป็นที่ยึดเหนี่ยว (กตฺตรยฺญจิ) กตฺตรยฺญจิ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็น
 ไป นาริยํ ในอิตฺถิลิงค์

๔๔๔. ยี่ เททสาธนาเปกข์ นิจจำ กุมมยโย โยม
 อาคนตุสธาณัน กัมมิ อนิจจำ นียโม ภเว.

๔๔๔. ยัม กมมัม การกระทำคือการเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น
 เทพสาธนาเปกขัม อันอาศัยซึ่งการสำเร็จด้วยกาย นิจจัม เป็นนิตยัม อตถิ มีอยู่,
 อยัม กรรมนัม ยโม ชื่อว่า ยม(นิจศีลกล่าวคือศีล ๕)

กมมี้ การกระทำมีการรับอุปสคคิล เป็นตัน อาคนตุสธารนั อ้นบุคคค
พ้งให้สำเร้งโดยคร้งคราว อนิจจัม อ้นมิใช่กิจกรรมในชีวิตประจำวัน นิยม
ชื่อว่า นิยม(อุปสคคิล) ภเว ย่อมเป็น

พราหมณ์วคโค

พราหมณ์วรรค

อติ จบ

๒.

ภักดิ์

๔. จตุพพัฒนวรรค

๔.๓ เวสสวรรค

๔๔๕. เวสโส จ เวลียาโน'ถ ชีวน วุตติ ชีวิกา
อาชีโว วุตตน จา'ถ กสิกมม กสิ'ตถิย.

๔๔๕. คนวรรณะแพศย์, (พ่อค้า, คหบดี) ๒ : เวสส, เวลียาน
การเลี้ยงชีพ ๕ : ชีวน, วุตติ, ชีวิกา, อาชีโว, วุตตน
การทำนา, กสิกรรม ๒ : กสิกมม, กสิ
(กสิ) กสิ ศัพท (วุตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิย ในอิตถิลิงค์

๔๔๖. วาณิชชนจ วณิชา'ถ โครกขา ปสุपालน
เวสสสส วุตติโย ติสโส คหฐา'คาริกา คิหิ.

๔๔๖. การค้าขาย ๒ : วาณิชา, วณิชา
การเลี้ยงสัตว์ ๒ : โครกขา, ปสุपालน
ติสโส การทำนา การค้าขายและการเลี้ยงสัตว์ ๓ อย่าง วุตติโย
เป็นอาชีวะ เวสสสส ของคนวรรณะแพศย์
ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ๓ : คหฐ, อคาริก, คิหิ

๔๔๗. เขตตาชีโว กสสโก'ถ เขตต์ เกทาร'มัจจเต
เลทฺท'ตโต มตติกาขณโท ขณิตติ'ตถย'วหารณ.

๔๔๗. ขาวนา, ขาวไร่ ๒ : เขตตาชีโว, กสสโก
นา ๒ : เขตต, เกทาร
มตติกาขณโท ก้อนดิน(ก้อนมูลไถ) (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อุตโต
กล่าวแล้ว เลทฺท (อิตติ) ว่า เลทฺท

รอยไถ ๒ : สีตา, หลบฤทธิ์

๔๕๐. มุคคาทิเก'ปรณณจ ปุพพณณํ สาลิอาทิเก
 สาลิ วิหิ จ กุฑรูโส โครุโม วรโก ยโว
 กงคุ'ติ สตต ธณณานิ นีวาราทิ ตุ ตพภิทา.

๔๕๐. อปรณณ อปรณณ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป มุคคาทิเก
 ในพืชตระกูลถั่ว มีถั่วเขียว เป็นต้น [ซึ่งเป็นพืชที่ปลูกภายหลัง]

ปุพพณณํ ปุพพณณ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป สาลิอาทิเก ในพืช
 ตระกูลข้าว มีข้าวสาลี เป็นต้น [ซึ่งเป็นพืชที่เกิดก่อนตั้งแต่สมัยต้นกับ]

อิมานิ ธัญพืชทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ สาลิ ข้าวสาลี วิหิ ข้าวเปลือก
 กุฑรูโส หล้ากับแก้ โครุโม ข้าวละมาน วรโก ข้าวโพด ยโว ข้าวบาเลย์
 (ข้าวฟ่างอินเดีย) กงคุ ข้าวฟ่าง(ข้าวฟ่างอิตาลี) สตต ธณณานิ ชื่อว่าเป็น
 ธัญชาติ ๗ อย่าง

นีวาราทิ ธัญพืชทั้งหลายมีลูกเดียว เป็นต้น ตพภิทา เป็นชนิดของ
 ธัญพืชนั้น⁶³

๔๕๑. จณโก จ กหาโย'ถ สิทธตฺโถ สาสโป ภเว.

๔๕๒. อถ กงคุ ปิยงคุ'ตถิ อุมมา ตุ อตสี ภเว
 กิฏฺฐํ ตุ สสสํ ธณณญจ วิหิ ฌมพกริ'ริโต.

๔๕๑ - ๔๕๒. ถั่วดำ, ถั่วแดง ๒ : จณก, กหาโย

⁶³ ในทีฆนิกายอัฐกถาหมาสีหนาทสูตรอธิบายว่า นีวาร คือธัญพืชประเภทข้าวที่เกิดเองตาม
 ธรรมชาติในป่า อนึ่ง ตพภิทา ตัดสนธิว่า ต + ภิทา ภิทา ศัพทเดิมมาจาก เภทา แล้วลดเสียงเป็น
 ภิท ด้วยอำนาจฉันทลักษณ์

เมล็ดพันธุ์ผักกาด ๒ : สิหุตถ, สาส

ข้าวฟ่าง ๒ : กงคุ, ปยงคุ

(ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

ฝ้าย, ผักตบ ๒ : อุมมา, อตสี

ข้าวเปลือก^{๖๔} ๕ : ภูฏ, สสส, ธณณ, วิหิ, ฌมพกริ

(สหทสมุโ) กลุ่มศัพท์ทั้ง ๕ นี้ (ปนจติเตน) อันบัณฑิต อิริโต

กล่าวว่าเมื่อรรถเหมือนกัน

๔๕๓. กณฺโฑ ตู นาฬ'มถ โส

ปลาล'นิตถิ นิปฺผล

ภุสํ กลิงฺคโร จา'ถ

ถุโส ธณณตฺตเจ'ถ จ.

๔๕๓. ข้าว, ก้าน, รวงข้าว ๒ : กณฺท, นาฬ

โส ก้านของรวงข้าวเป็นต้นนั้น นิปฺผล อันไม่มีผลเหลืออยู่ ปลาล
ชื่อว่า ปลาล(ฟาง), (ปลาล) ปลาล ศัพท์ อนิตถิ เป็นบุงลิ่งค์และนบุงสกลิ่งค์

ข้าวลีบ ๒ : ภูฏ, กลิงฺคร

ถุโส ภูฏ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ธณณตฺตเจ ในเปลือกของข้าว
เป็นต้น(เกลบ)

⁶⁴ ภูฏ ศัพท์ เป็นต้นนี้ เป็นศัพท์กล่าวถึงธัญพืชทั่วไป มีข้าวเปลือก, ข้าวสาลี, ถั่ว, งา, ข้าวโพด, เมล็ดพันธุ์
ผักกาด จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่าในฎีกาอธิบายปทัฏฐิการานใช้ปาฐะว่า “ภูฏํ ตู สสสํ วิณณณย” จึงทำให้
ผู้แปลอธิบายปทัฏฐิการานสยยะฉบับสหพแปลแยกไว้เป็น ๔ ศัพท์ ดังนี้ว่า

ธัญพืชตระกูลข้าวพิเศษมีข้าวสาลี เป็นต้น ๒ : ภูฏ, สสส

ข้าวเปลือกทั่วไป ๒ : วิหิ, ฌมพกริ

ซึ่งการแปลเช่นนี้ ไม่สอดคล้องกับคัมภีร์อมรโกษที่มีการรวมปริยายศัพท์ที่แปลว่าข้าวเปลือกไว้ ๕ ศัพท์ คือ
ภูฏ, สสส, ธณณ, วิหิ, ฌมพกริ และไม่สอดคล้องกับพระบาลีที่มาในสหายตนสังยุต ดังนี้ว่า เสยยถาปิ ภิกฺขเว
ภูฏํ สมปนฺน...

๔๕๔. เสตฐฎฐิกา สสสโรโค กโณ ตุ กุณฺทโก ภเว
 ขโล จ ฌณณกรรม ฌมโป ฌมโป ตินาทิน

๔๕๔. วัธเพลลีย(ของข้าว) ๒ : เสตฐฎฐิกา, สสสโรค

รำข้าว ๒ : กณ, กุณฺทก

ลานนวดข้าว ๒ : ขล, ฌณณกรรม

ฌมโป กอ ตินาทิน แห่งหญ้าและข้าว เป็นต้น ฌมโป ชื่อว่า ฌมพ
 (กอหญ้า, กอข้าว)

๔๕๕. อโยคโค มุสโล'นิตถิ กุลโล สุปป'มณิตถิ
 อโ'ทฺธณณจ จุลลิตถิ กิลฺลช ๓ กโณ ภเว.

๔๕๕. สาก ๒ : อโยคค, มุสล

(ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ อนิตถิ เป็นปุณฺณลึงค์และนปุณฺณลึงค์

กระดั่ง ๒ : กุลล, สุปป

(ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิ ในปุณฺณลึงค์และ
 นปุณฺณลึงค์

เตาไฟ ๒ : อุทฺธณ, จุลล

(จุลล) จุลล ศัพท์ อิตถิ เป็นอิตถิลึงค์

เสื่อลำแพน ๒ : กิลฺลช, กโณ

๔๕๖. กุมภี'ตถิ ปิจโร กุณฺทํ ขโฬปยุ'กขลิ ธาลยุ'ชา
โกลมโป จา'ถ มณิกํ ภานโก จ อรณฺชโร.

๔๕๖. หม้อ ๘ : กุมภี, ปิจร, กุณฺท, ขโฬปี(กโฬปี), อุกขลิ, ธาลิ,
อุชา, โกลมพ(โกลุมพ)

(กุมภี) กุมภี ศัพทํ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

ไ, กระถาง ๓ : มณิก, ภานก, อรณฺช(อริณฺช)

๔๕๗. ฆโณ ทวีสุ กุโณ'นิตถิ กุมโภ กลสวารกา
กโธ ภูณฺชนปตฺโต'ธา' มตตํ ปตฺโต จ ภาชน.

๔๕๗. หม้อน้ำ ๕ : ฆณ, กุณ, กุมภ, กลส, วารก
(ฆโณ) ฆณ ศัพทํ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ (ลิงฺเคสุ) ในปุงลิงค์และ
อิตถิลิงค์, (กุโณ) กุณ ศัพทํ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ภูณฺชนปตฺโต जानสำหรับใส่ข้าว กโธ ชื่อว่า กัธ(จान, ขาม, ถ้วย)

ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ๓ : อมตต, ปตฺต, ภาชน

๔๕๘. อณฺฑุปกํ จุมพฏกํ สราโว ตู จ มลฺลโก
ปุเม กฏฺจจุ ทพพิ'ตถิ กุสฺสโล โภฏฺจ'มุจฺจเต.

๔๕๘. เทริด(ผ้าม้วนเป็นวงวางบนศีรษะสำหรับตั้งหม้อน้ำ) ๒ : อณฺฑุปก,
จุมพฏก

ถ้วยดื่ม, ชันน้ำ, แก้ว ๒ : สราว, มลฺลก

๔๖๑. สามุทฺทํ สินฺธโว'นิตฺถิ กาทฺโหลณํ ตํ อุพฺภิทํ
พิพฺภํ เจ'ติ ปญฺเจ'เต ปภาทา ลวณฺสสฺ หิ.

๔๖๑. เอเต ปญฺจ (ลวณา) เกลือทั้งหลาย ๕ อย่างเหล่านี้ อิติ คือ สามุทฺทํ เกลือทะเล สินฺธโว เกลือสินเหาว์ กาทฺโหลณํ เกลือสีดำ(มีอยู่ตามธรรมชาติ) อุพฺภิทํ เกลือแกง(เกลือที่เป็นหน่อขึ้นตามพื้นที่ที่มีดินเค็ม) พิพฺภํ (พิล) เกลือต้ม ปภาทา เป็นประภท ลวณฺสสฺ ของเกลือ

๔๖๒. คุโฬ จ ฝานิ ตํ ขณฺโฑ มจฺจนฺทํ สกฺขรา อิติ
อิเม อุกฺกุวิการา'ถ คุฬสฺมี วิสกณฺฏกํ.

๔๖๒. คุโฬ น้ำอ้อยก้อน ฝานิ ตํ น้ำอ้อยงบ ขณฺโฑ น้ำตาลแดง มจฺจนฺทํ น้ำอ้อยเม็ดเหมือนไข่ปลา(น้ำตาลทราย) สกฺขรา น้ำตาลกรวด (สีเหมือนแก้วผลึก) อิติ อิเม สิ่งทีกล่าวมานี้ อุกฺกุวิการา เป็นน้ำอ้อยที่แปรรูปแล้ว(สำเร็จมาจากน้ำอ้อย)⁶⁵

วิสกณฺฏกํ วิสกณฺฏก คัพฺท (วัดตติ) ย่อมเป็นไป คุฬสฺมี ในน้ำอ้อยก้อน(น้ำตาลก้อน)

๔๖๓. ลาชา ลียา'กฺขตํ จา'ถ ธานา ภาจฺยเว ภเว
อพฺพตฺสตฺตฺ มนฺโถ จ ปุปา'ปุปา ตํ ปิฏฺจโก.

๔๖๓. ข้าวตอก ๒ : ลาชา(ลาช), อกฺขต

⁶⁵ พึงดูลักษณะของคุฬ, ฝานิ, ขณฺฑ, มจฺจนฺท, สกฺขรา เหล่านี้ได้ในมูลปิณณาสกํกัถยยสูตรฎีกา และเอกังกุตตระ เอกธรรมวรรคฎีกา

ธนา ธนา ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ภูมฺยเว ในข้าวบาเลย์ที่คั่ว
แล้ว(ข้าวตอกอันทำจากข้าวบาเลย์)

ข้าวตูก่อน, หมั่นโถ ๒ : อพทฐสตฺถุ, มนุญ

[อีกนัยหนึ่ง **อพทฺธสตฺต** ขนมผงพิเศษอันยังไม่ได้ปั้นเป็นก้อน กล่าวคือขนมที่บดเป็นผงสำหรับขงดื่ม, **มนโถ** ชื่อว่า มนถ(ขนมผงชั้นดีสำหรับขงดื่ม) นัยแรกตามฎีกา นัยหลังตามพระบาลีและอรรถกถา]

ឧបសគ្គ ៣ : ឡូប, ឧប្បូប, បិណ្ឌតក

๔๖๔. ภาตตกาโร สุปกาโร

สุโท อาฟาริโก ตถา

โอทนิโก จ รสโก

สุโป ตุ พุยณฺชนํ ภเว.

๔๖๔. **พ็อคร์ว ๖ :** ภตฺตการ, สุปการ, สุต, อาฬาริก, โอทนิก, รสก

แกง, ก๋วยจั้ว ๒ : สूप, พยูลชน

๔๖๕. โอทโน วา กุรุ ภาตตํ

ภิกขุ จา'นฺน'มถา'สนํ

อาหาร โภชน โฆส

ตรล ยาคู นาริย์.

๔๖๕. **ข้อ ๕ :** โอน, กุร, ภาตต, ภิกขา, อนน

(โอทโน) โอทน ศัพท์ วา เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

อาหาร ๔ : อสน, อาหาร, โภชน, ฆาส

ข้อ ๒ : ตรล(ตรลา), ยาคู

(ยากุ) ยากุ คัพท์ (วตุตติ) ย่อมเป็นไป นาริยํ ในอิติถิลิงค์

๔๖๖. ขขุขํ ตุ โภชชเลยยานิ เปยยนํ'ติ จตุธา'สนํ
นิสสาโว จ ตถา'จาโม อาโลโป กพโพ ภเว.

๔๖๖. อสนํ อาหาร จตุธา มี ๔ อย่าง อิติ คือ ขขุขํ ของควรเคี้ยว
โภชขํ ของควรกิน เลยยํ ของควรล้้ม เปยยํ ของควรต็ม(ชด)

น้ำข้าว ๒ : นิสสาว, อาจาม

คำข้าว ๒ : อาโลป, กพพ

๔๖๗. มณฺโฑ'นิตถิ รสคฺคสฺมี วิฆาโส ภูตฺตเสสเก
วิฆาสาโท จ ทมโก ปิปาสา ตฺ จ ตสฺสนํ.

๔๖๗. มณฺโฑ มณฑ ศัพท์ (วัตถุติ) ย่อมเป็นไป รสคฺคสฺมี ในน้ำ
อันสกัดมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง(ห้วงกะทิ)

(มณฺโฑ) มณฑ ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วิฆาโส วิฆาส ศัพท์ (วัตถุติ) ย่อมเป็นไป ภูตฺตเสสเก ในอาหารอัน
เป็นเดน(อาหารเหลือ)

คนกินเดน ๒ : วิฆาสาท, ทมก

ความกระหายน้ำ ๒ : ปิปาสา, ตสฺสน

๔๖๘. ขุทฺทา ชิมฺจฉา มํสสฺส ปฏฺิจฉาทนิยํ รโส
อุทเรโก เจว อุคฺคาโร โสหิจจํ ติตฺติ ตปฺปนํ.

๔๖๘. ความหิว ๒ : ขุทฺทา, ชิมฺจฉา

รโส น้ำ มัสสฺส ของเนื้อ ปฏิจฺฉาพณียํ ชื่อว่า ปฏิจฺฉาพณีย(น้ำล้างเนื้อ)

การสะอึก, การเรอ, การสำลัก ๒ : อุทฺเธโก, อุคฺคาร

การอึม ๓ : โสหิจฺจ, ติตฺติ, ตปฺปน(ตปฺปน)

๔๖๙. กามํ ต'วิฏฺฐํ นิกามณฺจ ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิตํ
กยวิกุกยิกโก สตถ- วาหา'ปณิกวาณิชา.

๔๖๙. ความอยาก, ความต้องการ ๕ : กาม, อิฏฺฐ, นิกาม,
ปริยตต, ยถิจฉิต

พ้อคำ ๔ : กยวิกุกยิก, สตถวาห, อาปณิก, วาณิช

๔๗๐. วิกุกยิกโก ตฺ วิกุกเตตา กยิกโก ตฺ จ กายิกโก
อุตฺตมณฺเณ จ ธนิกโก 'ธมณฺเณ ตฺ อธิณายิกโก.

๔๗๐. คนขาย ๒ : วิกุกยิก, วิกุกเต

คนซื้อ ๒ : กยิก, กายิก

เจ้าหนี้ ๒ : อุตฺตมณฺเณ, ธนิก

ลูกหนี้ ๒ : อธมณฺเณ, อธิณายิก

สงขยา จำนวน (ตัวเลข) เอกาทโย มีเอกะ(๑) เป็นต้น อนุจารสนดา มีอนุจารส(๑๘)เป็นที่สุด วตตมานา อันเป็นไปอยู่(เมื่อถูกนำมาใช้) สงขเยเย ในสังขเยยทัพพะกล่าวคือสิ่งที่พึงนับ วตตุนติ ย่อมเป็นไป ติสฺ ใน ๓ ลิงค์

สงขยา จำนวน (ตัวเลข) วิสตาทโย มีวิสติ(๑๙) เป็นต้น วตตมานา อันเป็นไป อยู่ (เมื่อถูกนำมาใช้) สงขยาเน ในสังขยา สงขเยเย และสังขเยยะ วตตุนติ ย่อมเป็นไป เอกตเต ในเอกวจนะตม, วคคเกเท เมื่อครั้งการแตกแยกแห่งหมู่

สติ มีอยู่ (วตฺตณฺติ) ย่อมเป็นไป พหุเตปิ แม้ในพหุจนะ

ตา (สํขยา) สังขยาเหล่านั้นตั้งแต่วิสติ(๑๙) อา นวุติ ถึงนวุติ(๙๙)
(วตฺตณฺติ) ย่อมเป็นไป นาริย์ ในอิติถิลิงค์

๔๗๔. สํ สหสฺสํ นิยุตํ โกฏิปโกฏิ นหุตํ	ลกขํ โกฏิ ปโกฏิ สา ตถา นินฺนหุตมปิ จ.
๔๗๕. อกฺโขภนํ'ตฺถิยํ พินฺทุ อหํ อพฺพํ เจวา'	อพฺพทฺถจ นีรพฺพทฺ ณฺณํ โสคนธิกุปปลํ.
๔๗๖. กุมฺภํ ปุณฺทริกญจ มหากถานา'สํขเยยฺยา-	ปทฺถมํ กถานมปิ จ นิ'จเจตาสฺ สตาทิ จ.
๔๗๗. โกฏฺยาทิกํ ทสฺคุณํ จตฺตฺโถ'ทฺฒเนน อทฺตฺทฺโธ	สทฺลทฺทฺคุณํ กมา ตติโย'ทฺตฺติโย ตถา.
๔๗๘. อทฺตฺเตยโย ทิยทฺโธ ต ตฺถาปตฺถงฺคุลิสสา	ทิวทฺโธ ทฺติโย ภเว ติธา มาน'มโธ ลียา.
๔๗๙. จตฺตาโร วิหโย คุณฺชา เทว อกฺขา มาสกา ปณฺจ'	เทว คุณฺชา มาสโก ภเว กฺขานํ ธรณ'มฺมฺจกํ.

๔๗๔ - ๔๗๙. เอตาสฺ บรรดาสังขยาเหล่านี้ อิติ คือ สํ ๑ ร้อย
สหสฺสํ ๑ พัน นิยุตํ (นหุตํ) ๑ หมื่น ลกขํ ๑ แสน โกฏิ ๑ โกฏิ(๑ + ๗ ศูนย์)
ปโกฏิ ๑ ปโกฏิ(๑ + ๑๔ ศูนย์) โกฏิปโกฏิ ๑ โกฏิปโกฏิ(๑ + ๒๒ ศูนย์) (ตย)
โกฏิ ปโกฏิและโกฏิปโกฏิ ศัพท์ สา เป็นอิติถิลิงค์ นหุตํ ๑ นหุตะ(๑ + ๒๘ ศูนย์)

นินนหุติ ๑ นินนหุตะ (๑ + ๓๕ ศูนย์) อกโขภนี ๑ อักโขภนี (๑ + ๔๒ ศูนย์)
(อกโขภนี) อกโข ภนี ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์ พินทุ ๑
พินทุ (๑ + ๔๙ ศูนย์) อพพุทฺ ๑ อพพุทะ (๑+๕๖ ศูนย์) นิรพพุทฺ ๑ นิรพพุทะ
(๑+๖๓ ศูนย์) อหทฺ ๑ อหทะ (๑+๗๐ ศูนย์) อพพฺ ๑ อพพะ (๑+๗๗ ศูนย์)
อฏฺฐิ ๑ อฏฺฐะ (๑+๘๔ ศูนย์) โสคนฺธิกํ ๑ โสคนฺธิกะ (๑+๙๑ ศูนย์) อูปปลํ
๑ อูปปละ (๑+๙๘ ศูนย์) กุมุทํ ๑ กุมุทะ (๑+๑๐๕ ศูนย์) ปุณฺทริกํ ๑ ปุณฺทริกะ
(๑+๑๑๒ ศูนย์) ปทุมํ ๑ ปทุมะ (๑+๑๑๙ ศูนย์) กถานํ ๑ กถานะ (๑+๑๒๖
ศูนย์) มหากถานํ ๑ มหากถานะ (๑+๑๓๓ ศูนย์) อสงฺขเยยฺยํ ๑ อสงฺไชย
(๑+๑๔๐ ศูนย์)

สตาทิ สังขยาตั้งแต่สตะถึงลักขะ ทสคฺณํ เป็นสังขยาที่เพิ่มหลักคูณ
ด้วย ๑๐ โภฏยาทิกํ โภฏีถึงอสงฺขเยยยะ สตลภคฺณํ เป็นสังขยาที่เพิ่มหลัก
โดยการคูณด้วยร้อยแสน(สิบล้าน) ภาวติ ย่อมเป็น กมา ตามลำดับ

จตุตฺถโ ๔ อทฺฒเนน กับด้วยครึ่ง อทฺฒทฺโธ ชื่อว่า อทฺฒทฺธ (๓ ครั้ง)
ตติโย ๓ อทฺฒเนน กับด้วยครึ่ง อทฺฒติโย ชื่อว่า อทฺฒติย อทฺฒเตยโย และ
ชื่อว่า อทฺฒเตย (๒ ครั้ง) ทฺติโย ๒ อทฺฒเนน กับด้วยครึ่ง ทิยทฺโธ ชื่อว่า
ทียทฺธ ทิวทฺโธ ชื่อว่า ทิวทฺธ (๑ ครั้ง)

มานํ มาตรา ติธา มี ๓ อย่าง ตฺลปตฺถงคฺลิวสา คือเครื่องชั่ง
(ตาชั่ง) เครื่องตวงและเครื่องวัด

จตุตาโร วิหโย ข้าวเปลือก ๔ เมล็ด คฺณฺชา ๑ คฺณฺชา (๑ กล่อม)
เทว คฺณฺชา ๒ กล่อม มาสโก เป็น ๑ มาสก (๑ กล้า) เทวปณฺจ มาสกา ๑๐
มาสก อกฺโข เป็น ๑ อักขะ อกฺขานํ อฏฺฐกํ ๘ อักขะ ธรณํ เป็น ๑ ธรณะ
(แปลตามฎีกา)

[อีกนัยหนึ่ง : ปณฺจ มาสกา ๕ มาสก เทว อกฺขา เป็น ๒ อักขะ
อกฺขานํ อฏฺฐกํ ๘ อักขะ ธรณํ เป็น ๑ ธรณะ (แปลตามสัพพ)]

๔๘๐. สุวณฺโณ ปญจธรรณํ นิภขํ ตว'นิตฺติ ปญจ เต
ปาโท ภาเค จตุตฺเถ'ถ ธรณานิ ปลํ ทส.

๔๘๐. ปญจธรรณํ ๕ ธรรมะ สุวณฺโณ เป็น ๑ สุวณฺณะ เต ปญจ
๕ สุวณฺณะ นิภขํ เป็น ๑ นิภชะ

(นิภขํ) นิภข ศัพท์ อนิตฺติ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ปาโท
ปาท ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ภาเค ในส่วน จตุตฺเถ ที่ ๔ (๑ใน ๔,
ทส ธรณานิ ๑๐ ธรรมะ ปลํ เป็น ๑ ปละ(๑ คำลึง)

๔๘๑. ตฺลสา ปลสฺตํ จา'ถ ภาโร วิสฺติ ตา ตฺลสา
อโถ กหาปโณ'นิตฺติ กถฺยเต กริสาปโณ.

ปลสฺตํ ๑๐๐ ปละ ตฺลสา เป็น ๑ ชั่ง ตา วิสฺติ ตฺลสา ๒๐ ชั่งเหล่านั้น
ภาโร เป็น ๑ ภาระ(๑ หาบ)

กหาปณะ ๒ : กหาปณ, กริสาปณ

(ทวย) ศัพท์ทั้งสอง อนิตฺติ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๘๒. กุฑฺโวกุ ปสฺโต เอโก ปตฺโถ เต จตุโร สियํ
อาฬฺหโก จตุโร ปตฺถา โทณํ วา จตุราฬฺหกํ.

๔๘๒. เอโก ปสฺโต ๑ ฟายมือ (ซองมือ) กุฑฺโวกุ เป็น ๑ กุฑฺวะ
เต จตุโร ๔ กุฑฺวะ ปตฺโถ เป็น ๑ แล่ง จตุโร ปตฺถา ๔ แล่ง อาฬฺหโก เป็น
๑ อาฬหกะ(กระเชอ) จตุราฬฺหกํ ๔ อาฬหกะ โทณํ เป็น ๑ โทณะ(ทะนาน)
(โทณ) โทณ ศัพท์ วา เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

เกวียน ๒ : วาห, สกฏ
เอกาทศ โทณา ๑๑ ทะนาน อมพล เป็น ๑ อัมพละ

๔๘๕. ปฏิวีส จ โกฎจาโส อัส ภาโค ธนํ ตุ โส
ทพพ์ วิตตํ สาปเตยฺย วสฺว'ตฺถโ วิภโว ภเว.

๔๘๕. ส่วน ๔ : ปฏิวีส, โกฎจาโส, อัส, ภาค

ทรัพย์ ๘ : ธน, ส, ทพพ, วิตต, สาปเตยฺย, วสฺ, อตฺถ, วิภว

๔๘๖. โกโส หิริณณจ กตา- กตํ กณจนรูปิยํ
กุปป์ ตทณณํ ตมพาติ- รูปิยํ ทวย'มาหตฺ.

๔๘๖. กณจนรูปิยํ ทองและเงิน กตากตํ อันกระทำแล้วและยังไม่ได้
กระทำ(ทองและเงินที่ทำเป็นรูปพรรณแล้วและยังไม่ได้กระทำ) โกโส ชื่อว่า
โกส หิริณณ จ และชื่อว่า หิริณณ

ตมพาติ ทองแดง เป็นต้น [อาทิศัพท์ เอาทองสัมฤทธิ์ ทองเหลือง
ดีบุกและอื่นๆ] ตทณณํ แรอันอื่นจากทองและเงินนั้น กตากตํ อันกระทำแล้ว
และยังไม่ได้กระทำ กุปป์ ชื่อว่า กุปป์ ทวย หิริณณและกุปป์ทั้ง ๒ อาหตํ
อันตีตราแล้ว รูปิยํ ชื่อว่า รูปิย

๔๘๗. สุวณณํ กนกํ ชาต- รูปิ โสณณจ กณจนํ
สตุณณโณ หรี กมพฺ จารุ เหมณจ หาฏกํ.

๔๘๘. ตปนียํ หิริณณํ ตพ- เมทา จามีกรม'ปิ จ
สาตกุมภํ ตถา ชมพฺ- นท^{๖๖} สิงคิ จ นาริยํ.

66 ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ใช้เป็นปาฐะว่า “ชมโพนท” และอธิบายไว้ว่าเป็นแร่
ทองคำธรรมชาติ(ชาติสุวณณ)

๔๘๗ - ๔๘๘. **ทองคำ ๑๓** : สุวณณ, กนก, ชาตรูป, โสณณ,
กณจน, สตถวณณ, หริ, กมพู, จารุ, เหม, หาฏก, ตปนีย, หิรณณ

อิม ทองเหล่านี้ **อิติ** คือ **จามีกริ** ทองจามีกระ **สาตกุมภิ** ทอง
สาตกุมภะ **ขมพุนท์** ทองขมพุนทะ(ขมพุราช) **สิงคิ** และทองสิงคิ ตพเกทา เป็น
ชนิดของทองนั้น **นาริยิ** **สิงคิ** **คัพท** เป็นไปในอิตถิลิงค์

[หมายเหตุ : ทองสิงคิราคาแพงกว่าดีกว่าทองทั้งหมดเพราะมีรัศมี
และกลิ่นหอม]

๔๘๙. **รูปิยิ** **รชต** **สขณ** **รูปิ** **สขณิ** **อโถ** **วสุ**
รตนณจ **มณิ** **ทวิสุ** **ปุปพราคาทิ** **ตพภิทา**.

๔๘๙. **เงิน ๕** : **รูปิย**, **รชต**, **สขณ**, **รูปิ**, **สขณ**

รตนนะ, **แก้ว ๓** : **วสุ**, **รตน**, **มณิ**

(**มณิ**) **มณิ** **คัพท** (**วตตติ**) ย่อมเป็นไป **ทวิสุ** (**ลิงเคสุ**) ใน ๒ ลิงค์ คือ
ปุลลลิงค์และอิตถิลิงค์ **ปุปพราคาทิ** **แก้วบุษราคัม** เป็นต้น **ตพภิทา** เป็นชนิด
ของแก้วนั้น

๔๙๐. **สุวณณิ** **รชต** **มุตตา** **มณิ** **เวฬุริยานิ** **จ**
วชิรณจ **ปวาพนติ** ⁶⁷**สตตา'หุ** **รตนานิ** **เม**.

๔๙๐. (**ปณจิตา**) **บัณฑิต**ทั้งหลาย **อาหุ** ย่อมกล่าว (**อิม** **รตนานิ**)
ซึ่งแก้วทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **สุวณณิ** **ทองคำ** **รชต** **เงิน** **มุตตา** **แก้วมุกดา**

⁶⁷ บางคัมภีร์โลกียะ เช่น คัมภีร์สุกกรณิดีและปกาสะระบุว่า **รตนะ** (มหารตนะ) มี ๙ (นวรรตน์) โดยไม่มีทองคำ
และเงินรวมอยู่เลย

๔๙๓. โลโห'นิตถิ อโย กาพา- ยสญจ ปารโท รโส
กาพติปู ตุ สีสญจ หริตาลํ ตุ ปิตนํ.

๔๙๓. เหล็ก ๓ : โลห, อย, กาพายส
(โลโห) โลห ศัพทํ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปรอท ๒ : ปารท, รส

ดีบุกดำ ๒ : กาพติปู, สีส

หรีดตาล ๒ : หรีดตาล, ปิตน

๔๙๔. จินปิฏจญจ สินทุริ อถ ตูโล ตถา ปิจ
ขุททขํ ตุ มธฺ ขุททํ มธฺจฉินฺจํ ตุ สิตถกํ.

๔๙๔. ตะกั่วแดง, สารหนูแดง ๒ : จินปิฏจ, สินทุริ

ฝ้าย, สำลี ๒ : ตูล, ปิจ

น้ำผึ้ง ๓ : ขุททข, มธ, ขุทท(โขทท)

ขี้ผึ้ง ๒ : มธฺจฉินฺจ, สิตถก

๔๙๕. โคปาโล โคปโคสงฺขยา โคมา ตุ โคมโก'ปฺย'ถ
อุสโส พลีพทฺโธ จ โคณ โค วสโส วุโส.

๔๙๕. คนเลี้ยงวัว ๓ : โคปาล, โคป, โคสงฺขย

เจ้าของวัว ๒ : โคมนฺต, โคมิก

โคตัวผู้, วัวตัวผู้ ๖ : อุสส, พลีพทฺ(พลีพท), โคณ, โค, วสส, วุส,

๔๙๖. วุฑฺโธ ชรคฺคโว โส'ถ ทมโม วจฺจตโร สมา
 ฐรวาหิ ตฺ ฐอฺรยฺโห โควินฺโท'ธิกโต คฺว.

๔๙๖. โส (โค) โคนั้น วุฑฺโธ ตัวแก่แล้ว ชรคฺคโว ชื่อว่า ชรคฺคว
 (โคแก่)

โคหนุม ๒ : ทมม, วจฺจตร

โคใช้งาน ๒ : ฐรวาหิ, ฐอฺรยฺห

อธิกโต บุคคลผู้ปกครอง(หัวหน้า) คฺว ซึ่งว่า โควินฺโท ชื่อว่า
 โควินทะ(ผู้ปกครองว่า)

๔๙๗. วโห จ ขนฺธเทโส'ถ กกุโธ กกุ วุจฺจเต
 อโธ วิสาณํ สิงคณฺจ รตฺตคาวี ตฺ โรหิณิ.

๔๙๗. ขนฺธเทโส บริเวณต้นคอ วโห ชื่อว่า วห (ต้นคอโคที่ใส่แอก)

หนอกโค ๒ : กกุธ(กกุท), กกุ

เขาสัตว์, เจียง ๒ : วิสาณ, สิงค

แม่โคแดง ๒ : รตฺตคาวี, โรหิณิ

๔๙๘. คาวี จ สิงคินิ โค จ วณฺณา ตฺ กถฺยเต วสา
 นวปฺปสุติกา เณฺญ วจฺจกามา ตฺ วจฺจลา.

๔๙๘. แม่โค ๓ : คาวี, สิงคินิ, โค

วณฺณา แม่โคหมัน (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต กถฺยเต ย่อมกล่าว

วสา ว่า วสา [แม่โคหมัน ๒ : วณณา, วสา]

นวปสุติกา แม่โคที่เพิ่งคลอดลูกใหม่ เณร ชื่อว่า เณร(แม่โคนม
โคแม่ลูกอ่อน)

วจฉามา แม่โคตัวรักลูก วจฉลา ชื่อว่า วจฉลา(แม่โคที่หวงลูก)

๔๙๙. คคฺครี มนฺถนี'ตฺถิ เทว สนนํ ทาม'มฺจุจเต
โคมิฬโห โคมโย'นิตฺถิ อโถ สปปิ ฆตฺ ภเว.

๔๙๙. ภาชนะสำหรับกวนนมให้เป็นเนย ๒ : คคฺครี, มนฺถนี
เทว (สหทา) ศัพท์ทั้งหลาย ๒ ศัพท์ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

เชือกผูกวัว ๒ : สนนํ, ทาม

โคมัย(มูลโค) ๒ : โคมิฬ, โคมย

(เทว สหทา) ศัพท์ ๒ ศัพท์ อนิตฺถิ เป็นบุลลิ่งค์และนบุลลิ่งค์

เนยใส ๒ : สปปิ, ฆต

๕๐๐. นวฺทุธฺมฺ ตฺว โนนีตํ ทมิมณฺฑํ ตฺว มตฺถ จ,
ชีรํ ทฺทุธฺ ปโย ถณฺณํ ตกฺกํ ตฺว มถิตํ'ปโย'ถ.

๕๐๐. เนยข้น ๒ : นวฺทุธฺมฺ, โนนีต

เนยเหลว ๒ : ทมิมณฺฑ, มตฺถ

น้ำนม ๔ : ชีร, ทฺทุธ, ปโย, ถณฺณ

เปรียง ๒ : ตกฺก, มถิต

๕๐๑. ชีรํ ทริ ชตํ ตกํ โนนํ ปญจ โครสา
 อรพฺโง เมณฺฑเมสา จ อฺรโณ อวิ เอฬโก.

๕๐๑. อิมะ สิ่งเหล่านี้ อิติ คือ ชีรํ น้ำนม ทริ นมสํ ชตํ เนยใส
 ตกํ เปรียง โนนํ และเนยข้น ปญจ โครสา ชื่อว่า ปญจ โครส (เบญจโครส
 ๕ หมายถึง น้ำที่ได้จากโค ๕ ชนิด มีน้ำนม เป็นต้น)

แเกาะ ๖ : อรพภ, เมณฑ, เมส, อรณ, อวิ, เอฬก

๕๐๒. วสฺโส ตวฺโซ ฉคลโก โอฏฺโฐ ตฺ กโรภ ภาเว
 คหโรภ ตฺ ขโร วุตโต อฺรณํ ตฺ อชี^{๖๙} อชา.

๕๐๒. แพะ ๓ : วสฺส(วสฺต), อช, ฉคลก

อฺรณํ ๒ : โอฏฺฐ กรภ

ลา ๒ : คหโรภ, ขร

แม่แเกาะ (๒) : อฺรณํ, (อว)

แม่แพะ ๒ : อชี, อชา

เวสฺสวคฺโค

เวสฺสวรรค

อิตติ จบ

⁶⁹ บางฉบับเป็นปาฐะว่า “อวิ อชา” ซึ่งในกรณีที่เป็นเช่นนี้ให้แปล “อวิ” ว่า แม่แเกาะ ซึ่งก็จะได้แม่แเกาะ ๒ ศัพท์
 คือ อฺรณํ กับ อวิ แต่สำหรับในนิสสยะเล่มนี้เลือกเอา “อชี อชา” จึงได้แม่แพะ ๒ คำ โดยอาศัยปาฐะที่มาใน
 ขาดก (๒/๒๙๒) ที่ว่า อชียา ปาทโมลภ มิตตโก วีย โสจติ และปาฐะที่มาในอฏฺฐกถาธัมมบท (๑/๑๑๓) ที่ว่า
 ชีรํ ปายนํ อชี ทิสวา.

๒.

ภักดิ์

๔. จตุพัตถวรรค

๔.๔ สุตทวรรค

๕๐๓. สุทโท'นตวณโณ วสโล สักกัณณา มาคราทโย
 มาครโธ สุททขตฺตาโซ อุกฺโค สุททาย ขตฺโต.

๕๐๓. คนตระกุลศุทฺร ๓ : สุทท, อนตวณณ, วสล

มาคราทโยคนตระกุล มาครธ เป็นตัน สักกัณณา เป็นตระกุลผสม,
 สุททขตฺตาโซ ลูกที่เกิดจากหญิงตระกุลกษัตริย์กับชายตระกุลศุทฺร มาครโธ
 ชื่อว่า มาครธ, สุททาย ขตฺโตโซ ลูกที่เกิดจากหญิงตระกุลศุทฺรกับชายตระกุล
 กษัตริย์ อุกฺโค ชื่อว่า อุกค

๕๐๔. ทฺวิขาขตฺติโย สุโต การุ ตฺ สิบปิโก ปุเม
 สงฆาโต ตฺ สขาตโน เตสฺ เสนี ทฺวิสุ'จฺจเต.

๕๐๔. ทฺวิขาขตฺติโย ลูกที่เกิดจากหญิงตระกุลพราหมณ์กับชาย
 ตระกุลกษัตริย์ สุโต ชื่อว่า สูต

นายช่าง ๒ : การุ, สิบปิโก

(ทวย) ศัพท์ทั้งสอง (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

สงฆาโต หมู่ เตสฺ (สิบปีกาน) แห่งนายช่างทั้งหลายเหล่านั้น
 สขาตโน ผู้มีตระกุลเสมอกัน (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต อจฺจเต ย่อมเรียก เสนี
 ว่า เสนี, (เสนี) เสนี ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ทฺวิสุ ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

๕๐๕. ตจฺจโก ตนตฺวาโย จ รชโก จ นหาปีโต
 ปณฺจโม จมฺมกาโรติ การโว ปณฺจิ'เม ลียุ.

๕๐๕. อิเม ปณฺจ (ชนา) บุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ อิติ คือ ตจฺจโก

ช่างไม้ ตนตวಾಯ ช่างหูก รชโก ช่างย้อม นหาปีโต ช่างกลบก(ช่างแต่งทรง
ผม) จมมกาโร และช่างหนัง(ช่างทำรองเท้า) ปณจโม ซึ่งเป็นที่ ๕ การโว
ชื่อว่า การู(ช่าง)

๕๐๖. ตจจโก วฑฒกี มโต ปลคณโต ถปตย'ปี
รถกาโร'ถ สุวณณ- กาโร นาฬินธโม ภเว.

๕๐๖. ช่างไม้ ๕ : ตจจก, วฑฒกี, ปลคณท, ถปติ, รถการ
ช่างทอง ๒ : สุวณณการ, นาฬินธม

๕๐๗. ตนตวಾಯ เปสกาโร มาลาการุ ตู มาลิกโก
กุมภกาโร กุลาโล'ถ ตุนนวาย จ สูจิกโก.

๕๐๗. ช่างหูก ๒ : ตนตวาย, เปสการ
ช่างดอกไม้ ๒ : มาลาการ, มาลิก
ช่างหม้อ ๒ : กุมภการ, กุลา
ช่างขุน, ช่างเย็บ ๒ : ตุนนวาย, สูจิก

๕๐๘. จมมกาโร รถกาโร กปปโก ตู นหาปีโต
รงคาสีโว จิตตกาโร ปุกกุโส ปุปผชทโก.

๕๐๘. ช่างหนัง ๒ : จมมการ, รถการ
ช่างกลบก ๒ : กปปก, นหาปีต

๕๑๑. เวณฺฐโม เวณฺวิโก ปาณิวาโท ตู ปาณิโฆ
 ปุปิโย ปุปปณฺนิโย โสณฺฑติโก มชฺชวิกุกยิ.

๕๑๑. คนเป่าขลุ่ย ๒ : เวณฺฐม, เวณฺวิก

คนปรบมือ ๒ : ปาณิวาท, ปาณิฆ

คนขายขนม ๒ : ปุปิย, ปุปปณฺนิย

คนขายเหล้า ๒ : โสณฺฑติก, มชฺชวิกุกยิ

๕๑๒. มายา ตู สมพรี มายา กาโร ตู อินฺทชาลิโก

๕๑๓. โอโรพฺภิกา สุกฺริกา มาควิกา เต จ สาकुณิกา
 หนตฺวา ชีวนฺเต'พฺกสุกร- มิคปฺกฺชินโน กมฺโต.

๕๑๒. - ๕๑๓ มายากล ๒ : มายา, สมพรี

นักรมายากล ๒ : มายาการ, อินฺทชาลิก

เย ชนา บุคคลทั้งหลายเหล่าใด ชีวนฺติ ย่อมเลี้ยงชีพ หนตฺวา
 โดยฆ่า เอพฺกสุกรมิคปฺกฺชินโน ซึ่งแกะ หมู เนื้อและนก, เต (ชนา) บุคคลเหล่า
 นั้น โอโรพฺภิกา ชื่อว่า โอโรพฺภิก(คนฆ่าแกะ) สุกฺริกา ชื่อว่า สุกฺริก(คนฆ่าหมู)
 มาควิกา ชื่อว่า มาควิก(พรานเนื้อ) สาकुณิกา ชื่อว่า สาकुณิก(พรานนก) กมฺโต
 ตามลำดับ

๕๑๔. วาคุริโก ซาลิโก'ถ ภารวาโท ตุ ภาริโก
 เวตนิโก ตุ ฤตโก กมมกโร'ถ ก็ กโร
 ทาส จ เจฏโก เปสโส ภจโจ จ ปริจาริโก.

๕๑๔. คนดักข่าย ๒ : วาคุริก(วาคริก), ซาลิก

คนแบกหาม ๒ : ภารวาห, ภาริก

ลูกจ้าง ๓ : เวตนิก, ฤตก, กมมกร(กมมการ)

ทาส ๖ : กิกร, ทาส, เจฏก, เปสส, ภจจ, ปริจาริก

๕๑๕. อนโตชาโต ธนกกิโต ทาสพโย'ปคโต สย
 ทาสา กรมรานีโต' จุเจว เต จตุธา ลียุ.

๕๑๕. เต ทาสา ทาสทั้งหลายเหล่านั้น ลียุ มีอยู่ จตุธา ๔ ประเภท
 อิจเจว อย่างนี้คือ อนโตชาโต ทาสเกิดในเรือน ธนกกิโต ทาสที่ซื้อมาด้วยเงิน
 สย ทาสพโยปคโต ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง กรมรานีโต และทาสเชลย

๕๑๖. อทาส ตุ ฤชิสโส'ถ นิโจ ชมโม นิหีนโก
 นิโกสชช อภิลาสุ มนโท ตุ อลโส'ปย'ถ.

๕๑๖. อทาส บุคคลผู้ไม่ใช่ทาส ฤชิสโส ชื่อว่า ฤชิสส(คนที่ได้รับ
 อิศรภาพจากการเป็นทาส)

คนเลว ๓ : นิจ, ชมม, นิหีนก(นิหีน)

คนขยัน ๒ : นิโกสชช, อภิลาสุ

คนเกียจคร้าน ๒ : มนท, อลส

๕๑๗. สปากโก เจว จณฑาโล มาตงโค สบโจ ภเว
ตพฺเภทา มิลกฺขชาติ กิราตสวราทโย.

๕๑๗. คนจันฑาล ๔ : สปาก, จณฑาล, มาตงค, สบจ
มิลกฺขชาต๑๒ ตระกูลของคนป่าเถื่อนทั้งหลาย กิราตสวราทโย มี
กิราตและสวร เป็นต้น ตพฺเภทา เป็นประเภทพิเศษของจันฑาลนั้น [ด้วยอาทิ
ศัพท์รวมเอา วาชิก คนป่าเถื่อน]

๕๑๘. เนสาโท ลุทฺทโก พยาโร มิคโว ตฺ มิคพฺยโร
สารเมยโย จ สุนโข สฺโน โสณ จ กุกฺกุโร.

๕๑๙. สุวานโน สุวานโน สาฬุโร สฺโน สาโน จ สา ปุเม
อุมมตฺตาทิตฺมาปโน อหฺกโกติ สฺโน มโต.

๕๑๘ - ๕๑๙. นายพราน ๓ : เนสารท, ลุทฺทก, พยาธ

พรานเนื้อ ๒ : มิคว, มิคพฺยธ

สุนัข ๑๑ : สารเมยย, สุนข, สุน, โสณ, กุกฺกุร, สุวาน, สุวาน,
สาฬุร, สุน, สาน, สา

(สา) สา ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์

สนฺ สุนข อาปโน ที่ถึง อุมมตฺตาทิตฺ ซึ่งความเป็นบ้า เป็นต้น
(ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ อหฺกโกติ ว่า อหฺก(หมาบ้า เป็นต้น)
[บางฉบับเป็น “อลกฺก”]

๕๒๐. สาพนธน์ ตุ คททุโล ทิปโก ตุ จ เจตโก
 พนธน์ คณจิ ปาโส'ถ วาคุรา มิคพนธน์.

๕๒๐. สาพนธน์ เครื่องผูกซึ่งสุนัข คททุโล ชื่อว่า คททุล(เชือกหนัง
 ล่ามที่คอสุนัข)

สัตว์ต่อ(เช่น นกต่อ) ๒ : ทิปก, เจตก(โอกก, โอกกจร)

ปวง, แร้ว, จัน, กัดัก ๒ : พนธคณจิ, ปาส⁷⁰

ปวงดักสัตว์, ข่าย ๒ : วาคุรา(วากรา), มิคพนธน์

๕๒๑. ถิยั กุเวณิ กุมินั อานโย ชาล'มัจเจเต
 อาฆาตณั วรฎุจัน สุนา ตุ อธิโกฏฐณ.

๕๒๑. ไช, ลอบ ๒ : กุเวณิ, กุมิน

(กุเวณิ) กุเวณิ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิยั เป็นไปในอิตถิลิงค์

แห, อวน ๒ : อานย, ชาล

โรงฆ่าสัตว์ ๒ : อาฆาตณ, วรฎุจัน

เขียง ๒ : สุนา, อธิโกฏฐณ

⁷⁰ ในคัมภีร์ฎีกาแบ่งไวพจน์ออกเป็น ๓ ศัพท คือ พนธ, คณจิ, ปาส

๕๒๒. ตกฺกรโ โมสโก โจโร เณ'กาคาริโก สมา
 เถยฺยญจ โจริกา โมโส เวโม วายนทณฺทโก.

๕๒๒. โจร, ขโมย ๕ : ตกฺกร, โมสโก, โจร, เณ, เอกาการิก
การลักขโมย ๓ : เถยฺย, โจริกา, โมส
กระสวยทอหูก ๒ : เวม, วายนทณฺทก

๕๒๓. สุตตํ ตนตุ ปุเม ตนตํ โปตถํ เลปยาทิกมฺมนิ
 ปญจาลิกา โปตถลิกา วตถทนฺตาทินิมิตฺตา.

๕๒๓. เล็นด้าย ๓ : สุตต, ตนตุ, ตนต
(ตนตุ) ตนตุ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์
โปตถํ โปตถ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป เลปยาทิกมฺมนิ ในการกระ
ทำซึ่งรูปปั้นด้วยดินเหนียวเป็นต้น(อาทิสัพทรรวมเอารูปที่ทำด้วยไม้) วตถทน-
ตาทินิมิตฺตา รูปทั้งหลายที่ทํานกระทำด้วยผ้าและงาช้าง เป็นต้น ปญจาลิกา
ชื่อว่า ปญจาลิกา โปตถลิกา ชื่อว่า โปตถลิกา [ตักฺตา ๒ = ปญจาลิกา,
โปตถลิกา]

๕๒๔. อุคฺฆาณฺนิ ฆฎฺเฑยนตํ ภูมพฺพพพาหนํ ภเว
 มณฺชฺสา เปฬา ปิฏโก ตฺวิ'ตฺถิยํ ปจฺฉิ เปฏโก.

๕๒๕. พฺยาภงฺคี ตฺวิ'ตฺถิยํ กาโฆ ลิกฺกา ตฺว'ตฺตรา'วลมฺพนํ
 อุปาหโน วา ปาทุ'ตฺถิ ตพฺเภทา ปาทุกา'ทย'ถ.

๕๒๔ - ๕๒๕ กุปมพพุพาหน เครื่องตักน้ำจากบ่อ อุกษมาณฺ์ ชื่อว่า
 อุกษมาณ ฆฎิยนตฺ์ ชื่อว่า ฆฎิยนต [คันโพงตักน้ำ ๒ : อุกษมาณ, ฆฎิยนต]

หีบไม้ ๒ : มณชูสา, เปหา(เปฏา)

ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า ๓ : ปีฏก, ปจฉิ, เปฏก

(ปจฉิ) ปจฉิ ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

ไม้คาน ๒ : พยาภงคี, กาช(กาจ, วิช)

(พยาภงคี) พยาภงคี ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

อวลมพนํ เชือกและหวายที่ทอานแขวนไว้ อตร (กาเช) ที่ไม้คานนั้น

สิกกา ชื่อว่า สิกกา(สาแหรก)

รองเท้า ๒ : อูปาหน, ปาทุ

(อูปาหน) อูปาหน ศัพท์ วา เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

(ปาทุ) ปาทุ ศัพท์ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

ปาทุกาถิ เชียงเท้า ถูเท้า เป็นต้น ตพเภทา เป็นชนิดของรองเท้า

๕๒๖. วรตฺตา วรฺธิกา นทฺธิ ภสฺตา จมฺมปสฺสิพฺพกํ

โสณฺณาทยาวตฺตนิ มฺุสา 'ถ ภูมฺิ วา อโยฆโน.

๕๒๖. เชือกหนัง ๓ : วรตฺตา, วรฺธิกา, นทฺธิ

ถูหนัง, กระเป่าหนัง ๒ : ภสฺตา, จมฺมปสฺสิพฺพก(จมฺมปเสวิกา)

โสณฺณาทยาวตฺตนิ ภาชนะแม่พิมพ์สำหรับหลอมทองคำ เป็นต้น

มฺุสา ชื่อว่า มฺุสา(เป้า)

พะเนินเหล็ก, ค้อนปอนด์ ๒ : ภูมฺิ, อโยฆน, (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒

วา เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

๕๒๗. กมมารภณฺหา สณฺหาโส มุฏฺฐยา'ธิกรณิ'ตฺถิยํ
ตพฺภสฺตา คคฺคฺรี นาริ สตฺถํ ตํ ปิปปลํ ภเว.

๕๒๗. สณฺหาโส คิม มุฏฺฐิ ค้อนเหล็ก อธิกรณิ ทั้ง(แท่นเหล็กใช้
รองในการตีโลหะ)

(ทวย) มุฏฺฐิ และ อธิกรณิ ศัพท์ (วัตถุตี) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ
ในอิตฺถิลิงค์ อิมะ วัตถุเหล่านี้ กมมารภณฺหา เป็นเครื่องมือของช่างเหล็ก
ตพฺภสฺตา ฝูงหนึ่งของช่างเหล็กนั้น คคฺคฺรี ชื่อว่า คคฺคฺรี(ฝูงหนึ่ง
สำหรับสุม) (คคฺคฺรี) คคฺคฺรี ศัพท์ นาริ เป็นอิตฺถิลิงค์
สตฺถํ มีดตัด(ของช่างเหล็กนั้น) ปิปปลํ ชื่อว่า ปิปปล(กรรไกรตัด
เหล็ก)

๕๒๘. สาณฺ ตํ นิโกโส วุตฺโต อารา ตํ สุจิวิชมนํ
ขโร จ กกฺโข'นิตฺถิ สิบป์ กมฺมํ กลาติกํ.

๕๒๘. หินฝนทอง ๒ : สาณ, นิโกส
(สทฺทสมฺภู) หมูศัพท์ทั้ง ๒ นี้ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต วุตฺโต
กล่าวแล้วว่ามียอรรณเหมือนกัน

เหล็กแหลม, ชะแสง ๒ : อารา, สุจิวิชมน

เลื่อย ๒ : ขร, กกจ

(กกโข) กกจ ศัพท์ อนิตฺถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กมฺมํ กายกรรมและการแสดง กลาติกํ มีกลา เป็นต้น [ศิลปะการ
แสดงอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการแสดงท่าทางภายนอก ๖๔ อย่าง มีการฟ้อนรำ
และการบรรเลง เป็นต้น และการแสดงท่าทางภายใน ๖๔ อย่าง มีการสวมกอด

การหอมแก้ม เป็นต้น ที่กล่าวไว้คัมภีร์วิจารณ์นะ **ลิปปี** ชื่อว่า ลิปปี(ศิลปะการ

แสดง)⁷¹

⁷¹ คือการงานอาชีพ เป็นงานช่างฝีมือ [ซึ่งต่างจาก วิชา ที่เป็นความรู้ที่อาศัยวาจา บางแห่งระบุว่าวิชามี ๑๘ บางแห่งระบุว่ามี ๑๒] นั้นได้แก่

กลา ๖๔

[๑] นจจ	ศิลปะการพ้อนรำที่ประกอบกับทวาทะและทวาทะ เป็นต้น
[๒] วาทน	ศิลปะการบรรเลงดุริยางค์ชนิดต่างๆ
[๓] วตถาลงการสนธาน	ศิลปะการนุ่งห่มและประดับตกแต่งให้เหมาะสมเข้ากับบุคลิก
ของแต่ละคน
[๔] อนกรุปาวิภากรณ	ศิลปะการทำให้เกิดสีสันรูปทรงสัณฐานชนิดต่างๆ
[๕] เสยยตุลธนาทิสโยคปุพพาทิกณณ	ศิลปะการจัดปูเตียง-ที่นอน-และที่นั่งเป็นต้นให้สวยงามและอยู่
ในตำแหน่งที่เหมาะสม รวมถึงศิลปะการร้อยเรียงดอกไม้เป็น
พวงมาลัย
[๖] ชุตาทุยนกกีฬารณชน	ศิลปะการให้ความบันเทิงแก่มหาชนด้วยการละเล่นมีการเล่น
สะกา เป็นต้น
[๗] อนกาสนสนธานาติขานน	ศิลปะการเรียนรู้ถึงวิธีการเพเลิดเพลินในกามคุณโดยสถานที่และ
วิธีการต่างๆ

[ศิลปะ ๗ ประการข้างต้นนี้มาจากคัมภีร์พพิทกกรรม]

[๘] มชสาทกรณ	ศิลปะการทำสุราและเมรัย
[๙] สลลทรวณวิขณน	ศิลปะการถอนลูกศร บังหนามและการผ่าตัดแผล
[๑๐] อนนาทิจน	ศิลปะการทำอาหาร
[๑๑] พิศาโรปาลนาทกรณ	ศิลปะการเกษตรมีการเพาะชำเมล็ดพันธุ์, ตันกล้า และการบำรุง
รักษาเป็นต้น
[๑๒] ปาสาธธาตวาทิวิทาณภสมีกรณ	ศิลปะการผ่าหินและแร่ธาตุต่างๆ มี ทองคำ เป็นต้นและศิลปะ
การทำแร่เหล่านั้ให้เป็นถ้ำถ่าน
[๑๓] อจจุวิกรณ	ศิลปะการทำน้ำตาล น้ำอ้อย
[๑๔] ธาโตสธิสโยคาทิกิริยา	ศิลปะการปรุงธาตุและยา เป็นต้น
[๑๕] ธาตุสโยคาทิกิริยา	ศิลปะการผสมธาตุต่างๆ
[๑๖] ธาตวาทิสโยคปุพพาทิกณณ	ศิลปะการศึกษาวิจัยวิธีการผสมธาตุ เป็นต้น
[๑๗] ชารนิกกาสน	ศิลปะการสกัดต่างเกลือและสบู่ เป็นต้น ออกจากวัตถุดิบ

[ศิลปะ ๑๐ ประการนี้ (๘- ๑๗) นี้มาจากคัมภีร์อายุรเวท]

[๑๘] สดลสนธานวิกเชป	ศิลปะการฝึกใช้อาวุธ
[๑๙] มลลยทุธ	ศิลปะการปล้ำมวย
[๒๐] พาหุทุธ	ศิลปะการชกมวย
[๒๑] ปติกริยา	ศิลปะการเอาตัวรอดจากเงื้อมมือศัตรู

ภูกัญช์ : จตุพพัฒนวรรค : สุตทวรรค

[๒๒] พุพฺพจรนาทิกถณ	ศิลปะการจัดทัพและยุทธวิธีการใช้อาวุธ [ศิลปะ ๕ (๑๘-๒๒) นี้ มาจากคัมภีร์ธนูพิพิท]
[๒๓] เทวตาโตสน	วิชาว่าด้วยการเป็นอยู่ที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทวยเทพ
[๒๔] สารณฺยหตฺถิสฺสคตฺติสฺสึกา	วิชาว่าด้วยการขับรถ- ชีช้าง - ชีม้า
[๒๕] มตฺติกาภณฺทสํกฺกรียา	วิชาว่าด้วยการปั้นหม้อ
[๒๖] กฏฺฐภณฺทสํกฺกรียา	วิชาว่าด้วยการทำไม้แปรรูป
[๒๗] ปาสาณภณฺทสํกฺกรียา	วิชาว่าด้วยการแกะสลักหิน
[๒๘] ธาตุภณฺทสํกฺกรียา	วิชาว่าด้วยการแปรรูปโลหะ
[๒๙] จิตฺตาพฺยาเลขนํ	วิชาว่าด้วยการเขียนภาพจิตรกรรม
[๓๐] ตฬากวาปีปาสทสมฺมกฺกมฺกกรียา	วิชาว่าด้วยการปรับสภาพพื้นผิวดินให้เรียบเสมอในการขุดบ่อน้ำ สระน้ำ คูน้ำ เป็นต้น
[๓๑] ยนฺตกรณ	วิชาว่าด้วยการประดิษฐ์นาฬิกาและดุริยางค์
[๓๒] วณฺณรณฺชน	วิชาว่าด้วยการย้อมผ้าสีต่างๆ
[๓๓] ชลวายุวคฺคิสิโยคฺนิโรธกรียา	วิชาว่าด้วยการควบคุมน้ำ-ลม-ไฟ
[๓๔] ยานกรณ	วิชาว่าด้วยการทำยานพาหนะ
[๓๕] สุตตาทิรชฺชุกรณวิญญาน	วิชาว่าด้วยการปั้นด้าย เป็นต้น
[๓๖] วตฺถวายน	วิชาว่าด้วยการทอผ้า
[๓๗] รตนเวธาติสนฺตาสนฺตญญาน	วิชาว่าด้วยการทำนายน
[๓๘] สุวณฺณาทิยถายถวิญญาน	วิชาว่าด้วยการตรวจสอบแร่ต่างๆ มีทองคำ เป็นต้น
[๓๙] กิตฺติมฺสุวณฺณรตนาทิกกรียาวิญญาน	วิชาว่าด้วยการผลิตอัญมณีเทียม มี ทองคำ เป็นต้น
[๔๐] สุวณฺณาทยลฺงการกรียา	วิชาช่างทอง
[๔๑] เลปาทิสํกฺกรียา	วิชาช่างปูน (ช่างก่อสร้าง)
[๔๒] จมฺมมทฺทวาทิกกรียา	วิชาว่าด้วยการฟอกหนัง
[๔๓] ปสฺสจฺมมจฺจนีหารกรียา	วิชาว่าด้วยการถลกหนังสัตว์
[๔๔] ทฺพุทโทหาทวิญญาน	วิชาว่าด้วยกรรมวิธีการทำผลิตภัณฑ์นม
[๔๕] กณฺจุภาทิสฺวัน	วิชาว่าด้วยการเย็บเสื้อผ้ากระ
[๔๖] ชลตณ	วิชาว่าด้วยการว่ายน้ำ
[๔๗] เคหภณฺณาทิมชฺชน	วิชาว่าด้วยการขัดเงาเครื่องใช้ภายในเรือน
[๔๘] วตฺถสมฺมชฺชน	วิชาว่าด้วยการย้อมผ้า
[๔๙] ชุรกมฺม	วิชาช่างกลบ
[๕๐] ติลมฺสาทิสินฺหนิกาสน	วิชาว่าด้วยการสกัดน้ำมันพืชและน้ำมันสัตว์ เป็นต้น
[๕๑] สิริยาพฺยาทสฺสน	วิชากลีกรรม
[๕๒] รุกฺขาโรหณ	วิชาว่าด้วยการป็นต้นไม้
[๕๓] มโนกุลเสวกรณ	วิชาว่าด้วยการรับใช้เจ้านาย

[

๕๒๙. ปฏิมา ปฏิพิมพลจ พิมโพ ปฏินิธี'ริโต
 ติสุ สโม ปฏิภาโค สมนิกาโส สริกฺขโก.

๕๓๐. สมาน สทิสฺส ตฺลโย สงกาโส สมนิโก นิโก
 โอปมม'มฺปมานํ จุ' ปมา ภติ ตฺ นาริยํ.

๕๓๑. นิพเพโส เวตนํ มุลยํ ชุตํ ตว'นิตฺถิ เกตวํ
 รุตฺโต'กฺขรุตฺโต กิตฺโว ชุตการ'กฺขเทวิโน.

๕๒๙ - ๕๓๑. รูปเหมือน, ตี๊กตา ๔ : ปฏิมา, ปฏิพิมพ, พิมพ, ปฏินิธิ (สหทสมฺภู) กลุ่มศัพท์ทั้ง ๔ นี้ (ปณฺหิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อิริโต กล่าวว่า มีอรรถเหมือนกัน

เสมอ, เหมือนกัน ๑๐ : สม, ปฏิภาค, สมนิกาส, สริกฺขก, สมาน, สทิส, ตฺลย, สงกาส, สมนิก, นิภ

๕๔] เวณฺณติณาทิปตฺตกรณ	วิชาว่าด้วยการसानาขณะด้วยวัสดุต่างๆ มีไม้ไผ่และต้นหญ้า เป็นต้น
[๕๕] กาจปตฺตาทิกรณ	วิชาว่าด้วยการทำภาชนะด้วยแก้วผลึก เป็นต้น
[๕๖] ชลสฺสเฌนสฺสทรณ	วิชาว่าด้วยการจัดการน้ำ
[๕๗] โลหาภิสารสฺตถกรณ	วิชาว่าด้วยการใช้เหล็กโรสนิม(เหล็กสแตนเลส)ทำอาวุธ
[๕๘] หตฺถิสฺสชาติปฺญชฺตกรณกริยา	วิชาว่าด้วยการทำเสลี่ยงบนหลังช้างและอานนั่งบนหลังม้า
[๕๙] สุภิสฺสกรณธารณาภิกริยา	วิชาว่าด้วยการดูแลคุ้มครองเด็กเล็ก เป็นต้น
[๖๐] อปราริธาพณฺณณ	วิชาว่าด้วยการลงโทษทัณฑ์แก่คนที่ทำผิด
[๖๑] นานาเทสิยณฺณเลขณ	วิชาว่าด้วยการเขียนอักษรของนานาประเทศ
[๖๒] ตมฺพุลกรขาภิกริยา	วิชาว่าด้วยการเสกเป่า
[๖๓] อาทานคุณ	คุณคือการทำซ้ำๆตามความเหมาะสมในกลางทั้ง ๖๔ นั้น
[๖๔] ปติทานคุณ	คุณคือการทำอย่างรวดเร็วในกลางทั้ง ๖๔ นั้น

(สพพ) ศัพททั้งหมดนี้ (วตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสู่ ในลิงค์ทั้ง ๓

การอุปมา, เปรียบเทียบ ๓ : โอปมม, อุปมาน, อุปมา

ค่าจ้าง, เงินเดือน ๔ : ภาติ, นิพเพส, เวตน, มุลย

(ภาติ) ภาติ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป นาริย ในอิตถิลิงค์

การเล่นสกา, การพนัน ๒ : ชุต, เกตว

(ชุต) ชุต ศัพท อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

นักเล่นสกา, นักพนัน ๕ : ฐุตต, อกฺขฐุตต, กิตว, ชุตการ,

อกฺขเทวี

๕๓๒. ปาฏิโกโค ตฺ ปฏิกฺข อกฺโข ตฺ ปาสโก ภาเว

ปุเม วา'ภูจปทํ สารี- ผลเก'ถปโน'พุกโต.

๕๓๒. ผู้ค้าประกัน, เจ้ามือ ๒ : ปาฏิโกค(ปาติโกค), ปฏิกฺข

ลูกบาสก์, ลูกเต๋า ๒ : อกฺข, ปาสก

อภูจปทํ อภูจปท ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป สารีผลเก ในกระดาน

สำหรับเล่นสกา (กระดานหมากรุก)

(อภูจปท) อภูจปท ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป วา ปุเม ในปุงลิงค์

บ้าง

สิ่งของเดิมพัน ๒ : ปณ, อพุกุต

ตทรมมตฺตา เพราะธรรมดาว่าลึงค์ของวิเสสนะนั้น ย่อมคล้ายตามลึงค์ของ
วิเสสยะโดยธรรมชาตินั่นเอง

สุททวคฺโค

สุททวรรค

อิติ จบ

จตุพพณวคฺโค

จตุพพรรณวรรค

นิฏฺฐิตํ จบ

๒.

ภักดิ์

๕. อรรถาธิบาย

๕๓๖. อรณฺณํ กานนํ ทาโย
อฏฺฐวี'ตฺถิ มหารณฺณํ

คหณํ วิปินํ วณํ
ตว'รณฺณานิ'ตฺถิยํ ภาเว.

๕๓๖. ป่า ๗ : อรณณ, กานน, ทาย, คหณ, วิปิน, วณ, อฏฺฐวี ;
(อฏฺฐวี) อฏฺฐวี ศัพท์ อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

ป่าใหญ่ ๒ : มหารณณ, อรณณานิ; (อรณณานิ) อรณณานิ ศัพท์
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์

ในมหาสมยสูตรได้ใช้ศัพท์ ปวน หมายถึง “ป่าใหญ่” ดังนั้นว่า
“มหาสมโย ปวนสมิ” (มีการชุมนุมใหญ่ในป่าใหญ่) ดังนั้น ศัพท์ที่แปลว่า
“ป่าใหญ่” จึงมี ๓ ศัพท์ คือ มหารณณ, อรณณานิ, ปวน (ปวน ตั้งรูปวิเคราะห์
ว่า ปกฺกวจฺ วณํ ปวนํ. ป่าใหญ่ชื่อว่า ปวน)]

๕๓๗. นครา นา'ติทฺฐรสมิ
ตฺรฺสณฺโตะ ส อาราโม

สนฺเตหิ โย'ภิโรปิโต
ตโย'ปวน'มฺจุจเต.

๕๓๗. โย ตฺรฺสณฺโตะ หมู่แห่งต้นไม้โต สนฺเตหิ อันสัตบุรุษทั้งหลาย
อภิโรปิโต ปลุกไว้แล้ว นาติทฺฐรสมิ ในที่ไม่ไกลเกินไป นครา จากนคร
(อตฺถิ) มีอยู่ ส = โส ตฺรฺสณฺโตะ หมู่แห่งต้นไม้ขึ้น (ปณฺตฺติเตหิ) อันบัณฑิต
อุจฺจเต ย่อมเรียก อาราโม (อิตฺติ) ว่าอาราม อุปวนํ (อิตฺติ) ว่า อุปวน (สวณ ๒)

๕๓๘. สพฺพสาธาธรา'รณฺณํ
เณยฺยํ ตเทว ปมท-

รณฺณ'มฺยุยาน'มฺจุจเต
วน'มฺนฺเตปฺุโรจิตํ.

๕๓๘. อรณณํ ป่า สพฺพสาธาธรา อันทั่วไปแก่คนทั้งปวง รณณํ
ของพระราชา (ปณฺตฺติเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมเรียก มฺยุยาน (อิตฺติ) ว่า

อุทยาน(อุทยานแห่งชาติ)

ตทเว ปำอุทยำนนั้นนั้นเทียว อนุเตปุโรจิตต์ อันสมควรต่อนางสนม
เท่านั้น (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต เถยยั พึงทราบ ปมทวนํ (อิติ) ว่า ปมทวน
(พระราชอุทยาน)

๕๓๙. ปนฺติ วิธยา'วลี เสถี ปาฬิ เลขา ตุ ราชิ จ
 ปาฬโป วิฆ्ณูปิ รุกโข อโค สาลो มหิรุโห.

๕๔๐. ทุโม ตรุ กุโซ สาขี คจฺโณ ตุ ขุทฺทปาทโป
ผลนฺติ เย วินา ปุပ္ผิ เต วุจฺจนฺติ วณฺปปตี.

๕๓๙ - ๕๔๐. แก้วแนว ๕ : ปนติ, วิถี, อวลี, เสณี, ปาฬิ

ร่าวป่า ๒ : เลขา, ราชี

ต้นไม้ใหญ่ ๑๐ : ปาทป, วิญญู, รุกข, อค, สาล, มหิรุท, ทุม, ตรุ,
กุช, สาปี

ซูทบาทโป ต้นไม้เล็ก ๆ คจโน ชื่อว่า คจน(พุ่มไม้)

เย (รุกขา) ต้นไม้ทั้งหลายเหล่าใด วินา เว้นแล้ว ปุพผ์ ซึ่งดอก
 ผลนติ ย่อมออกผล เต (รุกขา) ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านั้น (ปนฺนติเตหิ) อันบัณฑิต
 วุจฺจนติ ย่อมเรียก วนฺปปติ (อิตติ) ว่า วนฺปปติ (ต้นไม้เจ้าป่า)

๕๔๑. ผลปากาวसानะ โย มรโตยสฺสึ สา ภเว
 ติสฺส วณฺณา'ผลา จา'ถ ผลินโน ผลวา ผลี.

๕๔๑. โย (กทลาทิรูกุโ) ต้นไม้มีต้นกล้วยเป็นต้นใด มรติ ย่อม
 ตาย ผลปากาวसानะ ในช่วงเวลาหลังจากผลสุก สา (รูกุขชาติ) ต้นไม้มี
 ต้นกล้วยเป็นต้นนั้น โอสธิ ชื่อว่า โอสธิ(ไม้ที่ตายหลังมีผลสุก)

ต้นไม้ไม่มีผล, ไม้เพศผู้ ๒ : วณฺณา, อผลา

ต้นไม้มีผล, ไม้เพศเมีย ๓ : ผลินโน, ผลวานตุ, ผลี

๕๔๒. สมฺมุลลิตโต ตุ วิกจิ มุลโล วิกสิโต ติสฺ
 สิริ'คคฺ สิริโร'นิตถิ สาขา ตุ กถิตา ลตา.

๕๔๒. ไม้ดอก, ต้นไม้ที่กำลังอยู่ในช่วงที่มีดอกบาน ๔ :
 สมมุลลิต, วิกจิ, มุลล, วิกสิโต; (จตุกก) ศัพท์ทั้ง ๔ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
 ติสฺ (ลิงฺเคสฺ) ในลิงค์ทั้ง ๓

ยอดไม้ ๓ : สิริ, อคฺค, สิริ; (สิริโร) สิริ ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์
 และนปุงสกลิงค์

กิ่งไม้ ๒ : สาขา, ลตา; (อิเม) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ (ปณฺตติเตหิ)
 อันบัณฑิต กถิตา กล่าวแล้ว (สมา) ว่ามีอรรถเหมือนกัน

๕๔๓. ทลฺ ปลายํ ฉทณํ ปณณํ ปตตํ ฉท'ปย'ถ
 ปลลโว วา กิสลยํ นวพฺภินเน ตุ องฺกุโร.

๕๔๓. ใบไม้ ๖ : ทล, ปลาย, ฉทณ, ปณณ, ปตต, ฉท

ใบอ่อน, ก้านใบอ่อน ๒ : ปลลว, กิสลย (ปลลโว) ปลลว ศัพท์
 วา เป็นปุงลึงค์และอาจเป็นนปุงสกลึงค์ได้บ้าง
 องฺกุโร องฺกุร ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป นวพฺภินเน ในหน่อที่แตก
 ขึ้นมาใหม่(หน่ออ่อน)

๕๔๔. มกุลํ วา กุญฺมโล ขารโก ตุ จ ชาลกํ
 กลิกา โกรโก'นิตฺถิ วณฺณํ ปุพฺผาทิพนฺธนํ.

๕๔๔. ดอกแรกแย้ม, ดอกตูม ๒ : มกุล (มกุล), กุญฺมล(กุญฺมล)
 (มกุล) มกุล ศัพท์ วา เป็นนปุงสกลึงค์และอาจเป็นปุงลึงค์ได้บ้าง

ดอกไม้กำลังผลิ ๒ : ขารก, ชาลก

ดอกไม้ใกล้จะบาน(กำลังแย้ม) ๒ : กลิกา, โกรก; (โกรโก)
 โกรก ศัพท์ อนิตฺถิ เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์
 ปุพฺผาทิพนฺธนํ ขั้วของดอกไม้ เป็นต้น วณฺณํ ชื่อว่า วณฺณ(ขั้ว, ก้าน)

ปราโค ปุပ္ผโช รโช
ถวโก ตุ จ โคจจโก.

น้ำหวานดอกไม้ ๒ : มกรรณ, มธ

ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้ ๒ : ถวัก, โคจฉก

ผล ตู ปกภูมิจุเต
ผลนามิ นปัฐเก.

ปกกัม ผลิตสุก (ปณฺฑิตเตหิ) อัมปณฺฑิต อัจจเต ย่อมเรียว ผล (อิตติ)
ว่า ผล(ผลไม้สุก)

จมปกมพาทิ จมปกและอมพ ศัพท์ เป็นต้น กุสุมผลนามิ อันเป็นชื่อ
ของดอกไม้และผลไม้ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นปฺสเก ในนปฺสกลิงค์

๕๔๗. มลลิกาที่ ตู กุสุเม สลิงคา วิหโย ผล
 ชมพู'ตถิ ขามพว' ชมพู วิญโโป วิญญี'ตถิย.

๕๔๗. มลลิกาที่ มลลิกา ศัพท' เป็นต้น (วตตมานา) ที่ขึ้นไป
 กุสุเม ในดอกไม้ (โดยอเนโทปจาระ) สลิงคา มีลึงค์เป็นของตนเอง(ไม่เปลี่ยน
 ลึงค์)

วิหโย ศัพท'ที่เกี่ยวข้องกับธัญพืชมีข้าวและถั่ว เป็นต้น (วตตมานา)
 ที่ขึ้นไป ผล ในผล (โดยอเนโทปจาระ) สลิงคา ย่อมมีลึงค์เป็นของตนเอง

ต้นหว่า ๓ : ชมพู, ชมพูว, ชมพู อิตถิ ๓ ศัพท'เป็นอิตถิลึงค์

ค่าคปไม้ ๒ : วิญโป, วิญญี; (วิญญี) วิญญี ศัพท' (วตตติ) ย่อมเป็นไป
 อิตถิย' ในอิตถิลึงค์

๕๔๘. มุลมารพก สาخنโต ขนโร ภาโค ตรุสส ถ
 โกฎโร'นิตถิย' รุกขจ- ฉิทเท กฏจ' ตู ทารุ จ.

๕๔๘. ภาโค ส่วน ตรุสส ของต้นไม้ อารพก เริ่ม มূল' จาคราก
 สาخنโต ถึงกิ่ง(มีกิ่งเป็นที่สุด) ขนโร ชื่อว่า ชันธ(ลำต้น)

โกฎโร โกฎร ศัพท' (วตตมานา) ซึ่งเป็นไป รุกขจฉิทเท ในโพรง
 ต้นไม้ (วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิย' ในปงลึงค์และนปงสกลึงค์

พิน, ไม้แห้ง ๒ : กฏจ, ทารุ

๕๔๙. พุณโท มุลลจ ปาโท'ถ สงกุ'ตโต ขาณุ'นิตถิย
 กรหาฏฺ์ ตุ กนโท'ถ กฬิโร มตถโก ภเว.

๕๔๙. ราก ๓ : พุณ, มุล, ปาท

ต่อไม้ ๒ : สงกุ, ขาณุ; (สงกุ) สงกุ ศัพท (ปนตติเตหิ) อันบัณฑิต
 อุตโต กล่าวว่าเป็นปงลิ่งค์ (ขาณุ) ขาณุ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิย
 ในปงลิ่งค์และนปงสกลิ่งค์

เหง้าในดิน, หัว ๒ : กรหาฏ, กนท

หน่อที่งอกจากหัว ๒ : กฬิโร(กริโร), มตถก

๕๕๐. วลลรี มณชรี นารี วลลรี ตุ กถิตา ลตา
 ฌมโภ คุมโพ จ อกฺขนธ ลตา วีรุ ปตานนี.

๕๕๐. ซอดอกไม้ ๒ : วลลรี, มณชรี. (ทวย) ทั้งสองศัพท์ นารี
 เป็นอิตถิลิ่งค์

เถาว์ลย์ ๒ : วลลรี, ลตา

ฌมโพ คุมโพ จ ฌมพ ศัพท และคุมพ ศัพท (วตตตติ) ย่อมเป็นไป
 อกฺขนธ ในกอไม้ที่มีลำต้นเล็ก(พุ่มไม้)

ลตา เถาว์ลย์ ปตานนี อันมีกิ่งและใบเกาะเกี่ยวกัน(อันสะพรั่งไป
 ด้วยกิ่งและใบ) วีรุ ชื่อว่า วีรุ(เถาว์ลย์ที่มีกิ่งและใบคกหนา)

๕๕๑. อสฺสตโถ โพธิ จ ทวีสุ นิโครธํ ตํ วณฺณ ภาเว
กพิตฺถโถ จ กปิตฺถโถ จ ยณฺณงฺคฺ ตํ อุทุมฺพโร.

๕๕๑. **ต้นโพธิ์ ๒** : อสฺสตถ, โพธิ; (โพธิ) โพธิ ศัพท (วตฺตติ)
ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

ต้นไทร ๒ : นิโครธ, วรรณ

ต้นมะขวิด ๒ : กพิตถ, กปิตถ

ต้นมะเดื่อ ๒ : ยณฺณงค, อุทุมพร

๕๕๒. โกวิฬาโร ยุคฺปตฺโต อุทฺทาลो วาตฺฆาตโก
ราชรุโก กตฺมาลี' นทีวโร พฺยาธิฆาตโก.

๕๕๒. **ต้นทองหลาง ๒** : โกวิฬาร, ยุคปตต

ต้นราชพฤกษ์ ๖ : อุทฺทาล, วาตฆาตก, ราชรุกข, กตมาล,
อินทิวร, พยาธิฆาตก

๕๕๓. ทนฺตสฺสจฺ จ ชมฺภีโร วรณํ ตํ กเรริ จ
กีสฺสโก ปาลิภทฺโท'ถ วณฺชุลํ ตํ จ เวตฺโส.

๕๕๓. **ต้นมะนาว ๒** : ทนตสจ, ชมภีร(ชพภีร)

ต้นกุ่ม ๒ : วรณ(วรฺณ), กเรริ

ต้นกัลปิงหา ๒ : กีสฺส, ปาลิภท(ปาริภท)

ต้นโคก, ต้นไกร ๒ : วณฺชุล, เวตส

๕๕๔.	อมพางโก ปิตนโก
อโก คุพผโล ปิสุ	มรุโก ตุ มรุททุโม
โสภณชนโน จ ลิกค จ.
๕๕๕.	สตตปณณิ จตตปณณเณ
กิสฺสโก ตุ ปลาสโส'ถ	ตินิโส ตว'ติมุตตโก
อริฏฺฐโจ เพณิลโล ภเว.
๕๕๖.	มาลฺลรเพลฺลววา พิลฺโล
สาลโว ตุ จ โลทโท'ถ	ปุนฺนาโค ตุ จ เกสโร
ปิยาโล สนฺนททฺท จ.

๕๕๔. - ๕๕๖. **ต้นมะกอก ๒ : อมพาฏุก, ปัตนุก**

ຕົ້ນມະຊາງ ໒ : ມູກ, ມູທຸ່ມ

ต้นชะเอมเถา ๒ : คุฬผล, ปีลู่

ต้นมะรุม ๒ : โสภณชน, ลีคค

ต้นตื้นเปิด ๒ : สดุดีปาณิ, ฉดุดีปณณ

ต้นเต็ง, ต้นอุโลก ๒ : ตินิส, อติมุตตก

ต้นทองกวาว ๒ : กิ๊สูก, ปลาส

ต้นประคำดีควาย ๒ : อริฏฐ, เพลิน

ต้นมะตูม ๓ : มาลूर, पेलूर, पिल्ल

ต้นบุญนาค(ต้นกระทิง) ๒ : ปุณฺนาค, เกสร

ต้นโละท ๒ : สาละว, โละท

ต้นมะหาด ๒ : ปิยาล, สุนนกะททุ

๕๕๗. ลิโกจโก ตถา'งโกโล อถ คัคคูลุ โกสิโก
 อมโพ จูโต สโห เตวโส สหการโร สุนธรวา.
 ๕๕๘. ปุณฺฑริโก จ เสตมโพ เสลฺลํ ตุ พหุวารโก
 เสปณฺณิ กาสมิรี จา'ถ โกสิ จ พทรี'ตถิยํ.

๕๕๗. - ๕๕๘. **ต้นปฐ ๒** : ลิโกจก(นิโกจก), องโกล

ต้นคำคุณ ๒ : คัคคูลุ, โกสิก

ต้นมะม่วง ๒ : อมพ, จุต

เอโส (อมโพ) ต้นมะม่วงนั้น สุนธรวา อันมีกลิ่นหอม สโห ชื่อว่า
 สห สหการโร ชื่อว่า สหการ(มะม่วงหอม ๒ : สห, สหการ)

ต้นมะม่วงสวาย(มีสีขาว) ๒ : ปุณฺฑริก, เสตมพ

ต้นมะคำไก่ ๒ : เสลฺลํ, พหุวารก

ต้นมะรีน ๒ : เสปณฺณิ(เสปณฺณิ), กาสมิรี

ต้นพุทรา ๒ : โกสิ, พทรี ; (ทวย) ทั้ง ๒ ศัพท์ (วตตติ)
 ย่อมเป็นไป อิตถิยํ ในอิตถิลิงค์

๕๕๙. โกลํ จา'นิตถิ พทโร ปิลกฺโข ปิปปลีส'ตถิยํ
 ปาณฺณสิ กณฺหวณฺณา จ สาทุกณฺโณ วิกงฺกโต.

๕๖๐. ตินฺทุโก กาฬกฺขนฺโธ จ ติมฺพรุสฺสกติมฺพรุ
 เอราวโต ตุ นารจโค กุลโก กากตินฺทุโก.

๕๖๑. กทมโพ ปิยโก นีโป ฆลสิ ฆลลาตโก ติสสุ
 ฌาวุโก ปิจฺจุโล จา'ถ ติลโก ชุรโก ฆเว.

๕๕๙. - ๕๖๑. **ต้นพุทรา ๒** : โกล, พทร; (ทวย) ทั้ง ๒ ศัพท
อนิตถิ เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

ต้นป्ली, ชาพลู ๒ : ปิลกข, ปิปปลี (ปิปปลี) ปิปปลี ศัพท
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิยํในอิตถิลึงค์

ต้นแคฝอย ๒ : ปาฐลี, กณฺหวณฺญา

ต้นตะขบ ๒ : สาทุกณฺณ, วิกงฺกต

ต้นมะพลับ ๔ : ตินฺทุก, กาฬกฺขนฺธ, ติมฺพฺรฺสก, ติมฺพฺรฺ

ต้นส้ม ๒ : เอราวต, นารงฺค

ต้นตะโก, มะเกลือ ๒ : กุลก, กากตินฺทุก

ต้นกระทุ่ม ๓ : กทมพ, ปิยก, นีป

ต้นรักดำ ๒ : ภลฺลี, ภลฺลาตก; (ภลฺลาตโก) ภลฺลาตก ศัพท
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺสฺในลึงค์ทั้ง ๓

ต้นชิงชี ๒ : ฌาฏฺก, ปิจฺล

ต้นหมากหอมควาย, ต้นเฒ่าควาย ๒ : ติลก, ชุรก

๕๖๒. จิณฺจา จ ตินฺตนิ จา'ถ คทฺทภณฺโฑ กปิตโน
สาโล'สฺสภณฺโณ สขฺโซ'ถ อชฺชุน กกุโร ภเว.

๕๖๓. นิจุโล มฺจุลินฺโท จ นีโป'ถ ปิยโก ตถา
อสโน ปิตสาโล'ถ โคลีโส ฌาฏฺโล ภเว.

๕๖๔. ชีริกา ราชายตนํ กุมฺภี กุมฺพิกา ภเว
ยุโป ตฺ กุมฺโก จา'ถ ปฏฺฐี ลาชาปสาทโน.

๕๖๕. อิงคุที ตาปสตรุ ภูขปโต ตุ อาภุซี
 ปิจฉิลา สิมพลี ทวีสุ โรจโน โภฏสิมพลี.

๕๖๒. - ๕๖๕. **ต้นมะขาม ๒** : จัญจา, ตินฺตฺถิ

ต้นกระสัง ๒ : คทภณฺฑ, กปิตน

ต้นสาละ ๒ : สาละ, อสฺสกณฺณ, สชช

ต้นกุ่ม ๒ : อชฺชน, กกุธ

ต้นจิก ๓ : นิจุล, มุจลินฺท, นีป

ต้นประดู่ ๓ : ปียก, อสน, ปิตสาละ

ต้นสะคร้อ ๒ : โคลีสี, ฌาฏฺล

ต้นเกตุ ๒ : ชีริกา, ราชายตน

ต้นแดงหมู ๒ : กุมภี, กุมฺภิกา

ต้นหมาก ๒ : ยูป, กมฺภ

ต้นโลหแดง ๒ : ปญฺญี, ลาชาปสาทน

ต้นลำโรง ๒ : อิงคุที, ตาปสตรุ

ต้นเสม็ด, ต้นแสม, ต้นราชดัด ๒ : ภูขปตฺต, อาภุซี

ต้นจิวบ้าน ๒ : ปิจฉิลา, สิมพลี (สิปปลี, สมฺพลี); (สิมพลี) สิมพลี

ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

ต้นจิวป่า ๒ : โรจน, โภฏสิมพลี(ภุฏสิมพลี)

๕๖๙. ปนโส กณฏกิลโล อกโข วิถีตโก ตีสุ	อภยา ตุ หรีตกี อมตา'มลกี ตีสุ.
๕๗๐. ลพฺโซ ลิกฺโข จา'ถ นิมฺโพ'ริฏฺโฐ ปุจิมฺนโท	กณิกาโร ทุมฺปโปโล กรโก ตุ จ ทาฬิม.
๕๗๑. สรโล ปุตติกฺกุณฺณจ สามา ปิยงฺคุ กงฺคุ'ปี	กปิลตา ตุ จ สีสปา สีรีโส ตุ จ ภณฺทิลโล.
๕๗๒. โสณโก ทิมฺวนโต จ กาโกทุมฺพริกา เผคฺคุ	วกุโล ตุ จ เกสโร นาโค ตุ นาคมาลิกา.

๕๖๙. - ๕๗๒. **ต้นขนุน ๒** : ปนส, กณฏกิล

ต้นสมอ ๒ : อภยา, หรีตกี

ต้นสมอพิเภก ๒ : อกข, วิถีตก; (วิถีตโก) วิถีตก ศัพท (วตฺตติ)

ย้อมเป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓

ต้นมะขามป้อม ๒ : อมต, อามลกี; (อามลกี) อามลกี ศัพท (วตฺตติ) ย้อมเป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓

ต้นขนุนสำปะลอ ๒ : ลพฺซ, ลิกฺจ

ต้นกรรณิการฺเขา ๒ : กณิการ, ทุมฺปโป

ต้นสะเดา ๒ : นิมพ, อริฏฺฐ, ปุจิมฺนท

ต้นทับทิม ๒ : กรก, ทาฬิม

ต้นสน ๒ : สรล, ปุตติกฺกุณฺ

ต้นประดู่ลาย ๒ : กปิลตา, สีสปา

ต้นประยงค์ ๓ : สามา, ปิยงฺคุ, กงฺคุ

ต้นซีก, ต้นกำมปู ๒ : สิริส, ภณทิล

ต้นเพกา ๒ : โสณก, ที่ฆวณฏ

ต้นพิกุล ๒ : วกุล(พกุล), เกสร

ต้นมะปลอง ๒ : กาโกทุมพริกา, เผคคุ

ต้นกากะทิง ๒ : นาค, นาคมาลิกา

๕๗๓. อโสโก วณชูล จา'ถ ตกการี เวชยนิติกา
 ตาปิณโณ จ ตมาโล'ถ กุฏโซ คิริมลลิกา.

๕๗๔. อินทโยโว ผละ ตสสา' คคิมนโถ กณิกา ภเว
 นิคุณธิ'ตถิ สินทวารโ ตินสุณณํ ตุ มลลิกา.

๕๗๓. - ๕๗๔. ต้นอโศก ๒ : อโสโก, วณชูล

ต้นคนทา ๒ : ตกการี, เวชยนิติกา

ต้นคูณ ๒ : ตาปิณณ, ตมาล

ต้นมวกเหล็ก, อัญชันเขียว ๒ : กุฏซ, คิริมลลิกา

อินทโยโว อินทโยว ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ผละ ในผล ตสสา
 (คิริมลลิกาย) ของต้นมวกเหล็กนั้น (อินทโยว ผลมวกเหล็ก)

ต้นคนทิสอ ๒ : อคคิมนถ, กณิกา

ต้นยางทราย ๒ : นิคุณธิ, สินทวาร; (นิคุณธิ) อิตถิ นิคุณธิ
 ศัพทเป็นอิตถิลิงค์

ต้นมะลิ ๒ : ตินสุณณ(ตินสุล), มลลิกา

๕๗๕. เสพาลิกา นีลิกา'ถ อปโผฏฐา วนมลลิกา
 พนรุโก ชยสุมน ภณฺฑิกโก พนรุชิวโก.

๕๗๖. สุมนา ชาตีสุมนา มาลตี ชาติ วสฺสีกี
 ยุธิกา มาคธี จา'ถ สตตลา นวมลลิกา.

๕๗๕. - ๕๗๖. **ต้นสุพรรณิกา(มีดอกบานเวลากลางคืน)๒ :**
 เสพาลิกา, นีลิกา

ต้นมะลิวัลย์(มะลิป่า) ๒ : อปโผฏฐา, วนมลลิกา

ต้นสะเอ้ง ๔ : พนรุโก, ชยสุมน, ภณฺฑิกโก, พนรุชิวโก

ต้นมะลูลี ๕ : สุมนา, ชาตีสุมนา, มาลตี, ชาติ, วสฺสีกี

ต้นคัตเค้า ๒ : ยุธิกา, มาคธี

ต้นมะลิซ้อน ๒ : สตตลา, นวมลลิกา

๕๗๗. วาสนตี'ตถิ อติมุตโต กรวีโร'สสมารโก
 มาตุลฺลุโค พิซบุโร อุมมตโต ตุ จ มาตุโล.

๕๗๘. กรมนโท สุเสน จ ภูนฺทํ ตุ มาขย'มฺจจเต
 เทวตาโส ตุ ชีมุโต 'ถา'มิลาทอ มหาสหา.

๕๗๙. โอถ เสเรยโย ทาสี กีกิราโต คุรณฺณโก
 อชฺชโก ลิตปนฺนาโส สมีรณฺ ผนฺชชโก.

๕๘๐. ขปา ตุ ชยสุมน กรีโร กกโจ ภเว
 รุกฺขาทนี จ วนฺทากา จิตฺตโก ตว'คฺคิสณฺณโต.

๕๗๗. - ๕๘๐. **ต้นลำตวน ๒** : วาสนดี, อติมุตต

ต้นยี่โถ ๒ : กรวีร์, อสสมารก

ต้นส้มโอ ๒ : มาตุลุงค, พิษบุร

ต้นมะงั่ว, มะเขือป่า ๒ : อุมมุตต, มาตุล

ต้นเล็บเหยี่ยว ๒ : กรมนท, สุเสน

ต้นคล้า ๒ : กุณฑ, มาขย

หญ้าหนวดแมว ๒ : เทวดาส, ชีมุต

ต้นบานไม่รู้โรย ๒ : อมิลาท, มหาสหา

หญ้าหางช้าง(อังกาบหนู) ๔ : เสเรยยก, ทาสี, กี่กิราต,
กุณณุก

ต้นแมงลักขาว ๒ : อชชุก, สิตปณณาส

ต้นแมงลักเขียว ๒ : สมีรณ, ฝนิชชก

ต้นชบา ๒ : ชปา, ชีวสุมน(ชยสุมน)

ต้นสวาท(ต้นสลัดไต่ป่า) ๒ : กรีร์, กกจ

ต้นกาฝาก ๒ : รุกษาทนี, วนทากา

ต้นเจตมูลเพลิง(พยับหมอก) ๒ : จิตตก, อคคิสณณิต

๕๘๑. อุกโก วิกีร์ณ ตสฺมี ตว' หกโก เสตปุปฺผเก
 ปูติลตา คโฬจี จ มุพฺพทา มรฺรสา'ปฺย'ถ.
๕๘๒. กปิกจฺจุ ทุฬสฺโส'ถ มณฺชิฏฺฐา วิกสา ภเว
 อมพฺพฺฐา จ ตถา ปาฐา กฏฺฐกา กฏฺฐโรหิณี.
๕๘๓. อปามคฺโค เสขริโก ปิปปลีสึ มาคธี มตา
 โคกณฺฏโก จ สิงฺฆาณฺโณ โกลวลลีสึ'ภปิปปลีสึ.

๕๘๑. - ๕๘๓. **ต้นรัก ๒** : อุกก, วิกีร์ณ

อหฺกโก อหฺก กัพฺพ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตสฺมี ในต้นรักนั้น
เสตปุปฺผเก อันมีดอกสีขาว(ต้นรักขาว)

เถาหัวด้วน ๒ : ปูติลตา, คโฬจี

ต้นชะเอม(มีใบเหมือนว่านน้ำ) ๒ : มุพฺพทา, มรฺรสา

เถาตำแย, อเนกคุณคัน ๒ : กปิกจฺจุ, ทุฬสฺส

ต้นหางช้าง ๒ : มณฺชิฏฺฐา, วิกสา

ตุ้มกาเถา(ขี้กา) ๒ : อมพฺพฺฐา, ปาฐา

ต้นข่า ๒ : กฏฺฐกา, กฏฺฐโรหิณี

หญ้าเขียวชู(พันธุ์ชู) ๒ : อปามคฺค, เสขริก

ดีปลี, ปิปปลีสึ ๒ : ปิปปลีสึ, มาคธี

หญ้าโคกกระสุน ๒ : โคกณฺฏก, สิงฺฆาณฺโณ

ต้นดีปลีใหญ่ ๒ : โกลวลลีสึ, อภปิปปลีสึ

๕๘๔. โคโลมี ตุ วจา จา'ถ คิริกณฺย'ปราชิตา
 สึหฺปฺจฉี ปณฺหิปนฺณิ สาลปนฺณิ ตุ จ'ตฺถิรา
๕๘๕. นิทฺทริกา ตุ พฺยคฺชี จ อถ นีลํ จ นีลํ
 ชินฺชุกโก^{๗๒} เจว คฺคฺชา'ถ สตมฺมลี สตาวรี.
๕๘๖. มโหสฺสํ ตว'ตฺติสา พากุจฺจิ โสมวตฺติกา
 ทาพฺพี ทารุหฺลิตฺทา'ถ พินฺงคํ จิตฺตตณฺฑุลา.
๕๘๗. นุหิ เจว มหานาโม มุทฺทิกา ตุ มรฺรสา
 อถาปี มรฺรํ ยญฺจิ มรฺรคามรฺรญฺจิกา^{๗๓}.

๕๘๔. - ๕๘๗. ว่างน้ำ ๒ : โคโลมี, วจา

ตัมพุมแพง ๒ : คิริกณฺย, อปราชิตา

ต้นบั้งโกรยเมีย ๒ : สึหฺปฺจฉี, ปณฺหิปนฺณิ

ต้นบั้งโกรยผู้ ๒ : สาลปนฺณิ, ธิรา

ต้นมะอิก ๒ : นิทฺทริกา, พฺยคฺชี

ต้นคราม ๒ : นีลํ, นีลํ

ต้นมะกล่ำ ๒ : ชินฺชุก, คฺคฺชา(กากินี)

ต้นสามลีล(ฟ้าร้องจิ้งออก) ๒ : สตมฺมลี, สตาวรี

ชะเอมต้น ๒ : มโหสฺส, อตฺติสา

ต้นกำยาน ๒ : พากุจฺจิ, โสมวตฺติกา

ต้นขมิ้น ๒ : ทาพฺพี, ทารุหฺลิตฺทา

72 ตินฺสุล (สฺ.)

73 มรฺรญฺจิกา (สฺ. สฺ.)

ต้นพิพังกาสา ๒ : พิงค์, จิตรตณฺฑลา

ต้นสลัดได ๒ : นุหิ, มหานาม

เถาอรุ่น ๒ : มุททิกา, มธฺรส

ชะเอมเถา(ชะเอมเครือ) ๓ : มธฺก, ยมฺจิมธฺกา, มธฺยมฺจิกา

๕๘๘. วาติงคโณ จ ภณฺฑากี วาตตาก็ พุรหตี'ปฺย'ถ
 นาคพลา เจว ฌสา ลางคลี ตฺ จ สารที.

๕๘๙. รมภา จ กทลี โมโจ กปฺปาสี พทรา ภเว
 นาคลตา ตฺ ตมฺพูลี อคฺคิขาลา ตฺ ธาตกี.

๕๙๐. ติวฺตา ติปฺฐา จา'ถ สามา กาฬา จ กถฺยเต
 อโถ ลิงคิ จ อสฺโภ เรณฺกา กปฺปิตา ภเว.

๕๙๑. หิริเวรณฺจ วาลณฺจ รตฺตผลา ตฺ พิมฺพิกา
 เสเลยฺย' มสฺมปฺปณฺจ เอลา ตฺ พหฺลลา ภเว.

๕๘๘. - ๕๙๑. ต้นมะเขือ ๒ : วาติงคณ(วาติคม), ภณฺฑากี

ต้นมะเขือขาว ๒ : วาตตาก็, พุรหตี

ต้นครอบ ๒ : ลางคลี, สารที

ต้นกล้วย ๓ : รมภา, กทลี, โมจ

ต้นฝ้าย ๒ : กปฺปาสี, พทรา

เถาพลู่ ๒ : นาคลตา(นาควลลี), ตมฺพูลี

เถาสัตตบุตร ๒ : อคฺคิขาลา, ธาตกี

เถาจึงจ้อขาว ๒ : ติดูตา, ติดูภา

เถาจึงจ้อดำ ๒ : สามา, กาหา

ต้นขิง ๒ : สิงคี, อสมภ

ต้นหนาด ๒ : เรณูกา, กปีลา

เถาย่านาง ๒ : หิริเวร, วาล

เถาตำลึง ๒ : รตตผล, พิมพิกา

ต้นกฤษณาตำ(เกิดบนหินดาด) ๒ : เสเลขย, อสมบุปผ

ต้นกระวานใหญ่ ๒ : เอลา, พหุลา

๕๙๒. กุฏญจ พยาธิ กถิโต
โอสธิ ขาติมตตมทิ

วาเนยย์ ตุ กุฏนณญ
โอสธิ สพพ' มชาติย.

๕๙๒. ต้นโกศ(ธรรมดา) ๒ : กุฏญ, พยาธิ

แห้ว ๒ : วาเนย, กุฏนณญ

(ผลปากนุตา) (กล้วยและข้าวเปลือกเป็นต้น) สักว่าเป็นต้นไม้
ธรรมดาทั่วไปที่มีผลสุกเป็นที่สุด (วตตมานา) เมื่อถูกนำไปใช้ ขาติมตตมทิ
ในชนิดต้นไม้ที่เกิดมาเป็นต้นไม้เท่านั้น โอสธิ ชื่อว่า โอสธิ(พืชที่ไม่เป็นยา
สมุนไพรร)

สพพ กล้วย ข้าวเปลือก เนยใสและน้ำผึ้งเป็นต้นทั้งหมด (วตตมาน))
เมื่อถูกนำไปใช้ อชาติย ในยารักษาโรคอย่างเดียวกันไม่เกี่ยวกับชาติกำเนิด โอสธิ
ชื่อว่า โอสธิ(พืชที่ใช้เป็นยาสมุนไพรรได้)

๕๙๕. - ๕๙๗. **กระเทียม ๒** : มหาภนท, ลสุณ

หอมแดง ๒ : ปลณทุ, สุกนทก

กระดอม ๒ : ปโณล, ติตตก

ต้นตองแตก ๒ : ภิงคราช, มกุกว

ต้นหัวแหวน ๒ : ปุนนนวน, โสธมาตี

ต้นเบญจมาส ๒ : วิตุนน, สุนิสนง

ผักโหม ๒ : การเวลล, สุสวี่

เถาน้ำเต้า ๓ : ตุมพี, อลาพุ, ลาพุ; (ตย) ทั้ง ๓ ศัพท์

สา เป็นอิตถิลิงค์

ฟักทอง ๒ : เอฬาลุก(อวารุก), กกการี

ฟักเขียว ๒ : กุมภณช(กุ่มมณช), วลลิก

มูลกา(ขี้กา) ๒ : อินทวารุณี, วิสาลา

ผักโหมหัด ๒ : วตถุก, วตถุเลยยก

๕๙๘. **มูลโก'นิตถีย จจจุ**

สาภกธา กาสมทท-

ตมพโก จ กลมพโก

ณชณรี ผคควา'ทโย.

๕๙๘. **เผือก, มัน ๒** : มูลก, จจจุ; (มุลโก) มูลก ศัพท์ (วตตติ)

ย้อมเป็นไป อนิตถีย ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ผักทอดยอด(ผักบั้ง) ๒ : ตมพก, กลมพก(กลมมิก)

สาสมททณชณรีผคควา'ทโย **สาสมทท** กระเพรา **ณชณรี** ผักไ้

และ **ผค** ผักขี้เหล็ก เป็นต้น **สาภกธา** เป็นชนิดของพืชผัก

๕๙๙. สททโล เจว ทุพพา จ โคโลมี สา สีตา ภเว
 คุณทา จ ภททมุตตยจ รสาโล ตุ'จจุ เวฬุ ตุ.

๖๐๐. ตจสโร เวณู วโส ปพพํ ตุ ผสุ คณฺจิ โส
 กิจกา เต สियฺ เวณู เย นทนตยา'นิโลทฐตา.

๕๙๙. - ๖๐๐. **หญ้าแพรก ๒** : สททล, ทุพพา
 สา (ทุพพา) หญ้าแพรกนั้น สีตา อันมีสีขาว โคโลมี ชื่อว่า โคโลมี
 (หญ้าแพรกขาว)

หญ้าปากกา ๒ : คุณทา, ภททมุตต

อ้อย ๒ : รสาล, อุจจุ

ไม้ไผ่ ๔ : เวฬุ, ตจสรา, เวณู, วโส

ข้อ, ปล้อง, ตา ๓ : ปพพ, ผสุ, คณฺจิ ; (คณฺจิ) คณฺจิ ศัพท์
 โส เป็นบุลงิณ

เย เวณู ไม้ไผ่ทั้งหลายเหล่านี้ อนิลทฐตา อันห้วนไหวเพราะลม
 นทนติ ย่อมบั่นลือเสียง เต (เวณู) ไม้ไผ่ทั้งหลายเหล่านี้ กิจกา ชื่อว่า กิจกา

๖๐๑. นโฬ จ รมโน โปฏฺ' คโล ตุ กาส'มิตฺติ น
 เตชโน ตุ สโรมุลํ ตุ' สิริ ฬิรณสฺส หิ.

๖๐๒. กุโส วรหิสํ ทพฺโก ภูติณํ ตุ ภูติณํ
 ฆาโส ตุ ยวโส จา'ถ ปุโค ตุ กมฺโก ภเว.

๖๐๑. - ๖๐๒. **ไม้้อ ๒** : นฬ, รมน

ไม้เลา ๒ : โปฏฺคล, กาส. (ทวย) ศัพท์ทั้ง ๒ น อิตฺถิ ไม่ใช่อิตฺถิลิณ

ไม้แฉม ๒ : เตชน, สร

มูล ราก พีรณสฺส ของหญ้าแฝก อฺสึรฺ ชื่อว่า อฺสึร(รากหญ้าแฝก)

หญ้าคา ๓ : กุส, วรหิส, ทพภ

ต้นตะไคร้ ๒ : ภูติณก, ภูติณ

หญ้าสัตว์กิน ๒ : ฆาส, ยวส

ต้นหมาก ๒ : ปุค, กมุค

๖๐๓. ตาโล วิเภทิกา จา'ถ ขชชฺฐี สินฺทิ วุจจติ

๖๐๔. หินฺตาลตาลขชชฺฐี นาลิเกรา ตเถว จ
ตาลี จ เกตกี นารี ปุโค จ ตินฺปาทปาติ.

๖๐๓. - ๖๐๔. ต้นตาล ๒ : ตาล, วิเภทิกา

ต้นอินทผลัม(เป้ง) ๒ : ขชชฺฐี, สินฺทิ

หินฺตาล ต้นเต้าร้าง ตาล ต้นตาล ขชชฺฐี ต้นเป้ง นาลิเกระ
ต้นมะพร้าว ตาลี ต้นลาน เกตกี ต้นลำเจียก(การะเกด) (เกตกี) เกตกี ศัพท
นารี เป็นอิตถิลิงค์ ปุโค ต้นหมาก; อิเม (ปาทปา) ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านี้
ตินฺปาทกา เป็นไม้จำพวกหญ้า(ไม้ไม่มีแก่น)

อรณฺณวคฺโค

อรัญญวรรค

อิติ จบ

๒.

ภักดิ์

๖. อรัญญาที่บรรค

๖๐๗. คนธมาทณ เกลาส จิตตภูฏสุทสสนา
กาลภูฏ ติภูฏา'สส ปตโถ ตุ สานู'นิตถิย.

๖๐๗. คนธมาทณเกลาสจิตตภูฏสุทสสนา ภูเขาคันธมาทณ ภูเข
ไกรลาส ภูเขจิตตภูฏ และภูเขาสุทศัน กาลภูฏ และภูเขากาลภูฏ อิติ อิเม
ภูเขเหล่านี้ ภูฏา เป็นยอด อสส (หิมาจลสส) ของภูเขาคันธมาทณ

พื้นที่ราบบนภูเขา ๒ : ปตถ, สานู (सानู) สานู ศัพท (วตตติ)
ย่อมเป็นไป อนิตถิย ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

๖๐๘. ภูฏ วา สิขรฺ สิงคํ ปปาโต ตุ ตโฏ ภาเว
นิตมฺโพ กฏโก'นิตถิ นิขมโร ปลโว'มพฺโน.

๖๐๘. ยอดเขา ๓ : ภูฏ, สขร, สิงค; (ภูฏ) ภูฏ ศัพท วา
เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ได้บ้าง

เหว, หน้าผา ๒ : ปปาต, ตภู.

ลาดเขา ๒ : นิตมพ, กฏก; (กฏโก) กฏก ศัพท อนิตถิ เป็น
ปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

ปลโว การไหลลง(จากภูเขา) มพฺโน ของน้ำ นิขมโร ชื่อว่า
นิขมร(น้ำตก)

๖๐๙. ทรี'ตถิ กนฺทโร ทวีสุ เลณํ ตุ คพฺภรํ คฺหา
 สิลาโปกฺขรณิ โสณฺสี กุณฺชํ นิกุณฺชมิตฺติ น.

๖๐๙. ซอกเขา ๒ : ทรี, กนฺทโร; (ทรี) ทรี ศัพฺท (วตฺตติ)
 ย่อมเป็นไป ทวีสุ ในปงฺลึงค์และอิตถิลึงค์
 ถ้า ๓ : เลณ, คพฺภร, คฺหา
 ตะพังหิณ, แอ่งหิณ ๒ : สิลาโปกฺขรณิ, โสณฺสี
 ถ้าอันปกปิดด้วยเถาไม้ ต้นไม้และหญ้าเป็นต้น ๒ : กุณฺช,
 นิกุณฺช; (ทวย) ศัพฺททั้ง ๒ น อิตถิ ไม่ใช่อิตถิลึงค์

๖๑๐. อุทฺธ'มริจฺจกา เสสสุ สาสนฺนา ญฺมยุปฺจฺจกา
 ปาโท ตฺ'ปฺนตเสโล ถ ราชตุ'ตฺโต เกริกาทิโก.

๖๑๐. อุทฺธิ พื้นดินส่วนบนของภูเขา อริจฺจกา ชื่อว่า อริจฺจกา(พื้น
 ราบบนภูเขา) ญฺมิ พื้นดิน อาสนฺนา อันใกล้ เสสสุ แห่งภูเขา อุปฺจฺจกา
 ชื่อว่า อุปฺจฺจกา(พื้นที่เชิงภูเขา)

ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา ๒ : ปาท, อุปนตเสล
 เกริกาทิโก แร่ดินสอพอง เป็นต้น (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
 อุตฺโต กล่าวแล้ว ราชตุ (อิตติ) ว่าเป็นราชตุ(แร่ราชตุที่เกิดจากภูเขา)

[เสลวคฺโค]

เสลวรรค

[อิตติ จบ]

๖๑๑. มิคินโท เกสรี สีโห ตรจฺโณ ตฺ มิคาทโน
 พยุคฺโข ตฺ ปุณฺทรีโก'ถ สทฺทฺโโล ทิปินี'ริโต.

๖๑๑. ราชสีห์ ๓ : มิคินท, เกสรี, สีห

หมาป่า ๒ : ตรจณ, มิคาทน

เสือโคร่ง ๒ : พยุคฆ, ปุณฺทรีก

สทฺทฺโโล สทฺทฺล คัพฺท (ปณฺตติเตหิ) อํนํบํณตฺต อีริโต กล่าวแล้ว
 ทิปินิ ในความหมายว่าเสือดาว

๖๑๒. อจฺโณ อิกโก จ อิสฺโส ตฺ กาทฺสีโห อิสฺ'ปฺย'ถ
 โรหิสฺโส โรหิตฺ จา'ถ โคกณฺณณ คณิกณฺณกา.

๖๑๒. หมี ๒ : อจณ, อิกก

หมีดำ ๓ : อิสฺส, กาทฺสีห, อิส

ละมั่ง ๒ : โรหิส, โรหิต

วัวกระทิง ๓ : โคกณณ, คณิ, กณฺณก

๖๑๓. ขคฺค ขคฺควิสาณํ ตฺ ปลาสาโท จ คณฺทโก
 พยุคฺฆาทิกะ วาฬมิโค สาท'โถ'ถ ปฺลวงคฺโม.

๖๑๔. มกฺกโณ วานโร สาขา- มิโค กปิ วสิมฺโข
 ปลวงโค กณฺทตฺถโท โคนงคฺโล^{๗๔} ติ โส มโต.

๖๑๓. - ๖๑๔. **แบริด ๔** : ขคค, ขคควิสาณ, ปลาสาท, คณทก

วามิโค วามิค ศัพท์ สัปโท และสาปท ศัพท์ (วตตติ)
 ย่อมเป็นไป พยคมาทิกะ ในสัตว์ร้ายมีเสือโคร่ง เป็นต้น

ลิง ๗ : ปลวงคม, มกกฎ, วานร, สาขามิค, กปิ, วลีมุข, ปลวงค.
 โส (มกกฎ) ลิงนั้น กณฑตฺตุนโท ที่มีหน้าดำ (ปณฺธิเตหิ) อ้นบัณฑิต มโต
 พึงทราบ โคนงฺคุโลติ ว่า โคนงฺคุล(ชะนี)

๖๑๕. สิงคาโล⁷⁵ ชมพูโก โกตถุ เกรว จ สีวา ปยถ
 พินาโร พพพุ มณฺชาโร โกโก ตุ จ วโก ภเว.

๖๑๖. มหิโส จ ลุลาโย ถ ควโซ ควโย สมา
 สลโล ตุ สลลโก ธา'สส โลมมฺหิ สลลํ สล.

๖๑๕. - ๖๑๖. **หมาจิ้งจอก ๕** : สิงคาล(สีคาล), ชมพูก, (โกฏฐุ)
 โกตถุ, เกรว, สีวา

แมว ๓ : พินาร, พพพุ, มณฺชาโร(มชฺชาโร)

หมาใน ๒ : โกก, วก

ควาย ๒ : มหิโส(มหิส), ลุลาโย

โคลาน ๒ : ควซ, ควย

เม่น ๒ : สลล, สลลก

สลลํ สลล ศัพท์ สลลํ และสลล ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป โลมมฺหิ
 ในขน อสฺส (สลลสฺส) ของเม่นนั้น

ขนเม่น ๒ : สลล, สล

75 มหิโส(สี.)

กระรอก, กระแต ๒ : กลันทก, กาฬกา

พังพอน ๒ : นกุล, มงฺคฺส

กึ่งกำ ๒ : กกณฺณก, สรรณ

หนอน, แมลง ๔ : กิฏฺ, ปุฬว(ปุฬุ), กิมิ, ปาณก

บุง, หนอน ๒ : อจฺจาลิงค, โลมสปาณก

๖๒๔. วิหังโค วิหโค ปกฺขี	วิหังคม ชค'ณฺทชา
สกุณฺ จ สกุนฺโต วิ	ปตงฺโค สกุณฺ ทวิโซ.
๖๒๕. วกกงฺโค ปตฺตยาโน จ	ปตฺนโต นิพฺโซ ภเว
ตพฺเภทา วฏฺฏกา ชีวณ	ชีโว จโอรตฺตติรา.
๖๒๖. สาฬิกา กรวิโก จ	รวิหฺโส กุกฺกฏโก
การณฺทโว จ ปิลโว	โปกฺขรสาตกา'ทโย.

๖๒๔. - ๖๒๖. **นก ๑๖ :** วิหังค, วิหค, ปกฺขี, วิหังคม, ชค, อนุชช, สกุณ, สกุนต, วิ, ปตงฺค, สกุณฺ, ทวิซ, วกกงฺค, ปตฺตยาน, ปตฺนต, นิพช

วฏฺฏกา นกคุ่ม ชีวณชีว นกโพระดก จโอร นกกด(นกเขาไฟ) ตติร นกกระทา สาฬิกา (สาริกา) นกสาฬิกา กรวิก นกการเวก รวิหฺส นกเป็ดน้ำ, หงส์ กุกฺกฏก นกกวัก การณฺทว นกค้อนหอย ปิลว นกนางนวล (นกกะลิง) โปกฺขรสาตกาทโย นกดอกบัว เป็นต้น ตพฺเภทา เป็นประเภทแห่ง นกนั้น

๒๓๑. พญูโท วิตานคุมพา จ กลาโป ชาล มณฑล
 สมานานัน คโณ วคโค สโฆ สตโธ ตุ ชนตุน.

๖๒๙. - ๖๓๑. **หฺมู, คณะ ๒๙** : สมุห, คณ, สงฆาต, สมุทหาย, สญจย, สนฺโทห, นิวห, โอม, วิสร, นิกร, จย, กาย, ขนธ, สมุทย, ฆฎา, สมิติ, สํหติ, ราสี, ปุณช, สมวาย, ปุค, ชาต, กทมพก, พยุห, วิตาน, คุมพ, กลาป, ชาล, มณฑล

คโณ หฺมู สมานานํ แห่งเหล่าสัตว์ผู้เหมือนกันโดยชาติเป็นต้น
วคฺโค ชื่อว่า **วคค คโน หฺมู ขนฺตุนํ** แห่งเหล่าสัตว์ผู้เหมือนไม่เหมือนกันโดยชาติเป็นต้น **สโฆ** ชื่อว่า **สัสม สตโถ** ชื่อว่า **สตถ**

๖๓๒. **สชาติกานํ ตุ กุลํ** **นิกายโ ตุ สธมมินํ**
ยฺโถ'นิตถิ สชาติย- **ติริจฉานานมฺจุจเต.**

๖๓๒. **คโณ หฺมู สชาติกานํ** แห่งสัตว์ผู้มีชาติเสมอกัน **กุลํ** ชื่อว่า **กุล**(ตระกูลเดียวกัน เช่น ขตฺตียกุลํ, โคกุลํ)

คโณ หฺมู สธมมินํ ของบุคคลผู้มีความประพฤติเสมอกัน **นิกายโ** ชื่อว่า **นิกาย**(หมู่ของบรรพชิต เช่น นิกายเถรวาท นิกายมหาสมิก เป็นต้น)

คโณ หฺมู สชาติยติริจฉานานํ แห่งสัตว์ติริจฉานที่มีชาติเสมอกัน **(ปณฺทิตฺเทหิ)** อันบัณฑิต **อฺจุจเต** ย่อมเรียก **ยฺโถ (อิติ)** ว่า **ยฺถ(ฝูง), (ยฺโถ)** **ยฺถ คัพฺพํ อนิตถิ** เป็นปวงลิงค์และนปวงสกลิงค์

๖๓๓. **สุปณฺโณ เวนเตยโย จ** **ครุโฬ วิหคานิโป**
ปรปฺภุโจ ปรภโต **กฺุณาลโ โกกิลโ ปิโก.**

๖๓๔. **โมโร มยฺวโร วรหิ** **นิลคิวลฺขณฺติโน**
กลาปี จ สีขิ เกกิ **จุฬา ตฺ จ สีขา ภเว.**

๖๓๓. - ๖๓๔. **ครุฑ ๔** : สุปณณ, เวณเตยย, ครุฬ, วิหคาคิป
นกดุเหว่า ๕ : ปรปฏฐ, ปรภต, กุณาล, โกกิล, ปิก
นกยูง ๘ : โมร, มยุร, วรหิ, นิลคิ้ว, สีขณฐิ, กลาปี, สีขี, เกก
หงอน ๒ : จูฬา, สีขา

๖๓๕. **สีขณโฑ วรหญเจว** **กลาโป ปิณณ'มปย'ถ**
จนทโก เมจโก จา'ถ **ฉปโปท จ มรุตพโต.**
 ๖๓๖. **มธูลีโห มธุกโร** **มธูโป ภมโร อลิ**
ปาราวโต กโปโต จ **กกุณฺโณ จ ปาเรวโต.**

๖๓๕. - ๖๓๖. **หาง(ของนกยูงเป็นต้น) ๔** : สีขณท, วรห,
 กลาป, ปิณณ

แหวหางนกยูง ๒ : จนทก, เมจก
ผึ้ง, แมลงภู่ ๗ : ฉปโปท, มรุตพต, มธูลีห, มธุกร, มธูป, ภมร,
 อลิ(อฬ)

นกพิราบ, นกเขา ๔ : ปาราวต, กโปต, กกุณ, ปาเรวต

๖๓๗. **คิขโณ คทธ'ถ กุลโล** **เสน พยคชินโส'ปย'ถ**
ตพเกทา สกุนคมิ'ตถิ **อาโณ ทพพิมุขทวิโซ.**

๖๓๗. **นกแร้ง ๒** : คิขณ, คทธ
นกเหยี่ยว ๓ : กุลล, เสน, พยคชินส

สกุณคฺฉิ เหยี่ยวนกเขา, (**สกุณคฺฉิ**) **สกุณคฺฉิ** ศัพทํ **อิตฺถิ** เป็นอิตฺถิลิงค์ **อาโณ** นกเงือก **ทพฺพิมุขทวิโซ** นกปากจ๊ก **อิเม** (**สกุณา**) นกทั้งหลายเหล่านี้ **ตพฺพเกทา** เป็นประเภทของนกเหยี่ยวนั้น(นัยนี้แปลตามมติฎีกา)

[อีกนัยหนึ่ง **สกุณคฺฉิ** เหยี่ยวนกเขา **ตพฺพเกทา** เป็นประเภทของนกเหยี่ยวนั้น (**สกุณคฺฉิ**) **สกุณคฺฉิ** ศัพทํ **อิตฺถิ** เป็นอิตฺถิลิงค์

นกเงือก ๒ : อาณ, ทพฺพิมุขทวิโซ [นัยนี้แปลตามมติอภิธานัปทปิฎกาฉบับสีหฬ]

๖๓๘.	อุหุงกาโร อุลฺโลก จ	โกสิโย วายสาริ จ
	กาโก ตว’ริฏฺฐโร ฌงฺโก จ	พลิปฺปญฺจโร จ วายโส.
๖๓๙.	กาโกโล วนกากาโก’ถ	ลาโป ลฺลุกฺกิกา’ปฺย’ถ
	วารโณ หตฺถิลิงฺคฺโค จ	หตฺถิโสณทวิหฺงคฺเม.
๖๔๐.	อุกฺกุโส กุโรโร โกลฺล-	จิปฺกฺขิมฺหิ จ กุกฺกุโ
	สุโว ตุ กิโร จ สุโก	ตมฺพจฺจุโฬ ตุ กุกฺกุโ.

๖๓๘.-๖๔๐. **นกฮูก, นกเค้า ๔** : อุหุงการ, อุลฺลก, โกสิย, วายสาริ

นกกา ๕ : กาก, อริฏฺฐ, ฌงฺก, พลิปฺปญฺจ, วายส

กาป่า ๒ : กาโล, วนกาก

นกมูลไถ ๒ : ลาป, ลฺลุกฺกิกา

วารโณ **วารณ** ศัพทํ **หตฺถิลิงฺคฺโค** **หตฺถิลิงคฺ** ศัพทํ (**วตฺตนติ**) ย่อมเป็นไป **หตฺถิโสณทวิหฺงคฺเม** ในนกหัสติลิงค์

(นกหัสติลิงค์ ๓ : วารณ, หตฺถิลิงคฺ, หตฺถิโสณทวิหฺงคฺม)

นกออก ๒ : อุกกุส, กุรร

กุกกุโ หุกกุห ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป โกลฐจิปภิขมิติ ในไถ่เนา
(กุกกุห, โกลฐจิปภิขี ไถ่เนา ๒)

นกแก้ว ๓ : สุว, กิร, สุก

ไถ่ ๒ : ตมพจพ, กุกกุฏ

๖๔๑. วนกุกกุฏ จ นิชชีวโ หอ โกลจา จ กุณตนิ
จกกวากอ ต จกกวุโ สารงโค ต จ จาตโก.

๖๔๒. ตูลิโย ปกขิพิฬาล สตปตโต ต สารโส
พโก ต สุกกกาโก'ธ พลากา วิสกณจิกา.

๖๔๓. โลหปิฏโจ ตถา กงโก ขณชรีโฏ ต ขณชโน
กลวิงโก ต จาฏโก ทินทิโก ต กิ กิ ภาเว.

๖๔๔. กาทมโป กาททโส'ธ สกุนโต ภาสปกขินิ
ธุมยาโฏ ต กลิงโค'ธ ทาตุโย ภาพกณจโก.

๖๔๑. - ๖๔๔. ไถ่ปา ๒ : วนกุกกุฏ, นิชชีว

นกกระเรียน ๒ : โกลจา, กุณตนิ

นกจากพราก ๒ : จกกวาก, จกกวุ

นกกระเต็น ๒ : สารงค, จาตก

นกเค้าแมว ๒ : ตูลิโย, ปกขิพิฬาล

นกหัวขวาน ๒ : สตปตโต, สารส

นกยางโทน ๒ : พก, สุกกกา

นกกยางกอก ๒ : พลาภา, วิสกณฺธิกา

[ในคัมภีร์สหพนิตสสยะ แปลเป็นนกกะยางทั้ง ๔ ศัพท์]

นกอีลุ้ม, เขี้ยวแดง ๒ : โลหปิณฺฑ, กงก

นกไล่ ๒ : ขณฺชรีฎฺ, ขณฺชน

นกกะจอก ๒ : กลวิงก, จาฎก

นกต้อยตีวิด ๒ : ทินฺทิก, กิกิ

หงส์ดำ ๒ : กาทมพ, กาพหฺส

สกุณฺโต สกุณฺต ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ภาสปกฺขินิ ในนกแซงแซว
(นกแซงแซว ๒ : สกุณฺต, ภาสปกฺขี)

นกกะแว่น ๒ : ฐมฺยาฎ, กลิงค

นกกาน้ำ ๒ : ทาตฺยูห, กาพกณฺจก

๖๔๕. ขุทฺทาที มกฺชิกาเภทา ทฺโส ปิงฺคลมกฺชิกา

อาสาฎฺฐิกา มกฺชิกาณฺฑํ ปฏฺงฺโค สลฺโล ภเว.

๖๔๖. สฺถุจิมฺโข จ มกฺโส จิริ ตฺ ฌลฺลิกา'ถ^{๗๖}จ

ชตฺกาชินปตฺตา'ถ ทฺโส เสตจฺจโท ภเว.

๖๔๕.- ๖๔๖. ขุทฺทาที มีม(ผึ้งเล็ก) เป็นต้น มกฺชิกาเภทา

เป็นประเภทแห่งแมลงวัน [อาทิ ศัพท์ ในขุททาที รวมเอา ภมร, มรฺกรี ที่มาในเภสัช-
ลิกขาบท หรือรวมเอา สรฺฆา, ปุตฺติกา ที่มาในคัมภีร์อภิธานสันสกฤต ชื่อ อมรโกษ]

เหลือบ ๒ : ทฺโส, ปิงฺคลมกฺชิกา

ไข่แมลงวัน ๒ : อาสาฎฺฐิกา, มกฺชิกาณฺฑ

ตักแตน ๒ : ปฏฺงฺค, สลล

ยุง ๒ : สุนัข, มก

จิ้งหรีด, จักจั่น ๒ : จี๊, ฌลลิกา

ค่างคาว ๒ : ชตุกา, อชินปตตะ

หงส์ ๒ : หัส, เสตจณท

๖๔๗. เต ราชหัส รัตเตหิ ปาทตุนเทหิ ภาสิตา
มลลิกา'ขยา ธรรมฐา มลลิก'ลิตเตหิ จ.

๖๔๘. ตีรจโน ตู ตีรจนาโน ตีรจนาโนคโต สียาติ.

๖๔๗. - ๖๔๘. เย (หัส) หงส์ทั้งหลายเหล่าใด ภา อังงาม สิตา มีตัวขาว ปาทตุนเทหิ ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย รัตเตหิ อันแดง, เต (หัส) หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น ราชหัส ชื่อว่า ราชหัส(พญาหงส์)

เย (หัส) หงส์เหล่าใด ภา อังงาม สิตา มีตัวขาว ปาทตุนเทหิ ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย มลลิก'ลิตเตหิ อันหม่น เต (หัส) หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น มลลิก'ขยา ชื่อว่า มลลิกา

เย (หัส) หงส์เหล่าใด ภา อังงาม สิตา มีตัวขาว ปาทตุนเทหิ ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย อลิตเตหิ อันดำ เต (หัส) หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น ธรรมฐา ชื่อว่า ธรรมฐ

สัตว์เดียรัจฉาน ๓ : ตีรจ, ตีรจนา, ตีรจนาคต

อรัญญทิวรรค

อรัญญทิวรรค

อติ จบ

๒.

ภักดิ์

๗. ปาतालวรรค

๖๔๙. อโธภูวนํ ปาตาลํ นาคโลโก รสาตลํ
 รมณํ ตู วิวริ ฌิตทํ กุหรํ สุตริํ พิลํ.
๖๕๐. สุตริ'ตถิ ฌิคคัลลํ โสพภํ สจจิทเท สุตริํ ติสฺ
 ถิยํ ตู กาสฺ อวาวาณฺ สปปราชา ตู วาสุกิ.

๖๔๙. - ๖๕๐. โลกบาดาล, นาคภิกข ๔ : อโธภูวน, ปาตาล,
 นาคโลก, รสาตล

ฐ, ปล่อง, ช่อง ๙ : รมณ, วิวร, ฌิตท, กุหร, สุตริ, พิล, สุตริ, ฌิคคัลล,
 โสพภ

สุตริ สุตริ ศัพท (วตฺตมาน) อันเป็นไปอยู่ สจจิทเท ในวตฺตอันมีรู
 (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

บ่อ, หลุม ๒ : กาสฺ, อวาวาณ; (กาสุ) กาสฺ ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็น
 ไป ถิยํ ในอิตถิลึงค์

นาคราช(พญานาค) ๒ : สปปราชา, วาสุกิ

๖๕๑. อนนฺโต นาคราชา'ถ วาหส'ชคโร ภเว
 โคนโส ตู ติลิจฺฉ'ถ เทพฺพุโ ภราชุโล ภเว.

๖๕๑. อนันตนาคราช ๒ : อนนต, นาคราช

งูเหลือม ๒ : วาหส, อชคร

งูขว้างค้อน ๒ : โคนส, ติลิจฉ

งูน้ำ(งูปลา) ๒ : เทพพุภ(เทพพุภ), ราชูล(ราชูล)

๖๕๒. กมพลโล'สสตรโร เมรุ ปาเท นาคา'ถ ธมมนี
 สิลุตโต ขรสปโป'ถ นิลสปโป สิลากุ จ.

๖๕๒. อิเม นาคา พญานาคเหล่านี้ อิติ คือ กมพลโล กัมพละ
 พญานาค อสสตรโร อัสสตระพญานาค วสนติ ย่อมอาศัยอยู่ เมรุปาเท ที่เชิง
 เขาสุเมรุ

งูเรื่อน ๓ : ธมมนี, สิลุตต, ขรสปป

งูเขี้ยว ๒ : นิลสปป, สิลากุ

๖๕๓. อาสีวิโส ฤษงโค'หิ ฤษโค จ ฤษงคโม
 สรีสปโป ผณี สปปา' ลคททา โภคิพนนคา.

๖๕๔. ทวิชีวโห อุรโค วาโห ทีโฆ จ ทีฆปิฏจโก
 ปาทุทโร วิสธโร โภโค ตู ผณโน ตนุ.

๖๕๓. - ๖๕๔. งู ๑๘ : อาสีวิส, ฤษงค, อหิ, ฤษค, ฤษงคโม, สรีสป,
 ผณี, สปป, ลคทท, โภคิ, พนนค, ทวิชีว, อุรค, วาห, ทีฆ, ทีฆปิฏจก, ปาทุท,
 วิสธร

ตนุ ลำตัว ผณโน ของงู โภโค ชื่อว่า โภค(ลำตัวงู, ขนดงู)

๖๕๕. อาสี'ตถี สปปทาจ'ถ นิมโมโก กณจุโก สมา
 วิส ตว'นิตถี ครฬ ตพเภทา วา หลาหโล.

๖๕๖. กาพภูฎาทย จา'ถ วาพคฺคาหย'หิตุณฺติโก

๖๕๕. - ๖๕๖. **เขี้ยววู ๒** : อาสี, สปปาทา (อาสี) อาสี ศัพท
อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

คราบัง ๒ : นิโมก, กณจุก สมา มีอรรถเหมือนกัน

พิษงู ๒ : วิส, ครพ (วิส) วิส ศัพท **อนิตถิ** เป็นปุงลึงค์และ
นปุงสกลิงค์

หลาหโล พิชหลาหละ **วา** หลาหล ศัพท เป็นปุงลึงค์และ
นปุงสกลิงค์ได้บ้าง **กาพภูฏาทย** พิชกาพภูฏะ เป็นต้น(อาทิสัพทรรวมเอา
กาโลร, พรหมปุตต, ปทีปน, ทารท และวจนนาก เป็นต้น) **ตพภเทา** เป็น
ประเภทของพินัน

หมองู ๒ : วาพคาคาหิ, อหิตุณจิก

๖๕๗. นิรโย ทุกคติ'ตถิ จ	นรโกโส มหา'ภูธธา
สณชีโว กาพสุโต จ	มหาโรรุโรรุวา
ปตาปโน อวีจิ'ตถิ	สงฆาโต ตาปโน อิตติ.

๖๕๗. **นรก ๓** : นรย, ทุกคติ, นรก; (**ทุกคติ**) **ทุกคติ** ศัพท **อิตถิ**
เป็นอิตถิลิงค์

โส **นรก**นั้น **มหา** อันใหญ่ **อภูธธา** มี ๘ ชุม **อิตติ** คือ **สณชีโว**
สณชีวนรก **กาพสุโต** **กาพสุตนรก** **มหาโรรุโรรุวา** **มหาโรรุวนรก**และ
โรรุวนรก **ปตาปโน** **ปตาปนรก** **อวีจิ** **อเวจिनรก** **สงฆาโต** **สังฆาตนรก**
ตาปโน **ตาปนรก** (**อวีจิ**) **อวีจิ** ศัพท **อิตถิ** เป็นอิตถิลิงค์

๖๖๐. เวลา'สฺส กุลเทโส ถ อวฏฺฏ สลิลพภโม
 เถโว ตฺ พินทุ ผุสิตํ ภโม ตฺ ชลนคฺคโม.

๖๖๐. กุลเทโส ชายฝั่ง อสฺส (สมุทฺทสฺส) แห่งมหาสมุทรนั้น เวลา
 ชื่อว่า เวลา(ชายฝั่งมหาสมุทร)

น้ำหมุน, น้ำวน ๒ : อวฏฺฏ, สลิลพภม

หยาดน้ำ : คือ เถว, พินทุ, ผุสิต

ทางน้ำ, ประตุน้ำ ๒ : ภม, ชลนคฺคม

๖๖๑. อาโป ปโย ชลํ วาริ ปานียํ สลิลํ ทกํ
 อณฺณํ นีรํ วณํ วาลํ โตยํ อมพุ'ทกญจ กํ.

๖๖๒. ตรงฺโค จ ตถา ภงฺโค อุมิ วิจิ ปุมิตฺถิยํ
 อุลโลโล ตฺ จ กุลโลโล มหาวิจิสฺส กถฺยเต.

๖๖๑. - ๖๖๒. น้ำ ๑๕ : อาป, ปย, ชล, วาริ, ปานีย, สลิล, ทก,
 อณฺณ, นีร, วณ, วาล, โตย, อมพุ, อุทก, กํ

คลื่น, ระลอก ๔ : ตรงฺค, ภงฺค, อุมิ, วิจิ (อุมิวิจิ) อุมิและวิจิ ศัพท
 (วตฺตนติ) ย่อมเป็นไป ปุมิตฺถิยํ ในปุงลึงค์และอิติลึงค์

อุลโลโล อุลโลล ศัพท กุลโลโล กุลโลล ศัพท (ปณฺตฺเตติ)
 อันบัณฑิต กถฺยเต ย่อมกล่าว มหาวิจิสฺส ในความหมายว่าคลื่นใหญ่(คลื่นใหญ่
 ๒ : อุลโลล, กุลโลล)

๖๖๓. ชมพาลอ กลล ปงโก จิกขลล กททโม'ปยุ'ถ
 ปุลิน วาลูกา วณณ มรุ'ร ลิกดา ภาเว.
 ๖๖๔. อนตริปญจ ทีโป วา ชลมชมคตฺ ถล
 ตีรฺ ตุ กุลฺ โรธญจ ปติริญจ ตมฺ ติสุ.

๖๖๓. - ๖๖๔. โคลน, ตม ๕ : ชมพาล, กลล, ปงก, จิกขลล,
 กททม

ทราय ๖ : ปุลิน, วาลูกา, วณณ, มรุ, อรุ, ลิกดา
 ถล พื้นที่บก ชลมชมคตฺ ที่ตั้งอยู่ในกลางน้ำ อนตริป ชื่อว่า อนตริป
 ทีโป ชื่อว่า ทีป(เกาะ ๒ : อนตริป, ทีป) (ทีโป) ทีป ศัพท์ วา เป็นปุงลึงค์และ
 นปุงสกลึงค์ได้บ้าง

ฝั่ง, ตลิ่ง ๕ : ตีร, กุล, โรธ, ปติริ, ตมฺ; ตมฺ ตมฺ ศัพท์ (วตตติ)
 ย่อมเป็นไป ติสุ ในลึงค์ทั้ง ๓

๖๖๕. ปาริ ปรมหิ ตีรมหิ โอรฺ ตว'ปาร มุจเจเต
 อุหมโป ตุ ปลโว กุลโล ตโร จ ปจจรี'ตถิย.

๖๖๕. ปาริ ปาร ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อุจเจเต ย่อมกล่าว
 ปรมหิ ตีรมหิ ในความหมายว่าฝั่งโน้น, โอรฺ ฝั่งนี้ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
 อุจเจเต ย่อมกล่าว อปาริ ว่าอุปาระ(ฝั่งนี้)

แพ ๕ : อุหมป, ปลว, กุลล, ตร, ปจจรี; (ปจจรี) ปจจรี ศัพท์
 (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตถิย ในอิตถิลึงค์

๖๖๖. ตรณี ตริ นาวา จ กูปโก ตุ จ กุมภกั
 ปจฺฉาพฺนโร โคฏวิโส กณฺณธารโร ตุ นาวิกโก.
๖๖๗. อริตฺตํ เกนิปาโต'ถ โปตวาโห นิยามโก
 สยตติกา ตุ นาวาย วาณิชฺชมาจรนฺติ เย.

๖๖๖. - ๖๖๗. เรือ ๓ : ตรณี, ตริ, นาวา

เสากระโดงเรือ ๒ : กูปก, กุมภก

สมอเรือ ๒ : ปจฺฉาพฺนร, โคฏวิส

คนท้ายเรือ(กัปตัน) ๒ : กณฺณธาร, นาวิก

ไม้ถ่อ, พาย ๒ : อริตฺต, เกนิปาต

ต้นหน(นายท้าย) ๒ : โปตวาห, นิยามก

เย (ชนา) บุคคลทั้งหลายเหล่าใด อจรนฺติ ย่อมกระทำ วาณิชฺช
 ซึ่งการค้าขาย นาวาย ด้วยเรือสำเภา เต (ชนา) บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น
 สยตติกา ชื่อว่า สยตติก(พ่อค้าเรือสำเภา)

๖๖๘. นาวาย'งคา' ลงฺกาโร จ วฏฺฏากาโร ฝิยาทโย
 โปโต ปวหนํ วุตฺตํ โทณิ^{๗๗} ตฺวิ'ตฺถิ ตถา'มพฺณ.

๖๖๘. ลงฺกาโร ใบเรือ วฏฺฏากาโร เชือกเกลียว ฝิยาทโย และ
 กรรเชียงเป็นต้น องฺคา เป็นส่วนประกอบ นาวาย ของเรือ

สัจจอง(เรือเล็ก) ๒ : โปต, ปวหน

เรือโกลน ๒ : โทณิ, อมพณ; (โทณิ) โทณิ ศัพท์ อิตฺถิ
 เป็นอิตฺถิลิงค์

๖๖๙. คักรินินนคมกัรรา' โถ'ตตานํ ตพพิปกฺขเก
 อการํ ตว'ตลมฺพสฺสํ อนจฺโณ กลฺสา'วิลฺลา.

๖๖๙. ความลึก ๓ : คักริ, นินน, คมกัร
 อุตตานํ อุตตาน ศัพท์ ตพพิปกฺขเก เป็นไปในที่ตื้น(อันตรงกันข้าม
 กับอรรถลึกลึนั้น)

หยั่งไม่ถึง(ลึกมาก) ๒ : อการ, อตลมฺพสฺส

ความขุ่น ๓ : อนจณ, กลุส, อาวิล

๖๗๐. อจฺโณ ปสนฺโน วิมฺโล คักริปปภุตํ ติสฺ
 ธีวโร มจฺฉิกโก มจฺฉ-

คักริปปภุตํ ติสฺ
 พนฺธเกวณฺณชาลิกา.

๖๗๐. โส ๓ : อจณ, ปสนน, วิมล; คักริปปภุตํ คักริ ศัพท์ เป็นต้น
 (วตฺตุนฺติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓

ชาวประมง ๕ : ธีวโร, มจฉิก, มจฉพนฺธ, เกวณฺณ, ชาลิก

๖๗๑. มจฺฉโณ มีนํ ชลจโร ปุณฺณโลม'มฺพุโซ ฌโส
 โรหิตโต มคฺคฺโร สิงฺคิ พลโซ มฺฤชปาวุสา.

๖๗๒. สตฺตวฺจโก สวฺจโก จ นพฺมีนํ จ คณฺทโก
 สฺสุกกา สฬรี มจฺฉ-

นพฺมีนํ จ คณฺทโก
 ปฺปเกทา มกราทโย.

๖๗๓. มหามจฺฉา ติมิ ติมิง- คฺโล ติมิรปิงฺคโล
 อานนฺโท ติมินฺนโท จ อชฺฌาโรโห มหาตมิ.

๖๗๑. - ๖๗๓. **ปลา ๖** : มจจ, มิน, ชลจร, ปุณฺโณม, อมพุช, ฌส

โรหิต ปลาตะเพียน **มคฺคุโร** ปลาดุก **สิงคิ** ปลาแขยง **พลโซ**
ปลาสรวยหรือปลาหมอ **มณฺชปาฐา** ปลาค้าวและปลากระบอก **สตตวฺงโก**
ปลาไหล **สวฺงโก** ปลาหลด **นหฺมีโน** ปลากด **คณฺทโก** ปลาฉลาม **สุสุกา**
ปลาโลมา **สพฺรี** ปลาตาตุ่ม **มกราทโย** และปลามังกร เป็นต้น **มจจปปลา**
เป็นชนิดของปลา(ปลา ๑๓ ชนิด)

อิม มจจา ปลาทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **ติมิ** ปลาติมิ(มีลำตัวยาว ๒๐๐ โยชน์) **ติมิํคโล** ปลาติมิํคละ(มีลำตัวยาว ๓๐๐ โยชน์) **ติมิปิงคโล**
ปลาติมิปิงคละ(มีลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์) **ติมิรปิงคโล** ปลาติมิรปิงคละ(มีลำตัวยาว ๕๐๐ โยชน์) **อานนโท** ปลาอานันทะ(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **ติมินนโท**
ปลาติมินันทะ(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **อชฺฌาโรโห** ปลาอชฺฌาโรหะ
(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **มหาติมิ** และปลามหาติมิ (มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **มหามจจา** เป็นปลายักษ์(๗ ชนิด)

[ปลาใหญ่ทั้งปวงที่มาในคัมภีร์อภิธานปทีปิกา มีเพียง ๗ ชนิดเท่านั้น แต่ว่าในคัมภีร์อภฺฐกถา เช่น ที.จ. ๒/๗๗, ส.จ. ๒/๘๑ มี ๘ ชนิดโดยเพิ่มปลาติมิปิงคละซึ่งมีลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์]

๖๗๔. ปาสาณมจฺโจ ปาฐิโน
สุสุมาโร ⁷⁸ ตุ กุมภิโ

วฺงโก ตุ พหิโส ภเว
นโก กุมโม ตุ กจฺจโป.

๖๗๕. กกกฺกโก กุฬิโร จ
มณฺชโก ททฺทโร เภโก

ชฺชูกา ตุ จ รตตปา
คณฺชูปปาโท มหิลาตา.

78 อมมณฺ (สี.)

๖๗๔. - ๖๗๕. **แมวน้ำ ๒** : ปาสาณมัจฉ(สหสฺสทนต์), ปาฐิน

เบ็ด ๒ : วงก, พหิส

จระเข้ ๓ : สฺสุमार, กุมภีล, นกก

เต่า ๒ : กุมม, กจฉป

ปู ๒ : กกกฏก, กุฬีร

ปลิง ๒ : ชลฺูกา, รตฺตปา

กบ, คางคก, เขียด ๓ : มณฺชุก, ททฺฑร, เมก

ไส้เดือน ๒ : คณฺฐปฺปาท, มหีลตา

๖๗๖. **อถ สิบปี จ สุตติ'ตถิ**
ขุททสงฺเขย สงฺชนโข

สงฺเข ตฺ กมฺพุ'นิตฺถิ
ชลฺสุตฺติ จ สมฺพุโก.

๖๗๗. **ชลาสโย ชลาธารโร**
อุทปาโน ปานกุโป

คมภีโร รหฺโท'ถ จ
ชาตํ โปกฺขรณิ'ตฺถิ.

๖๗๖. - ๖๗๗. **หอยกาบ ๒** : สิบปี (สิบปี), สุตติ; (ทวย)
ศัพท์ทั้ง ๒ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

หอยสังข์ใหญ่ ๒ : สงฺข, กมฺพุ **อนิตฺถิ** กมฺพุ ศัพท์เป็นไปใน
ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

หอยสังข์เล็ก ๒ : ขุททสงฺข, สงฺชนข

หอยทาก ๒ : ชลฺสุตฺติ, สมฺพุก

ทะเลสาบ ๒ : ชลาสย, ชลาธาร

คมภีโร ทะเลสาบอันลึก รหฺโท ชื่อว่า รหฺท(ทะเลสาบลึก)

บ่อน้ำ ๒ : อุทปาน, ปานกุป

[อีกนัยหนึ่ง บ่อน้ำ ๓ : อุทปาน, ปาน, กุป นัยนี้ตัดบทและแปลตามคัมภีร์สีหพนีสสยะ]

สระโบทฺรณี (สระน้ำที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยม) ๒ : ขาต, โบทฺรณี; (โบทฺรณี) โบทฺรณี ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์

๖๗๘. ตฟาโก จ สโร'นิตฺถิ วาปี จ สรสี'ตฺถิยํ
ทโ'มพฺพชาโร จา'ถ ปลลลํ ขุทฺทโก สโร.

๖๗๘. สระน้ำ, บึง, หนอง ๖ : ตฟาโก, สร, วาปี, สรสี, ทห, อมพฺพชากร ; (สโร) สโร ศัพท อนิตฺถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (ทวํ) วาปีและสรสี ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์
สโร สระน้ำ ขุทฺทโก อันเล็ก ปลลลํ ชื่อ ปลลล(สระเล็ก)

๖๗๙. อโนตฺตโต ตถา กณฺณ- มุณฺโท จ รกการโก
ฉทฺทนฺโต จ กุณฺาโล จ วุตฺตา มนฺทากินี'ตฺถิยํ.

๖๘๐. ตถา สีหปปปาโตติ เอเต สตฺต มหาสรา
อาหาโว ตฺถ นิปานญจา- ขาตํ ตฺถ เทวชาตํ.

๖๘๑. สวณฺตี นิมนฺดา สินฺธุ สริตา อาปคา นที
ภาคีรีถิ ตฺถ คจฺคา'ถ สมเภาโท สินฺธุสงฺคโม.

๖๗๙. - ๖๘๑. เอเต สรรเหล่านี้ ^๕ อิติ คือ อนัตตโต สรรอนดาต
 กณณมฺณโท สรรกณณมฺณะ ระการโก สรรระการกะ จทฺทโนโต สรรฉัททัน
 ตะ กุณาโล สรรกุณาละ มนทาภิณี สรรมันทาภิณี (มนทาภิณี) มนทาภิณี ศัพท
 (ปณฺฑิตเทหิ) อันปณฺฑิต วุตตา กล่าวแล้ว อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์, สึหปฺปาโต
 สรรสึหปฺปาตะ สุตต มหาสรา เป็นสรรใหญ่ ๗ สรร (สรรใหญ่ทั้ง ๗ นี้อยู่บน
 ภูเขาคิมาลีย)

รํางน้ำ(ที่ทําวัวให้สัตว์ดื่มกิน) ๒: อาหาห, นิปาน

บ่อน้ำเหวดา(แอ่งน้ำที่เกิดจากการกัดเซาะของน้ำ) ๒ :

อชาต, เทวชาตก

แม่น้ำ ๖ : สวณฺตี, นินนคา, สินฺธุ, สริตา, อาปคา, นที

แม่น้ำคงคา ๒ : ภาคีรีถิ, คงคา

ปากน้ำ ๒ : สมฺเภท, สินฺธุสงคม

๖๘๒. คงคา'จิรวตี เจว

อิม่า มหานที ปญจ

ยมนุ สรร^{๗๙} มหิ

จนทภาคา สรรสตี^{๘๐}.

๖๘๓. เนรณฺขรา จ กาเวรี

วาริมคฺโค ปณาสี'ตฺถิ^{๘๑}

นมนทาที จ นินนคา

ปุเม จนทนิกา ตฺ จ.

๗๙ ส่วนมากในคัมภีร์พระไตรปิฎก, อัฐกถา และคัมภีร์ไวยากรณ์ เช่น ฌวาทิมคฺคฺลลาน ใช้
 เป็นปาฐะที่เขียนด้วย ภ สำเภาว่า สรร แต่ในคัมภีร์สันสกฤตใช้เป็น ย ยักษ์ ว่า สรร ซึ่งโดยส่วน
 มาก ย ในสันสกฤตจะแปลงรูปเป็น ว = พ ในบาลี ดังนั้น จึงสามารถใช้ปาฐะว่า สรรพ ได้

๘๐ ปนาฬิ (ฐ.)

๘๑ โทสน (ส.)

๖๘๔. ขมพาลี โอลิคลโล จ คามทวารมฺหิ กาสฺย
สโรรฺหํ สตปตฺตํ อรวินฺทญจ วาริขํ.

๖๘๕. อนิตฺถิ ปทุมํ ปงฺเก- รุหํ นลिन โปกฺขรํ
มฺหาลปฺปมฺ กมลํ ภิสปฺปมฺ กุเสสฺย.

๖๘๒. - ๖๘๕. อิม่า (นทโย) แม่น้ำทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ คงคา
แม่น้ำคงคา อจิรวตี แม่น้ำอจิรวตี ยมุนา แม่น้ำยมุนา สรรภู แม่น้ำสรรภู มหิ
และแม่น้ำมหิ ปญจ มหานที เป็นแม่น้ำสายใหญ่ ๕ สาย

จนทภาคา แม่น้ำจนทภาคา สรรสตี แม่น้ำสรสตี เนรยชรา
แม่น้ำเนรยชรา กาเวรี แม่น้ำกาเวรี นมมทาที และแม่น้ำนัมมทา เป็นต้น
นินนคา เป็นแม่น้ำพิเศษ(แม่น้ำสายต่างๆที่มีอยู่ในชมพูทวีป ด้วยอาทิสัพท รวม
เอาแม่น้ำอื่นๆ อีกเช่น สรวาตี, เวตตาวตี, คณชกั, โกสิกั, กรโตยา, อชฺชน,
ปัตหฺร, ปาปโสยา ฯลฯ)

วาริมคโค ทางเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำ ปนาฬิ ชื่อว่า ปนาฬิ(ทางน้ำ
ไหล, คลองชลประทาน) (ปนาฬิ) ปนาฬิ ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิปุเม
ในอิตฺถิลิงค์และปงฺลิงค์

ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะสัมพันธ์จนทนิกาศัพทเข้ากับ ปุเม แต่ในฎีกา
นี้ตรงกันกับคัมภีร์อมรโกษ คือ อิตฺถิปุเม เป็นศัพทบอกลิงค์ของปนาฬิศัพท
ดังนั้นจึงสมควรถือเอาตามฎีกา เพราะว่าหลังจากจนทนิกา ศัพทนั้นมี ตฺ ศัพท
ที่กล่าวศัพทอันมีอรรถอื่นอยู่แล้ว]

จนทนิกา จนทนิกา ศัพท ขมพาลี ขมพาลี ศัพท โอลิคลโล และ
โอลิคลล ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป กาสฺย ในบ่ออันเต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูล
คามทวารมฺหิ ที่ใกล้ประตูหมู่บ้าน(บ่อน้ำคร้า, แอ่งน้ำคร้า ๓)

ในคัมภีร์อรรถกถาวินิจฉัยไว้ว่า บัวที่มีกลีบดอกไม่ถึงร้อยหรือบัวแดง
ชื่อว่า ปุณฺณทริกะ บัวที่มีกลีบดอก ๑๐๐ หรือบัวขาว ชื่อว่า ปทุมมะ ดังมีปรากฏ
อยู่ในสามัญญผลสูตรอรรถกถาดังนี้ว่า “เอตถ จ เสตรตตนิเลสุ ยักกิณฺณ
อุปฺพลเมว, อุณฺสตปตฺตํ ปุณฺณทริกํ, สตปตฺตํ ปทุมํ, ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ
ปทุมํ, รตตํ ปณฺทริกนฺติ อยเมตถ วินิจฺฉโย” และในติกนิปาต องคุตตร-
อรรถกถา ว่า “ปทุมฺนติ ปณฺฑปทุมํ, ปุณฺณทริกนฺติ รตตปทุมํ” สำหรับในคาถา
นี้พึงทราบว่าท่านให้ความหมายตามคัมภีร์อรรถกถาของสันสกฤตจึงแปลแตกต่างไป
จากอรรถกถา]

๖๘๗. ภิสฺ มุฬาลอ'นิตถิ จ พิชโกโส ตฺ กณณิกา
 ปทุมมาทิสมุเห ตฺ ภเว สณฺทม'นิตถิยฺ.

๖๘๗. เง้าบัว ๒ : ภิส, มุฬาล; (มุฬาล) มุฬาล ศัพทฺ อนิตถิ
 เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

ฝักบัว ๒ : พิชโกส, กณณิกา

สณฺทํ สณฺท ศัพทฺ ภเว ย่อมเป็นไป ปทุมมาทิสมุเห ในป่าแห่งดอกบัว
 เป็นต้น (ตํ สณฺทํ) สณฺท ศัพทฺ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตถิยฺ ในปงฺลึงค์
 และนปงฺสกลึงค์

[ในวงศ์สสังยุตตฎีกา สคาถาวรรคกล่าวว่า “มุฬาลนฺติ เสตรตฺต
 ปทุมานํ มุลํ ภิสฺนติ เตสฺสเยว กณฺทํ” ซึ่งความหมายว่า มุฬาล คือ รากบัว
 ภิส คือ เง้าบัว]

๖๘๘. อุปลํ กุลลยณฺจ นิลํ ตฺวิ'นทิวรํ ลียา
 เสเต ตฺ กุมฺทณฺจ'สฺส กนฺโท สาธุก'มฺจเต.

๖๘๘. ดอกอุบล(บัวสาย, ดอกโกมุท) ๒ : อุปล, กุลลย
 นิลํ บัวสายอันเขียว อินทิวรํ ชื่อว่า อินทิวร(บัวขาบ ๒)
 กุมฺทํ กุมฺท ศัพทฺ ลียา ย่อมเป็นไป เสเต ในบัวที่มีสีขาว
 กนฺโท เหง้า อสฺส (กุมฺทสฺส) แห่งบัวนั้น (ปณฺจติเตติ) อันบัณฑิต
 อจฺจเต ย่อมเรียก สาธุกํ (อิติ) ว่า สาธุก(เหง้าบัว)

๓.

ภักดิ์

๑. วิเสสยาธินวรรค

๖๙๑.	วิเสสยาธินส์ภินณา
สา'งโค'ปางเคหิ กถยนเต	เนกตเถหุย'พยุเยหิ จ
กณเท วคคา อิทกมา.
๖๙๒.	คุณทพพกริยาสททา
วิเสสยาธินภาเวน	สิญฺ สพเพ วิเสสนา
วิเสสยสมลิจฺฉิโน.

๖๙๑.- ๖๙๒. **วคคา** วิเสสยาธินวรรค สังฆิณณวรรค อเนกัตถวรรค และอภัยวรรค (**มยา**) อันเรา **กถยนเต** จักกล่าว **วิเสสยาธินส์ภินณาเนกตเถหิ** เกี่ยวกับวิเสสนศัพท์อันสัมพันธ์กับวิเสสยศัพท์, ปกิณณกศัพท์และอเนกัตถศัพท์ (ศัพท์อันมีอรรถมาก) **อพยุเยหิ** และอภัยยศัพท์ทั้งหลาย **สา'งโค'ปางเคหิ** อันเป็นไปกับด้วยองค์ประกอบน้อยใหญ่ **อิท** **กณเท** ในสามัญญกัณฑ์นี้ **กมา** ตามลำดับ

คุณทพพกริยาสททา คุณศัพท์, ทัพพศัพท์ และกริยา ศัพท์ **วิเสสนา** อันเป็นวิเสสนะ **สพเพ** ทุกศัพท์ **วิเสสยสมลิจฺฉิโน** ย่อมมีลึงค์เหมือนกันกับลึงค์ของวิเสสยะ **วิเสสยาธินภาเวน** เพราะเป็นศัพท์ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิเสสยะ **สิญฺ** พึงเป็น

๖๙๓.	โสภนํ รุจิรํ สารุ
วคฺค มโนรมํ กนฺตํ	มณฺญณํ จารุ สุนฺทรํ
หารี มณฺช จ เปสลํ.
๖๙๔.	ภทฺทํ วามณฺจ กถฺยาณํ
อุตฺตโม ปวโร เขมฺมโจ	มนาปํ ลทฺธกํ สุภํ
ปมฺขา'นฺตฺตโร วโร.
๖๙๕.	มุขโย ปธานํ ปาโมกฺโข
ปณฺตี ปรมํ เสยโย	ปรมคฺคณฺณมุตฺตรํ
คามณิ เสฏฺฐสฺสตฺตมา.

๖๙๖. วิสิฏฐา'รียนาเค'โก- สภคคา โมกขปุงควา
สีห ญุชรสททุลา- ที่ ตุ สมาสคา ปุเม.

๖๙๓. - ๖๙๖. ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ : โสภณ, รุจิร, สาธ, มนุญญ, จารุ, สุนทร, วคฺค, มโนรม, กนต, หาริ, มญฺช, เปสส, ภทฺท, วาม, กลยาณ, มนาป, ลทฺธก, สุภ

ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ๒๖ : อุตตม, ปวร, เชฏฺฐ, ปมุข, อนุตตร, วร, มุขย, ปธาน, ปาโมกฺข, ปร, อคฺคณณ, อุตฺตร, ปณฺีต, ปรม, เสยฺย, ความณี, เสฏฺฐ, สดตม, วิสิฏฺฐ, อริย, นาค, เอก, อาสภ, อคฺค, โมกฺข, ปุงคว

สีหญุชรสททุลาที ศัพท์ทั้งหลายมีสีห ศัพท์ ญุชรส ศัพท์ และ สททุล ศัพท์ เป็นต้น สมาสคา อันตั้งอยู่ในสมาส (เสฏฺฐตถวาทกา) ย่อมเป็น ศัพท์ที่มีความหมายว่าประเสริฐ (วตฺตนติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลิงค์

ในคัมภีร์อมรโกษกล่าวว่า พยคฺช ปุงคว, อสภ ญุชรส สีห สททุลและ นาคศัพท์ เป็นต้น ซึ่งเป็นชื่อของสัตว์ป่าสี่เท้าทั้งหลายว่า หากเป็นคำหลังใน กัมมธารยสมาส ย่อมถูกนำมาใช้เป็นปุงลิงค์และมีอรรกว่า “ประเสริฐ” ดังมี คำว่า

อุตฺตรสมิ ปเท พยคฺช- ปุงควโอสภญุชรา
สีหสททุลนาคาทยา ปุเม เสฏฺฐตถวาทกา

อุทาหรณ์ว่า ปุริสพยคฺโฆ(ชาติพยัคฆ์บุรุษประเสริฐ) มุนิปุงควโ (พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ) เป็นต้น อาทิศัพท์ในบทว่า “สีหสททุลนาคาที” นั้น รวมเอา วราห ปุณฺฑริก ไรรยฺห และ โสวีร ศัพท์ เป็นต้น]

๖๙๗. จิตต'กฺขิ ปิตินน	มพฺยาเสก มเสจนํ
อิกฺขํ ตฺ สุภคํ หชชํ	ทยิตํ วลฺลภํ ปิยํ.
๖๙๘. ตฺจณฺจ ริดตกํ สุณฺณํ	อถา'สารถฺจ เผคฺคฺ จ
เมษฺมํ ปุตํ ปวิตโต'ถ	อวิรทฺธํ อปณฺณโก.

๖๙๗. - ๖๙๘. จิตตฺกฺขิปิตินนํ วัตถุอันยังความยินดีแห่งจิตและ
ดวงตาให้เกิด อพฺยาเสกํ อเสจนํ ชื่อว่า อพฺยาเสก และ อเสจน(วัตถุอันชวน
ดูไม่รู้จักอิม ๒ : อพฺยาเสก, อเสจน)

นำปรารธนา, นำยินดี ๖ : อิกฺข, สุภค, หชช, ทยิต, วลฺลภ, ปิย
เปล้า, ว้าง ๓ : ตฺจณ, ริดตก, สุณฺณ
กระพี ๒ : อสารถ, เผคฺค
สะอาด, หมดจต, ไม่มีโทษ ๓ : เมษฺม, ปุต, ปวิตต
ไม่ผิด, ไม่พลาด(ถูก) ๒ : อวิรทฺธ, อปณฺณก

๖๙๙. อุกฺกฏฺโห จ ปกฏฺโห'ถ	นิหิโน หีนลามกา
ปติกฺกฏํ นิกิฏฺฐณฺจ	อิตฺตฺรา'วชชกฺขจฺจิตา.
๗๐๐. อธม'มกการยฺหา	มลิโน ตฺ มลิมโส
พฺรหฺมา มหนตํ วิปุลํ	วิสาลํ ปุณฺณํ ปุณฺ.
๗๐๑. ครุ'รฺ วิตฺถินฺณ'มโถ	ปีนํ ญฺลณฺจ ปีวรํ
ญฺลลณฺจ วชรณฺจา'ถ	อาจิตํ นิจิตํ ภเว.

๖๙๙.- ๗๐๑. ยิง, สูงสุด ๒ : อุกกฏฐ, ปกฏฐ

ต่ำช้า, เลวทราม ๑๑ : นิหีน, หีน, ลามก, ปตักิฏฐ, นิกิฏฐ,
อิตฺตร, อวชช, กุจฉิต, อธม, โอมก, คารยฺห

เศร้าหมอง, มีมลทิน ๒ : มลีน, มลีนส

ใหญ่, กว้างขวาง ๙ : พรหา, มหนต, วิปุล, วิสาล, ปุณฺณ, ปุณฺ, ครุ,
อฺรุ, วิตฺถิณฺณ

อ้วน ๕ : ปีน, ญล, ปัวร์, ญลล, วจร

สะสม, เพิ่มพูน ๒ : อาจิต, นิจิต

๗๐๒.	สพฺพ สมตฺต'มฺขิล	นิขิล สกฺล ตถา
	นิสเสสํ กสิณ'เสสํ	สมคฺคณฺจ อนฺนํ.

๗๐๓.	ภฺริ ปหฺตํ ปจฺรํ	ภฺยโย สมพฺพหฺลํ พหุ
	เยภฺยโย พหฺลํ จา'ถ	พาหิรํ ปริพาหิรํ.

๗๐๒.-๗๐๓. ทั้งหมด, ทั้งปวง, ๑๐ : สพฺพ, สมตฺต, อฺขิล, นิชิล,
สกฺล, นิสเสส, กสิณ, อเสส, สมคฺค, อนฺนํ

มาก, เพียงพอ ๘ : ภฺริ, ปหฺต(ปฏฺต), ปจฺร, ภฺยโย, สมพฺพหฺล, พหุ,
เยภฺยโย, พหฺล

ภายนอก ๒ : พาหิร, ปริพาหิร

๗๐๔. ปโรस्ताที เต เยสํ ปริตตํ สุขุมํ ขุททํ	ปรํ มตฺตํ สตาทีโต โลก'มปปิ กิสํ ตนุ.
๗๐๕. จุลลํ มตฺเต'ตฺถิยํ เลส สมิปปํ นิग्ฆา'สนนโน	ลวาว'ณฺหิ กโณ ปุเม ปกฺกฺชา'ภยาสสนตฺก.
๗๐๖. อวิทฺรณฺจ สามนตํ สกาสํ อนตฺกํ ฅตฺตํ	สนนิกฺกฺจ'มฺปนตฺกํ ทฺูรํ ตํ วิปปกฺกฺจกํ.

๗๐๔.- ๗๐๖. มตฺตํ จำนวนน เยสํ แห่งทัฬหัตถุทั้งหลายเหล่าใด ปรํ
ที่มากกว่า สตาทีโต จากสตะ(๑๐๐) เป็นต้น เต ทัฬหัตถุทั้งหลายเหล่านั้น
ปโรस्ताที ชื่อว่า ปโรสตะ(๑๐๐ กว่า) เป็นต้น [อาทิสัพพัตถรวมเอา ปโรปนณาส
๕๐ กว่า, ปโรสหัสส ๑,๐๐๐ กว่า เป็นต้น]

เถ็ก, น้อย, ๑๓ : ปริตต, สุขุม, ขุทท, โลก, อปป, กิส, ตนุ, จุลล,
มตฺตา, เลส, ลว, ฅณ, กณ (มตฺตา) มตฺตา ศัพท (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ
ในอิตฺถิลิงค์ กโณ กณ ศัพท เลสลวณฺหิ และ เลส ลวและฅณ ศัพท
(วตฺตนฺติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์

ไกล, ความไกล ๑๓ : สมิปป, นิग्ฆ, อาสนน, อุปกฺกฺจ, อภยาส,
สนตฺก, อวิทฺร, สามนต, สนนิกฺกฺจ, อฺปนตฺก, สกาส, อนตฺก, ฅตฺต

ไกล, ความไกล ๒ : ทฺูร, วิปปกฺกฺจ(วิปปกฺกฺจก)

๗๐๗. นินฺตรํ ฆนํ สนฺทํ	วिरฬํ เปลวํ ตนุ
อถ'า ยตํ ทีฆ'มโถ	นิตตลํ วมฺม วมฺมุลํ.
๗๐๘. อจฺโจ ตุ อุนฺนโต ตุงโค	อุทคฺโค เจว อจฺฉิต
นีโจ รสโส วามโน'ถ	อชิเมโห ปคฺฌณ อชฺ.
๗๐๙. อฬารํ เวลลิตํ วงกํ	กุฏฺฐิลํ ชิมฬ กุญฺจิต
ธโว จ สสฺสโต นิจฺโจ	สทาตณสนนฺตนา.

๗๐๗. - ๗๐๙. ไม่ขาดช่วง, ไม่มีระหว่างคัน, ต่อเนื่อง ๓ :

นินฺตร, ฆน, สนฺท

ห่างกัน ๓ : วิรฬ, เปลว, ตนุ

ยาว, ความยาว ๒ : อายต, ทีฆ

กลม ๓ : นิตตล, วมฺม, วมฺมุล

สูง, ความสูง ๕ : อจฺจ, อุนฺนต, ตุงค, อุทคฺค, อจฺฉิต

ต่ำ, เตี้ย, สั้น ๓ : นีจ, รสส, วามน

ตรง, ความตรง ๓ : อชิเมห, ปคฺฌณ, อชฺ

คด, งอ ๖ : อฬาร, เวลลิต, วงก, กุฏฺฐิล, ชิมฬ, กุญฺจิต

แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที้ยง ๕ : ธว, สสฺสต, นิจจ, สทาตณ,

สนนฺตนา

๗๑๐. ภูฏฐโจ เตว'กรูเปน กาลพยาปี ปกาสิโต
 ลหุ สลลหุกั จา'ถ สงขยาตํ คณิตํ มิตํ.

๗๑๐. กาลพยาปี นิพพานและอากาศ เป็นต้น อันแผ่ไปตลอดกาล
 เอกรูเปน โดยสภาพอย่างเดียว (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต ปกาสิโต แสดงแล้ว
 ภูฏฐโจ (อิตฺติ) ว่า ภูฏฐ

เบา, ไม่นหนัก ๒ : ลหุ, สลลหุก

ถูกนับ, สิ่งที่ถูกนับ ๓ : สงขยาต, คณิต, มิต

๗๑๑. ตินฺหํ ตุ ติชิณฺ ติพฺพํ จณฺทํ อุคฺคํ ขรํ ภเว
 ชงฺคมณฺจ จรณฺเจว ตสฺส เณยฺยํ จราจเร.

๗๑๒. กมฺปนํ จลนํ จา'ถ อติริตฺโต ตถา'ธิโก
 ถาวโร ชงฺคมา อณฺโณ โลลํ ตุ จณฺจลํ จลํ.

๗๑๓. ตรลณฺจ ปุราโณ ตุ ปุราตนสนนฺตนา
 จิรนต์โน'ถ ปจฺจคฺโข นฺตโน'ภินโว นโว.

๗๑๑. - ๗๑๓. คม, กล้า, รุนแรง ๓ : ตินฺห, ติชิณ, ติพพ

ตุ, ร้าย, หยาบ, กระด้าง ๓ : จณฺท, อุคฺค, ขร

[ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะแปลบททั้ง ๖ เป็นโดยความเป็นไวพจน์กัน]

วัตถุที่ให้เคลื่อนที่ได้(มีเงินทอง เป็นต้น) ๔ : ชงฺคม, จร, ตส, จราจเร; (จตุกกั) ทั้ง ๔ ศัพท์นี้ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต เณยฺยํ พึงทราบว่ามี
 อรรถเหมือนกัน

ความห้วนไหว, ปลิ้นสะเทือน ๒ : กมฺปน, จลน

เกิน, เหลือเฟือ ๒ : อติริตฺต, อธิก

อภโย วัตถุอื่น ชงคมา จากชงคมวัตถุ ถาวโร ชื่อว่า ถาวร(วัตถุที่
ให้เคลื่อนที่ไม่ได้, ถาวรวัตถุ)

กลิ้ง, โคลง, ไหว, ไม่คงที่ ๔ : โลล, จยฺจล, จล, ตรล

เก่า, โบราณ ๔ : ปุราณ, ปุราตน, สนนฺตน(สนาตน), จิรฺนฺตน

ใหม่ ๔ : ปจฺจคฺข, นฺตฺน, อภินว, นว

๗๑๔. กุรุํ กจิณํ ทฬหํ นิฏฺฐุํ กกฺขฬํ ภเว
อนิตถย'นฺโต ปริยฺนฺโต ปนฺโต จ ปจฺฉิม'นฺติมา.

๗๑๕. ชิฆณฺณํ จริมํ ปุพฺพํ ตว'คํ ปจฺม มาทิ โส
ปติรุโป นุจฺฉวิกํ อถ โมฆํ นิรตฺถกํ.

๗๑๔ - ๗๑๕. หยาบ, กระด้าง, แข็ง ๕ : กุรุ(กรูร), กจิน,
ทฬห, นิฏฐุ, กกฺขฬ(กกฺกส)

ที่สุด, สุดท้าย, บั้นปลาย ๗ : อนต, ปริยฺนต, ปนต, ปจฺฉิม,
อนติม, ชิฆณฺณ, จริม; (อนโต) อนต ศัพท์ อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, ข้างหน้า ๔ : ปุพฺพ, อคฺค, ปจฺม,
อาทิ ; (อาทิ) อาทิ ศัพท์ โส เป็นปุงลิงค์

สมควร, ถูกต้อง, เหมาะสม ๒ : ปติรูป, อนุจฺฉวิก

ไม่มีประโยชน์, เปล่า ๒ : โมฆ, นิรตถก

๗๑๖. พยตตํ ปุณฺณจ มฺหํ ตํ สุกุมารณฺจ โกมลํ
 ปจฺจกฺขํ อินฺทริยคฺคยฺหํ อปจฺจกฺขํ อติณฺทริยํ.

๗๑๖. ปรากฏชัด , แจ่มแจ้ง ๒ : พยตต, ปุณ

อ่อน, ละเอียด ๓ : มฺห, สุกุมาร, โกมล

อินฺทริยคฺคยฺหํ สิ่งที่ได้สัมผัสโดยตรงด้วยอินทรีย์ ๕ ของตน ปจฺจกฺขํ
 ชื่อว่า ปจฺจกฺข(สิ่งที่เห็นมากับตา เป็นต้น) อติณฺทริยํ สิ่งที่ไม่ได้สัมผัสด้วย
 อินทรีย์ ๕ ของตน อปจฺจกฺขํ ชื่อว่า อปจฺจกฺข(สิ่งที่มิได้ประจักษ์ด้วยตนเอง)

๗๑๗. อิตฺรา’ณฺณตโร เอโก อณฺโณ พหุวิโร ตํ จ
 นานารูโป จ วิวิโร อพารํ ตํ นิรคฺคํ.

๗๑๘. อเถ’กาเกี จ เอกจฺโจ เอโก จ เอกโก สฺมา
 สาธารณฺณจ สามณฺณํ สมฺพาโร ตํ จ สํกฺกํ.

๗๑๙. วามํ กเขวริ สพฺยํ อปสพฺยํ ตํ ทกฺขิณํ
 ปฏฺิฏฺฐํ ตว’ปสพฺยํ คหนํ กสิลํ สฺมา.

๗๑๗. - ๗๑๙. อื่น, นอกนี้ ๔ : อิตฺร, อณฺณตฺร, เอก, อณฺณ

มากมาย, ประการต่างๆ ๓ : พหุวิโร, นานารูป, วิวิโร

ไม่ขัดข้อง, ราบรื่น, ไร้สิ่งกีดขวาง ๒ : อพาร, นิรคฺค

ผู้เดียว, ลำพัง ๔ : เอกาเกี, เอกจฺจ, เอก, เอกก

ทั่วไป, สามัญ ๒ : สาธารณ, สามณฺณ

คับแคบ ๒ : สมฺพาโร, สํกฺก

กเขวริ ร่างกาย วามํ ข้างซ้าย สพฺยํ ชื่อว่า สพฺย

กเพชร ร่ากาย ทกขนิ ช้างขวา อปสพย ชื่อว่า อปสพย
 กลับกัน, ตรงข้าม ๒ : ปฏิกูล, อปสพย
 รก, ทีบ, ยากลำบาก ๒ : คชน, กิลล

๗๒๐. อุจจาวจ พหุเภท สักกัณนา' กิณณสกุลา
 กตหตฺถอ จ กุสลอ ปวีณา'ภินณสิกขิตา.
 ๗๒๑. นิปุณ จ ปญฺ เณโก จาตุโร ทกขเปสลา
 พาลอ ทตฺตฺ ชโล มุฬโห มนโห วิณญ จ พาลิส.

๗๒๐. - ๗๒๑. หลากหลาย, มากมาย ๒ : อุจจาวจ, พหุเภท
 เกื่อนกล่น, เร็ยราย ๓ : สักกัณ, อาภินณ, สักล
 [ในคัมภีร์สีหพนิสสยะแปลบททั้ง ๕ เป็นไวพจน์กัน]

ผู้ฉลาด, ผู้มีฝีมือ, ผู้ชำนาญ ๑๑ : กตหตฺถ, กุสล, ปวีณ,
 อภินณ, สิขิต, นิปุณ, ปญ, เณ, จาตุร, ทกข, เปสลา
 ผู้โง่, ผู้เขลา ๗ : พาล, ทตฺต, ชฟ, มุฬ, มน, วิณญ, พาลิส

๗๒๒. ปุณณวา สุกติ ธณโณ มหุสสาโห มหาธิติ
 มหาตณโห มหิจฺฉ'ธ ททยิ ททยาสุ จ.
 ๗๒๓. สุมโน ภูจฺจติโต'ธ ทุมมโน วิมโน'บย'ธ
 วทานิโย วทณญ จ ทานโสณโต พหุปปโต.
 ๗๒๔. ขยาโต ปติโต ปณณาโต ภินณาโต ปติโต สุโต
 วิสสุโต วิทิตโต เจว ปสิทโร ปากโณ ภเว.

๗๒๕. อิสฺสโร นายโก สามิ ปตี'สา'ธิปตี ปญ
 อยฺยา'ธิปา'ธิญ เนตา อิพฺโภ ตว'ทุโธม ตถา ธนึ.

๗๒๒. - ๗๒๕. ผู้มีบุญ(ผู้โชคดี) ๓ : ปุณณวณฺตุ, สุกฺตี, ฐณฺณ

ผู้มีความเพียรมาก ๒ : มหุสฺสสาห, มหาธิติ

ผู้โลกมาก ๒ : มหาตณฺห, มหิจฺฉ

ผู้ใจดี ๒ : หทยี, หทยาลุ

ผู้ดีใจ ๒ : สุมฺน, ภูมิจจิตฺต

ผู้เสียใจ ๒ : ทุมฺมน, วิมน

ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ ๔ : วทานีย, วทณฺญ, ทานโสณฺท,

พหุปปท

ผู้มีชื่อเสียง ๑๐ : ขยาต, ปตีต, ปณฺณาต, อภิณฺณาต, ปลิต, สุต,

วิสฺสุต, วิทิต, ปลิตฺท, ปากฺก

ผู้เป็นใหญ่, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ : อิสฺสร, นายก, สามิ, ปตี, อีส,

อธิปตี, ปญ, อยฺย, อธิป, อธิญ, เนตุ

ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ : อิพฺภ, อพฺพ, ธนึ

๗๒๖. ทานารโห ทกฺขิณฺณโย สนิทฺโธ ตฺ จ วจฺจโล
 ปริกฺขโก การณฺโก อาสฺตโต ตฺ จ ตปฺปโร.

๗๒๗. การุณฺโก ทยาลุปี สุรโต อุตฺตฺสโก ตฺ จ
 อิกฺกฺจตฺเถ อยฺยตฺโต จ'าถ ทิฆสฺสโต จิรฺกฺริโย.

๗๒๖. - ๗๒๗. ทักขิณียบุคคล, ผู้ควรรับทาน ๒ :

ทานารห, ทักขิณีย

ผู้รักใคร่, ผู้นุ่มนวล ๒ : สนิท, วจณ

ผู้สุขุมรอบคอบ ๒ : ปริกขก, การณิก

ผู้ใส่ใจ ๒ : อาสตต, ตปปร

ผู้เอ็นดู ๓ : การุณิก, ทยาสุ, สุรต

อุยยุตโต บุคคลผู้พยายาม อัญญตเถ ในสิ่งที่อันตนปรารถนา
อุสสุโก ชื่อว่า อุสสุก(ผู้ชวนชวาย, ผู้ข่มกเขม้น, ผู้มีความเพียร)

ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผลัดวันประกันพรุ่ง ๒ : ที่มสุตต,
จิรกรีย

๗๒๘. ปราธินโน ปรายตโต อายตโต ต จ สนตโก
ปรีคโคโ อธโน จ สจจนโท ต จ เสรีนิ.

๗๒๙. อนิสम्मการี ชมโม อติตณโห ต โลลโป
คิทธิโร ต ลุทธิโร โลโล ถ กุณโจ มนโท กรียาสุ หิ.

๗๒๘. - ๗๒๙. ผู้อาศัยคนอื่น (ผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น) ๒ :
ปราธิน, ปรายตต

ทรัพย์สิน, สิ่งทีบุคคลครอบครอง ๔ : อายตต, สนตก,
ปรีคคห, อธิน

สจจนโท สจจนท ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป เสรีนิ ในบุคคลผู้เป็น
อยู่ตามความปรารถนาของตนเอง(ผู้อยู่อย่างอิสระ, ผู้อิสระ ๒ : สจจนท, เสรี)

ผู้เปลอเรือ ๒ : อนิสम्मการี, ชมม

๗๓๓. สทธาตุโต ตุ สทธาตุ लखालु तु ज लखवा
 นิททาลุ นิททาสีโล'ถ गस्सरो गस्सरो गवे.

๗๓๔. นคโค ทิคมพโร'วตถ खस्मरो तु ज गกขโก
 เอพมุโค ตุ วตตุณจ सोत्तु जा'गुसलो गवे.

๗๓๓. - ๗๓๔. ผู้มีศรัทธา, ผู้เชื่อมั่น ๒ : สทธาตุโต, สทธาตุ

ผู้มีธง ๒ : ธชวนตุ, ธชาล

[อีกนัยหนึ่ง ในคัมภีร์อมรโกษ ใช้เป็นปาฐะว่า “สทธาตุโต ตุ
 สทธาตุ ธขขวา ตุ จ ลขขวา” นักศึกษาจะพึงจดจำอย่างไรก็ได้]

ผู้มีความละอาย ๒ : ลขขวานตุ, ลขชาล

ผู้ชอบนอน ๒ : นิททาลุ, นิททาสีล

ผู้มีความพูดมาก, ๒ : กสสร, กาสู⁸³

ผู้ไม่ยุ่งผ้า, คนเปลือย, ขีเปลือย ๓ : นคค, ทิคมพ, อวตถ

ผู้ตะกละในอาหาร ๒ : ขสมร, กกขก

อกุสโล ผู้ที่ไม่ฉลาด วตตุ เพื่อกล่าว สอตุณจ และเพื่อฟัง เอพมุโค
 ชื่อว่า เอพมุค(ผู้ทั้งไปทั้งหนวก)

๗๓๕. มุขโร ทุมมุขา'พทธ- मुखा जापपियातिनि
 วาจาโล พทคารยห- वजो वदता तु सो वो.

๗๓๖. นิโซ สโก อตตนิโย विमयो'ज्जरिय'पुटो
 วิทถโก พยากุลโล จาถ आततायी वृथ्यतो.

⁸³ อีกนัยหนึ่ง แปลว่า “สิ่งที่สว่างสดใส”

๗๓๕. - ๗๓๖. ผู้ปากกล้า, คนปากจัด ๓ : มุขร, ทุมมุข,
อพทธมุข; อิเม (สททา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ (วตฺตนติ) ย่อมเป็นไป
อุปปยวาทินิ ในบุคคลผู้มีปากติกล่าวซึ่งคำพูดอันไม่น่ารัก

พหุศรยหวัโจ บุคคลผู้กล่าวซึ่งคำอันน่าตีเตียนเป็นอันมาก วาจาโล
ชื่อว่า วาจาละ(ผู้ไม่สำรวมในคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย) ⁸⁴

ผู้กล่าว ๒ : วตฺตํ, วท

[บอกว่า “โส” เป็นปาตปุรณะใส่เพื่อให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น]

ผู้เฝ้าด้วยตน, ผู้เป็นตัวของตัวเอง ๓ : นิช, สก, อุตตนิย

หน้าอัครรย์ ๓ : วิมหาย, อจณรีย, อพภูต

ผู้สมัคร ๒ : วิหตุณ, พยากุล

ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย ๒ : อาตตายี, วรุฑยต

๗๓๗. สีสจเฉขขมหิ วขโณ'ถ นิโกโต จ สโจ'นุช
 สฺจโก ปิสฺโณ กณฺเณ ขโป ฐตุโต ตฺ วณฺจโก.

๗๓๘. อนิสम्मํ ทิ โย กิจจํ ปุริโส วรพณฺณาทิจฺจมาจรติ
อวิณิจฺฉิตการิตฺตา โส ขลฺล จปฺปโลติ วิณฺณเยโย.

๓๓๓. - ๓๓๔. **วขโณ** วขณ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
สิจฺจเฉชฺชมฺหิ ในบุคคลผู้สมควรถูกตัดศีรษะ

ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง ๓ : นิกิต, สจ, อนุช

ผู้ส่อเสียด ๓ : สุจก, ปิสุณ, กณฺเณชป

84 ในกรณีที่ป็นปาฐะว่า “วจาโล พุทฺธยทฺวเจ” จะต้องแปลว่า วาจาโล วาจาโล ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป พหุการยทฺวเจ ในใ้ที่กล่าวคำอันนําคติเตียนเป็นอยางมาก

ผู้กล่าว ๒ : ฐุตต, วณจก

โย บุริโส บุรุษใด อนิสम्मม ไม่ใคร่ครวญแล้ว อจรรติ ย่อมประพฤติกิจจํ ซึ่งหน้าที่ วรพณธนาที มีการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น โส บุรุษนั้น (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วิญญะโย พึงทราบ จปโลติ ว่า จปฺล(ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน) ขลฺล แน่แท้ อวินิจฺฉิตการิตตา เพราะความเป็นผู้มีปกติไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วกระทำซึ่งกรรม

[คาถาที่ ๗๓๘ เป็นอริยคาถา หิ เป็นปาทปุรณะ และเป็นคาถาที่แสดงลักษณะของคนพาล]

๗๓๙. ชุทฺโท กทริโย ถทุธ- อภิญจโน ทลิตฺโท จ	มจฺฉรี กปณฺ'ปฺย'ถ ทีโน นิตฺถนทุกฺคตา.
๗๔๐. อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ อถ ยาจนโก อตฺถิ	กาทาลิยฺ'มฺจฺเจเต ยาจโก จ วนิพฺพโก.

๗๓๙. - ๗๔๐. ผู้ตระหนี่ ๔ : ชุทฺท, กทริย, ถทุธมจฺฉรี, กปณ

ผู้ตกยาก, คนจน ๕ : อภิญจน, ทลิตฺท, ทิน, นิตฺถน, ทุกฺคต

อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ กรรมอันมาถึงโดยไม่ได้คาดคิดมาก่อน

(ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อจฺเจเต ย่อมกล่าว กาทาลิยฺ (อิตฺติ) ว่า กาทาลิย (กรรมอันไม่คาดคิดว่าจะมาถึงก็มาถึง, กรรมอันเช่นกับการบินขึ้นไปของกาและการหล่นของลูกตาล, กรรมที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ)

คนขอทาน ๔ : ยาจนก, อตฺถิ, ยาจก, วนิพฺพก

[บางคัมภีร์กล่าวว่า วนิพฺพก กับ ยาจก มีความแตกต่างกัน วนิพฺพก แปลว่า ผู้ขอที่สรรเสริญคุณ ส่วน ยาจก แปลว่า ผู้ขอ ดังมีปรากฏอยู่ใน

ภูฏทนต์สุดตอฏฐกถา อรรถกถาและอิติวุตตกอฏฐกถา ว่า “วณิพพกาติ เย อัญญิ ทินนํ กนฺตํ มนาปี กาเลน อนวชฺชํ ทินนํ, ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺย, คจฺฉโต ภวํ พุทฺทมโลกนฺติ อาทินา นเยน ทานสฺส วณฺณํ โถมยมานา วิจฺรนฺติ” และใน คัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ทั้งสองนั้นว่า “วณิพพกาติ ทายกานํ คุณกิตฺตวเสน กมฺมผลกิตฺตนมุขเณ จ ยาจกา, เสยฺยถาปี นคฺคจฺริยาทโย”]

๗๔๑. อณฺทชา ปกฺขิสปฺปาที นราที ตฺถ ชลาพุชา
 เสทชา กิมิํสาที เทวาที โตว’ ปปาติกา.

๗๔๑. ปกฺขิสปฺปาที สัตว์ทั้งหลายมีนกและงู เป็นต้น อณฺทชา ชื่อว่า อณฺทช(สัตว์ที่เกิดในไข่) นราที สัตว์ทั้งหลายมีมนุษย์ เป็นต้น ชลาพุชา ชื่อว่า ชลาพุชะ(สัตว์ผู้เกิดในมดลูก) กิมิํสาที สัตว์ทั้งหลายมีหนอนและเห็บเป็นต้น เสทชา ชื่อว่า เสทช(สัตว์ที่เกิดในเหงื่อไคลและน้ำเน่า) เทวาที สัตว์ทั้งหลายมีเทวดา เป็นต้น โอปปาติกา ชื่อว่า โอปปาติก(สัตว์ที่เกิดมาโดยมีอวัยวะสมบูรณ์เสมือนลอยมาเกิด)

๗๔๒. ชณฺณตฺตคฺโข ชณฺณมฺตโต กปฺโป ตฺถ กิณฺจิทฺตุนเก
 อนตคฺคตฺตํ ตฺถ ปริยา- ปนฺน’มนฺโตคฺโธ’ครา.

๗๔๓. ราธิตฺโต สาริตฺโต จ’าถ นิปฺปกกํ กุณฺติํ ภเว
 อาปนฺโน ตฺวา’ปทปฺปตฺโต วิวโส ตฺววโส ภเว.

๗๔๒. - ๗๔๓. น้ำลึกประมาณเข้า ๒ : ชณฺณตฺตคฺช, ชณฺณมฺตต กปฺโป กปฺป ศัพฺพ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป กิณฺจิทฺตุนเก ในน้ำเป็นต้นที่

อยู่ในระดับต่ำกว่าเขา

นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า ๔ : อนตคคต(อนโตคต), ปรียา
ปนฺน, อนโตคธ, โอคธ

ที่ถูกทำให้สำเร็จแล้ว ๒ : ราธิต, สาธิต

ที่ร้อนแล้ว, ที่สุกเดือดแล้ว, สุกแล้ว ๒ : นิปปกุก, กุถิต

ผู้ที่ได้รับภัย, ผู้ถึงความวิบัติ ๒ : อาปนฺน, อาปทปุตต

ผู้มีจิตระส่ำระสายในตอนใกล้ตาย ๒ : วิวส, อวส

๗๔๔. นุณฺโน นุตตา'ตตชิตตา เจ' ริตา วิทุธา'ถ กมฺปิโต
ธูโต อาธูตจลิตา นิสิตํ ตุ จ เตชิตํ.

๗๔๕. ปตตพพํ คมม'มาปชฺชํ ปกํ ปริณตํ สมา
เวจิตํ ตุ วลยิตํ รุทุธํ สํวต'มาวุตํ.

๗๔๖. ปริกฺขิตตณฺจ นิวุตํ วิสฺสํ วิตถตํ ตตํ
ลิตฺโต ตุ ทิทฺโธ คฺคุฬฺโห ตุ คฺคฺคฺโต ปุณฺณํ ตุ โปสิโต.

๗๔๔. - ๗๔๖. ยิง, ฟุง, ชัด ๖ : นุณฺน(นุณฺณ), นุตต, อตต, ชิตต,
อิริต, อาวิทฺ

ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน ๔ : กมฺปิต, ธูต, อาธูต, จลิต

ลับ(ทำให้คม) ๒ : นิสิต, เตชิต

พึงถึง ๓ : ปตตพพ, คมม, อาสชช

แก่, สุก ๒ : ปก, ปริณต

โปก, พัน ๒ : เวจิต วลยิต
 กั้น, ล้อม ๕ : รุท, สุ่ม, อาวุต, ปริกขิตต, นิวุต
 แผ่ไป, กว้างขวาง ๓ : วิสภู, วิตุต, ตต
 ทา, ไล่ ๒ : ลิตต, ทิท
 ปกปิด, ซ่อน ๒ : คุพฺห, คุดต
 เลี้ยงดู ๒ : ปุญฺจ, โปสิต

๗๔๗.	ลขุชิต หีฬิต จ'าถ	สนิต ฌนิต'ปย'ถ
	สนทานิต สิต พทฺธ	กิลิต สยิต ภเว.
๗๔๘.	ลิตฺเต นิปฺพนฺนิพฺพตฺตา	ทาริต ฌินนเกทิตา
	ฉนฺโน ตฺถ ฉาทิต จ'าถ	วิทฺเต ฉิทฺทิตเวธิตา.

๗๔๗. - ๗๔๘. ละอาย ๒ : ลขุชิต, หีฬิต(หีริต)

ส่งเสียง, มีเสียง ๒ : สนิต, ฌนิต

ผูก,มัด ๕ : สนทานิต, สิต, พทฺธ, กิลิต, สยิต

นิปฺพนฺนิพฺพตฺตา นิปฺพนฺ ศัพฺทฺ และนิพฺพตฺ ศัพฺทฺ (วตฺตฺนฺติ)
 ย่อมเป็นไป ลิตฺเต ในสิ่งที่สำเร็จแล้ว(สิ่งสำเร็จรูป ๓ : นิปฺพนฺ, นิพฺพตฺ, ลิตฺ)
 ฌินนเกทิตา ฌินน และ เกทิต ศัพฺทฺ (วตฺตฺนฺติ) ย่อมเป็นไป ทาริต
 ในการแตกและทำลาย(แตก, ทำลาย, ทลาย ๓)
 ฉนฺโน ฉนฺน ศัพฺทฺ (วตฺตฺติ) ย่อมเป็นไป ฉาทิต ในสิ่งอันถูกปกปิด
 (สิ่งถูกปกปิด ๒ : (ฉินฺน, ฉาทิต)

ฉิทฺติเวริตฺตา ฉิทฺติตฺต และ เวริตฺ คัพฺพ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป วิทฺธ
ในสิ่งอันถูกแทง(สิ่งที่ถูกแทง ๓ : ฉิทฺติตฺต, เวริตฺ, วิทฺธ)

๗๔๙. อาหฺนฺ อากฺตา'นีตา สนฺโต ตฺตฺ สมิโต เจว	ทฺนฺโต ตฺตฺ ทฺมิโต สียา ปฺณฺโน ตฺตฺ ปุริโต ภเว.
๗๕๐. อปจายิตฺ มหิตฺ มานิตฺ จา'ปจิตฺ จ	ปฺชิตา'รหิตฺ'จจิตฺ ตจฺจิตฺ ตฺตฺ ตฺนุกเต.
๗๕๑. สนฺตตฺโต ฐูปิตฺ โจบ- ภฺนฺจฺ ตฺตฺ คฺลิตฺ ปนฺนํ	จฺริโต ตฺตฺ อุปาสิโต จฺตฺถจ ฐิตฺตํ ภเว.

๗๔๙. - ๗๕๑. นำมา ๓ : อาหฺนฺ, อากฺต, อานีต

ฝีกหัด, ทรมาน, อบรม, ข่ม ๒ : ทนฺต, ทมิต

สงบ, ระวัง ๒ : สนฺต, สมิต

เต็ม, บริบูรณ์ ๒ : ปฺณฺณ, ปุริต

บูชา, นับถือ ๗ : อปจายิต, มหิต, ปฺชิต, อรหิต, อจฺจิต, มานิต,

อปจิต

ตจฺจิตฺ ตจฺจิต คัพฺพ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตฺนุกเต ในการกระทำให้
บาง(เหล่า, ถาก ๒ : ตจฺจิต, ตฺนุกต)

รม, อบ, ทำให้ร้อน ๒ : สนฺตตฺต, ฐูปิต

เข้าไปใกล้, บำเรอ ๒ : อุปจฺริต, อุปาสิต

ตกหล่น, เคลื่อน, พลัด ๕ : ภฺนฺจ, คฺลิต, ปนฺน, จฺต, ฐิต

๗๕๒. ปีโต ปมฺหิโต ภูโจ มตฺโต ตฺภูโจ'ถ กนฺติโต
สณฺณินโน ลูน ทาตา'ถ ปสฺสโต วณฺณโต ฤโต.

๗๕๓. ดินฺโต'ลล'ทท กิลินฺโน'นฺนา มคฺคิตํ ปริเยสิตํ
อนฺเวสิตํ คเวสิตํ ลทฺธํ ตฺ ปตฺต'มฺจฺจเต.

๗๕๒. - ๗๕๓. ยินดี, ร่าเริง, อิ่มใจ ๕ : ปีต, ปมฺหิต, ภูจ, มตต,
ตฺภูจ

ตัด, เฉือน, เกี้ยว ๔ : กนฺติต, สณฺณินน, ลูน, ทาต

สรรเสริญ, ยกย่อง ๓ : ปสฺสจ, วณฺณิต, ฤต

เปียก, ชุ่ม, ขึ้นแฉะ ๕ : ดินฺต, ลล, ทท, กิลินฺน, นฺน

แสวงหา ๔ : มคฺคิต, ปริเยสิต, อนฺเวสิต, คเวสิต

ได้, ถึง, บรรลุ ๒ : ลทฺธ, ปตฺต

๗๕๔. รกฺขิตํ โคปิตํ คฺคตํ ตาตํ โคปายิตา'วิตา
पालิตํ อถ โอสฺสจฺจ จตฺตํ หีนํ สมฺมุขิตํ.

๗๕๕. ภาสิตํ ลปิตํ วุตฺตา' ภิหิตา'ขยาตขปิตา
อุทฺทิตฺตญจ กถิตํ คทิตํ ภาณโต'ทิตา.

๗๕๖. อวณฺณตา'วคณฺတာ ปริภูตา'วมานิตา
ชฺชจฺจโต ตฺ ขุทฺโต ฉาโต เจว พุฏฺกฺขิต.

๗๕๗. พุทฺธํ ภาตํ ปฏฺธิปนฺนํ วิทิตา'วคตํ มตํ
คิลิตํ ขาทิต ฤตฺโต ภกฺขิต'ขฺโณหฺมา'สิตา.

๗๕๔. - ๗๕๗. **รักษา, คุ่มครอง, ป้องกัน ๗** : รกฺขิต, โคปิต,
คฺตต, ตาต, โคปายิต, อาวิท, ปาลิต

สละ, ทิ้ง, เพิกถอน ๔ : อวณฺณต, อวคณฺต, ปริณฺต, อวมานิต

หิว ๔ : โอสฺสณฺญ(โอสฺสคฺค), จตฺต, หีน, สมฺมุชฺฉิต

กล่าว, พูด, สนทนา ๑๑ : ภาสิต, ลปิต, วุตฺต, อภิหิต, อาชฺยต,
ชปฺปิต, อุทิตฺ, กถิต, คทิต, ภณิต, อุทิต

ดูหมิ่น, ดูถูก ๔ : อวณฺณต, อวคณฺต, ปริณฺต, อวมานิต

หิว ๔ : ชิมฺมจณฺต, ชุทิต, ฉาต, พุฏฺกชิต

รู้, เข้าใจ ๖ : พุทฺธ, ญาต, ปฏฺธิปนฺน, วิทิต, อวคต, มต

กลืนกิน, ๖ : คลิต, ชาทิต, ภฺตต, ภกฺชิต, อชฺโณหฺน, อสิต

วิเสสยาธินวคฺโค

วิเสสยาธินวรรค

อติ จบ

๓.

ภักดิ์

๒. สังกิณณวรรค

๗๕๘. เถยยํ ลิงค'มิต กวาปิ ปจจยตถวเสน จ
 กิริยา ตุ กิริยํ กम्मํ สนติ ตุ สมโถ สโม
 ทโม จ ทมโถ ทนติ วตตํ ตุ สุตถกมมณี
 อโถ อาสงควจัน ติสฺส วุตตํ ปรายณํ.

๗๕๙. เกโท วิทาโร ผุณฺณ ตปปณํ ตุ จ ปีนนํ
 อกโกสน มกิสฺสโก ภิกฺขา ตุ ยาจนา'ตถนา.

๗๕๘. - ๗๕๙. อิห ในสังกัณณวรรคนี้ ลิงค์ ลิงค์ (ปนฺนิตฺเตหิ)
 อันบัณฑิต เถยยํ พึงทราบ ปจจยตถวเสน โดยอำนาจแห่งลิงค์ชิตกปัจจย
 กวาปิ ในบทที่มีกิริยา เป็นต้นบางบท

การกระทำ(การงาน) ๓ : กิริยา(กิริยา), กิริย, กम्म

ความสงบทางจิต ๓ : สนติ, สมถ, สม

ความสงบทางกาย(การฝึก, การข่ม, การสำรวมอินทรีย์)

๓ : ทม, ทมถ, ทนติ

วตตํ วตต ศัพท์ (วตตติ) ย่อมเป็นไป สุตถกมมณี ในความประพฤติ
 อันบริสุทธฺ์(วัตรปฏิบัติ)

ปรายณํ ปรายณ ศัพท์ อาสงควจัน ที่มีความหมายว่าการติด
 (ปนฺนิตฺเตหิ) อันบัณฑิต วุตตํ กล่าวไว้แล้ว ติสฺส (ลิงฺเคสฺส) ในลิงค์ทั้ง ๓ [ตัวอย่าง
 เช่น ธมมปรายโณ แปลว่า “ผู้มีธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยว” ในฉบับสืบท อธิบาย
 อาสงควจัน โดยใช้คำว่า อภริตฺวาจกํ แปลว่า “ที่แสดงความหมายว่าความ
 ยินดี”]

การทำลาย, การแตก, การฝ่า ๓ : เกท(กิตา), วิทาโร(วิทร),
 ผุณฺณ

ความอิม ๒ : ตปฺปน, ปิณฺณ

การดำ, การแข่ง ๒ : อุกโกสน, อภิสงฺก

การขอ ๓ : ภิกฺขา, ยาจนา, อุตถนา

๗๖๐. นินฺนิมิตฺตํ ยทิจฺฉา'ถา' ปุจฺฉนา นนฺทนา น จ
สภาน'มโถ ฌาโย นโย ผาติ ตุ วุฑฺธิยํ.

๗๖๑. กิลมโถ กิลมนํ ปสฺสโว ตุ ปสฺสูติยํ
อุกกัโส ตฺวตฺติสโย'ถ ขโย จ ขยํ ชิตฺติ.

๗๖๒. วโส กนฺติ พฺยโร เวโร คโห คาโห วโร วุติ
ปจา ปาโก หโว หุติ เวโท เวทณ'มิตฺถิ วา.

๗๖๓. ชีรณํ ขานิ ตาณํ ตุ รกฺขณํ ปมิตฺติปปมา
สิเลโส สนฺธิ จ ขโย ตฺวปจโย รโว รโณ.

๗๖๔. นิคาทิ นิคโท มาโท มโท ปสฺสิติ พฺนฺธนํ
อากโร ตฺวิงฺกิตฺ อิงฺโก อถ'ตถาปคโม พฺยโย.

๗๖๐. - ๗๖๔. นินฺนิมิตฺตํ ภาวะที่ปราศจากเหตุผล ยทิจฺฉา ชื่อว่า
ยทิจฺฉา(ความเป็นไปตามอำเภอใจ, การกระทำตามอำเภอใจ)

การทักทาย, การไต่ถามทุกข์สุข ๓ : อาปุจฺฉน, อานนฺทน,
สภาน

นัย(นยะ), แนวทาง, หลักการ ๒ : ฌาย, นย

ผาติ ผาติ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป วุฑฺธิยํ ในความเจริญ(ความ
เจริญ ๒ : ผาติ, วุฑฺธิ)

ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย ๒ : กิลมถ, กิลมน
ปสโว ปสว ศัพท (วตตติ) ย่อมเป็นไป ปสฺสูติย ในการคลอດ
ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน ๒ : อุกุกัส, อติสย

การชนะ ๓ : ชย, ชยณ, ชิตี

อำนาจ, ความต้องการ ๒ : วส, กนฺติ

การแทง, การเจาะ ๒ : พยธ, เวธ

การจับ, การยึดครอง : คห, คาท

การกั้น, การระวาง, การห้าม, การภักดี ๒ : วร, วุติ

การหุง, การต้ม, การทำให้สุก ๒ : ปจ, ปาก

การเรียก ๒ : หว, หุติ

การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก ๒ : เวท, เวทน (เวทน) เวทน
ศัพท อิตฺถิ วา (เป็นนปงสกลิงค์และเป็นอิตถิลิงค์ได้บ้าง

ความเลื่อม ๒ : ซีรณ, ขานิ

การดูแลรักษา ๒ : ตาณ, รกฺขณ

การตวง, การนับ ๒ : ปมติ, ปมา

การต่อ, การเชื่อม ๒ : สิลเส, สนฺธิ

การสิ้นไป, การหมดไป ๒ : ชย, อปจย

การร้อง ๒ : รว, รณ

การกล่าว ๒ : นิคาท, นิคท

ความเมา ๒ : มาท, มท

การผูก ๒ : ปสฺสีติ, พนฺธน

๗๖๙. สมพาหน มททณญจ ปสโร ตุ วิสปปน
 สนถโว ตุ ปริจโย เมลโก สงคสงคมา.

๗๗๐. สนนินิ สนนิกกฐมฺหิ วินาสโต ตุ อทสฺสน
 ลโว'ภิลาว ลวนํ ปตถาวโว'วสโร สมา.

๗๖๗. - ๗๗๐. อานิสงส์, คุณประโยชน์ ๒ : อานิสส์, คุณ

ท่ามกลาง ๒ : มชฌ, เวมชฌ

เที่ยงวัน ๒ : มชฌนฺทิก(มชฌนฺติก), มชฌนฺท(มชฌนฺต)

ความต่าง ๒ : เวมตฺต, นานตา

การตื่นตัวอยู่เสมอ, ความไม่ประมาท ๒ : ชาคร, ชาครีย;
 (ชาครโร) ชาคร ศัพท์ ว่าเป็นปุงสกลิงค์และเป็นนปุงสกลิงค์ได้บ้าง

กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย ๒ : ปวาหิ, ปวตฺติ

การขยาย, ความกว้างขวาง, ความพิสดาร ๓ : พยาส,
 ปปญจ, วิตถาร

การงดเว้น, การระวัง ๓ : ยาม, สัมม, ยม

การนวด ๒ : สมพาหน, มททณ

การแผ่ไป, การชานออกไป ๒ : ปสโร, วิสปปน

การเขยชิด, ความคั่นเคย ๒ : สนถว, ปริจย

ความเกี่ยวข้อง, การพบปะ ๓ : เมลโก, สงค, สงคมา

สन्नินิ สन्नินิ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป สนนิกกฐมฺหิ ในความ
 ไกลกัน (ความไกลกัน ๒ : สนนินิ, สนนิกกฐ)

ความพินาศ, การหายไป ๒ : วินาส, อทสฺสน

การเก็บเกี่ยว ๓ : ลว, อภิลาว, ลวน [เช่น การเกี่ยวข้าว,

ความพยายาม, ความมุ่งมั่น ๒ : ปกุกม, อุปกุกม

๗๗๔.	ปาโจ นิปาโจ นิปโจ อาลึงคนฺ ปริสฺสงฺโค	วิจโย มคฺคนา ปุเม สิเลโส อุปฺคฺคฺหนํ.
๗๗๕.	อาโลกนญจ นิชฺฌมานํ ปจฺจาเทโส นิสฺสนํ	อิภฺขณํ ทสฺสนํ'ปฺย' ถ ปจฺจกฺขานํ นิรํกติ.
๗๗๖.	วิปฺลลาโส'ณฺณถาภาโว วิปริยาโส'ติภฺกโม	พฺยตฺตโย วิปริยโย ตฺว'ติปาโต อุปฺจฺจโย.

๗๗๔. - ๗๗๖. การอ่าน, การสวด ๓ : ปาฐ, นิปาฐ, นิปฐ

การเลือก ๒ : วิจย, มคฺคนา. (มคฺคนา) มคฺคนา ศัพท์
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อุปฺเม ในอิติลึงค์และนบุ่งสกลึงค์

การกอดรัด, การเคล้าคลึง ๔ : อาลึงคน, ปริสฺสงฺค, สิเลส,
อุปฺคฺคฺหน

การดู, การเห็น, การมอง ๔ : อาโลกน, นิชฺฌมาน, อิภฺขน, ทสฺสน
การบอกคั้น, การบอกปิด, การไม่ยอมรับ ๔ : ปจฺจาเทส,
นิสฺสน, ปจฺจกฺขาน, นิรํกติ

ความวิปริตผิดเพี้ยน, การเปลี่ยนแปลง, ความแปรปรวน
๕ : วิปฺลลาส, ณฺณถาภาว, พฺยตฺตย, วิปริยย, วิปริยาส

การก้าวล่วง, การกระโดดข้าม, การล่วงเลย, การผ่าน
พ้น ๓ : ติภฺกม, ติปาต, อุปฺจฺจย

สังฆิณวรรคโค

สังฆิณวรรค

อิติ จบ

๓.

ภูกั่น

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๑ คาถาเนกัตถวรรค

๓๓๓. อเนกตเถ ปวักขามิ
เอตถ ลิงควิเสสสตถ'

คาถา'ทุรปาทโต กมา
เมกสฺส ปุนรุตตตา.

๗๗๗. (อหิ) ข้าพเจ้า ปวทุขามิ จักกล่าว อนนตเถ ซึ่งศัพท์
ทั้งหลายอันมีอรรณมาก **คาถาทุสปาโท** โดยเต็มคาถา ครึ่งคาถา และบาท
คาถา (โดยแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ (๑) คาถาเนกัตถวรรค (๒) อัชฌาเนกัตถวรรค
(๓) ปาธาเนกัตถวรรค) **กมา** ตามลำดับ

ปุณรุตตดา สาเหตุที่ต้องกล่าวซ้ำ **เอกสส** ซึ่งศัพท์ศัพท์เดียว **เอตถ**
 ในอเนกัตถวรรคนี้ **ลึงควิสตถ** มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความแตกต่างแห่ง
 ลึงค์ (โหติ) ย่อมมี

៣៧៨. សម្មិទ្ធ សម្មាសោ ច
បរិវេណេ តិយា កាតេ

ສມູເ ກາຣເນ ຂເນ
ປາເນ ລາກ ທິຣຸຈິສຸ.

๗๗๘. สมโย สมย ศัพฺทํ ลียา ย่อมเป็นไป (นวลฺ อดฺธสฺ) ในอรรถ
๙ อย่าง (อิติ) คือ สมวาเย ในความถึงพร้อมแห่งเหตุ สมฺมุเห ในหมู่ การณ
ในเหตุ ขณ ในขณะ ปฏฺวิเธ ในการแห่งตลอด กาล ในกาลเวลา ปหาเน
ในกาละ ลาภิทธิฏฺฐิ ในการได้และลัทธิ(นักศึกษาพึงดูตัวอย่างการใช้ในคัมภีร์
ปาราชิกกณฺฑ สีสกฺขนธวคฺค อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๗๙. วณโณ สณฺจานุเปสฺ ขาติจจวีสฺ การณ
 ปมาณ จ ปสฺสายํ อกฺขเร จ ยเสฺ คุณเณ.

๗๗๙. วณโณ วณณ ศัพทํ สียา ย่อมเป็นไป (ทสฺสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๑๐ อย่าง (อิตฺติ) คือ สณฺจานุเปสฺ ในสัณฐาน(มีต่ำและสูง เป็นต้น) และสี(มีสีแดงและดำ เป็นต้น) ขาติจจวีสฺ ในชาติและผิวพรรณ การณ ในเหตุ ปมาณ ในประมาณ ปสฺสายํ ในการสรรเสริญ อกฺขเร ในอักษร ยเส ในชื่อเสียง คุณเณ และในคุณ (สีลชนชวคฺค อฏฺฐกถา ,มุลปณฺณาส อฏฺฐกถา, วมมิกสุตฺต อฏฺฐกถา. เป็นต้น)

๗๘๐. อุทฺทเทเส ปาติโมกฺขสฺส ปณฺณตฺติย'มฺโปสฺโส
 อุปวาเส จ อฏฺฐจเณ อุโปสฺสทฺธิเน สียา.

๗๘๐. อุโปสฺโส อุโปสฺส ศัพทํ สียา ย่อมเป็นไป (ปณฺจสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปาติโมกฺขสฺส อุทฺทเทเส ในการสวดพระปาติโมกข์ ปณฺณตฺติยํ ในนามบัญญัติ อุปวาเส ในการรักษาอุโปสธ คีล (สมาทานคีล ๘) อฏฺฐจเณ ในคีล ๘ อุโปสฺสทฺธิเน และในวันอุโปสธ (สีลชนชวคฺค อฏฺฐกถา, อุปาสิปณฺณาส อฏฺฐกถา เป็นต้น) [ในสามญฺณผลสุตฺตฎีกากกล่าวว่า อุปวาโส สมาทานํ]

๗๘๑. รณฺจเณ ลกฺขณเณ ธมฺโม รจกเก'สฺวีริยาปเถ
 จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก- รตเน มณฺฑลเณ พลเณ.

๗๘๒. กุลาภณฺเณ อาณาย' มายูเธ ทาน ราสิสฺ.

๗๘๑. - ๗๘๒. จกฺกํ จกฺก ศัพทํ สียา ย่อมเป็นไป (จฺทฺทเทสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๑๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ รณฺจเณ ในลัทธิ ลกฺขณเณ ในลายลักษณ์ที่

ฝ่าพระบาท ธมฺโมรจกฺเกสุ^{๘๖} ในธรรมจักรและกงจักร อิริยาปเถ ในอิริยาบถ
สมปตฺติยํ ในสัมปตติจักร จกฺกรตเน ในจักรรัตนะ มณฑล ในวงกลม พล
ในกองทัพ กุลาภณฺเต ในภมรช่างหม้อ อาณายํ ในอาณจักร आयुเร
ในอาวุธคือจักร ทานราสิสุ ในวัตถุทานและกอง (มูลปณณาส อฏฺกถา, มหาสิห
นาทสุตฺต อฏฺกถา เป็นต้น)

๗๘๓.	ทานสฺมี พุรหมจิริย'	มปฺปมณฺณาสฺ สาสเน
	เมณฺณารติยํ เวยยา'	วจฺเจ สทฺหารตฺถุจิริย'
	ปณฺจสีลา'ริยมคฺโค	โปสถงฺคิริตฺติสุ จ.

๗๘๓. พุรหมจิริยํ พุรหมจิริย ศัพทํ สียา ย่อมเป็นไป
(ทสฺสุ อตฺถสฺสุ) ในอรรถ ๑๐ อย่าง (อิติ) คือ ทานสฺมี ในทาน อปฺปมณฺณาสฺ
ในอปปมณณาส สาสเน ในพระศาสนา เมณฺณารติยํ ในการงดเว้นจากเมณ
เวยยาวจฺเจ ในการช่วยขวนขวาย สทฺหารตฺถุจิริยํ ในการยินดีในภรรยาดน
ปณฺจสีลาริยมคฺโคโปสถงฺคิริตฺติสุ จ ในศีล ๕, อริยมรรค, องค์อุโบสถและความ
เพียร (สีลขณธวคฺค, อฏฺกถา, มูลปณณาส อฏฺกถา, มหาสิหนาทสุตฺต อฏฺกถา เป็นต้น)

๗๘๔. ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปณฺณา
ถาเยสุ สจฺจปฺปกตฺติสุ ปุณฺณเ
ถยเย คุณา'จารสมาธิสุปี
นิสฺสตุตฺตา'ปตฺติสุ การณาโท.

⁸⁶ อูร ศัพทํ ใน อูรจกฺกนี้มีคํว่า “อูร” จึงมีความหมายเป็น “ปรรณจกฺก” คือ จักกรที่มีฟันเลื่อยใช้
สำหรับเป็นเครื่องประหาร

๗๘๔. รมโม รมม ศัพท สียา ย่อมเป็นไป (พหูสุ อตฺเถสุ) ในอรรถทั้งหลายจำนวนมาก (อิติ) คือ สภาเว ในสภาวะ ปริยตติปณณายาเยสุ ในพระปริยัติ ปัญญาและความสมเหตุสมผล สจฺจปฺกตีสฺส ในสัจจะและปกติ ปุณฺณ ในบุญ เณฺยเย ในถุญยธรรม ๕ อย่าง(คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ) คุณฺจาจารสมาธิสุปิ ในคุณ, ความประพฤติและสมาธิ นิสฺสตตตปตฺตีสฺส ในสภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขาและอาบัติ การณาโท ในเหตุ เป็นต้น (สัสสนชวคค, อฏฺกถา, มุลปณฺณาส อฏฺกถา, มุปรียายสุตฺต อฏฺกถา เป็นต้น)

๗๘๕. อตฺโถ ปโยชนเ สทฺทา- ภิเธเยย วุฑฺธิยํ ธเน
วตฺถุมฺหิ การณเ นาเส หิตเ ปจฺฉิมปพฺพเต.

๗๘๕. อตฺโถ อตฺถ ศัพท สียา ย่อมเป็นไป (นวุสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๙ อย่าง (อิติ) คือ ปโยชน ในประโยชน์ สทฺทาภิเธเยย ในอรรถที่ศัพท์กล่าวถึง วุฑฺธิยํ ในความเจริญ ธเน ในทรัพย์ วตฺถุมฺหิ ในวัตถุ การณเ ในเหตุ นาเส ในความพินาศ หิตเ ในประโยชน์เกื้อกูล ปจฺฉิมปพฺพเต ในภูเขาทิศตะวันตก (สุตฺตนิปาต อาฬาวกสุตฺต อฏฺกถา)

๗๘๖. เยภฺยฺยตา'พฺยามีสุเสสุ วิสฺสโยเค จ เกวลํ
ทพฺพตฺเถ'นติเรเก จ'า นวเสสมฺหิ ตํ ติสฺสุ.

๗๘๖. เกวลํ เกวล ศัพท สียา ย่อมเป็นไป (ฉสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๖ อย่าง คือ เยภฺยฺยตาพฺยามีสุเสสุ ในความมีมากและการไม่ปะปนกัน วิสฺสโยเค ในการไม่ประกอบกัน ทพฺพตฺเถ ในอรรถคือทัพพะ(มั่นคง) อนติเรเก ในความ

๗๘๗. คุณ ปฏฐราสีสุ อานิสเส จ พนธเน
อปฺปธานะ จ สีลาโท สุกฺกาทิมฺหิ ชียาย จ.

๗๘๘. รุกขาโท วิชชมาเน จ'า รหนเต ขนรปลจเก
ภูโต สตุต มหามุตตา มนุสเสสุ น นาริย.

(ภูโต) ภูต ศัพท์ วาจจลึงโค ที่เป็นไปตามวาจจลึงค์ (ปณฺธิเตหิ)
 อັນบัณฑิต มโต พิงทราบ อตฺตตมฺมิ ในกาลล่วงไปแล้ว ชาเต ในการเกิด

ปัตเต ในการถึงแล้ว **สเม** และในความเสมอกัน (มูลปณณาส อฏฺฐกถา, ชคค-
วิสาณสูตร อฏฺฐกถา, จุฬนิทเทส อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๙๐. สุนทเร ทฬทิกมเม จ'า **ยาจเน สมปฏิจฺจน**
สชฺชเน สมปหฺสายํ **สาธฺวา'ภิเรยฺยลึงคิกํ.**

๗๙๐. สาธฺ สาธฺ ศัพท์ **ลียา** ย่อมเป็นไป (**ฉสุ อตฺเถสุ**) ในอรรถ ๖
อย่าง (**อิติ**) คือ **สุนทเร** ในความดี **ทฬทิกมเม** ในการกระทำให้มั่งคั่ง
อายาจเน ในการอ้อนวอน **สมปฏิจฺจน** ในการรับคำ **สชฺชเน** ในคนดี
สมปหฺสายํ และในความยินดี **อภิเรยฺยลึงคิกํ** มีลึงค์เพียงดังลึงค์ของอภิเรยยะ
[วิเสสยะ] (สัลลขณธวคฺค อฏฺฐกถา, มูลปณณาส มูลปริยายสูตร อฏฺฐกถา)

๗๙๑. อนฺโต'นิตฺถิ สมิเป จ'า **วสาเน ปทปุรเณ**
เทหาวยเว โกฎฺจาเส **นาสสิมาสุ ลามเก.**

๗๙๑. อนฺโต อนฺต ศัพท์ **ลียา** ย่อมเป็นไป (**อฏฺฐสุ อตฺเถสุ**) ในอรรถ
๘ อย่าง (**อิติ**) คือ **สมิเป** ในที่ใกล้ **อวสาเน** ในที่สุด **ปทปุรเณ** ในปทปุรณะ
[ไม่มีอรรถเพียงทำบทให้สละสลวยเท่านั้น เช่น สุตตฺตฺนต, วนฺนต เป็นต้น เรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่า ตัฬภาวะ] **เทหาวยเว** ในอวัยวะร่างกาย คือ ลำไส้ใหญ่ **โกฎฺจาเส** ในส่วน
นาสสิมาสุ ในความพินาศของเขตแดน **ลามเก** ในความต่ำทราม (**อนฺโต**) อนฺต
ศัพท์ **อนิตฺถิ** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ (สัลลขณธวคฺค อฏฺฐกถา, อติวตฺต
ติกนิปาต อฏฺฐกถา)

๗๙๒. นิกายะ สุนธิ สามณณป ปสฺสูทํ กุเล ภเว
วิเสสเส สมนายณจ ขาติสงฺขตลกฺขณ.

๗๙๒. ขาติ ขาติ ศัพทํ ภเว ย่อมเป็นไป (อฏฺฐสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๘ อย่าง (อิติ) คือ นิกายะ ในหมู่ของบุคคลผู้มีความประพฤติเหมือนกัน สุนธิ-สามณณปปสฺสูทํ ในปฏฺฐิสุนธิ, สามัญญและการคลอตอบตร กุเล ในตระกูลวิเสสเย ในวิเสสยขาติมีความเป็นแห่งวัว เป็นต้น (ฉบับสีหะเป็น วิเสส ในอรรถพิเศษ) สมนายํ ในดอกมะลิ สงฺขตลกฺขณ และในอุปลักขณะของสังฆตธรรม (สจฺจวิภังค อฏฺฐกถา, กามสฺสุตต มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๙๓. ภวเกเท ปตฺธิจายํ นิฏฺฐา'ขณาสยพฺพุทิสฺส
วาสนฺญาเน จ คมนเน วิสฺสุตเต^{๘๗} คตฺตี'ริตา.

๗๙๓. คติ คติ ศัพทํ (ปณฺชิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อิริตา กล่าวแล้ว (อฏฺฐสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๘ อย่าง (อิติ) คือ ภวเกเท ในภาพพิเศษมีเทวคติ เป็นต้น ปตฺธิจายํ ในที่ตั้ง นิฏฺฐาขณาสยพฺพุทิสฺส ในการตัดสิน อธิยาศัยและญาณ วาสนฺญาเน ในที่เป็นที่อยู่ คมนเน ในการไป วิสฺสุตเต และในอรรถการแผ่ไป [ฉบับสีหะเป็น วิสฺสุตเต ในความปรากฏ] (สีลขณฺธวคฺค อมพฺพญสฺสุตต อฏฺฐกถา, มุลปณฺณาส มหาสีหนาทสฺสุตต อฏฺฐกถา)

87 อาสขฺขิ (ก.)

๗๙๔. ผละ วิปัสสนา ทิพพ- จกขุ สัพพณฺณตาสุ จ
 ปจฺจเวกฺขนณณมฺหิ มคฺเค จ ญาณทสฺสนํ.

๗๙๔. ญาณทสฺสนํ ญาณทสฺสน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (นสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๖ อย่าง (อิตฺติ) คือ ผละ ในผลสามัญญ วิปัสสนาทิพพ- จกขุสัพพณฺณตาสุ ในวิปัสสนาญาณ ทิพพจกฺขุญาณและสัพพณฺณตญาณ ปจฺจเวกฺขนณณมฺหิ ในปัจจเวกขนณณ มคฺเค จ และในอริยมรรค(ที่มฺนิกาย สามณณผลสุตฺต อฏฺฐกฺกา, มุลปณฺณาส มหาสีหนาทสุตฺต อฏฺฐกฺกา)

๗๙๕. กมฺมารุทฺธน องค์กร- กปลลฺทีปิกาสุ จ
 สุวณฺณการมฺมุสายํ อุกฺกา เวเค จ วายูโน.

๗๙๕. อุกฺกา อุกฺกา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ กมฺมารุทฺธนองค์กรกปลลฺทีปิกาสุ ในเตาช่างเหล็ก เตาถ่านสำหรับหลอมทองและคบเพลิง สุวณฺณการมฺมุสายํ ในบ้านของช่างทอง วายูโน เวเค จ และในความเร็วแห่งลม (มุลปณฺณาส วตฺถสุตฺต อฏฺฐกฺกา, มงฺคลพฺพุทฺธวํส อฏฺฐกฺกา)

๗๙๖. เกโสหารณชีวิท- วุตฺติสฺสุ วปเน จ วาปสมกรณ
 กถเน ปมุตฺตภาวช- เณนาโท ^{๘๘}วุตฺต' มปิ ติสฺสุ.

๗๙๖. วุตฺตํ วุตฺต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (สตฺตสุ อตฺเถสุ) ใน อรรถ ๗ อย่าง (อิตฺติ) คือ เกโสหารณชีวิทวุตฺติสฺสุ ในการปลงศพและการเลี้ยงชีพ วปเน ในการหว่าน วาปสมกรณ ในการเกี่ยวพืชที่หว่านแล้วให้เสมอกัน กถเน

ในการกล่าว **ปวุตตภาวขณนาโท** ในอรรถการพ้นจากชั่วและการเชื่อเชิญ
เป็นต้น (**ตัม วุตตัม**) วุตต ศัพท์ นั้น (**วตตติ**) ย่อมเป็นไป **ติสุ** ในลึงค์ทั้ง ๓
(มูลปณณาส ฆมมทายาทสุตต อฏฐกถา, ฎีกา, อิติวุตต อฏฐกถา)

๗๙๗. คมน วิสสุเต จา'ว- อนุโยเค กิลินเน จ	ธาริโต'ปจิตสุ จ สุโต' ภิเรยยลึงคิโก.
๗๙๘. โสตวิณเณยยสตะเส	สุตัม ปุตเต สุโต ลียา.

๗๙๗. - ๗๙๘. **สุโต** สุต ศัพท์ **อภิเรยยลึงคิโก** อันมีลึงค์ของอภิเรยยะ
(๓ ลึงค์) (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**จสุ อตฺเตสุ**) ในอรรถ ๖ อย่าง (**อิตติ**) คือ **คมน**
ในการไป **วิสสุเต** ในการปรากฏ **อธาริโตปจิตสุ** ในการจดจำและการ
เลือกเฟ้น **อนุโยเค** ในการถาม **กิลินเน จ** ในการเปียกชุ่ม

สุตัม สุต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**ทวิสุ อตฺเตสุ**)
ในอรรถ ๒ อย่าง (**อิตติ**) คือ **โสตวิณเณยยสตะเส** ในสัททารมณอันโสต
ประสาทพึงรู้ได้และคัมภีร์

สุโต สุต ศัพท์ ปุงลึงค์ (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**อตฺเต**) ในอรรถ ๑ อย่าง
(**อิตติ**) คือ **ปุตเต** ในบุตรชาย (ทีฆนิกาย พุทธชาลสุตต อฏฐกถา เป็นต้น)

๗๙๙. กบโป กาเล ยุเค เลเส สทิสเ ติสุ สมณ- สมนตตเถ'นตรกปปา-	ปณตติปรมายสุ โวหารกปปพินทุสุ ทีเก ตกเก วิริมหิ จ.
---	---

๗๙๙. **กบโป** กปป ศัพท์ (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**ทวาทสสุ อตฺเตสุ**)
ในอรรถ ๑๒ อย่าง (**อิตติ**) คือ **กาเล** ในกาล **ยุเค** ในยุคทั้ง ๔ มีกตยุค เป็นต้น

เลเส ในอุบายข้ออ้าง **ปณตติปรมายุสุ** ในนามบัญญัติและการกำหนดชีวิต (อายุกับปี) **สทิส** ในความเหมือนกัน (**กบโป**) กบป ศัพท์ (**วตตติ**) ย่อมเป็นไป **ตีส** ในลิงค์ทั้ง ๓ **สมณโฆหารกบปพินทุสุ** ในการกระทำกับปิยะ และกบปพินทุของภิกษุ **สมนตตเถ** ในอรรธรอบด้าน **อนตรกบปาทิกะ** ในอันตรกบป เป็นต้น **ตกเถ** ในการคิด **วิธิมิ** และในการจัดแจง [ที่มนิกาย พรหมชาลสูตร อฏฺฐกถา, อาฏานาฏยสูตร อฏฺฐกถา, มูลปณณาส วตฺตสูตร อฏฺฐกถา เป็นต้น]

๘๐๐. **นิพพานมคฺคิวิริติ** **สเปเถ สจฺจภาสีเต**
ตจฺเณ จา'ริยสจฺจมฺหิ **ทิกฺขจฺยํ สจฺจ'มิริตํ.**

๘๐๐. **สจฺจํ** สจฺจ ศัพท์ (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**อฏฺฐสุ อตฺเถสุ**) ในอรรธ ๘ อย่าง (**อิติ**) คือ **นิพพานมคฺคิวิริติสเปเถ** ในนิพพาน อริยมรรค วิริตัสัจจะและการสเป **สจฺจภาสีเต** ในการกล่าวความจริง(วสีสัจจะ) **ตจฺเณ** ในความจริง **อริยสจฺจมฺหิ** ในอริยสัจจ **ทิกฺขจฺยํ** ในทิกฺขิสัจจะ (สจฺจวิงฺค อฏฺฐกถา, สุตตนิปาต อาลาวกสูตร อฏฺฐกถา)

๘๐๑. **สญฺชาติเทเส เหตุมฺหิ** **วาสฏฺฏานา'กเรสุ จ**
สโมสฺสรณฏฺฏาเน จา' **ยตนํ ปทปฺปฺรเณ.**

๘๐๑. **อายตนํ** อายตน ศัพท์ (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**ฉสุ อตฺเถสุ**) ในอรรธ ๖ อย่าง (**อิติ**) คือ **สญฺชาติเทเส** ในสถานที่เกิด **เหตุมฺหิ** ในเหตุ **วาสฏฺฏานากเรสุ** ในที่อยู่และบ่อเกิด **สโมสฺสรณฏฺฏาเน** ในที่ประชุม **ปทปฺปฺรเณ** และในปทปฺปฺรณะ (ที่มนิกาย พรหมชาลสูตร อฏฺฐกถา, อายตนวิงฺค อฏฺฐกถา)

๘๐๒. อนนฺตรํ มชฌม วตถ'ณฺณ ขโน'กาโส'ริเหตุสุ
 พยวธานเ วินฺนุเจ จ เมเท จิตฺเต มนสฺย'ปิ.

๘๐๒. อนนฺตรํ อนนฺตร ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวาทสสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๑๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มชฌมวตถณฺณขโนกาโสริเหตุสุ ในท่ามกลาง
 ผ้า สิ่งอื่น ชั่วขณะ โอกาส เขตแดนและเหตุ พยวธานเ ในการกั้น วินฺนุเจ
 ในการเว้น เมเท ในความแตกต่าง จิตฺเต ในรู มนสิ และในใจ (ที่ฌนิกาย
 พรหมชาลสูตร, อฏฺฐกถา, จตุกกงคฺคตฺตร อฏฺฐกถา)

๘๐๓. อาโรคฺเย กุสลํ อิกฺข- วิปาเก กุสลโธ ตถา
 อนวชฺชมฺหิ เจเก จ กถิตฺวา จจฺจลฺลิกฺโก.

๘๐๓. กุสลํ กุสล ศัพฺทนปฺปสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาโรคฺเย ในความไม่มีโรค
 อิกฺขวิปาเก และในวิปากอันน่าปรารถนา

ตถา นอกจากนั้น กุสลโธ กุสล ศัพฺท วาจจลฺลิกฺโก อันมีลิ่งเหมือน
 ลิ่งของวาจจะ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต กถิตฺวา กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อนวชฺชมฺหิ ในความไม่มีโทษ เจเก และในผู้ฉลาด
 (อฏฺฐสาลินี อฏฺฐกถา, พุทฺธวํส อฏฺฐกถา, ปฏฺฐสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา, วิสุทฺธิมคฺค, ฐีกา,
 ที่ฌนิกาย ฐีกา, สีสกฺขนฺธกคฺคฐีกาใหม่)

๘๐๔. ทรวา'จาเรสุ วิริเย มธฺรฐาทีสุ ปารเท
 สิงคาราโท ธาตุณเท กิจเจ สมฺปตฺติยํ รโส.

๘๐๔. รโส รส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (นวสุ อตถสุ) ในอรรถ ๙
อย่าง (อิตติ) คือ ทรวาจาเรสุ ในของเหลวและความประพฤติ วีริเย ในความ
เพียร มธฺราทีสุ ในรส ๖ อย่าง มีรสหวาน เป็นต้น ปารเท ในปรอท
สิงคาราโท ในรส ๔ อย่าง มีสังการะ เป็นต้น ธาตุเกเท ในรสธาตุพิเศษ(แห่ง
ธาตุ ๗ อย่าง มี รส รตต มัส เป็นต้น) กิจเจ ในกิจ(มีสังฆัญญะ เป็นต้น)
สมปตฺติยํ และในความบริบูรณ์[แห่งสังฆัญญะ เป็นต้น] (สยฺตตนิกาย อฏฺฐกถา,
สุตตนิปาต อฏฺฐกถา)

๘๐๕. โพธิ สัพพพญญุตถญาณ รียมคเค จ นาริยํ
 ปญญตติยํ ปุเม' สสสตถ รุกขมहि บุริสสิถณิยํ.

๘๐๕. โพรธิ โพรธิ ศัพท ในอิตถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
(ทวิสุ อตถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สัพพณญตญญาณ
ในสัพพณญตญญาณ อริยมคเค จ และในอริยมรรค

ปุเม โพธิ โพธิ ศัพท ที่เป็นไปในปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อตเถ)
ในอรรถ ๑ อย่าง (อิติ) คือ ปณตติยํ ในนามบัญญัติ เช่น โพธิราชกุมาร

บุรีลิตติย์ โพธิ์ โพธิ์ ศัพท์ ที่เป็นไปในปวงลิงค์และอิทธิลิงค์ (สียา)
 ย่อมเป็นไป (อตเถ) ในอรรถ ๑ อย่าง (อิติ) คือ อสสตุลรุกขมฺหิ ในตันโพธิ์
 (วินย เวรณชกณฺฐ อฏฺฐกถา, มุลปณฺณาส มุลปริยายสฺสตุต อฏฺฐกถา)

๘๐๘. โส ส ศัพท์ ปุงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป พนธเว ในเผ่าพันธุ์
 ส ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป อตตนิ ในตน
 อนิตฺติย โส ส ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อม
 เป็นไป ธนสมิ ในทรัพย์

บุเม สา ศัพท ที่เป็นไปในปุงลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
วุตฺโต กล่าวแล้ว สุนฺเข ในสุนฺข

โส ติลิงฺโก ส ศัพทที่เป็น ๓ ลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป อุตฺตนิเย
ในทรัพย์ของตน

๘๐๙. สุวณฺณํ กนเก วุตฺตํ
ปญฺจธรรณมตฺเต จ

สุวณฺโณ ครุเพ ตถา
ฉวิ สมฺปตฺติยมปิ จ.

๘๐๙. สุวณฺณํ สุวณฺณ ศัพท นปุงสกลิงค์ วุตฺตํ ท่านกล่าวแล้ว
กนเก ในทองคำ

สุวณฺโณ สุวณฺณ ศัพท ปุงลิงค์ วุตฺโต ท่านกล่าวแล้ว (ลียา)
ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ครุเพ ในครุฑ ปญฺจ
ธรรณ-มตฺเต ในประมาณ ๕ ธรรณ ฉวิสมฺปตฺติยํ และในความสมบูรณ์แห่งผิว
พรรณ [ปัจฺจทายิกาวิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา]

๘๑๐. วโร เทวาทิกา อิกฺขเจ
อุตฺตเม วาจจลิงฺโก โส

ขามาตริ ปติมฺหิ จ
วรํ มนฺทปฺปิเย’พฺพยํ.

๘๑๐. วโร วร ศัพทปุงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เทวาทิกา อิกฺขเจ ในพรอันบุคคลพึงปรารถนาจาก
สำนักของเทวดา เป็นต้น ขามาตริ ในลูกเขย ปติมฺหิ และในสามี

โส วร ศัพท นั้น วาจจลิงฺคิโก อันมีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของวาจจะ
(ลียา) ย่อมเป็นไป อุตฺตเม ในผู้ประเสริฐ

วรํ วร ศัพท อพฺพยํ อันเป็นนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป มนฺทปฺปิเย

ในความหมายว่าผู้เป็นที่รักเล็กน้อย

๘๑๑. มกุเล ธนราสิมฺหิ สียา โกส'มนิตฺติยํ
เนตฺตีสาทิปปิธานเ จ ธนุปลยจสเทปิ จ.

๘๑๑. โกส โกส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ มกุเล ในดอกตูม ธนราสิมฺหิ ในกองทรัพย์ เนตฺตีสาทิ-
ปิธานเ ในฝักแห่งดาบ เป็นต้น ธนุปลยจสเท ในหนึ่งโกสะ(ช่วงระยะทาง ๕๐๐
คันธนู) (ตํ โกสํ) โกส ศัพทนั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺติยํ ในปงฺลึงค์และ
นปงฺสกลึงค์

๘๑๒. ปีตามเห ชินเ เสฏฺฐเ พราหมณเ จ ปีตุสวปี
พฺรหฺมา วุตฺโต ตถา พฺรหฺมํ เวเท ตปฺลํ วุจฺจเต.

๘๑๒. พฺรหฺมา พฺรหฺม ศัพทปงฺลึงค์ (ปณฺจติเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต
กล่าวแล้ว (จตุส อตฺถสฺ) ในอรรถ ๖ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปีตามเห ในพฺรหฺม ชินเ
ในพระพุทฺธเจ้า เสฏฺฐเ ในผู้ประเสริฐ พฺราหมณเ ในพฺราหมณ์ ปีตุส
ในมารดาและบิดา

พฺรหฺมํ พฺรหฺม ศัพท นปงฺสกลึงค์ (ปณฺจติเตหิ) อันบัณฑิต วุจฺจเต
ย่อมกล่าว (ทวิสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ เวเท ในคัมภีร์เวท
ตปฺลํ ในตบะกล่าวคือข้อปฏิบัติ (มุลปณฺณาส มุลปริยายสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๑๓. หตถีนํ มชฌพนฺธเ จ ปโกฏฺเฐ กจฺจนฺธเน
 เมขลายนํ มตา กจฺฉา กจฺโฆ วุตฺโต ลตาย จ.

๘๑๔. ตเถว พาหุมูลมฺหิ อนุปมฺหิ ติเณปิ จ

๘๑๓. - ๘๑๔. กจฺฉา กจฺฉา ศัพท์ อิตถิลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
 (มตา) พึงทราบ (จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ หตถีนํ มชฌพนฺธ
 ในชื่อสำหรับรัตตวัชัง ปโกฏฺเฐ ในปลายแขน กจฺจนฺธเน ในการผูก
 โจงกระเบน เมขลายนํ และในสายรัดเอว

กจฺโฆ กจฺฉ ศัพท์ ปุงลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว
 (จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ ลตาย ในแถววัลย์ พาหุมูลมฺหิ
 ในรักแร้ อนุปมฺหิ ในพื้นที่ที่มีน้ำมาก ติเณ ในหญ้า

๘๑๕. ปมาณํ เหตุสฺตเถสฺ มาเน จ สจฺจวาทีนํ
 ปมาตริ จ นิจฺจมฺหิ มรียาทายมฺจุจเต.

๘๑๕. ปมาณํ ปมาณ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต
 ย่อมกล่าว (สฺตตฺสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๗ อย่าง (อิตฺติ) คือ เหตุสฺตเถสฺ ในเหตุ
 และคัมภีร์ มาเน ในการชั่ง การตวงและการวัด สจฺจวาทีนํ ในบุคคลผู้มีปกติ
 กล่าวคำจริง ปมาตริ ในบุคคลผู้ชั่ง นิจฺจมฺหิ ในความแน่นอน มรียาทาย
 ในขอบเขต

๘๑๖. สตฺตํ ทพฺพ'ตฺตภาเวสุ ปาณฺสฺ จ พเล ลียา
 สตฺตายญฺจ ขเน สตฺโต อาสฺตเต โส ติลิงฺคิโก.

๘๑๖. สตฺตํ สตฺต ศัพฺพํ นปฺงฺสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 (ปญฺจสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทพฺพตฺตภาเวสุ ในทริยฺพและ
 อตฺตภาพ ปาณฺสฺ ในชีวิตินทริยฺ พเล ในกำลัํ สตฺตายํ และในความมีความ
 เป็น

สตฺโต สตฺต ศัพฺพํ ปฺงฺลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ขเน ในสัตฺว์
 โส สตฺต ศัพฺพํนั้น ติลิงฺคิโก อันมี ๓ ลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 อาสฺตเต ในการยิตฺ, ติต

๘๑๗. เสฺมหาโท รสฺรตฺตาโท มหาญฺเต ปภาทิเก
 ชาติวุทฺธิสฺว'ญฺจิจฺจขา'ทิ- ภวา'ทิสฺสฺ เคริกาทิสฺสฺ.

๘๑๗. ชาติวุทฺธิสฺว'ญฺจิจฺจขา'ทิ (ลียา) ย่อมเป็นไป (อญฺจสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๘ อย่าง (อิตฺติ) คือ เสฺมหาโทในเสฺมเห เป็นต้น รสฺรตฺตาโทในชาติ
 ๗ อย่าง มี รส รตฺต รุทฺธิร มัสและเมท เป็นต้น มหาญฺเต ในมหาญฺตรูปและ
 ญฺจชาติ เป็นต้น เคริกาทิสฺสฺ และในชาติวุทฺธิสฺสฺ(หรือแร่ต่างๆ) เป็นต้น
 (โส ชาติ) ชาติวุทฺธิสฺว'ญฺจิจฺจขา'ทิ (ลียา) ทวิสฺสฺ ในปฺงฺลิงค์และอิตฺถิลิงค์

๘๑๘. อมจจาโท สภาเว จ โยนียํ ปกตี'ริตา
 สตฺวาทิสามยา'วตถายํ ปจฺจยา ปรมเป จ.

๘๑๘. ปกติ ปกติ ศัพท์ (ปณฺหิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อิริตา นกล่าแล้ว (ปณฺจสุ อตฺถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิติ) คือ) อมจจาโท ในองค์ประกอบ ความเป็นพระราชา ๗ อย่าง มีอำมาตย์ เป็นต้น สภาเว ในสภาวะ โยนียํ ในเหตุแห่งการเกิด (ในอมรโกษฎีกาว่า “โยนิ อุปปตฺติการณํ ยถา มูลปกติ” แต่ในฉบับ สืบท แปลว่า โยนิมคฺค) สตฺวาทิสามยา'วตถายํ ในสภาพตั้งอยู่เสมอกันชั่วคราว แห่งคุณ ๓ อย่าง คือ สตฺว ราช ตม เป็นต้น ปจฺจยา ปรมเป ในลิงค์และธาตุ ที่ตั้งไว้ก่อนวิภัติและปัจจัย

๘๑๙. ปทํ ญาณ ปริตฺตาณ นินฺพพานมฺหิ จ การณ
 สทฺเท วตฺถุมหิ โภฏฺฐาเส ปาเท ตลฺลณฺณเน มตฺ.

๘๑๙. ปทํ ปทศัพท์ (ปณฺหิตฺเตหิ) อันบัณฑิต มตํ พึงทราบ (นวสุ อตฺถสุ) ในอรรถ ๙ อย่าง (อิติ) คือ ญาณ ในที่ตั้ง ปริตฺตาณ ในการ คัมภรอง การณ ในเหตุ สทฺเท ในศัพท์ วตฺถุมหิ ในทัพพะสิ่งของ โภฏฺฐาเส ในส่วน ปาเท ในเท้า ตลฺลณฺณเน และในรอยแห่งเท้า

๘๒๐. โลหมุครเมฆesu ฌโนตาลาทิเก ฌน
นिरนตเร จ กจิเน วาจจลึงคิก'มูจเต.

๘๒๐. ฌโน ฌน ศัพท ปุลงลึงค์ (ปนุติเตหิ) อันบัณฑิต อุจเจเต
ย้อมกล่าว (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โลหมุครเมฆesu
ในค้อนเหล็กและเมฆ

ฌน ฌน ศัพท วาจจลึงคิก' อันมีลึงค์เหมือนกับลึงค์ของวาจจะ
(ปนุติเตหิ) อันบัณฑิต อุจเจเต ย้อมกล่าว (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ นินนตเร ในความไม่ขาดตอน กจิเน และในความหยาบกระด้าง

๘๒๑. ขุททา จ มกขิกาเกเท มธุมหิ ขุททมปปเก
อธเม กปณ จาปี พหุมหิ จตุสุ ตติสุ.

๘๒๑. ขุททา ขุททา ศัพท อิตถิลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป มกขิกา-
เกเท ในฝั่งตัวอ่อน

ขุทท ขุทท ศัพท นบุงสกลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป มธุมหิ ในน้ำฝั่ง
ขุทท ขุทท ศัพท (วตตาน) ที่เป็นไป ตีสุ (ลึงเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓
ลียา ย่อมเป็นไป (จตุสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ อปปเก
ในความมีน้อย อธเม ในความต่ำทราม กปณ ในผู้ยากไร้ พหุมหิ และใน
ความมีมาก

๘๒๒. ตฤเก มรณลึงเค จ อริฏฺจํ อสุเณ สุเณ
อริฏฺโฐ อาสเว กาเก นิมเพ จ เณิลททุเม.

๘๒๒. อริฏฺจํ อริฏฺจ ศัพฺทํ นปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
(จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ ตฤเก ในเปรียง มรณลึงเค ในเหตุ
อันให้รู้ความตาย อสุเณ ในโชคร้าย สุเณ ในโชคดี

อริฏฺโฐ อริฏฺจ ศัพฺทํ ปฺงลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเตสฺ)
ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาสเว ในสุราที่ต้องไว้นาน กาเก ในนกกา
นิมเพ ในต้นสะเดา เณิลททุเม และในต้นประจำดีควาย

๘๒๓. มานภณฺเท ปลสเต สทิสฺตเต ตฺลา ตลา
เคหานํ ทารุพฺนรตฺถ- ปิจิกายญจ ทิสฺสติ.

๘๒๓. ตฺลา ตฺลา ศัพฺทํ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ
๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ มานภณฺเท ในตาซัง ปลสเต ใน ๑๐๐ ปละ สทิสฺตเต
ในอรรถเหมือนกัน เคหานํ ทารุพฺนรตฺถปิจิกายํ ในชื่อของเรือ

๘๒๔. มิตฺตกาเร ลยฺขทาเน พลเ ราสิวิปตฺติสฺสุ
ยฺทุเร เจว ปฏฺฏิณฺณายํ สงฺคโร สมฺปกาสิโต.

๘๒๔. สงฺคโร สงฺคร ศัพฺทํ (ปณฺจติเตหิ) อันบัณฑิต สมปกาสิโต
แสดงแล้ว (จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๖ อย่าง (อิตฺติ) คือ มิตฺตกาเร ในการกระทำ
เหมือนมิตร ลยฺขทาเน ในการให้สินบน พลราสิวิปตฺติสฺสุ ในหมู่พลและความ
วิบัติ ยฺทุเร ในการรบ ปฏฺฏิณฺณายํ และในการรับรอง

๘๒๕. ขนฺธ ภาเว นิमितฺตมฺหิ รุปํ วนฺณเ จ ปจฺจเย
สภาวะ สทฺท สณฺฐาน รูปขุณฺณ วปฺสุ จ.

๘๒๕. รูปํ รูป ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ ๑๐ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขนฺธ ในรูปชั้นธ ภาเว ในรูปภาพ นิमितฺตมฺหิ ในเหตุ(เครื่องหมาย) วนฺณเ ในสี ปจฺจเย ในวิภัติปัจจัย(เหตุ) สภาวะสทฺทสณฺฐานรูปขุณฺณวปฺสุ ในสภาวะ ศัพท์ สัณฐาน รูปณาน และกาย (เอกํคฺคตฺร รุปาทิวคฺค อฏฺฐกฺกา, ปณฺจกนิปาท โสณเณรวิคฺค อฏฺฐกฺกา)

๘๒๖. วตฺถุกิเลสกาเมสฺสุ อิจฺฉายํ มทฺเทน รเต
กาโม กามํ นิกาเมจ’า นุญฺถายํ กาม’มพฺพยํ.

๘๒๖. กาโม กาม ศัพท์ ที่เป็นปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ วตฺถุกิเลสกาเมสฺสุ ในวัตถุกาม และกิเลสกามทั้งหลาย อิจฺฉายํ ในความต้องการ มทฺเทน ในกามเทพ รเต ในเมถุน

กามํ กาม ศัพท์ ที่เป็นนปุงสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป นิกาเม ในความเป็นไปตามที่ตนต้องการ กามํ กาม ศัพท์ อพฺพยํ ที่เป็นนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป นุญฺถายํ ในการอนุญาต (ปจฺมปีจฺวิมานวตฺถ อฏฺฐกฺกา)

๘๒๗. โปกฺขรํ ปทฺธเม เทเห วชฺชภณฺฑมฺเขปิ จ
สุนฺทรตฺเต จ สลฺลเ มาตงฺคกรโกฏฺฐิยํ.

๘๒๗. โปกฺขรํ โปกฺขร ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ฉสฺส อตฺเตสฺส)

ในอรรถทั้งหลาย ๖ อย่าง (อิตติ) คือ ปทุม ในดอกบัว เทเห ในร่างกาย
 วชษณทมุเข อปิ จ ในช่องพินและปากกลอง เป็นต้น สุนทรตเต ในความ
 งาม สลิล ในน้ำ มาตงครโกฏี ในปลายวงช้าง

๘๒๘. ราสินิจจล มายาสุ ทมภา'สจเจสว'โยขเน
 คิริสังคมหิ สිරุงเค ยนเต ภูณ มนิตถิย.

๘๒๘. ภูณ ภูณ ศัพท์ (วตฺตมาน) อันเป็นไปอยู่ อนิตถิย ในปงฺลึงค์
 และนปงฺสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (นวุสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลาย ๙ อย่าง
 (อิตติ) คือ ราสินิจจลมายาสุ ในกอง ความตั้งมั่นและมายากลทั้งหลาย ทมภา
 สจเจส ในความไม่ซื่อตรงและความเท็จ อโยขเน ในห้อนใหญ่ คิริสังคมหิ
 ในยอดเขา สिरุงเค ในองค์ประกอบของคันไถ ยนเต ในเครื่องดักนก

๘๒๙. วุฑฺธิยํ ชนเน กาม- ธาตฺวาทิมหิ จ ปตฺติยํ
 สตฺตายญฺเจว สํสาเร ภโว สสฺสททิจฺญิย.

๘๒๙. ภโว ภโว ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (สตฺตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลาย ๗ อย่าง (อิตติ) คือ วุฑฺธิยํ ในความเจริญ ชนเน ในการเกิด
 กามธาตฺวาทิมหิ ในกามธาตุ เป็นต้น ปตฺติยํ ในการถึง สตฺตายํ ในความมี
 ความเป็น สํสาเร ในสังสารวัฏ สสฺสททิจฺญิย ในสัสสททิจฺญิ

๘๓๐. ปฏิวาโกโย'ตตราสงเค- ส'ุตตร' อุตฺโตร' ติสฺ
 เสฏฺเฐ ทิสาทิเภาเท จ พรสฺมิ มุปรี'ริโต.

๘๓๐. อุตฺตร' อุตฺตร ศัพฺท' ที่เป็นนปฺงสกลิงค์ (ปณฺทิตฺติ)
 อํบํณทิต อิริตํ กล่าวแล้ว ปฏิวาโกโยตตราสงเคสฺ ในคำตอบและผ้าอุตฺตรา
 สงค์(ผ้าคลุมส่วนบนของร่างกาย)

อุตฺโตร' อุตฺตร ศัพฺท' (วตฺตมาโน) อันเป็นไปอยู่ ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์
 ทั้ง ๓ (ปณฺทิตฺติ) อํบํณทิต อิริโต กล่าวแล้ว เสฏฺเฐ ในสิ่งที่ประเสริฐ
 ทิสาทิเภาเท ในตำแหน่งพิเศษมีทิศเหนือ เป็นต้น พรสฺมิ ในด้านหลัง
 มุปรี ในเบื้องบน

๘๓๑. เนกฺขมม' ปรมชฺฌาเน ปพฺพชฺชาโย วิมุตฺติโย
 วิปสฺสนาย นิสฺเสส- กุสฺสมฺหิ จ ทิสฺสติ.

๘๓๑. เนกฺขมม' เนกขมม ศัพฺท' ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ปณฺจสฺ
 อตฺเถสฺ) ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง (อิติ) คือ ปรมชฺฌาเน ในปฐมฌาน
 ปพฺพชฺชาโย ในการบวช วิมุตฺติโย ในนิพพาน วิปสฺสนาย ในวิปัสสนา
 นิสฺเสสกุสฺสมฺหิ ในกุศลทั้งปวง (อิติวตฺตก อฏฺฐกถา)

๘๓๒. สงฺขาโร สงฺขเต ปุณฺณวา- ภิสงฺขาราภิเกปิ จ
 ปโยเค กายสงฺขาร- ทฺย'ภิสงฺขรณฺเส จ.

๘๓๒. สงฺขาโร สงฺขาร ศัพฺท' (สียา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสฺ อตฺเถสฺ)
 ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง (อิติ) คือ สงฺขเต ในสังขารธรรม ปุณฺณวาภิ-

สงขาราทิเก ในปฏญญากิสังขาร เป็นต้น ปโยเค ในความเพียร กายสงขารากิ
สงขรณสุ ในกายสังขาร เป็นต้น และการจัดแจงปรุงแต่ง

๘๓๓. อารมมณ จ สัมมูเจ โวกิณฺณณ นิสฺสเย ตถา
ตพฺภาเว จ’าปฺย’ภิเรยฺย ลิงฺโค สหคโต ภเว.

๘๓๓. สหคโต สหคต ศัพท์ อภิเรยฺยลิงโค ที่มีลิงค์กับลิงค์
ของอภิเรยฺย ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป อารมมณ ในอารมณ์ สัมมูเจ ในการ
ประกอบ โวกิณฺณณ ในการระคน นิสฺสเย ในที่อาศัย ตพฺภาเว ในศัพท์ที่ไม่มี
ความหมาย (มหานิทเทศ อฏฺฐกถา)

๘๓๔. ติสฺส ฉนฺนํ ปติรูปเ ฉาทิตะ จ นิคุหิตะ
นิวาสน ปารูปเน รโห ปณฺณตฺติยํ ปุเม.

๘๓๔. ฉนฺนํ ฉนฺน ศัพท์ (วตฺตมานํ) ที่เป็นไป ติสฺส (ลิงฺเคสุ)
ใน ๓ ลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ปติรูปเ ในสิ่งที่สมควร ฉาทิตะ ในสิ่งที่ถูก
มุ่งบังไว้ นิคุหิตะ ในสิ่งที่ถูกปิดซ่อนไว้ นิวาสนปารูปเน ในการนุ่งและการห่ม
รโห ในที่ลับ

ฉนฺโน ฉนฺน ศัพท์ (วตฺตมานโน) อันเป็นไปอยู่ ปุเม ในปุงลิงค์
(ลียา) ย่อมเป็นไป ปณฺณตฺติยํ ในนามบัญญัติ กล่าวคือบุคคลผู้ชื่อว่า ฉนฺนะ
(สฺสฺสุติเถรคาถา อฏฺฐกถา)

๘๓๕. พุทธสมนตจกขุสุ จกขุ ปณณาย มิริตํ
ธมมจกขุขุมหิ จ มัส- ทิพพจกขุทวเยสุ จ.

๘๓๕. จกขุ จกขุ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อิริตํ กล่าวแล้ว (นสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๖ อย่าง (อิติ) คือ พุทธสมนตจกขุสุ ในพุทธจักขุ(คือ อินทริยปโรปรายตติและอาสยานสย) และสมันตจักขุ(คือพระสัพพัญญุตญาณ) ปณณายํ ในปัญญาจักขุ ธมมจกขุขุมหิ ในธรรมจักขุ(คือมรรคญาณ) มัสทิพพ- จกขุทวเยสุ ในมังสจักขุและทิพพจักขุ (ทึฆนิกาย สามณฺณผลสุตฺต อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๘๓๖. วาจจลึงโค อภิกกนฺโต สุนฺทรมหิ อภิกกเม
อภिरูเป ขเย วุตฺโต ตเถว'พฺภนฺโมทเน.

๘๓๖. อภิกกนฺโต อภิกกนฺต ศัพท วาจจลึงโค อันเป็นวาจจลึงค์ วุตฺโต กล่าวแล้ว (ปณฺจสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิติ) คือ สุนฺทรมหิ ในความดี อภิกกเม ในการก้าวไปข้างหน้า อภिरูเป ในผิวพรรณงาม ขเย ในความเสื่อมสิ้นไป อพฺภนฺโมทเน และในความยินดียิ่ง (ทึฆนิกาย สามณฺณผลสุตฺต อฏฺฐกถา, อาฏานาฏิยสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๓๗. การณ เทสนายณฺจ วาเร เววจนฺปิ จ
ปาการสฺมี อวสเร ปริยาโย กถียติ.

๘๓๗. ปริยาโย ปริยาย ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต กถียติ ย่อมกล่าว (นสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๖ อย่าง (อิติ) คือ การณ ในเหตุ เทสนายํ ในธรรมเทศนา วาเร ในวาระครั้งคราว เววจนฺปิ ในคำไวพจน์

ปการสุมิ ในประเภท(ชนิด, อย่าง) อวสเร และในโอกาส (ปาราชิกกณฺฑ อฏฺฐกา, มูลปณฺณาส มูลปริยายสุตฺต อฏฺฐกา)

๘๓๘. วิญญาณ จิตฺตกเมมฺ จ วิจิตฺเต จิตฺต’มฺจฺเจเต
 ปณฺณตฺติจิตฺตมาเสสุ จิตฺโต ตารนฺตเร ถียํ.

๘๓๘. จิตฺตํ จิตฺต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต
 อูจฺเจเต ย่อมกล่าว (ปณฺจสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิติ) คือ วิญญาณ
 ในจิต จิตฺตกเมม ในจิตกรรม(ภาพเขียน ภาพสลัก) วิจิตฺเต ในความวิจิตร
 ปณฺณตฺติจิตฺตมาเสสุ ในนามบัญญัติคือผู้ชื่อว่าจิตตะและเดือนห้า

ถียํ จิตฺตา จิตฺตา ศัพท์ ในอิติลึงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต อูจฺเจเต
 ย่อมกล่าว ตารนฺตเร ในดาวจิตตะ (อฏฺฐสาลินี)

๘๓๙. สามํ เวทนฺตเร สานฺตเว ตํ ปีเต สามเล ติสฺ
 สยมตฺเถ’พฺพยํ สามํ สามา จ สาริวย’ปิ.

๘๓๙. สามํ สาม ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เวทนฺตเร ในสามเวท สานฺตเว
 และในการปลอบโยน

สาม ศัพท์นั้น (วตฺตมานํ) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓
 (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปีเต
 ในสี่เหลี่ยม สามเล ในสี่คราม

(ตํ) สาม ศัพท์ นั้น อพฺพยํ ที่เป็นอภัยยะ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 สยมตฺเถ ในอรรถว่าตนเอง

สามา สามา ศัพทํ อิตถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป สารีวายเป็นต้นจึงจ้อ

๘๔๐. ปุเม อัจริยาทิมหิ ครุ มาตาปิตุสวปี
ครุ ตีสุ มหนเต จ ทุขุชรา'ลหุเกสุ จ.

๘๔๐. ครุ ครุ ศัพทํ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ อัจริยาทิมหิ ในผู้ที่ควรเคารพมีอาจารย์ เป็นต้น มาตาปิตุส ในมารดาและบิดา

ครุ ครุ ศัพทํ (วตตมานโน) ที่เป็นไปอยู่ ตีสุ (ลึงค์) ในลึงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ มหนเต ในสิ่งที่มาก ทุขุชราลหุเกสุ ในวัตถุที่ให้คร่ำคร่ายากและหนัก

๘๔๑. อจจิเต วิชขมานเ จ ปสตเถ สจจสารุสุ
ชินเน จ สมิเต เจว สนโตภิเรยยลึงคิกโกติ.

๘๔๑. สนโต สนต ศัพทํ อภิเรยยลึงคิกโก ที่เป็นอภิเรยยลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (สตตสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๗ อย่าง (อิตติ) คือ อจจิเต ในการบูชา วิชขมานเ ในสิ่งที่มีอยู่ ปสตเถ ในสิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ สจจสารุสุ ในความจริงและคนดี ชินเน ในผู้เหน็ดเหนื่อย สมิเต ในผู้สงบ (มูลปณณาส อนนฺตคณฺตต ฎีกา เป็นต้น)

คาถาอเนกตถาคโค

คาถาอนนัตถวรรค

อิตติ จบ

๓.

ภูกั่น

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๒ อัฏฐาเนกัตถวรรค

๘๔๒. เทโว วิสฺสุทฺธิเทวาทโ
อโณปิ ตรฺรณ สดฺเต

เมฆ มจฺจุณฆสฺสุ จ
โจเรปิ มาณโว ภเว.

๘๔๒. เทโว เทว ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (จตุสุ อตถสุ) ในอรรถ
๔ อย่าง (อิติ) คือ วิสุทธิเทวาโท ในวิสุทธิเทพ อุปัตติเทพและสมมุติเทพ
เมฆมจจุณภส ในเมฆ พญามัจจุราช และท้องฟ้า

มาณโว มาณว ศัพท (ภเว) ย่อมเป็นไป (ติสุ อุตถสฺ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตฺติ) คือ ตรณ ในชายหนุ่ม สดฺเต ในสัตว์ โจเร ในขโมย

๘๔๓. อาทิ โกฎจาสโกฏฐิสฺ ปุรโต'คคฺวเร ทิสฺ
 ປຈຸນີໂກ'ຕຕເມສຸ'ພເນ ປຈຸນາມາເຄ ປໂຣ ທິສ.

๘๔๓. **อคคํ อคค ศัพทํ (ภเว) ย่อมเป็นไป (จตุส อตฺเตสฺ) ในอรรถ**
๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาทิกโกจาสโกจฺฐิสฺ ในเบื้องต้น ส่วน และปลายแขน ปุรโต
ในข้างหน้า

(ต) ออค ศัพท์นั้น (วตฺตมานิ) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓
(ภเว) ย่อมเป็นไป วเร ในสิ่งที่ประเสริฐ

ปโร พร ศัพท (ภเว) ย่อมเป็นไป (จตุส อตฺเตส) ในอรรถ ๔ อย่าง
 (อิตติ) คือ ปจจนีโกตตเมส ในคัตรูและผู้ประเสริฐ อภยเ ในสิ่งอื่น⁸⁹
 ปจจมาเค และในส่วนเบื้องล่าง (อโย ปโร) พร ศัพท นี้ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
 ติสฺ (ลิงเคส) ในลิงค์ทั้ง ๓

⁸⁹ อณฺเณ ในคานานี้เป็นคำที่สำเร็จรูปตามคัมภีร์โฆมคคฺลสถาน

๘๔๔. โยนิ กาม สิริ'สฺสเร รมฺมุ'ยยามยเส ภคํ
 อุฬาโร ตีสุ วิปุเล เสฏฺเฐ จ มธุเร ลียา.

๘๔๔. ภคํ ภค ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (สตฺตฺสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๗ อย่าง (อิตฺติ) คือ โยนิกามสิริสฺสเร ในอวัยวะเพศหญิง ความต้องการ สิริมงคล และความเป็นใหญ่ รมฺมุ'ยยามยเส ในคุณธรรมมีศีล เป็นต้น ความเพียร และ ชื่อเสียง

อุฬาโร อุฬาร ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ วิปุเล ในความใหญ่ เสฏฺเฐ ในความประเสริฐ มธุเร ในรสหวาน ตีสุ (ลิจฺเศสฺ) ในลิ้งค์ทั้ง ๓

๘๔๕. สมฺปนฺโน ตีสุ สมฺปญฺเณ มธุเร จ สมงฺคินิ
 สงฺขา ตฺถ ญาเณ โภจฺจาส- ปณฺณตฺตคณฺเนสฺ จ.

๘๔๕. สมฺปนฺโน สมฺปนฺน ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สมฺปญฺเณ ในผู้ที่บริบูรณ์ มธุเร ในรสหวาน สมงฺคินิ ในผู้ที่ถึงพร้อม (โส) สมฺปนฺน ศัพฺทํ นั้น (ลียา) ย่อมเป็นไป ตีสุ (ลิจฺเศสฺ) ในลิ้งค์ทั้ง ๓

สงฺขา สงฺขา ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ ญาเณ ในญาณ โภจฺจาสปณฺณตฺตคณฺนาสฺ ในส่วน บัญญัติ และการนับ

๘๔๖. จานํ อิสฺสริโย'กาส- เหตุสุ จิตฺตมปิ จ
อโถ มาเน ปกาเร จ โภจฺจาเส จ วิโร ทฺวิสุ.

๘๔๖. จานํ จาน ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อิสฺสริโยกาสเหตุสุ ในตำแหน่ง ขณะ และเหตุ จิตฺตมปิ ในการ ตั้งอยู่

วิโร วิธ ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตฺสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ มาเน ในความเย่อหยิ่ง ปกาเร ในประการ(หรืออุปสัณฐาน^{๙๐}) โภจฺจาเส ในส่วน (โส) วิธ ศัพฺทนั้น (วตฺตตฺติ) ย่อมเป็นไป ทฺวิสุ ในปึงลึงค์และ อิตถิลึงค์ทั้ง ๒

๘๔๗. ปณฺโณ'ปวาสชนฺตีสฺ ทโม อินฺทริยสํวเร
ฉาณเ จ โสมนสฺเส จ เวโท ฉนฺทลฺลิ โจ'จฺจเต.

๘๔๗. ทโม ทม ศัพฺท (ปณฺตฺติเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมกล่าว (จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปณฺโณปวาสชนฺตีสฺ ในปัญญา การจำศีลและความอดทน อินฺทริยสํวเร ในการสำรวมอินทรีย์

เวโท เวท ศัพฺท (ปณฺตฺติเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมกล่าว (ตฺสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ฉาณเ ในญาณ โสมนสฺเส ในความ ยินดี ฉนฺทลฺลิ ในคัมภีร์เวท

๙๐ ในอรรถสาลินีรูปภณฺท กล่าวว่่า ถลํ วิธํ สีสฺวณตํ วทนฺติ, ถลํ วิธํ ปณฺณวณตํ วทนฺตฺติ อาทิสฺสุ สณฺจานํ

๘๔๘. ขนฺธโกฏฐาสปสสาว- มคฺคเหตุสุ โยนิ สา
กาเล ตฺถ ภูเล สีมายํ เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.

๘๔๘. โยนิ โยนิ ศัพฺพ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อํนํบํณชิต ภาสิตา กล่าวแล้ว (ตีสํ อตฺถสํ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขนฺธโกฏฐาสปสสาวมคฺคเหตุสุ ในส่วนแห่งขันธ ปัสสาวะมรรค(ของหญิง) และเหตุ (โยนิ) โยนิ ศัพฺพนั้น สา เป็นอิตฺติลึงค์

เวลา เวลา ศัพฺพ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อํนํบํณชิต ภาสิตา กล่าวแล้ว (จตุสํ อตฺถสํ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ กาเล ในกาลเวลา ภูเล ในฝั่ง สีมายํ ในขอบเขต ราสิมฺหิ และในกอง

๘๔๙. โวหาโร สทฺทปณฺณตฺติ- วณฺชิชาเจตนาสุ จ
นาโค ตฺถ'รคฺคตฺถิสฺสุ นาครุกฺเข ตถ'ตฺตเม.

๘๔๙. โวหาโร โวหาร ศัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสํ อตฺถสํ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ สทฺทปณฺณตฺติวณฺชิชาเจตนาสุ ในศัพฺพ(คำพูด) บัญญัติ(การเรียก) การค้าขายและเจตนา

นาโค นาค ศัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสํ อตฺถสํ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อรคฺคตฺถิสฺสุ ในพญานาคและช้าง นาครุกฺเข ในต้นกาทะกิ่ง อุตฺตเม และในผู้ประเสริฐ

๘๕๐. เสฏฐา'สหายสงขยา'ณฺณ- ตุเลยเสว'โก ติลิงคิโก
ราเค ตุ มานโส จิตตา รหตเตสุ จ มานสํ.

๘๕๐. เอโก เอก ศัพทํ ติลิงคิโก ซึ่งเป็น ๓ ลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปญจสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตติ) คือ เสฏฐาสหายสงขยาณฺณตฺตฺลเยสุ ในผู้ประเสริฐ ผู้ไม่มีเพื่อน(คนเดียว) สังขยา(คือ๑) สิ่งอื่นและเหมือนกัน
มานโส มานส ศัพทํ ปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ราเค ในตัณหา
มานสํ มานส ศัพทํ นปุงสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ จิตตารหตเตสุ ในจิตและอรหัตผล

๘๕๑. มุลํ เก สนฺติเก มุล- มุเล เหตุํหิ ปากเต
รูปาทฺยํ'สปกณฺฑเตสุ ขนฺโธ ราสิ คฺุณฺณสุ จ.

๘๕๑. มุลํ มุล ศัพทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปญจสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตติ) คือ เก ในดาวมุละ สนฺติเก ในที่ใกล้ มุลมุเล ในโคนต้นไม้ เหตุํหิ ในเหตุมีโลภะ เป็นต้น ปากเต ในทรัพย์อันเป็นต้นทุน
ขนฺโธ ขนฺธ ศัพทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปญจสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตติ) คือ รูปาทฺยํสปกณฺฑเตสุ ในรูปขันธ์ เป็นต้น บ่าและลำต้นไม้ ราสิคฺุณฺณสุ ในกองวัตถุและคุณ

๘๕๒. อารมฺโห วิริเย กมฺเม อาทิกมฺเม วิโกปเน
อโถ หทฺยตฺถุมฺหิ จิตเต จ หทฺยํ อุเร.

๘๕๒. อารมฺโห อารมฺภ ศัพทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุสุ อตฺเตสุ)

๘๕๕. ขโน กาลวิเสส จ นิพยาปารุจติมทิ จ
กุล ตว'ภิขโน วุตโต อุปตตภูมิยมปิ จ.

๘๕๕. ขโน ขณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ กาลวิเสส ในเวลาพิเศษ(คือชั่วระยะเวลาการติดนี้
๑๐ ครั้ง) นิพยาปารุจติมทิ ในการอยู่เฉยโดยปราศจากความพยายาม

อภิขโน อภิขณ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (วุตโต) กล่าวแล้ว
(ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ กุล ในตระกูล อุปตตภูมิยม
และในแผ่นดินบ้านเกิด

๘๕๖. อาหาโร กพฬการา- ทาราทีสุ จ การณ
วิสสาเส ยาจนายญจ เปเม จ ปณโย มโต.

๘๕๖. อาหาโร อาหาร ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มโต)
พึงทราบ (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ กพฬการาทาราทีสุ
ในอาหารมีกพฬการาหาร เป็นต้น การณ ในเหตุ

ปณโย ปณย ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ
(ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อติ) คือ วิสสาเส ในความคุ้นเคย ยาจนาย
ในการขอ เปเม ในความรัก

๘๕๗. ณาโท สทฐาจีวราทิ- เหตุวา'ธารesu ปจฺจโย
กัฬาทิพพวิหาราโท วิหาโร สุกตาลเย.

๘๕๗. ปจฺจโย ปจฺจย ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มโต)

พึงทราบ (ปณจสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ ฌาโท ในปัจจย มี ฌ เป็นต้น สทฺธจิวราทิเหตุวาทาเรสุ ในความเชื่อ ปัจจยสึมีจิวรเป็นต้น เหตุและที่ตั้ง

วิหาโร วิหาร ศัพฺท (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ (ตีสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ กีฬาทิพฺพวิหาราโท ในการเล่น และทิพฺพวิหาร เป็นต้น สุกตฺตลเย ในวัด

๘๕๘. สมตฺถเน มโต จิตฺเต- กคฺคตํยํ สมาธิ จ
โยโค สงฺคตฺติ กามาโท ฌาโน'ปาเยสุ ยุตฺติยํ.

๘๕๘. สมาธิ สมาธิ ศัพฺท (มโต) พึงทราบ (ทฺวิสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สมตฺถเน ในการตกลง จิตฺเตกคฺคตํยํ และในความมีอารมณ์เดียวแห่งจิต(สมาธิ)

โยโค โยค ศัพฺท (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ (ปณฺจสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ สงฺเค ในการติดขัด กามาโท ในกามโยคะ เป็นต้น ฌาโนปาเยสุ ในฌานและอุบายมีสามะอุบาย เป็นต้น ยุตฺติยํ และการประกอบ

๘๕๙. โภโค สปปผณ'งฺเคสุ โกฏิสุเล ภูณฺชเน ธเน
ภูมิกาคเ กิเลเส จ มเล จา'งฺคณฺมุจฺจเต.

๘๕๙. โภโค โภค ศัพฺท (สฺยิยา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ สปปผณฺงฺเคสุ ในพึงพานงฺและขนดงฺ โกฏิสุเล ในความคดงอ ภูณฺชเน ในการบริโภค ธเน ในทรัพย์สิน

องคณฺ ํ องคณฺ ศัพทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อํนํบํณฺทิต (อุจฺจเต) ย่อมกล่าว (ตีสํ อตฺเตสํ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ภูมิภาเค ในส่วนของแผ่นดิน(สนาม เป็นต้น) กิเลส ในกิเลส มเล ในมลทิน

๘๖๐. ธนาทิตฺตปเป ปณฺณาย อภิมาโน มโต'ถ จ
อปเทโส นิमितฺเต จ ฉเล จ กถเน มโต.

๘๖๐. อภิมาโน อภิมาน ศัพทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อํนํบํณฺทิต (มโต) พึงทราบ (ทวิสํ อตฺเตสํ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ธนาทิตฺตปเป ในความเยอหยังเพราะมีทรัพย์ เป็นต้น ปณฺณาย และในปัญญา

อปเทโส อปเทส ศัพทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อํนํบํณฺทิต (มโต) พึงทราบ (ตีสํ อตฺเตสํ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ นิमितฺเต ในเหตุ ฉเล ในการฉ้อฉล กถเน ในการกล่าว

๘๖๑. จิตฺเต กาเย สภาเว จ โส อตฺตา ปรมตฺตนิ
อถ คุมฺโพ จ ฌมฺพสฺมี^{๙๑} สมฺมุเท พลสฺซชเน.

๘๖๑. อตฺตา อตฺต ศัพทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสํ อตฺเตสํ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ จิตฺเต ในจิต กาเย ในกาย สภาเว ในสภาวะ ปรมตฺตนิ ในปรมาตฺตา โส เป็นปูลงค์

กุมฺโพ คุมฺพ ศัพทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสํ อตฺเตสํ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ฌมฺพสฺมี^{๙๒} ในกอหฺญา สมฺมุเท ในหมู่ พลสฺซชเน ในการ

^{๙๑} เทวาทิตฺโต (ส.).

^{๙๒} เนื่องจากว่าในอมรฎีกาได้อธิบายว่า “ฌมฺพ กุสาทิจฺจโน (ฌมฺพ คือกอหฺญามีหฺญาคาเป็นต้น)

ตระเตรียมกองทัพบ

๘๖๒. อนโตฆเร กุสุเล จ โภฏโฆ'นโตกัจฉิ'ปย'ถ
โสปานงคมฺหิ อุนฺหิโส มกฺฆเ สีสเวจเน.

๘๖๒. โภฏโฆ โภฏจ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ อนโตฆเร ในภายในบ้าน กุสุเล ในฉางข้าว อนโตกัจฉิ' ในลำไส้

อุนฺหิโส อุนฺหิส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ โสปานงคมฺหิ ในหัวบันได มกฺฆเ ในมงกุฏ สีสเวจเน ในกรอบหน้า

๘๖๓. นิยฺยาเส เสขเร ทฺวาเร นิยฺยูโท นาคทนต์เก
อโธ ลีขณฺเต ตูณิเร กลาโป นิกเร มโต.

๘๖๓. นิยฺยูโท นิยฺยูห ศัพท์ (ปณฺตฺเตติ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ (จตุสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ นิยฺยาเส ในยางไม้ เสขเร ในดอกไม้ประดับบนศีรษะ ทฺวาเร ในประตู นาคทนต์เก ในวัตถุสำหรับแขวนหมวก เป็นต้น

กลาโป กลาป ศัพท์ (ปณฺตฺเตติ) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ

ดังนั้น การที่ในอภิธานปิปปิกกาที่ท่านได้ขยายไว้ด้วย ฌมก (ที่เขียนด้วย ภ สำเภา) ดังนี้ว่า ฌมกฺสฺมี เคหาทิน ฌมเณ จึงไม่เหมาะ

(ตีสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สิชณฺเต ในทางนคฺยง ตูณิเร
ในแล่งธฺนุ นิกเร ในหมฺ(นิกร)

๘๖๔. จูฬาสยตเตสฺส มกฺกฺเข โมฬิ จ ทฺวิสฺ
สงฺโฆ ตว’อนิตฺติยํ กมฺพ- นลาภฺ’ภฺจิสฺส โคปฺผเก.

๘๖๔. ^{๙๓}โมฬิ โมฬิ ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเตสฺส)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ จูฬาสยตเตสฺส ในผมฺจกและขมวตผม มกฺกฺเข
ในมกฺกฺ (โส) โมฬิ ศัพฺทนั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทฺวิสฺ ในปฺงลึงค์และ
อิตฺติลึงค์

สงฺโฆ สงฺข ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตฺติ) คือ กมฺพนลาภฺ’ภฺจิสฺส ในหอยสังข์และกระดุกหน้าผาก โคปฺผเก ในข้อเท้า
(โส) สงฺข ศัพฺท นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺติยํ ในปฺงลึงค์และนปฺงสกลึงค์

๘๖๕. ปกฺโข กาลे พลे สารฺเธ สชีวาเชสฺส ปงฺคุเล
เทเส’ณฺณเว ปุเม สินฺธุ สริตายํ ส นาริยํ.

๘๖๕. ปกฺโข ปกฺข ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (จสฺส อตฺเตสฺส)
ในอรรถ ๖ อย่าง (อิตฺติ) คือ กาลे ในกาล(ข้างขึ้น-ข้างแรม) พลе ในกองทัพ
สารฺเธ ในวัตถุอันพึงให้สำเร็จ สชีวาเชสฺส ในฝักฝ้ายและหางธฺนุ ปงฺคุเพ

^{๙๓} ในฉบับสืบลและฉบับมหายญฺ รวมเอา จูฬา และ โมฬิ ทั้ง ๒ เป็นวาทกบท แต่ใน
คัมภีร์เมทีนโกส อญฺฐวิสฺตวคฺค คาทาที่ ๔๖ มีเนื้อความเดียวกับที่แปลมานี้ว่า “โมฬิ
กิริญฺ ฐมฺมิลเล จูฬายมนปฺสํ” ดังนั้น การไม่นับเอาจูฬาศัพฺทเข้าด้วยจึงน่าจะเหมาะกว่า

ในคนเปลี้ย

บุเม สินธุ สินธุ ศัพท์ ที่เป็นไปในบุงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ
อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เทเส ในแคว้นสินธุ อณฺณเว ในมหาสมุทร

โส สินธุ ศัพท์ นั้น (วตฺตมานโน) ที่เป็นไป นาริย ในอิตถิลิงค์
(ลียา) ย่อมเป็นไป สิริตาย ในแม่น้ำ

๘๖๖. คเช กรณฺ ปุริเส
รตเน วชิโร'นิตฺถิ

โส หตฺถินิย'มิตฺถิยํ
มณิเวธิ'นฺทเหตุสุ.

๘๖๖. ปุริเส กรณฺ กรณฺ ศัพท์ ที่เป็นไปในบุงลิงค์ (ลียา) ย่อม
เป็นไป คเช ในช้างพลาย

โส กรณฺ ศัพท์ นั้น (วตฺตมานโน) ที่เป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตถิลิงค์
(ลียา) ย่อมเป็นไป หตฺถินิยํ ในช้างพัง

วชิโร วชิร ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ ออตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตติ) คือ รตเน ในเพชร มณิเวธิ'นฺทเหตุสุ ในเครื่องเจียรระไนแก้วและวิเชียร
(โส) วชิร ศัพท์นั้น อนิตฺถิ ไม่ใช่อิตถิลิงค์

๘๖๗. วิสาณํ ตีสฺ มาตงฺค-
โกฏฺฐิยํ ตฺ มโต โกโณ

ทณฺเต จ ปสฺสสิงฺคเก
ตถา วาতিตฺตวาทเน.

๘๖๗. วิสาณํ วิสาณ ศัพท์ (ปณฺทิตฺเตหิ) อันบัณฑิต (มตํ)
พึงทราบ (ทวิสุ ออตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ มาตงฺคทณฺเต ในงาช้าง
ปสฺสสิงฺคเก ในเขาสัตว์ (ตํ) วิสาณ ศัพท์ นั้น (วตฺตตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (สิงฺเคสุ)

ในลิงค์ทั้ง ๓

โกโณ โโกณ ศัพท (ปนฺนิตฺเตหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ
(ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โกฏิ ในมหรหรือปลาย
วาทีตตวาทเน ในอุปกรณ์สำหรับตีพิมพ์

๘๖๘. วณฺปิปปเถ จ นคร เวเท จ นิคโม'ถ จ
วิวาทาทิ' อธิกรณํ สียา'ธารเ จ การณ.

๘๖๘. นิคโม นิคม ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ วณฺปิปปเถ ในย่านการค้า(ห้างสรรพสินค้า,
ศูนย์การค้า) นคร ในเมือง เวเท ในคัมภีร์นิคมเวท

อธิกรณํ อธิกรณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตฺติ) คือ วิวาทาทิ ในอธิกรณมีวิวาทาธิกรณ เป็นต้น อาธารเ อาธาระ
(อรรถแห่งสัตตมวิวัติ ซึ่งหมายถึง สถานที่, ที่ตั้ง) การณ ในเหตุ

๘๖๙. ปสุมฺหิ วสุธายณจ วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ
หริเต ตุ สุวณฺณเ จ วาสูเทเว หริ'ริโต.

๘๖๙. โค โค ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตฺติ) คือ ปสุมฺหิ ในวั วสุธาย ในแผ่นดิน วาจาโท ในคำพูด เป็นต้น
(โส) โค ศัพทนั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุมิตฺถิยํ ในปงฺลิงค์และอิตฺถิลิงค์

หริ หริ ศัพท (ปนฺนิตฺเตหิ) อันบัณฑิต (อิริโต) กล่าวแล้ว
(ติสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ หริเต ในสี่เขียวใบไม้ สุวณฺณ
ในทองคำ วาสูเทเว ในพระวิษณุ

สามัญญกัณท์ : อนนัตถวรรค : อัฏฐาเนกัตถวรรค

๘๗๐. อายตเต ปริวาเร จ ภரியํ ปริคฺคโห
 อุตฺตโส ตว’ วตฺโส จ กณฺณปุเร จ เสขเร.

๘๗๐. ปริคฺคโห ปริคฺคห คัพฺท (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อายตเต ในการยัตติตติ ปริวาเร ในปริวาร ภரியํ
ในภรรยา

 อุตฺตโส อุตฺตส คัพฺท อวตฺโส และอวตฺส คัพฺท (สฺยา) ย่อมเป็นไป
(ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กณฺณปุเร ในเครื่องประดับหู
เสขเร ในดอกไม้ประดับศีรษะ

๘๗๑. วิขุขุํ วชิเร เจว’า สนิ’ตฺถิปฺริเส’ปฺย’ถ
 โกณฺเ สงฺขยาวิเสสสฺมี อุกฺกเส โกฏิ นาริยํ.

๘๗๑. อสฺนิ อสฺนิ คัพฺท (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ วิขุขุํ ในสายฟ้า วชิเร วิเชียร (โส) อสฺนิ คัพฺท
นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิปฺริเส ในอิตถิลึงค์และปุงลึงค์

 โกฏิ โกฏิ คัพฺท (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตฺติ) คือ โกณฺเ ในมุม สงฺขยาวิเสสสฺมี ในสังขยาชนิดหนึ่งคือหนึ่งโกฏิ
อุกฺกเส ในที่สุด (สา) โกฏิ คัพฺท นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นาริยํ ในอิตถิลึงค์

๘๗๒. จุฬา ชาลา ปธาน’คค- โมรจุฬาสฺ สุ สฺยา
 สปปทาจา ย มาสี’ตฺถิ อิฏฺฐสฺสา’สีสนายปิ.

๘๗๒. สฺยา สฺยา คัพฺท (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสุ อตฺเถสุ)

ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตติ) คือ จูฬชาลาปธานคฺคโมรจุฬาสฺ ในम्मจฺก เปลวไฟ
ความประเสริฐ ยอดและหงอนนกกยูง, (ลิตฺวา) ลิตฺวา ศัพท์ สา เป็นอิตถิลิงค์

อาสี อาสี ศัพท์ (ลิตฺวา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ สปปทาทายํ ในเขี้ยวญ อิกฺกุสฺส อาสีสนาย อปิ ในความปรารภนา
ซึ่งสิ่งที่พึงปรารภนา (อาสี) อาสี ศัพท์ อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

๘๗๓. วสา วิสันทลสฺมี
อภิลาเส ตฺ กิรณ

วสคา วณณคาวิสู
อภิสงฺเค รุจิ'ตฺถิยํ.

๘๗๓. วสา วสา ศัพท์ (ลิตฺวา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺตฺเถสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตติ) คือ วิสันทลสฺมี ในน้ำมันเหลว วสคาวณณคาวิสู ในหญิงผู้อยู่ใน
อำนาจและแม่วัวหมัน

รุจิ รุจิ ศัพท์ (ลิตฺวา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตติ) คือ อภิลาเส ในความชอบใจ กิรณ ในรัศมี อภิสงฺเค ความติดใจ,
(สา) รุจิ ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตถิลิงค์

๘๗๔. สณฺหา สณฺหานเน นามะ
อํเส ลิปฺเป กลา กาเล

เจตนาณฺจ ทิสฺสติ
ภาเค จนฺทสฺส โสฬเส.

๘๗๔. สณฺหา สณฺหา ศัพท์ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ตีสฺ อตฺตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ สณฺหานเน ในการรู้ นามะ ในชื่อ เจตนาณํ ใน
ความจงใจ

กลา กลา ศัพท์ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (จตุสฺ อตฺตฺเถสุ) ในอรรถ ๔
อย่าง (อิตติ) คือ อํเส ในส่วน ลิปฺเป ในศิลปะ(๖๔ อย่าง มี นจฺจและวาทน

๘๗๗. กุริยจิตเต จ กรณ
 สุนิสายํ ตุ กณณาย กิริยํ กมฺมนิ กิริยา
 ขายาย จ วฐ มตา.

๘๗๗. กิริยํ กิริย ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กุริยจิตเต ในกิริยาจิต กรณ
 ในการกระทำ

กิริยา กิริยา ศัพท์ อิตถิลิงค์ (ปณฺตติเตหิ) อันบัณฑิต (มตา)
 พึงทราบ กมฺมนิ ในกรรม [ฉบับสี่หรรวมกิริย และ กิริยา ศัพท์ในความหมาย
 เดียวกัน]

วฐ วฐ ศัพท์ (ปณฺตติเตหิ) อันบัณฑิต (มตา) พึงทราบ (ตีสฺ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ สุนิสายํ ในลูกสะไภ้ กณณาย ในเด็กหญิง (อายุ
 ระหว่างแปดขวบถึงสิบขวบ) ขายาย ในภรรยา

๘๗๘. ปมาณิสฺสริเย มตฺตา อกฺขรารายเว'ปฺปก
 สุตตํ ปาวจเน'ริฎฺเฐ ตนฺเต ตํ สฺปิเต ติสฺ.

๘๗๘. มตฺตา มตฺตา ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ ปมาณิสฺสริเย ในประมาณและความเป็นใหญ่
 อกฺขรารายเว ในมาตรการ(ระยะการเปล่งอักษร) อปฺปก ในความเล็กน้อย

สุตตํ สุตต ศัพท์ ที่เป็นนปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ ปาวจเน ในพระพุทธพจน์ อริฎฺเฐ ในยาอริฎจะ
 (ยา ดองชนิดหนึ่งที่มีสีกลิ่นและรสเหมือนสุรา) ตนฺเต ในเส้นด้าย

ตํ สุตต ศัพท์ นั้น (วตฺตมานิ) ที่เป็นไป ตีสฺ (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 (ลียา) ย่อมเป็นไป สฺปิเต ในบุคคลผู้หลับ

๘๗๙. ราชสิงโค'สภงเคสุ
นิमितต'กขรสุเปสุ

รูกุเซ จ กุกุโท'ปยุ'ถ
พยณชนํ จิหเน ปเท.

๘๗๙. กกุโท กกุท ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺถสฺ) ใน
อรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ราชสิงโคสภงเศสฺ ในเครื่องประดับของพระราช
(ราชกกุทภณฺท) และหนอกว้า รุกฺเข ในต้นกุ่ม [คำศัพท์นี้ใช้ได้ ๒ ปาฐะคือ กกุท
หรือ กกุร ก็ได้]

พยณฺหํ พยณฺหณ คัพฺปํ (ปณฺทิตฺตํ) อํนํบํณตฺตํ (สฺยํ) ย่อมเป็นไป (ปญฺจสุ อุตฺถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ นิमितฺตกฺขรสุปฺสุ ในองคฺชาต, อักขรคฺคือ พยฺยณฺหณและกัปปํ จิหฺเน ในรอย ปเท ในวิภักตฺยํตบพ

๘๘๐. โวหาระ เขตฺมิจฺฉายํ
ภரியํ ตุ เกทาเร

กีฬาทู จาปี เทวนัน
สรีเร เขตต'มิริต.

๘๘๐. เทวนิ เทวน ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (อิริต)
กล่าวแล้ว (ติสุ อุตฺถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ โวหาระ ในการค้าขาย
เซตมิจฉายิ ในความปรารภนาชยชนะ กีฬาโท และในการเล่น เป็นต้น

เขตต์ เขตต์ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อํนํณฺชิต อีริํ กฬํแล้ว
(ติสุ อตฺเตสุ) ในอรรธ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภริยาํ ในภรรยา เกทาเร ในนา
สรีเร ในร่างกาย

๘๘๑. สุตฺตสายนฺจ วิญญะยํ อิสฺสภยาเส’ปยุ’ปาสนํ
 สูลํ ตฺ’นิตฺถิยํ เหติ เภเท สํกฺุชาสุ จ.

๘๘๑. อุปาสนํ อุปาสน ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วิญญะยํ
 พึงทราบ (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สุตฺตสายนํ ในการตั้งใจฟัง
 (หรือ)การปรนนิบัติรับใช้ อีสฺสภยาเส ในการฝึกยิงธนู (ฉบับสีหฬเป็น
 อิกฺุชาภยาเส แปลว่าในการพยายามเรียนศิลปะอันตนปรารภนา เป็นต้น)

สูลํ สูล ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วิญญะยํ พึงทราบ
 (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เภติภะเท ในอาวุธพิเศษ(คือหฺลว)
 สงฺกฺุชาสุ ในขวากและโรคจุกเสียด (ตํ) สูล ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
 อนิตฺถิยํ ในปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

๘๘๒. ตนฺติ วิชาคุณฺเ ตนตํ มุขยสิทธิทฺตตฺนตฺสุ
 รกฺาทยงฺเค ตฺ จ ยฺโค กปฺปมฺหิ ยฺคฺเล ยฺคํ.

๘๘๒. ตนฺติ ตนฺติ ศัพท์ (สิยา) ย่อมเป็นไป วิชาคุณฺเ ในสายพิน
 ตนตํ ตนต ศัพท์ (สิยา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ มุขยสิทธิทฺตตฺนตฺสุ ในประธาน อุทาหรณ์และเส้นด้าย

ยฺโค ยฺค ศัพท์ ปงฺลึงค์ (สิยา) ย่อมเป็นไป รกฺาทยงฺเค ในแอกของรถ
 เป็นต้น

ยฺคํ ยฺค ศัพท์ ที่เป็นนปงฺสกลึงค์ (สิยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กปฺปมฺหิ ในยฺค ๔ อย่าง มี กตฺยฺค เป็นต้น ยฺคฺเล
 ในคู้ (ในฉบับสีหฬ เอาอรรถ “กปฺปมฺหิ” ไปไว้ข้าง ยฺค ศัพท์ ปงฺลึงค์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับ
 อมรโกษ)

๘๘๓. อิตฺติปปุเป จ เรณุมหิ รโซ ปกฺติเช कुณ
 न्यासप्पणे तु तानमहि निययादन'มत्तिरिदं.

๘๘๓. รโซ รช ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓
 อย่าง (อิตฺติ) คือ อิตฺติปปุเป ในระดูของผู้หญิง เรณุมหิ ในฝุ่นละออง ปกฺติเช
 ในปกฺติรชคุณ

นียยาदनํ นียยาदन ศัพท (ปณฺทิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อุทฺธิรติ กล่าวแล้ว
 (ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ น्याสปปणे ในการคืนสิ่งของที่
 ฝากไว้ให้แก่เจ้าของ ทานมहि ในการให้

๘๘๔. ครู'ปายา'วตาเรสุ ติตถํ ปุตฺตมพฺพุทฺธิจิสฺ
 ปณฺทเก โชติ นกฺขตต- รัสสีสว'คคฺคิมหิ โชติ โส.

๘๘๔. ติตถํ ติตถ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสฺ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ ครูปายาวตาเรสุ ในอาจารย์ เหตุและธาตุน้ำ
 ปุตฺตมพฺพุทฺธิจิสฺ ในน้ำสะอาดและทิวา

ปณฺทเก โชติ โชติ ศัพท ที่เป็นไปในนปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นกฺขตตรัสสี ในดาวและรัศมี

โชติ โชติ ศัพท โส อันเป็นปฺงลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป อคคฺคิมหิ ในไฟ

๘๘๕. กณฺโฑ'นิตฺถิ สเร ทณฺเฑ วคฺเค จ'าวสเร'ปฺย'ถ
อุทฺธปาหุทฺวยมาเน สฺมุตฺเต'ปิ จ โปริสฺ.

๘๘๕. กณฺโฑ กณฺฑ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺถสฺ) ใน
อรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ สเร ในลูกศร ทณฺเฑ ในท่อนไม้ วคฺเค ในกัณฑ์
อวสเร ในโอกาส (โส) กณฺฑ ศัพท์ นั้น อนิตฺถิ เป็นบุงลิ่งค์และนบุงสกลิ่งค์
โปริสฺ โปริส ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒
อย่าง (อิติ) คือ อุทฺธปาหุทฺวยมาเน ในวายน(ของมฺชฌิมบุรุษ) สฺมุตฺเต
ในความกล่าวหาญ

๘๘๖. อฏฺฐานํ โปริเส'หาสุ นิสินฺนาทฺยุ'คฺคเม'ปฺย'ถ
อนิสฺสยมทีภาเค ตวิ'รีณํ อฺสเร ลียา.

๘๘๖. อฏฺฐานํ อฏฺฐาน ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ติสฺ อตฺถสฺ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ โปริเส'หาสุ ในความกล่าวหาญ(ความเป็นชาย)และ
ความเพียร นิสินฺนาทฺยุคฺคเม ในการลุกขึ้นจากที่นั่ง เป็นต้น
อิรีณํ อิรีณ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒
อย่าง (อิติ) คือ อนิสฺสยมทีภาเค ในส่วนภาคพื้นอันไร้ที่อาศัย(สถานที่โล่งแจ้ง)
อฺสเร ในที่มีดินเค็ม

๘๘๗. อารารณํ สารเน จ ปตฺติยํ ปรีโตสเน
 ปธานเน ตุ จ สาณุมหิ วิสาณเ สิงค'มฺจุจเต.

๘๘๗. อารารณํ อารารณ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต
 ย่อมกล่าว (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สารเน ในการกระทำให้
 สำเร็จ ปตฺติยํ ในการถึง ปรีโตสเน ในความยินดี

สิงคํ สิงค ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมกล่าว
 (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปธาน ในประธาน สาณุมหิ
 ในยออดเขา วิสาณ ในเขาสัตว์

๘๘๘. ทิฏฺฐา'ทิมคฺเค ฌาณ'กฺขิ- กฺขณลทธีสุ ทสฺสนํ
 เทเหม ปญฺจสุวณฺเณ จ นิกฺโข'นิตฺถิ ปสาธเน.

๘๘๘. ทสฺสนํ ทสฺสน ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ฉสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๖ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทิฏฺฐาทิมคฺเค ในรูปารมณฺและโสตาปัตติมรรค
 ฌาณกฺขิกฺขณลทธีสุ ในญาณ ดวงตา การเห็นและลัทธิ

นิกฺโข นิกฺข ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ เทเหม ในทองคำ ปญฺจสุวณฺเณ ใน ๕ สุวรรณะ (= ๑ นิกฺขะ) ปสาธเน
 และในเครื่องประดับ (โส) นิกฺข ศัพท์ นั้น อนิตฺถิ เป็นปงฺกลิงค์และนปงฺสกลิงค์

๘๘๙. ตติเกเท จ สาขาติ- ผมุหิ ปพพ'มุจเต
 นาคโลเก ตู ปาตาลิ ภาสิตํ พลวามุเข.

๘๘๙. ปพพํ ปพพ ศัพท (ปนฺนติเตหิ) อัมบัตติต อุจฺจเต
 ย่อมกล่าว (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ตติเกเท ในติสฺสพิเศษ(มี
 อัมมฺมและอมาวาสี เป็นต้น) สาขาติผมุหิ ในข้อแห่งภูตคามมีกิงไม้ เป็นต้น
 ปาตาลิ ปาตาล ศัพท (ปนฺนติเตหิ) อัมบัตติต ภาสิตํ กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นาคโลเก ในโลกบาดาล
 พลวามุเข และในช่องพลวามุข (ดูความพิสดารของพลวามุขได้ในเถรคาถา
 อัมมฺมกถา. ๒/๔๖๘)

๘๙๐. กามเช โกปเช โทเส พยสนนฺจ วิปตฺติยํ
 อโถ'ปฺกรณฺณ สิทธิ- การเกสุ จ สาธนํ.

๘๙๐. พยสนํ พยสน ศัพท (สิยา) ย่อมเป็นไป (ติสฺส อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ กามเช โทเส ในโทษอันเกิดเพราะความอยาก
 โกปเช โทเส ในโทษอันเกิดเพราะความโกรธ วิปตฺติยํ ในความวิบัติ
 สาธนํ สาธน ศัพท (สิยา) ย่อมเป็นไป (ติสฺส อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓
 อย่าง (อิตฺติ) คือ อูปฺกรณฺณ ในเครื่องอุปกรณฺ์ สิทธิการเกสุ ในความสำเร็จ
 และการกะ

๘๙๑. ตีสวีริโต ทานสีเล วทณญ วคฺควาทีนิ
 ปุรฺกขโต ภิสิตเต จ ปุชิตเต ปุรโตกเต.

๘๙๑. วทณญ วทณญ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทานสีเล ในบุคคลผู้ให้ทานเป็นปกติ(คนโอบอ้อมอารี) วคฺควาทีนิ และในบุคคลผู้กล่าวคำพูดไพเราะ

อิโต (ปร) คำศัพท์นับแต่นี้ไป(จากวทณญศัพท์นี้) ยาว อุสฺสิตํ ถึงอุสฺสิตศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

ปุรฺกขโต ปุรฺกขต ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ อภิสิตเต ในกษัตริย์ผู้ทรงได้รับราชาภิเษกแล้ว ปุชิตเต ในบุคคล ที่เขายกย่อง ปุรโตกเต ในบุคคลผู้เป็นผู้นำ

๘๙๒. มนฺโท ภาคฺยวิหิเน จา'ป ปเก มุหฺหา'ปญฺญสว'ปี
 วุฑฺธิยฺยุตเต สมนฺนทฺเธ อุปฺปนฺเน อฺสฺสิตํ ภเว.

๘๙๒. มนฺโท มนฺท ศัพท (ภเว) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ ภาคฺยวิหิเน ในบุคคลผู้เสื่อมจากโชค อุปฺปนฺเน ในความมีน้อย มุหฺหา'ปญฺญ ในผู้หลงและผู้ไม่ฉลาด

อฺสฺสิตํ อฺสฺสิต ศัพท (ภเว) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ วุฑฺธิยฺยุตเต ในการประกอบด้วยความเจริญ สมนฺนทฺเธ ในมานะเย่อหยิ่ง อุปฺปนฺเน ในการเกิดขึ้น

๘๙๓. รณฺเฑ'กฺโข สุวณฺณสฺมี ปาสเก อกฺข'มินฺทริเย
สสฺสเต จ ฐโว ตีสุ ฐวํ ตกฺเก จ นิจฺฉิเต.

๘๙๓. อกฺโข อกฺข ศัพฺพํ ปุํลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ รณฺเฑ ในเพลาธ สุวณฺณสฺมี ในหนึ่งสุวรรณะ
ปาสเก ในลูกบาסק

อกฺขํ อกฺข ศัพฺพํ นปุํสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป อินฺทริเย
ในอินทรียมัจจุ เป็นตัน

ฐโว ฐว ศัพฺพํ ตีสุ ในลึงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป สสฺสเต ในความ
เที่ยงแท้แน่นอน

ฐวํ ฐว ศัพฺพํ นปุํสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ตกฺเก ในความคิด นิจฺฉิเต ในการตัดสิน

๘๙๔. ทเร ลีโวสิวํ ภทฺท- โมกฺกเชสุ ชมฺพุเก ลีวา
เสนายํ สตฺติยญฺเจว ญฺลตฺเต จ พลํ ภเว.

๘๙๔. ลีโว ลีว ศัพฺพํ ปุํลึงค์ (ภเว) ย่อมเป็นไป ทเร ในพระคิระ
(มหาเทพ)

ลีวํ ลีว ศัพฺพํ นปุํสกลึงค์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภทฺทโมกฺกเชสุ ในความยินดีและนิพพาน

ลีวา ลีวา ศัพฺพํ อิตฺถิลึงค์ (ภเว) ย่อมเป็นไป ชมฺพุเก ในสุนัขจิ้งจอก
พลํ พล ศัพฺพํ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตฺติ) คือ เสนายํ ในกองทัพ สตฺติยํ ในความสามารถ ญฺลตฺเต และในความ
ล่าสัตว์

๘๙๕. สงขยานรกเกตุสฺส ปทุมํ วาริเช'ปฺย'ถ
 เทวเกเต วสุ ปุเม ปณฺทกํ รตนเ ธเน.

๘๙๕. ปทุมํ ปทุม ศัพฺท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สงขยานรกเกตุสฺส ในปทุมสังขยาและปทุมนรก วาริเช
 ในดอกบัว

ปุเม วสุ วสุ ศัพฺท ในปงฺสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป เทวเกเต ในพวก
 วสุเทวดา

วสุ วสุ ศัพฺท ที่เป็นไปในปงฺสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส
 อตฺถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ รตนเ ในรัตนะ ธเน ในทรัพย์

๘๙๖. นิพฺพานํ อตฺถคมเน อปวคฺเค ลียา'ถ จ
 เสตมฺพุเช ปุณฺฑริกํ พฺยคฺเช รุกฺขนฺตเร ปุเม.

๘๙๖. นิพฺพานํ นิพฺพาน ศัพฺท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส อตฺถสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อตฺถคมเน ในการดับ อปวคฺเค ในพระนิพฺพาน

ปุณฺฑริกํ ปุณฺฑริก ศัพฺท นปงฺสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป เสตมฺพุเช
 ในดอกบัวขาว

ปุเม ปุณฺฑริโก ปุณฺฑริก ศัพฺทที่เป็นไปในปงฺสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ พฺยคฺเช ในเสือโคร่ง รุกฺขนฺตเร
 และในต้นมะม่วงสวยสอ

๘๘๗. อุปหาเร พลี ปุเม กรสมีจา'สุรนต์เร
 สุกกั ตุ สมภเว สุกโก ธวเล กุสเล ติสฺ.

๘๘๗. พลี พลีสัพพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓
 อย่าง (อิตติ) คือ อุปหาเร ในพลีเทวดา เป็นต้น(หรือในเครื่องเช่น) กรสมี
 ในส่วย อสุรนต์เร และในพลีอสุร (พาลี) พลี ศัพพ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม
 ในปงฺลึงค์

सुकु सुकु क्षप्प नपुङ्गसुल्लिङ्ग (ลียา) ย่อมเป็นไป สมภเว ในน้ำอสุจิ
 สุกโก สุกก ศัพพ ปงฺลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ธวเล ในสีขาว
 สุกโก สุกก ศัพพ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสฺ ในลึงค์ทั้ง ๓ (ลียา)
 ย่อมเป็นไป กุสเล ในกุศล(ธรรมฝ่ายขาว)

๘๘๘. ทาโย ทาเน วิภตฺตพฺพ- ธเน จ ปิตุนํ วเน
 ปภุตฺตา'ยตฺตตา'ยตฺตา' ภิลาสฺสุ วโส ภเว.

๘๘๘. ทาโย ทายศัพพ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทาเน ในการให้ ปิตุนํ วิภตฺตพฺพธเน ในทรัพย์ที่มารดา
 บิดาพึงแบ่งแก่บุตรธิดา(มรดก) วเน ในป่า

วโส วส ศัพพ ภเว ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง
 (อิตติ) คือ ปภุตฺตายตฺตตายตฺตาภิลาสฺสุ ในอำนาจ ความเป็นผู้อยู่ในอำนาจ
 ผู้อยู่ในอำนาจและความปรารถนา

๘๙๙. ปริภาสน'มกโกเส นิยเม ภาสเน'ถ จ
ธณฺหิ เสนฺฬ โยธ- สีนฺนาทฺมฺหิ ทิสฺสติ.

๘๙๙. ปริภาสนํ ปริภาสน ศัพท์ (ทิสฺสติ) ย่อมปรากฏ
(ตีสฺ อุตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อกโกเส ในการดำ นิยเม ในการ
กำหนด ภาสเน ในการกล่าว

เสนฺฬ เสนฬ ศัพท์ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ทวิสฺ อุตฺเถสุ) ในอรรถ ๒
อย่าง (อิตฺติ) คือ ธณฺหิ ในเสียง โยธสีนฺนาทฺมฺหิ ในเสียงโห'ร้องเพียดังราชสีห์
ของเหล่าทหาร

๙๐๐. ปกฺว ชาติเหตุมฺหิ จาเน จ'าทฺยุปลทฺธิยํ
อโธ'ตุ นาริปปุผฺสฺมี เหมนฺตาทฺมฺหิ จ ทวิสฺ.

๙๐๐. ปกฺว ปกฺว ศัพท์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อุตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ชาติเหตุมฺหิ ในเหตุแห่งการเกิดขึ้น อาทฺยุปลทฺธิยํ
จาเน ในสถานที่อันกำหนดรู้เบื้องต้น(แหล่งกำเนิด)

อตุ อตุ ศัพท์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อุตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ นาริปปุผฺสฺมี ในระดูของหญิง เหมนฺตาทฺมฺหิ และในฤดูเหมันต์
เป็นต้น (โส) อตุ ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทวิสฺ ในบุงลึงค์และอิตถิลึงค์

๙๐๑. กรณิ สารกตเม ภริยาตตเตสุ อินทริเย
 ตาโล^{๙๔} ตุ กุญจิกายณจ ตูริยงเค ทมนตเร.

๙๐๑. กรณิ กรณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตเถสุ)
 ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ สารกตเม ในกรณการกะ ภริยาตตเตสุ ในการ
 กระทำและร่างกาย อินทริเย ในอินทริย

ตาโล ตาล ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีส อตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิติ) คือ กุญจิกาย ในลูกกุญแจ ตูริยงเค ในตูลิยางคมีฉิง เป็นต้น ทมนตเร
 ในต้นไม้ชนิดหนึ่งกล่าวคือต้นตาล

๙๐๒. ปุปฺเพ ผลเ จ ปสโว อุปฺปาเท คพฺภโมจเน
 คายเน คายเก อสเส คนฺธพฺโพ เทวตานตเร.

๙๐๒. ปสโว ปสว ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตเถสุ)
 ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ ปุปฺเพ ในดอกไม้ ผลเ ในผลไม้ อุปฺปาเท ในการ
 เกิดขึ้น คพฺภโมจเน ในการคลอดบุตร

คนฺธพฺโพ คนฺธพ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตเถสุ) ในอรรถ
 ๔ อย่าง (อิติ) คือ คายเน ในการขับร้อง คายเก ในนักร้อง อสเส ในม้า
 เทวตานตเร ในคันธัพพเทวดา

94 ลลามาญจิสฺส (สี.)

๙๐๓. วินา ปุปผิ ผลคคาหิ- รุกเข รุกเข วณปปติ
อาหเต เหมรชเต รูปิย์ รชเตปิ จ.

๙๐๓. วณปปติ วณปปติ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปุปผิ วินา ผลคคาหิรุกเข ในต้นไม้ผลัดผลโดยปราศจากดอก (เช่น มะเดื่อ) รุกเข ในต้นไม้ทั่วไป

รูปิย์ รูปิย์ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เหมรชเต ในทองคำและเงิน อาหเต ที่ประทับตราแล้ว รชเต ในเงินทั่วไป

๙๐๔. ขคาทิพนธเน ปาโส เกสพุโพ จเย'บย'ถ
ตารา'กฺขิมชฺเณ นกฺขตเต ตาโร อจฺจตรสฺสเร.

๙๐๔. ปาโส ปาส ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป ขคาทิพนธเน ในบ่วงดักนก เป็นต้น

เกสพุโพ (ปาโส) ปาส ศัพท ที่มีเกสศัพทอยู่ข้างหน้า (ลียา) ย่อมเป็นไป จเย ในหมู่

ตารา ตารา ศัพท อิตถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อกฺขิมชฺเณ ในตาตำ นกฺขตเต ในดาว

ตาโร ตาร ศัพท ปุงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป อจฺจตรสฺสเร ในเสียงสูง

๙๐๕. ปตเต จ โลหเภทสมิ กัสโส จตูกหาปณ
 มชฌิมโม เทหมชฌสมิ มชฌมเว จ โส ติสฺ.

๙๐๕. กัสโส กัสส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตติ) คือ ปตเต ในจามขาม โลหเภทสมิ ในโลหะชนิดหนึ่ง
 (กัสโส ทอสมัฏฐิ) จตูกหาปณ ในหนึ่งกัณสะ(๔ กหาปณะ เป็น ๑ กัณสะ)
 [ในฉบับสหสพพโลหสมิ ในโลหะทุกชนิด]

มชฌิมโม มชฌิม ศัพท ปุณฺณลิงค์และนปฺงสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป
 เทหมชฌสมิ ในสะเอว

โส มชฌิม ศัพท นั้น (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลิงค์
 ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป มชฌมเว ในสิ่งของที่เกิดขึ้นระหว่างกลาง

๙๐๖. อาเวสนํ ภูตาเวเส ลิปฺปสาลาหเรสุ จ
 โสภา สมฺปตฺตีสฺ สิริ ลกฺขี'ตฺถิ เทวตาย จ.

๙๐๖. อาเวสนํ อาเวสน ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ ภูตาเวเส ในการเข้าสิงของภูตผีปีศาจ ลิปฺปสา-
 ลาหเรสุ ในโรงงาน(สถานที่ทำงาน)และบ้าน

สิริ สิริ ศัพท ลกฺขี ลกฺขี ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ใน
 อรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ โสภาสมฺปตฺตีสฺ ในความงามและความบริบูรณ์
 เทวตาย ในเทวดา (สา) สิริ ศัพท นั้น อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

๙๐๗. กุมาโร ยุวราช จ ขนเท วุตโต สุตุมหิ จ
 ธา'นิตถิ ปวาโห จ มณเฑเท ตถา'งกุเร.

๙๐๗. กุมาโรกุมาร ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว
 (ทีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ยุวราช ในราชกุมาร ขนเท
 ในชั้นทกุมาร สุตุมหิ ในเด็ก

ปวาโห ปวาฬ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ มณเฑเท ในแก้วปพาฬ องกุเร
 ในหน่อ (โส) ปวาฬ ศัพท นั้น อนิตถิ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๙๐๘. ปโณ เวตนมุเลสุ โวหาเร จ ธเน มโต
 ปฏิกคโห ตุ คหणे กถิตอ ภาชนนฺตเร.

๙๐๘. ปโณ ปณ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มโต พิงทราบ
 (จตุสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ เวตนมุเลสุ ในค่าจ้างและเงิน
 ต้นทุน(เงินเดิมพัน) โวหาเร ในการค้าขาย ธเน ในทรัพย์

ปฏิกคโห ปฏิกคห ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต กถิตอ กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ คหणे ในการรับ ภาชนนฺตเร
 ในภาชนะชนิดหนึ่งกล่าวคือกระโถน

๙๐๙. อสุเภ จ สฺสุเภ กมฺเม ภาคย์ วุตฺตํ ทวเย'ปฺย'ถ
 ปิप्พลํ ตรฺรเก เท จ วตฺถจฺเจทนสฺสตฺถเก.

๙๐๙. ภาคย์ ภาคย์ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ กล่าวแล้ว
 (ตีสุ อตฺถเกสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อสุเภ กมฺเม ในอกุศลกรรมด้วย สฺสุเภ
 กมฺเม จ ในกุศลกรรมด้วย ทวเย ในอกุศลกรรมและกุศลกรรมทั้งสอง

ปิप्พลํ ปิप्พล ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ กล่าวแล้ว
 ตรฺรเก ในตันโพธิ์(ตันไทร) วตฺถจฺเจทนสฺสตฺถเก ในกรรไกรตัดผ้า

๙๑๐. อปฺวคฺโค ปริจฺจาคา' วสฺสเนสุ วิมุตฺติยํ
 ลิงคํ ตฺถ อํกชาตสฺมี ปุมตฺตาทิมหิ ลกฺขณ.

๙๑๐. อปฺวคฺโค อปฺวคฺค ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺถเกสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปริจฺจาคาวสฺสเนสุ ในการบริจาคและที่สุด
 วิมุตฺติยํ ในพระนิพพาน

ลิงคํ ลิงค ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺถเกสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ อํกชาตสฺมี ในองคชาต ปุมตฺตาทิมหิ ในความเป็นแห่งผู้ชาย
 เป็นต้น (เพศชายหรือเพศหญิง) ลกฺขณ ในเครื่องหมาย

๙๑๑. จาเค สภาเว นิมมานะ สคโค ชุมาเย ทิเวปฺยถ
โรหิตโต โลหิตเต มจฺฉ- เกเท เจว มิคฺคนฺตเร.

๙๑๑. สคโค สคค ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปญฺจสุ อตฺถเกสุ)
ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ จาเค ในการสละ สภาเว ในสภาวะ นิมมานะ
ในการสร้างสรรค์ ชุมาเย ในตอนแห่งคัมภีร์ ทิเว ในสวรรค์

โรหิตโต โรหิต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺสุ อตฺถเกสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตฺติ) คือ โลหิตเต ในสีแดง มจฺฉเกเท ในปลาตะเพียน มิคฺคนฺตเร
ในละมั่ง

๙๑๒. นิฏฺฐา นิปผตฺตียํ เจวาทํ วสานมฺหิ อทสฺสเน
กณฺณโก ตุ สปตฺตสฺมี รุกฺขงฺเค โลมฺหฺสเน.

๙๑๒. นิฏฺฐา นิฏฺฐา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺสุ อตฺถเกสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ นิปผตฺตียํ ในความสำเร็จ อวสานมฺหิ ในที่สุด
อทสฺสเน ในการหายไป

กณฺณโก กณฺณก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺสุ อตฺถเกสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตฺติ) คือ สปตฺตสฺมี ในศัตรู รุกฺขงฺเค ในหนาม โลมฺหฺสเน ในชนลูก
ชูชั้น

๙๑๓. มุขโย'ปาเยสุ วทเน อาทิสฺมี มุข'มิริตํ
ทพฺพํ ภพฺเพ คุณาธาระ วิตเต จ พุทธารุสฺส.

๙๑๓. มุขํ มุข ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (อิริตํ) กล่าวแล้ว
(จตุสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ มุขโยปาเยสุ ในความเป็นประธาน
และเหตุ วทเน ในใบหน้า อาทิสฺมี ในเบื้องต้นแรก

ทพฺพํ ทพฺพ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อิริตํ กล่าวแล้ว
(ปณฺจสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ภพฺเพ ในความสมควร คุณา
ธาระ ในทัพพวัตถุ วิตเต ในทรัพย์ พุทธารุสฺส จ และในบัณฑิต, ฟัน

๙๑๔. มานํ ปมาเณ ปตฺถาโท มาโน วุตฺโต วิธาย จ
อโถ ปริสสเม วุตฺโต วายาโม วิริเยปิ จ.

๙๑๔. มานํ มาน ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
(วุตฺตํ) กล่าวแล้ว (ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปมาเณ
ในการตวง ปตฺถาโท ในเครื่องตวงมีปัดตะ เป็นต้น

มาโน มาน ศัพท์ ปฺงลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (วุตฺโต) กล่าวแล้ว
วิธาย ในความถือตัว

วายาโม วายาม ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (วุตฺโต) กล่าวแล้ว
(ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปริสเม ในความเหนื่อย วิริเย
ในความเพียร

๙๑๗. ชุณฺหา จนฺทบุปฺปกายณฺจ ตตฺถเปตนิสาย จ
 วิมานํ เทวตาวาเส สตฺตถฺกฺกมฺมิมฺหิ จ.

๘๔๗. ชุณหา ชุณหา ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อดเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ จนทปฏากย์ ในแสงจันทร์ ตตฺเพตนิสา
 ในคินที่ประกอบด้วยแสงจันทร์นั้น(คินเดือนหงาย)

๒ อย่าง (อิตติ) คือ เทวตาวาเสในเทววิมาน สดตภูมิขรมหิในปราสาท ๗ ชั้น

๙๑๘. มาเส เชฏโฐติวุทฐา'ติป- ปสตเถสุ จ ตีสุ โส
ธมเม จ มงฺคเล เสยโย โส ปสตุถเร ตีสุ.

๔๑๘. **เชษฐโช** เชษฐ ศัพท ปุลงิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป มาเส
ในเดือน ๗

โส เซฏฐ ศัพทํ นัน (วตตมาน) ที่เป้นไป อติวุทธาติปสตะเส
 ในผู้ใหญ่งและประเสริฐย่ง (วตตติ) ย่อมเป้นไป ติสฺ (สิงเคสฺ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 เสยฺโย เสยฺย ศัพทํ ปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป้นไป (ทวิสฺ อตตะเส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ธมฺเม ในโลกุตตรธรรม ๙ ประการ มงฺคเล
 ในมงคล

โส เสวย ศัพท์ นั้น (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ปสฺสอถเร ในบุคคลผู้ว่า
สรรเสริญกว่า (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺสุ (สิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๑๙. อาทิจจาติมฺหิ คหณ นิพนฺธะ จ ฆเร คโ
กาโจ ตุมตฺติกาเภเท ลิกฺกายํ นยนามเย.

๙๑๙. คโ คห ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาทิจจาติมฺหิ ในดาวนพเคราะห์หมีดวงอาทิตย์ เป็นต้น คหณ ในคราสคือสุริยคราสและจันทรคราส นิพนฺธะ ในการยึดติด ฆเร และในเรือน

กาโจ กาจ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ มตฺติกาเภเท ในแก้วหู ลิกฺกายํ ในสาแทรก นยนามเย ในโรคตาต้อ

๙๒๐. ตีสฺ ความฉิ เสฏฺฐสฺมี อธิเป ความเชฏฺฐเก
พิมฺพํ ตุ ปฏิพิมฺเพ จ มณฺฑเล พิมฺพิกาฬเล.

๙๒๐. ความฉิ ความฉิ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เสฏฺฐสฺมี ในผู้ประเสริฐ อธิเป ในผู้เป็นใหญ่ ความเชฏฺฐเก ในผู้ใหญ่บ้าน (โส) ความฉิ ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลิงค์ทั้ง ๓

พิมฺพํ พิมฺพ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปฏิพิมฺเพ ในรูปเหมือน มณฺฑเล ในวงจันทร์ พิมฺพิกาฬเล ในผลตำลึง

๙๒๑. ภาษนาทิปริกขาระ ภณห์ มุทธเนปิ จ
มคโค ต'วริยมคเค จ สมมาทิฏฐาติเก ปเถ.

๙๒๑. ภณห์ ภณท ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ภาษนาทิปริกขาระ ในเครื่องใช้มีภาษาณะ เป็นต้น
มุทธเน ในต้นทวน

มคโค มคค ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ สมมาทิฏฐาติเก อริยมคเค ในอริยมรรคมีสัมมาทิฐิ
เป็นต้น ปเถ ในทาง

๙๒๒. สมา วสุเส สโม เขต- สนตี สุโส นิเภา ติสสุ
จาเป ต'วิสุสาสมุสนโน อิสสาโส เขปมทิ จ.

๙๒๒. สมา สมา ศัพท อิตถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป วสุเส ในปี
สโม สม ศัพท ปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ เขตสนตีสสุในความลำบากและความสงบ

โส สม ศัพท นั้น (วตตมานโน) ที่เป็นไป ติสสุ (ลิงเคสุ) ในลิงค์ ทั้ง ๓
(สียา) ย่อมเป็นไป นิเภา ในความเหมือนกัน

อิสสาส์ อิสสาส ศัพท นปุงสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป จาเป ในธนู

อิสสาโส อิสสาส ศัพท ปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป อสุโน เขปมทิ
ในบุคคลผู้ยิงซึ่งลูกศร(นายขมังธนู, นักแม่นธนู)

๙๒๓. พาโล ตีสุวาทิวยสา สมงคินิ อปณฺธิเต
 รตฺตํ ตุ โสณฺนิเต ตมพา- นุรตฺตรณฺชิเต ติสฺ.

๙๒๓. พาโล พาล ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อาทิวยสา สมงคินิ ในเด็กผู้อยู่ในปฐมวัย
 อปณฺธิเต ในคนพาล (โส) พาล ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ)
 ในลิงค์ทั้ง ๓

รตฺตํ รตฺต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป โสณฺนิเต ในเลือด
 รตฺตํ รตฺต ศัพท์ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ ตมพานุรตฺตร-
 ณฺชิเต ในสีแดง ผู้มีความกำหนดและวัตถุอันถูกย่อม

๙๒๔. ตเจ กาเย จ ตนฺวิ'ตถิ ตีสุว'ปเป วิรเพ กิเส
 อุตฺตเมเต ตุ ลิสฺโร หิเม โส สิตฺเล ติสฺ.

๙๒๔. ตนุ ตนุ ศัพท์ อิตถิลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ตเจ ในหนัง กาเย ในร่างกาย

ตนุ ตนุ ศัพท์ (วตฺตมานิ) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ อปเป ในสิ่งเล็ก
 น้อย วิรเพ ในสิ่งที่ห่าง กิเส ในสิ่งที่บอบบาง

ลิสฺโร ลิสฺโร ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตติ) คือ อุตฺตเมเต ในฤดูลิสฺโร หิเม ในน้ำค้าง สิตฺเล ในสิ่งที่เย็น โส
 ลิสฺโร ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๒๕. สกฺขรา คฺพเภเต จ กถเลปิ จ ทิสฺสติ
อนุคฺคเห ตฺ สงฺเขเป คหณเ สงฺคโห มโต.

๙๒๕. สกฺขรา สกฺขรา ศัพฺทํ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ทวิสฺส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ คฺพเภเต ในน้ำตาลกรวด กถเล ในก้อนกรวด
สงฺคโห สงฺคห ศัพฺทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ (ตีสฺส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ อนุคฺคเห ในการช่วยเหลือ สงฺเขเป ในการย่อ คหณ ในการถือเอา

๙๒๖. ทกฺเข จ ติจิเณ พยตฺเต โรคมฺตฺเต ปฏฺตติสฺสุ
ราชา ตฺ ขตฺติเย วุตฺโต นรนาเถ ปฏฺมहि จ.

๙๒๖. ปฏฺ ปฏฺ ศัพฺทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว (จตุสฺส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ ทกฺเข ในผู้หลักแหลม (ผู้มีประสบการณ์) ติจิเณ ในสิ่งที่คม พยตฺเต ในผู้ฉลาด โรคมฺตฺเต ในผู้ปราศจากโรค (โส) ปฏฺ ศัพฺทํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺส (ลิจฺเสะ) ในลิงค์ทั้ง ๓

ราชา ราช ศัพฺทํ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว (ตีสฺส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ขตฺติเย ในชนชาติกษัตริย์ นรนาเถ ในพระเจ้าแผ่นดิน ปฏฺมहि ในผู้เป็นใหญ่

๙๒๗. ขลฺลจ ธณฺณกรณ กกุเก นีเจ ขโล ภเว
 อฏฺ'ปฺปาเท สมฺทโย สมฺมเห ปจฺจเยปิ จ.

๙๒๗. ขลฺ ขล ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ธณฺณกรณ ในลํานนวดข้าว กกุเก และในสบูํผง สำหรับอาบน้ำ, ขโล ขลศัพท์ ปฺงลิงค์ (ภเว) ย่อมเป็นไป นีเจ ในคนต่ำทรม สมฺทโย สมฺมทย ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อฏฺ'ปฺปาโท ในการเกิดขึ้น สมฺมเห ในหมู่ ปจฺจเย ในเหตุ

๙๒๘. พฺรหฺมจารี คหฺภูจาทิ อสฺสโม จ ตโปวเน
 ภยฺงกร เต กจิเน กุรุโร ตีสฺ นิทฺทเย.

๙๒๘. อสฺสโม อสฺสม ศัพท์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ พฺรหฺมจารีคหฺภูจาทิ ในอาศรม ๔ อย่างมี พฺรหฺมจารี และ คหฺภู เป็นต้น (อาทิสัพท์รวมเอา วนปฺตถ และภิกฺขุ) ตโปวเน ในเรือนอาศรม

กุรุโร กุรุร ศัพท์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภยฺงกร ในวัตรอุ้งนํ้าก่อให้เกิดความกลัว กจิเน ในวัตรอุ้งนํ้าขบ นิทฺทเย ในผู้ที่ไร้ความกรุณา (โส) กุรุร ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๙๒๙. กนิฏฺโฐ กนิโย ตีสุ อดยปะเป'ติยเว'ปยุ'ถ
 สีสฺมฺหิ ลหุ ตํ อิกฺกุจ- นิสฺสารา'ครุสฺสตฺติสุ.

๙๒๙. กนิฏฺโฐ กนิฏฺฐ ศัพฺท กนิโย กนิย ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป
 (ทวิสุ อดฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อดยปะเป ในสิ่งที่มีอยู่น้อยมาก
 อดิยเว ในผู้ที่หน่อมกว่า (โส) กนิฏฺฐ ศัพฺท นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ
 (ลฺิงฺเคสุ) ในลฺิงค์ทั้ง ๓

ลหุ ลหุ ศัพฺท นปฺงสกลฺิงค์ (สฺย) ย่อมเป็นไป สีสฺมฺหิ ในความเร็ว
 ตํ ลหุ ศัพฺท นั้น (วตฺตมานิ) เป็นไป ตีสุ (ลฺิงฺเคสุ) ในลฺิงค์ ทั้ง ๓
 (สฺย) ย่อมเป็นไป (จตุสุ อดฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ อิกฺกุจนิสฺสา-
 ราครุสฺสตฺติสุ ในวัตถุอันน่าปรารถนา ความไม่มีแก่นสาร สิ่งทีเบาและการ
 หลับไหล

๙๓๐. อธโร ตีสุวโธ หิเน ปุเม ทนฺตจฺจนเท'ปยุ'ถ
 สุสฺสุสา โสตุ'มิจฺฉาย สา ปาริจฺริยาย จ.

๙๓๐. อธโร อธรร ศัพฺท (วตฺตมานโน) ที่เป็นไป ตีสุ (ลฺิงฺเคสุ)
 ในลฺิงค์ทั้ง ๓ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อดฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ
 อโธ ในข้างล่าง หิเน ในผู้ที่ตกต่ำ

ปุเม อธโร อธรร ศัพฺท ในปฺงลฺิงค์ (สฺย) ย่อมเป็นไป ทนฺตจฺจนเท
 ในริมฝีปาก

สุสฺสุสา สุสฺสุสา ศัพฺท (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อดฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิติ) คือ โสตุ'มิจฺฉาย ในการตั้งใจฟัง ปาริจฺริยาย ในการปรนนิบัติ
 (สุสฺสุสา) สุสฺสุสา ศัพฺท สา เป็นอิตถิลิงค์

๙๓๑. หตฺถิ ปาณิมฺหิ รตฺเน คณฺเ โสณฺทาย ฆนฺตเร
 อาวาณฺเ อุทฺปาเน จ กุโป กุมฺเภ จ ทิสฺสติ.

๙๓๑. หตฺถิ หตฺถ ศัพท์ (ทิสฺสติ) ย่อมปรากฏ (ปญฺจสุ อตฺถสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปาณิมฺหิ ในมือ รตฺเน ในศอก คณฺเ ในหมู่ โสณฺทาย ในวงช้าง ฆนฺตเร ในดาวหัตถะ

กุโป กุป ศัพท์ (ทิสฺสติ) ย่อมปรากฏ (ตีสฺ อตฺถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาวาณฺเ ในหลุม อุทฺปาเน ในบ่อน้ำ กุมฺเภ ในเสากระโดงเรือ

๙๓๒. อาโท ปธานฺ ปรมํ ปมุขญฺจ ติลิงฺคิกํ
 วชฺชเกเท จ วิตตํ ตํ วิตฺถาเร ติลิงฺคิกํ.

๙๓๒. ปรมํ ปรม ศัพท์ ปมุขํ จ และปมุข ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาโท ในเบื้องต้น ปธานฺ ในสิ่งที่เป็นประธาน (ทวยํ) ทั้งสองศัพท์นั้น ติลิงฺคิกํ มี ๓ ลิงค์

วิตตํ วิตต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป วชฺชเกเท ในกลอง อันมีหนังหุ้มสองหน้า

ตํ วิตต ศัพท์ นั้น ติลิงฺคิกํ อันมี ๓ ลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป วิตฺถาเร ในการแผ่ขยาย

๙๓๒. สาโร พลล ธิรเส จ อุตตเม โส ติลิงคิโก
ภาโร ตุ ขนุภาราทอ ทวิสทสสเปปิ จ.

๙๓๒. สาโร สาร ศัพท ปุลงค (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิส อุตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ พลล ในกำลัง ธิรเส ในแก่นสาร

โส สาร ศัพท นั้น ติลิงคิโก อันเป็นไปใน ๓ ลิงค (ลียา) ย่อมเป็นไป
อุตตเม ในสิ่งที่ประเสริฐ

ภาโร ภาร ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิส อุตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ขนุภาราทอ ในภาระที่ต้องแบกไปด้วยบ่า เป็นต้น
ทวิสทสสเป ในสิ่งของอันมีจำนวนสองพันพละ

๙๓๔. มนุทเโร รอกเกเท จ ขโย อปจยมทิ จ
วาโฬ ตุ สัปเท สเปเป กุรุเร โส ติลิงคิโก.

๙๓๔. ขโย ขย ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีส อุตเถสุ) ในอรรถ
๓ อย่าง (อติ) คือ มนุทเโร ในบ้าน รอกเกเท ในโรคผอมแห้ง อปจยมทิ
ในความหมดสิ้นไป

วาโฬ วาฬ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีส อุตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อติ) คือ สัปเท ในสัตว์ร้าย สเปเป ในงู กุรุเร ในผู้หยาบซ้ำ โส วาฬ ศัพท
นั้น ติลิงคิโก มี ๓ ลิงค

๙๓๗. อธิปฺปาเย จ อาราทฺเร อาสโย กถิตฺถ จ
 ปตฺตํ ปกฺเข ทเล ปตฺโต ภาชนฺ โส คเต ติสฺ.

๙๓๗. อาสโย อาสย ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต กถิต
 กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ อธิปฺปาเย ในอัยยาศัย
 อาราทฺเร ในที่อาศัย

ปตฺตํ ปตฺต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ ปกฺเข ในปิกน ก ทเล ในไปไม้

ปตฺโต ปตฺต ศัพท์ ปฺงลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ภาชนฺ ในภาชนะ
 (ถวยชาม)

โส ปตฺต ศัพท์ นั้น (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓
 (ลียา) ย่อมเป็นไป คเต ในสถานที่ที่ถูกลงหรือผู้ถึง

๙๓๘. กุสเล สุกตํ สฺญจฺ- กเต จ สุกโต ติสฺ
 ตปสฺสี ตว’นุกมฺปายา- รเห วุตฺโต ตโปธเน.

๙๓๘. สุกตํ สุกต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ
 กล่าวแล้ว กุสเล ในกุศล

สุกโต สุกต ศัพท์ ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต
 วุตฺโต กล่าวแล้ว สฺญจฺกเต ในวัตถุที่ทํานกระทำให้ดี

ตปสฺสี ตปสฺสี ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ อนุกมฺปายารเห ในทุกขิตสํวร
 ตโปธเน ในนักบวช

๙๓๙. ตีสุ สุราทิลลสมิ โสณโท หตถิกเร ทวิส
อสุสาทเน ตุ รสน ชิวหายญจ ธนินิ จ.

๙๓๙. โสณโท โสณท ศัพท (วตตมาโน) ที่เป็นไป ตีสุ (ลึงเคสุ)
ในลึงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็นไป สุราทิลลสมิ ในนักละสุรา เป็นต้น

โสณโท โสณท ศัพท (วตตมาโน) ที่เป็นไปอยู่ ทวิส (ลึงเคสุ)
ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป หตถิกเร ในวงช้าง

รสน รสน ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตติ) คือ อสุสาทเน ในความเบาใจ ชิวหายญ ในลิ้น ธนินิ ในเสียง

๙๔๐. ปณิโต ตีสุ มธุเร อุตตเม วิทิตะ'ปยุ'ถ
อญชเส วิลีขายญจ ปนุติย วิถี นาริย.

๙๔๐. ปณิโต ปณิต ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ มธุเร ในสิ่งที่หวาน อุตตเม ในสิ่งที่ประเสริฐ
วิทิตะ ในเรื่องที่ได้จัดแจงแล้ว (โส) ปณิต ศัพท นั้น (วตตติ) ย่อมเป็นไป
ตีสุ (ลึงเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

วิถี วิถี ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตติ) คือ อญชเส ในแนวทาง วิลีขายญ ในถนน ปนุติย ในแถว (สา) วิถี ศัพท
นั้น (วตตติ) ย่อมเป็นไป นาริย ในอิตถิลึงค์

๙๔๑. ปาปสมิ คคเน ทุกเข พยสเน จา'ฆ'มฺจุจเต
สมุเห ปฏล เนตต- โรเค วุตตฺ ฉทิมิ จ.

๙๔๑. อฆ อฆ ศัพท (ปณฺทิตเท) อันบัณฑิต อุจฺจเต ย่อมกล่าว
(จตุส อตเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ ปาปสมิ ในบาป คคเน ในท้องฟ้า

ทุกเข ในความทุกข์ พยสเน ในความเสื่อมเสีย

ปฏลั ปฏล ศัพท (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ กล่าวแล้ว (ทวิสุ
อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สมุเห ในหมู่ เนตฺตโรเค ในโรคตาต้อ
ฉติมฺหิ ในหลังคา

๙๔๒. สนฺธิ สงฺฆมฺมฺเน วุตฺโต สนฺธิ'ตฺถิ ปฏฺิสนฺธิยํ
สฺตตฺตนํ ปูเรนฺ เสฏฺเฐ ติสฺนเต สฺตตฺโม ติสฺ.

๙๔๒. สนฺธิ สนฺธิ ศัพท ปุงลึงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต
กล่าวแล้ว สงฺฆมฺมฺเน ในการติดต่อ

อิตฺถิ สนฺธิ สนฺธิ ศัพท อิตฺถิลึงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺตา
กล่าวแล้ว ปฏฺิสนฺธิยํ ในการถือปฏิสนธิ

สฺตตฺโม สฺตตฺม ศัพท (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว
(ตีสฺ ออตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สฺตตฺตนํ ปูเรนฺ ในสิ่งที่อยู่ลำดับที่ ๗
เสฏฺเฐ ในสิ่งที่ประเสริฐ อตฺติสนฺเต ในผู้ที่สงบบึง (โส) สฺตตฺม ศัพท นั้น (วตฺตติ)
ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๙๔๓. โอลฺชา ตฺ ยปนายณฺจ โอลฺโซ ทิตฺติพลฺลฺลฺ จ
อลฺโล นิสามํ วุตฺตํ ทสฺสเน สวเนปิ จ.

๙๔๓. โอลฺชา โอลฺชา ศัพท อิตฺถิลึงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต
(วุตฺตา) กล่าวแล้ว ยปนายํ ในรสอาหารที่ซึมซาบเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย

โอลฺโซ โอลฺโซ ศัพท ปุงลึงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต (วุตฺโต) กล่าวแล้ว
(ทวิสุ ออตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทิตฺติพลฺลฺลฺ ในความรุ่งเรืองและ

กำลังกาย

นิสามนํ นิสามน ศัพท์ (ปณฺหิตฺเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทสฺสเน ในการเห็น(การดู) สวเน ในการฟัง

๙๔๔. คพฺโถ กุจฺฉิฏฺฐสฺสเต จ กุจฺฉิโอรฺวเรสุ จ
ขณฺขเน ตว’ปทานญจ อิตฺติวุตฺเต จ กมฺมณี.

๙๔๔. คพฺโถ คพฺภ ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ กุจฺฉิฏฺฐสฺสเต ในสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ กุจฺฉิโอรฺวเรสุ ในท้องและห้อง

อปทานํ อปทาน ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขณฺขเน ในการตัด อิตฺติวุตฺเต กมฺมณี ในกรรมอันดีและไม่ดี ที่ตนยอมรับว่า “เราทำมาแล้วอย่างนี้”

๙๔๕. จิตฺตเก รุกฺขเกเห จ ติลโก ติลกาพเก
สีลาโท ปฏฺิปปตฺติ’ตฺถิ โพรเ ปตฺติปวตฺติสุ.

๙๔๕. ติลโก ติลก ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ จิตฺตเก ในรอยเจิมที่หน้าผาก รุกฺขเกเห ในต้นหมากหอมควาย(หมากเม่าควาย) ติลกาพเก ในไฟ(ขี้เฒ่ลงวันหรือรอยตกกระ)

ปฏฺิปปตฺติ ปฏฺิปปตฺติ ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ สีลาโท ในศีล เป็นต้น โพรเ ในความรู้ ปตฺติปวตฺติสุ ในการถึงและความเป็นไป (สา) ปฏฺิปปตฺติ ศัพท์ นั้น อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

๙๔๖. อายุมฺหิ จ พลเ ปาโณ สตฺเต ททยคา'นิเล
 ฌนฺโท วเส อธิปฺปาเย เวเท'จฉา'นฺนุจฺญาทิสฺสุ.

๙๔๖. ปาโณ ปาณ ศัพฺทํ ลียา ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อายุมฺหิ ในชีวิต พลเ ในกำลัง สตฺเต ในสัตว์ ททยคานิเล ในลมหายใจเข้าออก

ฌนฺโท ฌนท ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ปณฺจสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๕ อย่าง (อิตฺติ) คือ วเส ในอำนาจ อธิปฺปาเย ในความต้องการ เวเท ในคัมภีร์เวท อิจฺฉานฺนุจฺญาทิสฺสุ ในความต้องการอารมณ์และชื่อฉันท์มีอนุจฺจฉนฺท์ เป็นต้น

๙๔๗. กาโมฆาโทสมุหฺสมี โอโฆ เวเค ชลสฺส จ
 กปาลํ สิริสฺสจฺฉิมฺหิ ฆฎฺฐาทิสกเลปิ จ.

๙๔๗. โอโฆ โอฆ ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ กาโมฆาโท ในกาโมฆะ เป็นต้น สมุหฺสมี ในหมู่ ชลสฺส เวเค ในกระแสน้ำ

กปาลํ กปาล ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สิริสฺสจฺฉิมฺหิ ในกระโหลกศีรษะ ฆฎฺฐาทิสกเล ในเศษวัสดุมีหม้อ เป็นต้น(เศษกระเบื้อง)

๙๔๘. เวณวาทิสสาชาลสฺมี ลคฺคเกเส ชฏฺฏา'ลเย
 สรณํ ตุ วเร เคเห รกฺขิตสฺมิณจ รกฺขणे.

๙๔๘. ชฏฺฏา ชฏฺฏา ศัพฺพ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เวณวาทิสสาชาลสฺมี ในเชิงที่ทำด้วยไม้ไผ่ เป็นต้น
 ลคฺคเกเส ในหมวดผมของฤๅษี อาลเย ในต้นหา

สรณํ สรณ ศัพฺพ (สฺย) ย่อมเป็นไป (จตุสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๔ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ วเร ในการฆ่า เคเห ในเรือนอันเป็นที่อาศัย รกฺขิตสฺมิ ในผู้คุ้มครอง
 รกฺขणे ในการรักษาคุ่มครอง (ที่พึง)

๙๔๙. ถิยํ กนฺตา ปิเย กนฺโต มนฺณญฺเวย โส ติลิงฺคิโก
 ควฺกฺเข ตุ สฺมุเห จ ชาลํ มจฺฉาทิพนฺธเน.

๙๔๙. กนฺตา กนฺตา ศัพฺพ (สฺย) ย่อมเป็นไป ถิยํ ในผู้หญิง
 กนฺโต กนฺต ศัพฺพ ปุณฺณลิงค์ (สฺย) ย่อมเป็นไป ปิเย ในสามี
 โส กนฺต ศัพฺพ นั้น ติลิงฺคิโก ที่เป็น ๓ ลิงค์ (สฺย) ย่อมเป็นไป
 มนฺณญฺเวย ในสิ่งที่น่าชอบใจ

ชาลํ ชาล ศัพฺพ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ควฺกฺเข ในหน้าต่าง สฺมุเห ในหมู่ มจฺฉาทิพนฺธเน ในตาข่ายดักปลา
 เป็นต้น

๙๕๐. ปุจฉายิ ครหายญจา' นิยมะ กิ ติลิงคิกิ
สสทุเร ติสฺสู นิวาเป สทุธิ สทุธา จ ปจฺจเย.

๙๕๐. กิ กิ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺสู อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓
อย่าง (อิตติ) คือ ปุจฉายิ ในคำถาม ครหายิ ในการนิทนา(ว่า“อะไรกัน”)
อนิยมะ ในความไม่แน่นอน (ตํ) กิ ศัพท นั้น ติลิงคิกิ เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓
สทุโท สทุท ศัพท (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺสู (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓
(ลียา) ย่อมเป็นไป สสทุเร ในผู้มีศรัทธา
สทุธิ สทุธ ศัพท นปฺปสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป นิวาเป ในทาน
ที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว
สทุธา สทุธา ศัพท อิตถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ปจฺจเย ในศรัทธา
(ความเชื่อมั่น)

๙๕๑. พิชิ เหตุุมหิ อฏฺฐิสฺสู องฺคชาเต จ ทิสฺสูติ
ปฺพุโพ ปุเย'คฺคโต อาโท โส ทิสฺสูติ ติลิงคิกิ.

๙๕๑. พิชิ พิช ศัพท ทิสฺสูติ ย่อมปรากฏ (ทวิสฺสู อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ เหตุุมหิ ในเหตุ อฏฺฐิสฺสู ในเมล็ดพืช องฺคชาเต
ในองคชาต(อวัยวะเพศชาย)
ปฺพุโพ ปุพฺพ ศัพท ทิสฺสูติ ย่อมปรากฏ (ตีสฺสู อตฺเตสุ) ในอรรถ
๓ อย่าง (อิตติ) คือ ปุเย ในน้ำหนอง คคฺคโต ในเบื้องหน้า อาโท ในเบื้องแรก
(โส) ปุพฺพ ศัพท นั้น ติลิงคิกิ ที่เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็น
ไป ทิสฺสูติ ในทิศ เทสและกาละ

๙๕๒. ผลจิตเต เหตุกเต ลาเภ ธณฺญาทีเก ผลั
 อาคมนเ ตุ ทีฆาติ- นิกาเยสุ จ อากโม.

๙๕๒. ผลั ผล ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (จตุสุ อตฺถesu) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ ผลจิตเต ในผลจิต เหตุกเต ในผล(วิปาก) อันเป็นมาแต่เหตุ ลาเภ ในประโยชน์อันพึงได้ ธณฺญาทีเก ในข้าวเปลือก เป็นต้น

อากโม อาคม ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสุ อตฺถesu) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อาคมเน ในการมา ทีฆาตินิกายสมิ ในทีฆนิกาย เป็นต้น

๙๕๓. สนฺตานโน เทวรุกฺเข จ วุตโต สนฺตติยั’ปฺย’ถ
 อุตฺตรวิปริเต จ เสฏฺเฐ จา’นฺตตรํ ติสฺ.

๙๕๓. สนฺตานโน สนฺตาน ศัพท์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว (ทวีสุ อตฺถesu) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เทวรุกฺเข ในต้นซีก สนฺตติยั ในต้นตระกูล

อนฺตตรํ อนฺตตร ศัพท์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุตตํ กล่าวแล้ว (ทวีสุ อตฺถesu) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อุตฺตรวิปริเต ในสิ่งที่ต่ำ เสฏฺเฐ ในสิ่งที่ประเสริฐที่สุด (ตํ) อนฺตตร ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๕๔. สตติสมปตติยํ วุตโต กนฺติมตฺเต จ วิกฺกโม
ฉายา ตฺ อาทปาภาเว ปฏิพิมฺเพ ปาย จ.

๙๕๔. วิกฺกโม วิกฺกม ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อํบํบํทิต วุตโต
กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ สตติสมปตติยํ
ในความถึงพร้อมด้วยศักดา กนฺติมตฺเต ในการก้าวไป

ฉายา ฉายา ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อํบํบํทิต วุตตา กล่าวแล้ว
(ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ อาทปาภาเว ในร่มเงา ปฏิพิมฺเพ
ในรูปเหมือน ปาย ในรัศมี

๙๕๕. คิมฺเห มฺมโม นิทาโฆ จ อุนฺเห เสทฺชเล'ปฺย'ถ
กปฺปนํ กนฺตเน วุตฺตํ วิกฺปเป สชฺชเน'ตฺถิยํ.

๙๕๕. มฺมโม มฺมม ศัพฺท นิทาโฆ นิทาฆ ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ)
อํบํบํทิต วุตโต กล่าวแล้ว (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ
คิมฺเห ในฤดูร้อน อุนฺเห ในความร้อน เสทฺชเล ในเหงื่อ

กปฺปนํ กปฺปน ศัพฺท นปฺงสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อํบํบํทิต วุตฺตํ
กล่าวแล้ว กนฺตเน ในการตัด

ถิยํ กปฺปนา กปฺปนา ศัพฺท อิตถิลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อํบํบํทิต วุตตา
กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ วิกฺปเป ในความคิด
ต่างๆ สชฺชเน ในการตระเตรียม

๙๕๖. องโค เทเส วปุมหังค^{๙๕} ตถา'วยวเหตุสุ
เทวาลเย จ ญปสฺมี เจตียิ เจตีย'ทฺทเม.

๙๕๖. องโค องค ศัพท์ ปุลงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป เทเส ในแคว้น
อังคะ

องคํ องค ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ วปุมฺหิ ในร่างกาย อวยวเหตุสุ ในอวัยวะ
(องค์ประกอบ) และเหตุ

เจตียิ เจตีย ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิติ) คือ เทวาลเย ในเทวาลัย (ศาลเจ้าหรือวัดที่มีแต่พระพุทธรูปไม่มีพระ
ภิกษุอยู่ หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์) ญปสฺมี ในสญฺญเจตียิ เจตียทฺทเม ในต้นไม้ที่
คนสักการบูชา

๙๕๗. สขชโน สารูปริเส สขชนํ กปปเน'ปฺย'ถ
สุปินํ สุปิเน สุตต-

๙๕๗. สขชโน สขชน ศัพท์ ปุลงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป สารูปริเส
ในคนดี

สขชนํ สขชน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป กปปเน ในการ
ตระเตรียม

สุปินํ สุปิน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป สุปิเน ในการนอน
หลับ

^{๙๕} ในฉบับสันสกฤตเป็นปาฐะว่า “องคา เทเส พหุมหังค”

๙๖๐. วุตโต วิสารโท ตีสุ สุปคพฺเภ จ ปณฺธิเต
 อถ สิตถํ มรฺจุจฺฉิฏฺเฐ วุตตํ โอทนสมฺภเว.

๙๖๐. วิสารโท วิสารท ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (วุตโต) กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ สุปคพฺเภ ในผู้อาจ ปณฺธิเต ในบัณฑิต (โส) วิสารท ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ ทั้ง ๓

สิตถํ สิตถ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตตํ กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ มรฺจุจฺฉิฏฺเฐ ในขี้ผึ้ง โอทนสมฺภเว ในเศษข้าวที่ตกในเวลากิน

๙๖๑. ทฺรเว วณฺเณ รสเภาเท กสાયโ สฺสรภิมฺหิ จ
 อโถ อุกฺคมนํ วุตตํ อฺปฺปตฺตํ ทุคฺคตีสุ จ.

๙๖๑. กสાયโ กสาย ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (วุตโต) กล่าวแล้ว (จตุสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ ทฺรเว ในยางไม้ วณฺเณ ในสี รสเภาเท ในรสผาด สฺสรภิมฺหิ ในกลิ่นหอม

อุคฺคมนํ อุกฺคมน ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตตํ กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อฺปฺปตฺตํ ทุคฺคตีสุ ในการเกิดขึ้น และการขึ้นสู่ข้างบน

๙๖๒. ลูเข นิฏฐจรวาจารย์ ผรุสฺ วาจจลึงคิกิ
ปวาโห ตว'มพุเวเค จ สนทิสฺสติ ปวตฺติย.

๙๖๒. ผรุสฺ ผรุส ศัพท (สนทิสฺสติ) ย่อมปรากฏ (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ลูเข ในความหยาบ นิฏฐจรวาจารย์ ในคำพูดหยาบคาย (ตํ) ผรุส ศัพท นั้น วาจจลึงคิกิ เป็นวาจจลึงคิ

ปวาโห ปวาท ศัพท สนทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มพุเวเค ในกระแสน้ำ ปวตฺติย ในความเป็นไปไม่ขาดสาย

๙๖๓. นิสฺสเย ตปฺปเร อิกฺกุเช ปรายณปทํ ติสฺ
กวจ วารวณเณ จ นิมโมเกปิ จ กญฺจุโก.

๙๖๓. ปรายณปทํ ปรายณ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ นิสฺสเย ในที่อาศัย ตปฺปเร ในประธาน อิกฺกุเช ในสิ่งที่น่าปรารถนา (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

กญฺจุโก กญฺจก ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ กวจ ในเชื้อเถระ วารวณเณ ในโล่ นิมโมเก ในคราบงู

๙๖๔. โลหเกเท มตํ ตมพํ ตมโพ รตฺเต ติลิงฺคิกิ
ตีสฺ ตว'วลิตํ ญาเต อวสานคเต มตํ.

๙๖๔. ตมพํ ตมพ ศัพท นปฺงสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มตํ) พึงทราบ โลหเกเท ในทองแดง

ตมโพ ตมพ ศัพท ติลิงฺคิกิ ที่เป็น ๓ ลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต

(มโต) พึงทราบ รตเต ในวัตถุสีแดง

อวลิตํ อวลิต ศัพท์ (ปณฺหิตเตหิ) อันบัณฑิต (มตํ) พึงทราบ (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ญาเต ในสิ่งที่ถูกรู้ อวสานคเต ในการถึงที่สุด (ตํ) อวลิต ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺ (ลิจฺเณสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๖๕. โพรเน จ ปทาเน จ
เสเล นิชฺชลเทเส จ

วิญญेยฺม ปฏิปาหนํ
เทวตาสุ มรุ'ริโต.

๙๖๕. ปฏิปาหนํ ปฏิปาหน ศัพท์ (ปณฺหิตเตหิ) อันบัณฑิต วิญญेยฺม พึงทราบ (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โพรเน ในการรู้ ปทาเน ในการให้

มรุ มรุ ศัพท์ (ปณฺหิตเตหิ) อันบัณฑิต อิริโต กล่าวแล้ว (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เสเล ในภูเขาหิน นิชฺชลเทเส ในทะเลทราย เทวตาสุ ในเทวดา

๙๖๖. สตถํ आयुคฺคนเถสุ
ชีวิกายํ วิวรเณ

โลहे สตถโถ จ สญฺจये
วตฺตเน วุตฺติ นาริยํ.

๙๖๖. สตถํ สตถ ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ आयุคฺคนเถสุ ในอาวุธและคัมภีร์ โลहे ในเหล็ก

สตถโถ สตถ ศัพท์ ปฺงลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป สญฺจये ในหมู่
วุตฺติ วุตฺติ ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง

(อิตติ) คือ ชีวิกาย์ในการเลี้ยงชีพ วิวรณ ในการขยายความ วุตตเน ในความเป็นไป (สา) วุตติ ศัพท์ นั้น (วุตตติ) ย่อมเป็นไป นาริย์ ในอิตติลึงค์

๙๖๗. วิริเย สุรภาเว จ กถียติ ปรกุกโม
อถ กมพุ มโต สงเข สุวณณ เวลเยปิ จ.

๙๖๗. ปรกุกโม ปรกุกม ศัพท์ (ปณฺหิตเทหิ) อันบัณฑิต กถียติ ย่อมกล่าว (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วิริเย ในความเพียร สุรภาเว ในความกล้าหาญ

กมพุ กมพุ ศัพท์ (ปณฺหิตเทหิ) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ (ติสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ สงเข ในหอยสังข์ สุวณณ ในทองคำ เวลเย ในกำไลข้อมือ

๙๖๘. สโร กณฺเท อการาโท สหฺเต วาปิฺมฺหิ'นิตฺถิยํ
ทฺพฺสฺเส ติชิเณ ตีสุ คหฺรเณ กกเจ ชโร.

๙๖๘. สโร สร ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตติ) คือ กณฺเท ในลูกศร อการาโท ในสระ ๘ ตัว มี อ เป็นต้น สหฺเต ในเสียง วาปิฺมฺหิ ในสระน้ำ (โส) สร ศัพท์ นั้น (วุตตติ) ย่อมเป็นไป อนิตฺถิยํ ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

ชโร ชร ศัพท์ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสุ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทฺพฺสฺเส ในวัตถุอันหยาบกระด้าง ติชิเณ ในวัตถุที่คม

ขโร ขร ศัพท์ ปุลงลิคฺ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ คหฺรณ ในลา กกเจ ในเลื่อย

๙๖๙. สุรายุ'ปทเว กามา สวาทิมฺหิ จ อาสโว
เทเห วุตฺโต รณฺเฑ จ จตุโร'ปฺริสุ'ปฺริ.

๙๖๙. อาสโว อาสว ศัพท์ (ปณฺชิตฺเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต
กล่าวแล้ว (ตฺิสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สุรายุ'ในเหล่า อุปทเว
ในความจัญไร กามาสวาทิมฺหิ ในกามาสวะ เป็นต้น

อุปฺริ อุปฺริ ศัพท์ (ปณฺชิตฺเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺโต กล่าวแล้ว
(ตฺิสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เทเห ในกาย รณฺเฑ ในล้อรถ
จตุโร'ปฺริสุ ในอุปฺริ ๔ อย่าง

๙๗๐. วตฺถุ'ตฺตํ การณ ทพฺเพ ภูเฑเท รตนตฺตเย
ยโกโข เทเว มหาราเช กุเวรานุจเร นเร.

๙๗๐. วตฺถุ วตฺถุ ศัพท์ (ปณฺชิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อุตฺตํ กล่าวแล้ว
(จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ การณ ในเหตุ ทพฺเพ ในวัตถุ
ภูเฑเท ในสวน รตนตฺตเย ในพระรัตนตรัย

ยโกโข ยกฺข ศัพท์ (ปณฺชิตฺเตหิ) อันบัณฑิต (อุตฺโต) กล่าวแล้ว
(จตุสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ เทเว ในเทวดา มหาราเช
ในพระอินทร์และท้าวมหาราชทั้ง ๔ กุเวรานุจเร ในยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าว
เวสสุวรรณ นเร ในสัตว์

(ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ วจนาวยเว ในเหตุอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งสัมปยุตตญาณวาทะซึ่งประกอบด้วยปฏิจจญาณและเหตุ เป็นต้น มุเล ในเหตุมีโลภะ เป็นต้น การณ ในเหตุทั่วไป

คหณิ คหณิ ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต กถิตา กล่าวแล้ว (ทวิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุทฺเร ในท้อง ปาจานลสมิ ในไฟเผาผลาญอาหารให้ย่อย (สา) คหณิ ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺติยํ ในอิตฺติลึงค์

๙๗๔. ปิโย ภตฺตริชายายํ ปิยา อิกฺุเจ ปิโย ติสฺ
ยมฺราเช ตฺย ยุคฺเพ สยฺเม จ ยโม ภเว.

๙๗๔. ปิโย ปิย ศัพท์ ปุลงฺค (สฺยา) ย่อมเป็นไป ภตฺตริ ในสามิ
ปิยา ปิยา ศัพท์ อิตฺติลึงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป ชายายํ ในภรรยา
ปิโย ปิย ศัพท์ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ (ลึงฺเคสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓
(สฺยา) ย่อมเป็นไป อิกฺุเจ ในวัตถุอันน่าปรารถนา
ยโม ยม ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
(อิตฺติ) คือ ยมฺราเช ในพญายม ยุคฺเพ ในคู่ สยฺเม ในการสำรวม

๙๗๕. มุทฺทิกสฺส จ ปุปฺปสฺส รเส ชุทฺเท มธฺุริตํ
อุลฺโลเจ ตฺย จ วิตฺถาเร วิตานํ ปุณฺณปฺปสฺสเก.

๙๗๕. มธฺุ มธฺุ ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อีริตํ กล่าวแล้ว
(ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ มุทฺทิกสฺส รเส ในน้ำแห่งผลมะขาง
ปุปฺปสฺส รเส ในน้ำแห่งดอกไม้ ชุทฺเท ในรสหวาน

วิตานํ วิตาน ศัพทํ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต อีริตํ กล่าวแล้ว
(ทวิสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุลโลเจ ในผ้าเพดาน วิตถาเร
ในความพิสตาร (ตํ) วิตาน ศัพทํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ปุณฺนํปฺสเก ในปฺง
ลึงค์และนปฺงสกลึงค์

๙๗๖. อปวคฺเค จ สลิลเ สุธายํ อมตํ มตํ
โมเห ตฺถ ติมิเร สงฺขยา คฺเณ ตม’มนิตฺถิยํ.

๙๗๖. อมตํ อมต ศัพทํ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต มตํ พึงทราบ
(ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อปวคฺเค ในพระนิพพาน สลิลเ
ในน้ำ สุธายํ ในสุธาโภชนํ

ตมํ ตม ศัพทํ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต มตํ พึงทราบ (ตีสฺส อตฺถสฺส)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ โมเห ในอวิชา ติมิเร ในความมืด สงฺขยาคฺเณ
ในตามคุณอันมาจากคัมภีร์สังขยา (ตํ) ตม ศัพทํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
อนิตฺถิยํ ในปฺงลึงค์และนปฺงสกลึงค์

๙๗๗. ขเร จา’การิเย ตีสฺส รสมฺหิ ปฺริเส กฺกุ
ปณฺชเก สุกเต ปุณฺณํ มนฺญเณ ปวเน ตีสฺส.

๙๗๗. ตีสฺส (ลึงฺเคสฺส) กฺกุ กฺกุ ศัพทํ ที่เป็นไปใน ๓ ลึงค์ (สียา)
ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขเร ในวัตถุอันหยาบ
อการิเย ในกรรมที่ไม่ควรทำ

ปฺริเส กฺกุ กฺกุ ศัพทํ ที่เป็นไปในปฺงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป รสมฺหิ
ในรสเผ็ด

ปณฺทเก ปุณฺณํ ปุณฺณ ศัพฺทํ ที่เปฺนไปโนนปฺงสกลิงค์ (สฺย) ย่อมเปฺนไป สุกเต ในความดี

ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ปุณฺณํ ปุณฺณ ศัพฺทํ ที่เปฺนไปโนลึงค์ทั้ง ๓ (สฺย) ย่อมเปฺนไป (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรธ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มนุญฺเณ ในความน่ายินดี ปวเน ในความสะอาด

๙๗๘. รุกฺโข ทุมฺมทฺธิ ผรุสฺสา- สฺนิทฺเธสฺ จ โส ติสฺ
อุปฺปตฺติยํ ตฺถ เหตฺุมทฺธิ สงฺเค สุกฺเก จ สมฺภโว.

๙๗๘. รุกฺโข รุกฺข ศัพฺทํ ปฺงลึงค์ (สฺย) ย่อมเปฺนไป ทุมฺมทฺธิ
ในต้นไม้

โส รุกฺข ศัพฺทํ นั้น (วตฺตมาโน) เมื่อเปฺนไป ติสฺในลึงค์ทั้ง ๓ (สฺย) ย่อมเปฺนไป (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรธ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ผรุสฺสฺนิทฺเธสฺ ในวัตถุอันหยาบและวัตถุอันแข็งกระด้าง

สมฺภโว สมฺภว ศัพฺทํ (สฺย) ย่อมเปฺนไป (จตุสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรธ ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุปฺปตฺติยํ ในการเกิดขึ้น เหตฺุมทฺธิ ในเหตุ สงฺเค ในการข้องติด สุกฺเก ในน้ำอสุจิ

๙๗๙. นิमितฺตํ การเณ วุตฺตํ อํคฺชาเต จ ลฺยณฺเณ
อาทฺธิ สีมฺปาภาเรสฺ สมิเปวฺวยเว มโต.

๙๗๙. นิमितฺตํ นิमितฺต ศัพฺทํ (ปณฺทิตฺเตทฺธิ) อันบัณฺทิต วุตฺตํ
กล่าวแล้ว (ติสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรธ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ การเณ ในเหตุ อํคฺชาเต ในองคฺชาต ลฺยณฺเณ ในรอย(ตรา, เครื่องหมาย)

อาทิ อาทิ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ
(จตุสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ สีมปากาเรสฺ ในขอบเขตและ
ประการ สมิเป ในที่ใกล้ อวยเว ในส่วนต่างๆ

๙๘๐. เวเท จ มนฺตเน มนฺโต มนฺตา ปณฺณาย’มฺจุจเต
อนโย พยสเน เจว สนฺทิสฺสติ วิปตฺติยํ.

๙๘๐. มนฺโต มนฺต ศัพท ปุํลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อฺจุจเต
ย่อมกล่าว (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เวเท ในคัมภีร์เวท
มนฺตเน ในการปริกษา

มนฺตา มนฺตา ศัพท อิตถิลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อฺจุจเต
ย่อมกล่าว ปณฺณายํ ในปัญญา

อนโย อนย ศัพท สนฺทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ พยสเน ในความสูญเสีย วิปตฺติยํ ในความเสื่อม

๙๘๑. อรุโณ รสีเกเท จา’ พยตฺตฺราเค จ โลหิตเ
อนฺพนฺโร ตฺ ปกตา’ นีวตฺเต นสฺสนกฺขเร.

๙๘๑. อรุโณ อรุณ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุสฺ อตฺเถสฺ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ รสีเกเท ในแสงอรุณยามเช้า พยตฺตฺราเค
ในสีแดงระเรื่อ โลหิตเ ในสีแดงสด

อนฺพนฺโร อนฺพนฺธ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ ปกตานีวตฺเต ในการไม่กลับจากสภาพปกติ(การตามไปโดย
นทีโสตนยะ เป็นต้น) นสฺสนกฺขเร ในอนุพันธอักษรซึ่งจะถูกกลับไปในช่วงของ

นิปจันนบท

๙๘๒. อวตาร’วตรณ ติตฺถมฺหิ วิวเร’ปฺย’ถ
 อากาโร การณ วุตโต สณฺฐานเน อิงฺคิเตปิ จ.

๘๘๒. **อวตาร** **อวตาร ศัพท์ (ปณฺหิตเตหิ) อันบัณฑิต วุตโต**
กล่าวแล้ว (ตีสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อวตาร **ในการข้าม**
ติดถสมิ ในทำน้า วิวเร ในช่อง

อากาโร อาการ ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว
 (ติสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ การณ ในเหตุ สณฺฐาน
 ในทรวตฺถง อิงฺคิเต ในกิริยาอาการ

๙๘๓. สุกฺกัฏฺฐิ ตนเย ขตฺตา อุกฺโค ติพฺพมฺหิ โส ติสฺสุ
ปธานํ ตํ มหามตฺเต ปกตฺย'คฺคธิตฺสึ จ.

๘๘๓. **อุคโค** อุคคคัพพ์ ปุงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป ขตตา
สุทฺทิตฺตินเย ในลูกของหญิงตระกูลสุทร กับชายชาติกษัตริย์
โส อุคค คัพพ์ นั้น (วตตมาน) ที่ เป็นไป **ติสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓
(लिया) ย่อมเป็นไป **ติพพมฺหิ** ในผู้ร้าย

ประธาน ประธาน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อุตถส) ในอรรถ
๔ อย่าง (อิตติ) คือ มหามตเต ในมหาอำมาตย์ ปกตยคคธิตีส ในความเป็น
ปกติ ความประเสริฐและความเพียร

๙๘๔. กลลํ ปภาเต นิโรค- สขชทกเขสุ ตีสุ ตํ
 กุหนา กฺฉจริยาอํ กุโหน กุเก ติสฺ.

๘๘๔. กลลั กุลล ศัพท นปุงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ปภาเต
ในเวลาใกล้รุ่ง

ตั กุลล ศัพท นัน (วตตมาน) ที่ เป็นไป ติสฺ (สิงเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ นิโรคฺสขุ-
 ทกฺขสฺ ในผู้สบาย วัตถุอันถูกตระเตรียมและผู้ฉลาด

กฤษณา กฤษณา ศัพธ์ อิตถีลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป กุญชรียาย
ในความประพตติความคดโกง

ตีสุ กุหนิ กุหน ศัพท ในลิงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป กุหน
 ในคนโกง

๙๘๕. กโปโต ปกฺขิณาทะ จ ทิฏฐโธ ปาราวตฺถํ จ
 สารทโธ สารทพญุตเต อปคพฺเภ มโต ติสฺสุ.

๘๘๕. กโปโต กโปต ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อัมบัณฺทิต ทิฏฺฐโ
 พิงฺทราบ (ทวิสฺส อุตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปกฺขิเณเท ในนกเขา
 ปาราวเต ในนกพิราบ

สารโท สารท ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ
(ทวิสุ อดฺธสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ สรทพฺภูเต ในสิ่งที่เกิดในฤดูสุรท
อปคพฺภ ในผู้ที่ไม่แก่แล้วกล้า (โส) สารท ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
ติสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๙๘๖. **ตีสุ ขเร จ กจิเน** **กกกโส สาหสปิเย**
อการิเย ตุ คฺยุหฺงเค **จิเร โกปี'มฺจุจเต.**

๙๘๖. **กกกโส** **กกกส ศัพท์** (**ปณฺธิเตหิ**) **อันบัณฑิต อุจฺจเต**
ย่อมกล่าว (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (**อิตฺติ**) คือ **ขเร** ในความหยาบคาย
กจิเน ในวัตถุอันแข็ง **สาหสปิเย** ในผู้ชอบทำกรรมอันผลุนพลัน (**โส**)
กกกส ศัพท์ นั้น (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลึงฺเคสุ)** ในลึงค์ทั้ง ๓

โกปินิ **โกปิน ศัพท์** (**ปณฺธิเตหิ**) **อันบัณฑิต อุจฺจเต** ย่อมกล่าว
(ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (**อิตฺติ**) คือ **อการิเย** ในกรรมอันไม่ควรทำ
คฺยุหฺงเค ในองคชาต **จิเร** ในผ้าปิดอวัยวะ

๙๘๗. **มิกฺเคเท ปฏากายํ** **โมเจ จ กทลิตฺถิยํ**
ทกฺขิณา ทานเภทสฺมี **วามโต'ณฺณมฺหิ ทกฺขิโณ.**

๙๘๗. **กทลิตฺถิ** **กทลิต ศัพท์** (**ลียา**) ย่อมเป็นไป (**ตีสุ อตฺเถสุ**) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (**อิตฺติ**) คือ **มิกฺเคเท** ในขณะมด **ปฏากายํ** ในธง **โมเจ** ในต้นกล้วย
(สา) **กทลิต ศัพท์** นั้น (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถิลึงค์

ทกฺขิณา **ทกฺขิณา ศัพท์** **อิตถิลึงค์ (ลียา)** ย่อมเป็นไป **ทานเภทสฺมี**
 ในทานพิเศษ(ทานที่บุคคลถวายโดยเชื่อกรรมและผลของกรรม)

ทกฺขิโณ **ทกฺขิณ ศัพท์** **ปุงลึงค์ (ลียา)** ย่อมเป็นไป **วามโต ณฺณมฺหิ**
 ในแขนข้างขวา ซึ่งตรงข้ามกับแขนซ้าย

๙๘๘. ทุตียา ภริยายณฺจ ทฺวินนํ ปุณฺณิยํ มตา
ออุปาเต สียา ฐุม เกตุ เวสฺสานเรปิ จ.

๙๘๘. ทุตียา ทุตียา ศัพฺพํ (ปณฺตฺติเตหิ) อํนํบํณฺจิต มตา พิงฺทราบ
ภริยายํ ในภรรยา ทฺวินนํ ปุณฺณิยํ ในวัตถุลำดับที่ ๒

ฐุมเกตุ ฐุมเกตุ ศัพฺพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒
อย่าง (อิตฺติ) คือ ออุปาเต ในดาวที่เป็นนิมิตหรือกลางบอกเหตุ (เช่นดาวหาง)
เวสฺสานเร ในไฟ

๙๘๙. ภาวนิคฺคฺมเน ยาเน ทฺวาเร นิสฺสรณํ สียา
นียามโก โปตฺวาเห ติลิงฺโก โส นียนฺตริ.

๙๘๙. นิสฺสรณํ นิสฺสรณ ศัพฺพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตฺวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภาวนิคฺคฺมเน ในการออกจากภพ ยาเน ในการไป
ทฺวาเร ในประตู

นียามโก นียามก ศัพฺพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โปตฺวาเห ในนายท้ายเรือ นียนฺตริ ในพลขับ โส นียยามก
ศัพฺพํ นั้น ติลิงฺคิโก มี ๓ ลิงค์

๙๙๐. อปวคฺเค วินาเส จ นิโรโธ ไรฺธเน'ปฺย'ถ
ภเย ปฏฺฏิภํ วุตฺตํ ติลิงฺคํ ตํ ภยํเร.

๙๙๐. นิโรโธ นิโรธ ศัพฺพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตฺวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อปวคฺเค ในพระนิพพาน วินาเส ในความพินาศ

โรธเน ในความดับ

ปฏิกาย ปฏิกาย ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ (ปนฺตติเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ
กล่าวแล้ว ภย ในความน่ากลัว

ติลิกํ ตํ ปฏิกาย ศัพท์ ที่เป็น ๓ ลิงค์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป
ภยฺกเร ในวัตถุอันก่อให้เกิดความกลัว

๙๙๑. ปิฎก ภาชเน วุตฺตํ ตเถว ปริยตฺติยํ
ขราสิทธิลจฺมสมฺมึ อุทฺรจฺเค มตา วลิ.

๙๙๑. ปิฎก ปิฎก ศัพท์ (ปนฺตติเตหิ) อันบัณฑิต วุตฺตํ กล่าวแล้ว
(ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภาชเน ในตะกร้า ปริยตฺติยํ ใน
พระไตรปิฎก

วลิ(วลิ) วลิ ศัพท์ (ปนฺตติเตหิ) อันบัณฑิต มตา พึงทราบ
(ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขราสิทธิลจฺมสมฺมึ ในหนังหย่อน
เพราะความขรา อุทฺรจฺเค ในรอยย่นที่หนังท้อง

๙๙๒. ภินฺนํ วิทริเต'ณฺณสมฺมึ นิสฺสึเต วาจฺจลึงฺคิกํ
อุปฺชาเป มโต เกโท วิเสเส จ วิทฺธารณ.

๙๙๒. ภินฺนํ ภินฺน ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ วิทริเต ในวัตถุอันถูกทำลาย ณฺณสมฺมึ ในสิ่งอื่น
นิสฺสึเต ในการผสมส่วน วาจฺจลึงฺคิกํ เป็น วาจฺจลึงค์

เกโท เกท ศัพท์ (ปนฺตติเตหิ) อันบัณฑิต (มโต) พึงทราบ
(ตีสฺสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุปฺชาเป ในเกทอุบาย วิเสเส

ในความพิเศษ(ความแตกต่าง) วิหารณ ในการทำลาย

๙๙๓. มณฑล คามสนโทเห พิมเพ ปริธิราสิสุ
อาณาย'มาคเม เลข สาสน์ อนุสาสนเ.

๙๙๓. มณฑล มณฑล ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ คามสนโทเห ในหมู่บ้าน พิมเพ ในรูปเหมือน
ปริธิราสิสุ ในพระจันทร์หรือพระอาทิตย์ทรงกลดและกองวัสดุ

สาสน์ สาสน์ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (จตุส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๔
อย่าง (อิติ) คือ อาณาย ในคำสั่ง อาคเม ในคำสอน(ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า) เลข ในจดหมาย อนุสาสนเ ในการอบรมสั่งสอน

๙๙๔. อคฺเค ตุ ลีขรํ จา'โย มยวิชณนภณฺณเก
คุณุกฺกัเส จ วิภเว สมปตฺติ เจว สมปทา.

๙๙๔. ลีขรํ ลีขร ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิส อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อคฺเค ในยอด อโยมยวิชณนภณฺณเก ในหลัก
แหลมสำหรับเจาะ

สมปตฺติ สมปตฺติ ศัพท สมปทา สมปทา ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป
(ทวิส อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ คุณุกฺกัเส ในความยิ่งด้วยคุณ
วิภเว ในสมบัติ

๙๙๕. ภูขนตีสฺส ขมา โยเคย ทิตเต สกเก^{๙๖} ขโม ติสฺส
 อทฺโธ ภาเค ปเถ กาเล เอกํเส'ทฺโธ'พฺพยํ ภเว
 อโถ กรีสํ วจฺจสฺมี วุจฺจเต จตฺตมพฺเพ.

๙๙๕. ขมา ขมา ศัพท์ อิตถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเถสฺส)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภูขนตีสฺส ในแผ่นดินและความอดทน โยเคย
 ในความสมควร

ตีสฺส ขโม ขมศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อตฺเถสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทิตเต ในความเกื้อกูล สกเก ในความสามารถ

อทฺโธ อทฺธ ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ภาเค ในส่วนครึ่ง ปเถ ในหนทาง กาเล ในกาลเวลา

อพฺพยํ อทฺธา อทฺธา ศัพท์ ที่เป็นนิบาต (ภเว) ย่อมเป็นไป เอกํเส
 ในความแน่นแท้(แน่นอน)

กรีสํ กรีส ศัพท์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อันบัณฑิต วุจฺจเต ย่อมกล่าว
 (ทฺวิสฺส อตฺเถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ วจฺจสฺมี ในอุจจาระ จตฺตมพฺเพ
 ใน ๔ อัมพะณะ(๔ ขาริ)

๙๙๖. อุตฺโท'สธ โค เสฏฺเฐ สฺส'สภํ วิสยญฺจียํ
 เสตฺตสฺมี ตนฺติ ปนฺตีสฺส นารียํ ปาฬิ กถฺยเต.

๙๙๖. อุตฺโท อุตฺถา ศัพท์ ปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺเถสฺส)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ โอสฺสโคเสฏฺเฐสฺส ในสมณไพร ชื่อว่า อุตฺถา โคลิโก
 และผู้ประเสริฐ

๙๖ สาสฺสปปิเย=สาสฺส+อปฺปิเย (ภฺ.)

อุสภํ อุสภ คัพพํ นปฺปสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป วิสยญฺจียํ
ใน ๒๐ ยัญญิ

ปาฬิ ปาฬิ คัพพํ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อํนํบํณฺทิต กถฺยเต ย่อมกล่าว
(ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรค ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ เสตุมฺหิ ในสะพาน ตนฺตฺติปนฺตีสฺส
ในพระไตรปิฎกและลำดับ (สา) ปาฬิ คัพพํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป นาริยํ
ในอิตถิลิงค์

๙๙๗. กโฆ ชเย’ตฺถินิมิตฺเต กิลฺลเช โส กเต ตีสฺส
มหิยํ ชคตฺติ วุตฺตา มนฺทิราลินทวตฺถุมฺหิ.

๙๙๗. กโฆ กฏ คัพพํ ปุํกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺถสฺส)
ในอรรค ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ชเย ในความชนะ อิตฺถินิมิตฺเต ในนิมิตของผู้หญิง
กิลฺลเช ในเสื้อลำแพน

โส กฏ คัพพํ นั้น (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสฺส (ลึงฺเคสฺส) ในลิงค์ทั้ง ๓
(สียา) ย่อมเป็นไป กเต ในสิ่งที่ถูกกระทำแล้ว

ชคตฺติ ชคตฺติ คัพพํ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อํนํบํณฺทิต วุตฺตา พิงฺทราบ
(ทวิสฺส อตฺถสฺส) ในอรรค ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มหิยํ ในแผ่นดิน มนฺทิราลินท-
วตฺถุณี ในพื้นที่อันเป็นส่วนแห่งระเบียงเรือน

๙๙๘. วิตฺถเก มถิตฺเต ตกฺโก ตถา สฺฐิจิเล มโต
สฺฐสฺสณํ สกฺกปฺุเร ตีสฺส ตํ ทฺพทเส’ตฺเร.

๙๙๘. ตกฺโก ตกฺก คัพพํ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อํนํบํณฺทิต มโต พิงฺทราบ

(ตีสฺส อุตฺเตสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ วิตฺถเก ในความคิด มถิตฺเต ในน้ำมัน
เปรียง สฺฐิจฺฉเล ในผลอินทผลัม

สฺทสฺสนํ สฺทสฺสน คัप्พํ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺทิตฺเทหิ) อํนํบํณจิต มํตํ
พฺงทราบ สกฺกปฺุเร ในเมืองสฺทสฺสนะของพระอินทร์

ตํ สฺทสฺสน คัप्พํ นํนํ (วตฺตมานํ) ที่เป็่นไป ตีสฺส (ลึงฺเคสฺส) ในลึงค์ทั้ง ๓
(ลียา) ย่อมเป็่นไป ทฺุทฺทเสตเร ในวัตถุอันเห็นได้ง่าย

๙๙๙. ทิโป'นฺตริป'ปฺชโชต- ปติฏฺฐา นิพฺพุตีสฺส จ
พฺพุทฺธิสฺสิตฺเตเตสฺส ตีสฺส ตํ มหิตฺเต ลิตํ.

๙๙๙. ทิโป ทิป คัप्พํ (ลียา) ย่อมเป็่นไป (จตุสฺส อุตฺเตสฺส) ในอรรถ
๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ อนฺตริปฺชโชตปติฏฺฐานิพฺพุตีสฺส ในเกาะ ตะเกียง ที่พื้งและ
พระนิพพาน

ตีสฺส ลิตํ ลิต คัप्พํ ในลึงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็่นไป (ทวิสฺส อุตฺเตสฺส)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ พฺพุทฺธิสฺสิตฺเตเตสฺส ในสิ่งที่ถูกผูกหรือถูกอาศัย

ลิตํ ลิต คัप्พํ ตํ อํนํเป็่นนปฺงสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็่นไป มหิตฺเต
ในการแย้ม

๑๐๐๐. ถิยํ ปชาปติ ทาเร พฺรเหม มาเร สฺสุเร ปุเม
วาสุเทเว'นฺตเก กณฺโห โส ปาเป อลิตฺเต ตีสฺส.

๑๐๐๐. ถิยํ ปชาปติ ปชาปติ คัप्พํ ในอิตถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็่นไป
ทาเร ในภรรยา

ปุเม ปชาปติ ปชาปติ คัप्พํ ในปฺงลึงค์ (ลียา) ย่อมเป็่นไป

(ตีสฺส อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ พรหมในพรหม มารในพญามาร
สุเร ในเทวราชา ชื่อว่า ปชาปติ

กณฺโห กณฺห ศัพท์ ปุลงฺคํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ วาสุเทว ในพระวิษณุ อนตฺเต และในพญามาร
โส กณฺห ศัพท์ นั้น (วตฺตมานิ) ที่เป็นไป (ทวิสฺส อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปาเป ในผู้ลามก อสิตฺเต ในสีดำ (โส) กณฺห ศัพท์
นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺส (ลิจฺเศสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

๑๐๐๑. อุปจาโร อุปฺภูจฺจเน
สกุโก อินฺเต ชนปเต

อาสนเน อณฺโณโรปน
สากิเย โส ขเม ติสฺส.

๑๐๐๑. อุปจาโร อุปจาร ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺส อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ อุปฺภูจฺจเน ในการปรนนิบัติ อาสนเน ในที่ใกล้
อณฺโณโรปน ในการยกขึ้นสู่สภาพอย่างอื่น(อุปจาโวหาร) [ในฉบับสหพเป็น
อาสนเนอณฺโณโรปน]

สกุโก สกุก ศัพท์ ปุลงฺคํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อินฺเต ในพระอินทร์ ชนปเต ในแคว้นสักกะ
สากิเย ในศากยวงศ์

ตีสฺส โส สกุก ศัพท์ ในลึงค์ทั้ง ๓ นั้น (สียา) ย่อมเป็นไป ขเม
ในผู้สามารถ

๑๐๐๒. วชชน ปรีหาไร จ สกกาเร เจว รกษณ
โสตปาปนนาทิกเ อคเค อริโย ตีสุทธิเช पुเม.

๑๐๐๒. **ปริหาโร** ปรีหาร ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (**อิติ**) คือ **วชฺชน** ในการเว้น **สกุภาเร** ในการทำสักการะ **รทกฺขน** ในการรักษา

ติสุ อริโย อริย ศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ โสตาปณนาทิกะ ในพระอริยบุคคล มีโสดาบัน เป็นต้น **อคเค** ในผู้ประเสริฐ

ปูเม อริโย อริย ศัพท์ ในปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ทวิเซ ในผู้เกิด
ในตระกูลอริยะะ คือ พรหมณ กษัตริย์และแพศย์

๑๐๐๓. สุสโก สุสุมาระ จ พาลเก จ อลุปนิ
อินทิวรํ มตํ นีล ปุปเล อททาลปาทเป.

๑๐๐๓. สุธโก สุธก คัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺย อตฺถสฺส) ในอรรถ
๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ สุธมาเร ในจระเข้ พาลเก ในเต็ก อุลฺลปิณี ในปลาฉลาม

อินทิวร อินทิวร ศัพท (ปณฺติเตหิ) อํนํบํณฺทิต มํตํ พิงฺทราบ
(ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรธ ๒ อย่าง (อิติ) คือ นิลุปฺปเล ในอุบลขาบ อุทฺทาล
ปาทเป ในตันฺรราชพลกฺษ

๑๐๐๔. อสโน ปิยเก กณฺเฑ ภกฺขณฺเ ขิปเน' สนํ
 ยุเค'ธิกาเร^{๙๗} วีริเย ปธานเ จา'นฺติเก ฐโร.

๑๐๐๔. อสโน อสน ศัพฺทํ ปุํลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปิยเก ตันประตุํ กณฺเฑ ในลูกศร

อสนํ อสน ศัพฺทํ นปุํสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ภกฺขณฺเ ในการกิน ขิปเน ในการทิ้ง

ฐโร ฐร ศัพฺทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ปญฺจสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๕ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ยุเค ในแอก อธิกาเร ในหน้าที่ วีริเย ในความเพียร ปธานเ
 ในประธาน อนฺติเก ในที่ใกล้

๑๐๐๕. กาฬเ จ ภกฺขิตเ ตีสุ ลวิตเต อสิโต ปุเม
 ปวารณา ปฏิกฺเขเป กถิตา'ขณฺเสนาย จ.

๑๐๐๕. อสิโต อสิต ศัพฺทํ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสุ (ลึงฺเคสุ)
 ในลึงค์ทั้ง ๓ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ
 กาฬเ ในสิ่งดำ ภกฺขิตเ ในสิ่งที่ถูกกิน

ปุเม อสิโต อสิต ศัพฺทํ ในปุํลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ลวิตเต
 ในเคียว(เครื่องเกี่ยว)

ปวารณา ปวารณา ศัพฺทํ (ปณฺจติเตหิ) อันบัณฑิต กถิตา กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปฏิกฺเขเป ในการห้าม ขณฺเ
 สนาย ในการเชื้อเชิญ

๙๗ อสโม อสเม (ภู.)

๑๐๐๖. อุมมาเร เอสิกตถมเก อินทซีโล มโต'ถ จ
โปตถกัม มกจิวัตเถ คนเถ เลปยาทิกมมณี.

๑๐๐๖. อินทซีโล อินทซีล ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฺธิต มโต
พิงฺทราบ (ทวีสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อุมมาเร ในธรรณิประตุ
เอสิกตถมเก ในเสาระเนียด

โปตถกัม โปตถก ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ
๓ อย่าง (อิติ) คือ มกจิวัตเถ ในผ้าเปลือกไม้ คนเถ ในคัมภีร์(ตำรา)
เลปยาทิกมมณี ในรูปปั้น

๑๐๐๗. ธณณํ สาธยาทิเก วุตตํ ธณฺโณ ปุณฺณวตฺติตฺติสฺ
ปาณิ หตฺเถ จ สตฺเต ญฺ สณฺนหฺรณฺณิยํ มโต.

๑๐๐๗. ธณณํ ธณณ ศัพท นปฺงสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฺธิต
(วุตตํ) กล่าวแล้ว สาธยาทิเก ในข้าวสาลี เป็นต้น

ธณฺโณ ธณณ ศัพท (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสฺ (ลึงฺเคสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓
(ปณฺธิเตหิ) อันบัณฺธิต (วุตฺโต) กล่าวแล้ว ปุณฺณวติ ในผู้มีบุญ

ปาณิ ปาณิ ศัพท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฺธิต มโต พิงฺทราบ
(ตีสฺ อตฺเถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ หตฺเถ ในมือ สตฺเต ในสัตว์
ญฺสณฺนหฺรณฺณิยํ ในเกรียง(เครื่องมือโบกปูน)

๑๐๐๘. ตีสุ ปิตํ หลิตฺยาเก หฏฺฐเ จ ปายิตะ สียา
 พฺยูโห นิพฺพิทฺธจฺฉายํ พลนฺยาเส คณเ มโต.

๑๐๐๘. ปิตํ ปิต ศัพฺทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ หลิตฺยาเก ในสืເเลືອງ หฏฺฐเ ในความยินดี ปายิตะ
 ในการดื่ม (ตํ) ปิต ศัพฺทํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ (ลึงฺเคสฺส) ในลึงค์ทั้ง ๓
 พฺยูโห พฺยูห ศัพฺทํ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ
 (ตีสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อนิพฺพิทฺธจฺฉายํ ในถนนอันไม่ทะลุ
 ตลอด(ชอยตัน) พลนฺยาเส ในการตระเตรียมกองทัพ คณเ ในหมู่

๑๐๐๙. โลหิตาติมฺหิ โลเก จ ราโค จ รณฺขเน มโต
 ปทโร ผลเก ภงฺเค ปวฺทฺธ ทรียํ ปิจ.

๑๐๐๙. ราโค ราก ศัพฺทํ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มโต
 พึงทราบ (ตีสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ โลหิตาติมฺหิ ในสีแดง
 เป็นต้น โลเก ในค้นหา รณฺขเน ในการยอม
 ปทโร ปทร ศัพฺทํ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มโต พึงทราบ
 (ตีสุ อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ ผลเก ในแผ่นกระดาน ภงฺเค ในการ
 แดก ปวฺทฺธทรียํ ในชอกหินใหญ่

๑๐๑๐. สิงฆาฏกํ กเสรุตฺต ผล มคฺคสมาคเม
 พหุลาณฺจ เขมฺหิ เอพา โทเส'ห'มิริตํ.

๑๐๑๐. สิงฆาฏกํ สิงฆาฏก ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อิริตํ
 กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กเสรุตฺตผล ในผล
 กระจับ มคฺคสมาคเม ในทางแยก

เอพา เอพา ศัพท์ อิตฺถิลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (อิริตา)
 กล่าวแล้ว (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ พหุลาณฺจในต้นกระวาน
 เขมฺหิ ในน้ำลาย

เอฬิ เอฬ ศัพท์ นปฺปสกลิงค์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (อิริตํ)
 กล่าวแล้ว โทเส ในโทษ(ความผิด)

๑๐๑๑. อาธารโ จา'ธิกรณ ปตฺตาทาเร' ลวาลเก
 กาโร' คณฺเท สกฺกาเร การา ตฺ พนฺธนาเล.

๑๐๑๑. อาธารโ อาธาร ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ติสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตฺติ) คือ อธิกรณ ในที่ตั้ง(หรือในโอกาสการกะ)
 ปตฺตาทาเร ในเสวียนสำหรับรองภาชนะ อาลวาลเก ในร่องน้ำรอบต้นไม้

กาโร การ ศัพท์ ปฺปสกลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อคณฺเท ในต้นหมากเฒ่า สกฺกาเร ในการบูชา

การา การา ศัพท์ อิตฺถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป พนฺธนาเล
 ในเรือนจำ

๑๐๑๒. กรกา เมฆปาสาณ กรโก กุณฺฑิกาย จ
 ปาปเน จ ปทาติสฺมี คมนเน ปตฺติ นาริยฺ.

๑๐๑๒. กรกา กรกา ศัพท์ อิตถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป
 เมฆปาสาณ ในลูกเห็บ

กรโก กรก ศัพท์ ปุลงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป กุณฺฑิกาย ในคนโท
 ปตฺติ ปตฺติ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ปาปเน ในการถึง ปทาติสฺมี ในทหารบก คมนเน ในการไป (สา)
 ปตฺติ ศัพท์ นั้น (วตฺตตฺติ) ย่อมเป็นไป นาริยฺ ในอิตถิลิงค์

๑๐๑๓. ฉิทฺทํ รณฺธจ วิวรํ สฺสึเร หุสเนปิ จ
 มุตฺตา ตฺ มุตฺติเก มุตฺตํ ปสฺสาเว มุจฺจิเต ติสฺ.

๑๐๑๓. ฉิทฺทํ ฉิทฺท ศัพท์ รณฺธ รณฺธ ศัพท์ วิวรํ จ และวิวร ศัพท์
 (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สฺสึเร
 ในรุ หุสเน ในโทษ

มุตฺตา มุตฺตา ศัพท์ อิตถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป มุตฺติเก ในแก้ว
 มุกดา(ไข่มุก)

มุตฺตํ มุตฺต ศัพท์ นปุลงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ปสฺสาเว
 ในปัสสาวะ

มุตฺตํ มุตฺตศัพท์ (วตฺตมานํ) ที่เป็นไป ติสฺ (ลิงฺเคสฺ) ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป มุจฺจิเต ในสิ่งที่หลุดพ้น

๑๐๑๖. หริตถสมิถจ ปณณจ ปลาโส กิสุททุมะ
 ปกาโส ปากณู ติส อาโลกสมิ ปุมะ มโต.

๑๐๑๖. ปลาโส ปลาธ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ติส อตถะสุ)
 ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ หริตถสมิ ในสียะวิปปะยั ปณณ ในปิปปะ
 กิสุททุมะ ในตันทอถกาว

ปกาโส ปกาธ ศัพท (วตถมานัน) ที่เป็นไป ติส ในลัทธิทั้ง ๓
 (ปณณติเตหิ) อันบัณฑิต มโต พิงทราธ ปากณู ในความปรากฏ

ปุมะ ปกาโส ปกาธ ศัพท ในปุงลัทธิ (ปณณติเตหิ) อันบัณฑิต มโต
 พิงทราธ อาโลกสมิ ในแสงสว่าง

๑๐๑๗. ปกัถ ผลมถิ ตั นาสุม- มุขะ ปริณเต ติส
 ปิณโท อาชีวน เทเท ปิณทเน โคพะเก มโต.

๑๐๑๗. ปกัถ ปกถ สัพท (สียา) ย่อมเป็นไป ผลมถิ ในผลไม้สุก
 ตั ปกถ ศัพท นั้น (วตถมานัน) ที่เป็นไป ติส ในลัทธิทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตถะสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ นาสุมมุขะ
 ในสิ่งที่มีความพินาศเป็นเบื้องหน้า ปริณเต ในสิ่งที่สุกหอม

ปิณโท ปิณท ศัพท (ปณณติเตหิ) อันบัณฑิต มโต พิงทราธ
 (จตุสุ อตถะสุ) ในอรรถ ๔ อย่าง (อิติ) คือ อาชีวน ในการเลี้ยงชีพ เทเท
 ในร่างกาย ปิณทเน ในการประมวล โคพะเก ในก้อนวัตถุ

๑๐๑๘. วรรณุ ปริพพเย กมฺมา- ทิเก โส วรรณุเล ติสฺ
 ปจจาหาเร ปฏีหาโร ทวาเร จ ทวารปาลเก.

๑๐๑๘. วรรณุ วรรณุ ศัพฺทํ ปุํลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปริพพเย ในคำใช้สอย(เงินเดือน, เสบียง) กมฺมาทิ
 เก ในวัฏฏะทั้ง ๓ มีกัมมวัฏฏะ เป็นต้น

โส วรรณุ ศัพฺทํ นั้น (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป วรรณุเล ในสิ่งที่กลม

ปฏีหาโร ปฏีหาร ศัพฺทํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปจจาหาเร ในการนำกลับ(หรือในการพูดโต้ตอบ) ทวาเร
 ในประตู ทวารปาลเก ในคั่นฝาประตู

๑๐๑๙. นารียํ ภีรु กถิตา ภีรเก โส ติลิงคิกโก
 วิกฺกํ คุณฺมุตฺตาโท วิกฺกโน วิกเต ติสฺ.

๑๐๑๙. ภีรु ภีรุ ศัพฺทํ อิตถิลิงค์ (ปณฺตติเตหิ) อันบัณฑิต กถิตา
 กล่าวแล้ว นารียํ ในผู้หญิง

สา ภีรุ ศัพฺทํ นั้น ติลิงคิกา อันประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ (ปณฺตติเตหิ)
 อันบัณฑิต กถิตา กล่าวแล้ว ภีรเก ในผู้ขลาด(คนขี้กลัว)

วิกฺกํ วิกฺก ศัพฺทํ นปุํสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป คุณฺมุตฺตาโท
 ในยามหาวิภวามีบุตรและคุณ เป็นต้น (อาทิสัพฺทํรวมเอาขี้เถ้าและดิน)

วิกฺกโน วิกฺก ศัพฺทํ (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓ (สียา)
 ย่อมเป็นไป วิกเต ในการเปลี่ยนแปลง

๑๐๒๐. วามํ สพฺพมฺหิ ตํ จารุ วิปริเตสฺส ตีสุ'วถ
 สขฺขยาเภเต สรพฺเย จ จิหเน ลกฺข'มฺจฺจเต.

๑๐๒๐. วามํ วาม ศัพฺทํ นปฺงสกลิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป สพฺพมฺหิ
 ในข้างซ้าย

ตํ วาม ศัพฺทํ นั้น (วตฺตมานํ) ที่เป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓ (สฺยา) ย่อม
 เป็นไป จารุวิปริเตสฺส ในสิ่งทั้งดงามและวิปริตผิดเพี้ยน

ลกฺขํ ลกฺข ศัพฺทํ (ปณฺทิตฺเตหิ) อันบัณฑิต อจฺจเต ย่อมกล่าว
 สขฺขยาเภเต ในสังขยาพิเศษคือหนึ่งแสน สรพฺเย ในเป้า จิหเน ในรอย

๑๐๒๑. เสณิ'ตฺถิ สมลฺปิปฺนํ คณฺเ จา'วลฺยํปิ จ
 สุธายํ ฐลฺยํ จุณฺโณ จุณฺณณฺจ วาสจุณฺณเก.

๑๐๒๑. เสณิ เสณิ ศัพฺทํ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สมลฺปิปฺนํ คณฺเ ในคณะของผู้มีศิลปะเท่าเทียมกัน
 อาวลฺยํ ในแถว (สา) เสณิ ศัพฺทํ นั้น อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

จุณฺโณ จุณฺณ ศัพฺทํ ปฺงลิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สุธายํ ในปูน ฐลฺยํ ในฝุ่น

จุณฺณ จุณฺณ ศัพฺทํ นปฺงสกลิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป วาสจุณฺณเก
 ในเครื่องยาอบ

๑๐๒๒. เขตพเพ'ติปปสเถ'ติ วุฑฺเฒ เขยฺยํ ติสฺส'ริตํ
 ตกฺเก ตุ มถิตํ โหติยา โลลิตเต มถิตํ ติสฺส.

๑๐๒๒. เขยฺยํ เขยฺย ศัพท์ (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต อีริตํ กล่าวแล้ว
 (ตีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ เขตพเพ ในสิ่งที่ควรชนะ
 อติปสเถ ในสิ่งที่น่าสรรเสริญยิ่ง อติวุฑฺเฒ และในผู้เจริญยิ่ง (ตํ) เขยฺย ศัพท์
 นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสฺส (สิงฺเคสฺส) ในลิงค์ทั้ง ๓

มถิตํ มถิต ศัพท์ นปฺงสกลิงค์ โหติ ย่อมเป็นไป ตกฺเก ในเปรียง
 มถิตํ มถิต ศัพท์ (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ตีสฺส ในลิงค์ทั้ง ๓ โหติ
 ย่อมเป็นไป อาโลลิตเต ในวัตถุอันถูกกวาน

๑๐๒๓. อพฺภุโต'จฺฉริเย ตีสฺส ปณฺเฏ เจวา'พฺภุโต ปุเม
 เมจโก ปุจฺฉมฺมมฺหิ กณฺเหปิ เมจโก ตีสฺส.

๑๐๒๓. อพฺภุโต อพฺภุต ศัพท์ (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ตีสฺส ในลิงค์
 ทั้ง ๓ (สฺยิยา) ย่อมเป็นไป จฺฉริเย ในสิ่งมหัศจรรย์

ปุเม อพฺภุโต อพฺภุต ศัพท์ ในปฺงลิงค์ (สฺยิยา) ย่อมเป็นไป ปณฺเฏ
 ในของเดิมพัน

เมจโก เมจก ศัพท์ ปฺงลิงค์ (สฺยิยา) ย่อมเป็นไป ปจฺฉมฺมมฺหิ ในโคน
 ทางสัตว์

เมจโก เมจก ศัพท์ (วตฺตมาน) ที่เป็นไป ตีสฺส ในลิงค์ทั้ง ๓ (สฺยิยา)
 ย่อมเป็นไป กณฺเห ในสิ่งที่มีสีดำ

๑๐๒๔. วสวัตติ ปุเม มาเร วสวัตตาปเก ติสฺ
 สมภเว จา'สุจิ ปุเม อเมขณเณ ติสฺ ทิสฺสติ.

๑๐๒๔. ปุเม วสวัตติ วสวัตติ ศัพท์ ในปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป
 มาเร ในพญามาร(เทวปุตตมาร)

วสวัตติ วสวัตติ ศัพท์ (วตตมานา) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป วสวัตตาปเก ในผู้มีอำนาจ(ผู้เป็นใหญ่)

ปุเม อสุจิ อสุจิ ศัพท์ ในปุงลิงค์ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ สมภเว ในน้ำ
 อสุจิ

อสุจิ อสุจิ ศัพท์ (วตตมานา) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓ ทิสฺสติ
 ย่อมปรากฏ อเมขณเณ ในของที่ไม่สะอาด

๑๐๒๕. อจโณ อิกเก ปุเม วุตโต ปสนนมหิ ติลิงคิโก
 พหิเส เสลภเท จ วงโกโส กุฏิเล ติสฺ.

๑๐๒๕. ปุเม อจโณ อจณ ศัพท์ ในปุงลิงค์ (ปนฺนติเตหิ) อันบัณฑิต
 วุตโต กล่าวแล้ว อิกเก ในหมี

อจโณ อจณ ศัพท์ ติลิงคิโก เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ (ปนฺนติเตหิ)
 อันบัณฑิต วุตโต กล่าวแล้ว ปสนนมหิ ในสิ่งที่ใส

วงโก วงก ศัพท์ ปุงลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ พหิเส ในเบ็ด เสลภเท ในภูเขาวังกะ(วงกต)

โส วงก ศัพท์ นั้น (วตตมานา) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป กุฏิเล ในสิ่งทิ้งอ(คด)

๑๐๒๖. กุณปมฺหิ ฉโว เณฺยโย ลามเก โส ติลิงฺคิโก
 สพฺพสฺมึ สกโล ตีสุ อทฺธมฺหิ บุริเส สียา.

๑๐๒๖. ฉโว ฉว ศัพท์ ปุ่ปลิงค์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต เณฺยโย
 พึงทราบ กุณปมฺหิ ในชาคศพ
 โส ฉว ศัพท์ นั้น ติลิงฺคิโก เป็น ๓ ลิงค์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต
 เณฺยโย พึงทราบ ลามเก ในความเลวทราม
 สกโล สกฺล ศัพท์ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สียา) ย่อมเป็นไป สพฺพสฺมึ ในสิ่งทั้งปวง
 สกโล สกฺล ศัพท์ ในปุ่ปลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป อทฺธมฺหิ ในครั้ง
 หรือถึง

๑๐๒๗. จนฺทคฺคาหาทิเก เจวฺ’ ปปาโท อุปฺปตฺติยํ’ปิจ
 ปทุสฺสเน ปโทโส จ กถิโต สํวริมฺเข.

๑๐๒๗. อุปฺปาโท อุปฺปาท ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ จนฺทคฺคาหาทิเก ในการจับดวงจันทร์ เป็นต้น
 อุปฺปตฺติยํ ในการเกิดขึ้น
 ปโทโส ปโทส ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต กถิโต กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺถสฺสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ปทุสฺสเน ในการประทุษร้าย
 สํวริมฺเข ในเวลาพลบค่ำ

๑๐๒๘. รุธิเร โลหิตํ วุตตํ รตตมฺหิ โลหิตโต ติสฺ
 อุตตมฺงเค ปุเม มฺหุธา มฺหุโร มฺหุเห ติลิงคิโก.

๑๐๒๘. โลหิตํ โลหิต ศัพทํ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต
 วุตตํ กล่าวแล้ว รุธิเร ในเลือด

 โลหิตโต โลหิต ศัพทํ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต วุตโต กล่าวแล้ว รตตมฺหิ ในสีแดง

 ปุเม มฺหุธา มฺหุธา ศัพทํ ในปฺงสกลิงค์(อาการันต์) (ลียา) ย่อมเป็นไป
 อุตตมฺงเค ในศัรชะ

 มฺหุโร มฺหุธ ศัพทํ ติลิงคิโก ที่เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ (ลียา) ย่อมเป็นไป
 มฺหุเห ในผู้หลง

๑๐๒๙. รฏฺฐมฺหิ วิชิตํ วุตตํ ชิเต จ วิชิตโต ติสฺ
 ปริตตํ ตฺ ปริตฺตาณเ ปริตฺโต ติสฺ อปฺปกเ.

๑๐๒๙. วิชิตํ วิชิต ศัพทํ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต
 วุตตํ กล่าวแล้ว รฏฺฐมฺหิ ในแว่นแคว้น

 วิชิตโต วิชิต ศัพทํ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต วุตโต กล่าวแล้ว ชิเต ในผู้ชนะ

 ปริตตํ ปริตต ศัพทํ นปฺงสกลิงค์ (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต วุตตํ
 กล่าวแล้ว ปริตฺตาณเ ในเครื่องป้องกัน(พระปริตร)

 ปริตฺโต ปริตต ศัพทํ (วตฺตมาโน) ที่เป็นไป ติสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (ปณฺจติเตหิ) อํนํบํณทิต วุตโต กล่าวแล้ว อปฺปกเ ในเล็กน้อย

๑๐๓๐. กุมภณโฑ เทวเภเท จ ทิสฺสติ วฺลฺลิตฺตํ
 จตุตถสฺส ปเท ปาโท ปจฺจนตฺเตสฺสริสฺส.

๑๐๓๐. กุมภณโฑ กุมภณช ศัพทํ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ เทวเภเท
 ในกุมภณชเทวดา วฺลฺลิตฺตํ ในฟักเขียว (ฉบับสืบลแปลว่าแดงโม)

ปาโท ปาท ศัพทํ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (จตุสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ
 ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ จตุตถสฺส ในหนึ่งบาทอันเป็นส่วน ๔ ส่วน ของคาถา ปเท
 ในเท้า ปจฺจนตฺเตสฺสริสฺส ในเชิงเขาและรัศมี

๑๐๓๑. วจฺโค โลหนตฺเร วจฺคา เทสฺส ปุเม พหุมา จ
 กมฺมารภณชเภเท จ ขณฺเฏ มุณฺณจ จ ทฺวิสฺส.

๑๐๓๑. วจฺโค วจฺค ศัพทํ ปุณฺณจ (สฺยา) ย่อมเป็นไป โลหนตฺเร
 ในทองคำขาว

ปุเม พหุมา วจฺคา วจฺค ศัพทํ ที่เป็นไปในปุณฺณจพหุมา (สฺยา)
 ย่อมเป็นไป เทสฺส ในแคว้นวังคะ

มุณฺณจ มุณฺณจ ศัพทํ (สฺยา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อตฺเตสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กมฺมารภณชเภเท ในทั้งสี่เหล็ก ขณฺเฏ ในกำมือ (โส)
 มุณฺณจ ศัพทํ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ทฺวิสฺส ในปุณฺณจและอิตฺถิลิงค์

๑๐๓๒. อมพนํ โทณียํ เจ'กา- ทสโทณูปมาณเก
อริฏฺฐจิตฺติย'มาธาระ จาเน'ริฏฺฐจฺจัน'มฺจุจเต.

๑๐๓๒. อมพนํ อมพน คัพพํ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต อฺจุจเต
ย้อมกล่าว (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ โทณียํ ในทะนาน
เอกาทสโทณูปมาณเก ในวัตถุอันมีประมาณ ๑๑ ทะนาน

อริฏฺฐจฺจัน อริฏฺฐจฺจัน คัพพํ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต อฺจุจเต
ย้อมกล่าว (ตีสฺ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ อริฏฺฐจิตฺติยํ ในการตั้งใจ
มั่น อาธาระ ในที่รองรับ จาเน ในการดำรงอยู่

๑๐๓๓. ปุเม มเหสี สฺสุเต เทวียํ นารียํ มตา
อุปทฺทเว อุปสคฺโค ทิสฺสติ ปาทิเก'ปิ จ.

๑๐๓๓. ปุเม มเหสี มเหสี คัพพํ ในปงฺลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต
(มโต) พึงทราบ สฺสุเต ในพระพุทฺธเจ้า

นารียํ มเหสี มเหสี คัพพํ ในอิตถิลึงค์ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํณฺชิต
มตา พึงทราบ เทวียํ ในพระราชเทวี
[ในปงฺลึงค์หมายถึงพระพุทฺธเจ้าใช้เป็น อิการันต์, ในอิตถิลึงค์หมายถึงพระราชเทวีใช้เป็น
อิการันต์]

อุปสคฺโค อุปสคฺค คัพพํ ทิสฺสติ ย้อมปรากฏ (ทวิสุ อตฺถสฺ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อุปทฺทเว ในเสนียดจัญไร ปาทิเก ในคำอุปสคฺค
๒๐ มี ป เป็นต้น

๑๐๓๔. วกั กั โกฎฐาสภทสมี วกโก วงเก ติสฺ’จจเต
 วิชา เวเท จ สิปเป จ ติวิชาโท จ พุฑฺธิยํ.

๑๐๓๔. วกั วุกก ศัพท นปฺงสกลิงค์ (ปณฺฑิตเทหิ) อํนํบณฺฑิต
 อจฺจเต ย่อมกล่าว โกฎฐาสภทสมี ในม้าม

วกโก วุกก ศัพท (วตฺตมาโน) ที่เป็ไป ติสฺ ในลึงค์ทั้ง ๓
 (ปณฺฑิตเทหิ) อํนํบณฺฑิต อจฺจเต ย่อมกล่าว วงเก ในสิ่งทีคด

วิชา วิชา ศัพท (สียา) ย่อมเป็ไป (จตุสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรธ
 ๔ อย่าง (อิตฺติ) คือ เวเท ในคัมภีร์เวท สิปเป ในศีลปะ ติวิชาโท ในวิชา ๓
 เป็ต้น(อาทิสัพทรรวมเอา วิชา ๘) พุฑฺธิยํ ในปัญญา

๑๐๓๕. สมาธิมฺหิ ปุเม’กคฺโค’ นาकुเล วาจจลึงคิโก
 ปชฺขํ สิลเก ปชฺโซ’ทฺเธ ปชฺโซ ปาทหิตเต ติสฺ.

๑๐๓๕. ปุเม เอกคฺโค เอกคฺค ศัพท ในปฺงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็ไป
 สมาธิมฺหิ ในสมาธิ

เอกคฺโค เอกคฺค ศัพท วาจจลึงคิโก ที่เป็ วาจจลึงค์ (สียา)
 ย่อมเป็ไป อนาकुเล ในความไม่ยุ่งยาก

ปชฺขํ ปชฺช ศัพท นปฺงสกลิงค์ (สียา) ย่อมเป็ไป สิลเก ในคาถา
 [ฉบับมหมกฺฏ แปลว่าฉันทมีอนุญจฺกะ เป็ต้น เป็คำแปลที่ยังไม่เหมาะ
 เพราะสิลกศัพทมีความหมายเหมือนกับคาถา]

ปชฺชา ปชฺชา ศัพท อิตถิลึงค์ (สียา) ย่อมเป็ไป อทฺเธ ในหนทาง

ปชฺโซ ปชฺช ศัพท (วตฺตมาโน) ที่เป็ไป ติสฺ ในลึงค์ทั้ง ๓ (สียา)
 ย่อมเป็ไป ปาทหิตเต ในน้ำมันนวดเท้า

๑๐๓๖. กตโก รุกขเภทสมี กตโก กิตติเม ตีสุ
 วิเรยเย อสสโว ตีสุ ปุพพมहि ปุริเส ลียา.

๑๐๓๖. กตโก กตกศัพท์ ปุลงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป รุกขเภทสมี
 ในต้นตุมกา
 กตโก กตก ศัพท์ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓ (ลียา)
 ย่อมเป็นไป กิตติเม ในของปลอม
 อสสโว อสสว ศัพท์ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (ลียา) ย่อมเป็นไป วิเรยเย ในผู้เชื่อฟัง(ผู้ว่าง่าย)
 ปุริเส อสสโว อสสว ศัพท์ ในปุลงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป ปุพพมहि
 ในน้ำหนอง

๑๐๓๗. กลยาณ กถิตัม เขมัม ตีสุ ลทฺธตฺถรฺกฺขณ
 อโถ นิโยชน เวตฺตัม การิเย'ปิ ปโยชนัม.

๑๐๓๗. เขมัม เขม ศัพท์ นปุลงลิงค์ (ปนฺนติเตหิ) อันบัณฑิต กถิตัม
 กล่าวแล้ว กลยาณ ในสิ่งที่ตั้งงาม
 เขมัม เขมศัพท์ (วตตมานน) ที่เป็นไป ตีสุ ในลิงค์ทั้ง ๓ (ปนฺนติเตหิ)
 อันบัณฑิต กถิตัม กล่าวแล้ว ลทฺธตฺถรฺกฺขณ ในการรักษาซึ่งประโยชน์ตนได้
 แล้ว
 ปโยชนัม ปโยชน ศัพท์ (ปนฺนติเตหิ) อันบัณฑิต เวตฺตัม กล่าวแล้ว
 (ทวิสุ อตฺถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ นิโยชน ในการชักชวน การิเย
 ในประโยชน์

๑๐๓๘. อสสตุโถ ตีสฺ อสสาส- ปตเต โพธิทุเม ปุเม
 ตีสฺ ลุทโท กุรูเร จ เนสาทมฺหิ ปุเม สฺยา.

๑๐๓๘. อสสตุโถ อสสตุถ ศัพท์ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ตีสฺ
 ในลิงค์ทั้ง ๓ (สฺยา) ย่อมเป็นไป อสสาสปปตเต ในผู้ที่ถึงความโล่งใจ
 ปุเม อสสตุโถ อสสตุถ ศัพท์ ในปุงลิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป
 โพธิทุเม ในต้นโพธิ์
 ลุทโท ลุทท ศัพท์ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ตีสฺ ในลิงค์ทั้ง ๓
 (สฺยา) ย่อมเป็นไป กุรูเร ในผู้ดูร้าย
 ปุเม ลุทโท ลุทท ศัพท์ ในปุงลิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็นไป เนสาทมฺหิ
 ในนายพราน

๑๐๓๙. วิลคฺโค ตีสฺ ลคฺคสมิ ปุเม มชฺฌมฺหิ ทิสฺสติ
 อทฺโธ ตฺว'นิตฺถิยํ ภาเค ธนฺมฺหิ วาจจลฺิงคิโก.

๑๐๓๙. วิลคฺโค วิลคฺค ศัพท์ (วตตมานโน) ที่เป็นไป ตีสฺ ในลิงค์ทั้ง
 ๓ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ ลคฺคสมิ ในวัตถุอันติดอยู่
 ปุเม วิลคฺโค วิลคฺค ศัพท์ ในปุงลิงค์ ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ มชฺฌมฺหิ
 ในสะเอา
 อนิตฺถิยํ อทฺโธ อทฺธศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (สฺยา) ย่อม
 เป็นไป ภาเค ในครึ่งหรือกึ่ง
 อทฺโธ อทฺธ ศัพท์ วาจจลฺิงคิโก ที่เป็นวาจจลฺิงค์ (สฺยา) ย่อมเป็น
 ไป ธนฺมฺหิ ในผู้มั่งคั่ง

๑๐๔๐. กฏจํ หารุมํหิ तं गिज्जे

สสนุนตานะ จ วิสเย

คหเน กสิเต ติสฺ

ໂຄຈເຣ' ຫຼຸດຕຸດ' ມຸຈຸຈເຕຕີ.

๑๐๔๐. กุญฺจํ กุญฺจ ศัพฺทํ (สียา) ย่อมเป็นไป ทารุมฺหิ ในไม้พิน

ต่อ กฤษณ์ ศัพท์ นั้น (วตุตมาน) อันเป็นไปอยู่ ตีสู่ในลิงค์ทั้ง ๓ (สียา)

ย่อมเป็นไปได้ (ดีสุด เก่งสุด) ในอรรถ ๓ อย่าง (อติ) คือ กิจเฉในลำบาก คหณ
ในความทึบ กสิเต ในที่ใดแล้ว

อชฌตตํ อชฌตต ศัพทํ (ปณฺหิตเตหิ) อํนํบํณฺหิตต อุจฺจเต ย่อมกล่าว

(τίς οὐδεὶς) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตี) คือ สสนฺตฺนฺเน ในสันดานของตน วิสฺเย
ในวิสัยฉัณตตะคือสมาบัติ โคจเร ในโคจรัชฌตตะคืออารมณ์

อัตราเนกตฤศวคโค

อัตราเนกัตถวรรค

อติ จบ

๓.

ภูกั่น

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๓ ปาฐาเนกัตถวรรค

๑๐๔๓. อุจจนฺเณ ลกฺขณเณ จา'งโก รสฺมิมิตฺติ ชุตติ รชฺชชุตฺ
ทิกฺขโ'ภาเสสฺส อาโลโก, พุทฺโธ ตฺ ปณฺทิตเ ชินเ.

๑๐๔๓. อังโก อังก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุจจนฺเณ ในชายพก ลกฺขณเณ ในรอย
รสฺมิมิตฺติ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ ชุตติรชฺชชุตฺ ในรัศมีและเชือก (รสฺมิมิตฺติ) รสฺมิมิตฺติ ศัพท์ อิตฺติ เป็นอิตฺติลึงค์
อาโลโก อาโลก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ทิกฺขโ'ภาเสสฺส ในการดูและแสงสว่าง
พุทฺโธ พุทธ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปณฺทิตเ ในบัณฑิต ชินเ ในพระพุทฺธเจ้า

๑๐๔๔. สุรฺ'สุสุ ปุเม ภาณุ ทณฺโฑ ตฺ มุคฺคเร ทเม
เทวมจฺเจสฺว'นิมิโส ปตฺโต ตฺ มานसानุสุ.

๑๐๔๔. ภาณุ ภาณุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สุรฺ'สุสุ ในพระอาทิตย์และรัศมี (โส) ภาณุ ศัพท์ นั้น
(วตฺตตติ) ย่อมเป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์
ทณฺโฑ ทณฺฑ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มุคฺคเร ในไม้ค้อน ทเม ในสินไหม(ค่าปรับ)
อนิมิโส อนิมิส ศัพท์ สียา ย่อมเป็นไป เทวมจฺเจสฺส ในเทวดาและ
ปลา
ปตฺโต ปตฺต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป มานसानุสุ ในเครื่องตวง
(แล่ง)และไหหล่อเขา

๑๐๔๕. อาตงโก โรค ตาเปสฺ มาตงโค สปะเจ คเช
มิโค ปสฺ กุรุงเคสฺ อุกฺกิ'นเทสฺ โกสิโย.

๑๐๔๕. อาตงโก อาตงก ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โรคตาเปสฺ ในโรคและความเร่าร้อน
มาตงโค มาตงค ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สปะเจ ในคนจันทาล คเช ในช้าง
มิโค มิค ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ ปสฺกุรุงเคสฺ ในสัตว์สี่เท้าและกวาง
โกสิโย โกสิย ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อุกฺกิณเทสฺ ในนกยูงและพระอินทร์

๑๐๔๖. วิคฺคโห กลเท กาเย ปุริโส มานว'ตตสฺ
ทายาโท พนฺธเว ปุตฺเต สิริเร สีสํ ติปฺมุหิ จ.

๑๐๔๖. วิคฺคโห วิคคห ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กลเท ในการทะเลาะ กาเย ในร่างกาย
ปุริโส ปุริส ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มานวตตสฺ ในบุรุษและอัครมณ
ทายาโท ทายาท ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ พนฺธเว ในญาติ ปุตฺเต ในบุตร
สิสํ สีส ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ สิริเร ในหัว ติปฺมุหิ ในตี่บุก

๑๐๔๗. พลิตถลัฏฐุ กโร ทนเต วิปเป'ณฺทเช ทวิโซ
 วตตํ ปชชา'นนา'จาเร ธณฺณฺเค สฺขเม กโณ.

๑๐๔๗. กโร กร ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตติ) คือ พลิตถลัฏฐุ ในถาษี มือและรัศมี

ทวิโซ ทวิซ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตติ) คือ ทนเต ในพัน วิปเป ในพราหมณ์ อนฺทเช ในสัตว์ที่เกิดจากไข่(มีนก
 เป็นต้น)

วตตํ วตต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตติ) คือ ปชชานนาจาเร ในคาถา ใบหน้า และข้อปฏิบัติ

กโณ กณ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ ธณฺณฺเค ในรำข้าว สฺขเม ในเล็กน้อย

๑๐๔๘. ฌมโโก ฌณฺชพตฺเตสุ สฺฐโป กุมฺมาสพยฺยชเน
 คณฺโฑ โผณฺณ กโปลมฺหิ อคฺโข มฺลฺเย จ ปุชฺเณ.

๑๐๔๘. ฌมโโก ฌมก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ฌณฺชพตฺเตสุ ในเสาเรือนและความเป็นคนเชื่อช้า
 (ตื้อด้าน)

สฺฐโป สฺฐป ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ กุมฺมาสพยฺยชเน ในขนมกุมมาสและกับข้าว

คณฺโฑ คณฺท ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โผณฺณ ในฝีมือ กโปลมฺหิ ในแกำ

อคฺโข อคฺช ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ มุเล ในต้นทุน ปุชเน ในของต้อนรับอาคันตุกะ

๑๐๔๙. ปกาโร ตุลยเภทสุ สกุนโต ภาสปกฺขิสฺสุ
ภาเคย วิธิ วิธานะ จ สเร ขคฺเค จ สายโก.

๑๐๔๙. ปกาโร ปการ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ตุลยเภทสุ ในความเหมือนกันและประเภท

สกุนโต สกุนต ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ ภาสปกฺขิสฺสุ ในนกแซงแซวและนกทั่วไป

วิธิ วิธิ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง

(อิตติ) คือ ภาเคย ในโชค(กรรมเก่า) วิธานะ ในการจัดการ

สายโก สายก ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ สเร ในลูกศร ขคฺเค ในดาบ

๑๐๕๐. สารงฺโค จาตเก เอณะ ปตฺตี ตฺถ สรปฺกฺขิสฺสุ
เสเท ปาโก วิปาเก'ถ ภิกฺขุภะเต จเย คฺโณ.

๑๐๕๐. สารงฺโค สารงค ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ จาตเก ในนกกระเต็น เอณะ ในเนื้อทราย

ปตฺตี ปตฺตี ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ สรปฺกฺขิสฺสุ ในลูกศรและนก

ปาโก ปาก ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ เสเท ในเหยี่ยว วิปาเก ในวิบาก

คฺโณ คน ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง

(อิตติ) คือ ภิกฺขุภะเต ในคนปุรกะภิกษุ จเย ในหมู่คณะ

๑๐๕๑. ราสี ปุณฺเษ จ เมสาโท อสฺเส โลณฺเ จ สินฺธโว
 สํวณฺณ ปลโย นาเส ปุโค กมฺภราสีสุ.

๑๐๕๑. ราสี ราสี ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปุณฺเษ ในกอง เมสาโท ในราศีเมษ เป็นต้น
 สินฺธโว สินฺธว ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อสฺเส ในม้าสินธพ โลณฺเ ในเกลือสินเธาว์
 ปลโย ปลย ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สํวณฺณ ในกาลสิ้นกัลป์ นาเส ในความพินาศ
 ปุโค ปุค ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ กมฺภราสีสุ ในต้นหมากและกอง

๑๐๕๒. อมเต ตฺ สุธา เลเป อภิชยา นามกนฺตฺสุ
 สตฺติ สามตฺถิเย สตฺเถ มหิ นชฺชนฺตเร ภฺวิ
 สึลา ฤริยาวิลาเสสุ สตฺเต ตฺ อตฺรเช ปชา.⁹⁸

๑๐๕๒. สุธา สุธา ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อมเต ในสุธาโภชน เลเป ในปูน
 อภิชยา อภิชยา ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นามกนฺตฺสุ ในชื่อและความงาม
 สตฺติ สตฺติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สามตฺถิเย ในความสามารถ สตฺเถ ในทวน(หรือหอก)

⁹⁸ นับตั้งแต่นี้ไปจนจบ อนกัถวรรค การจัดเรียงลำดับคำดาเป็นไปตามต้นฉบับ มหาวิสุทธาราม เมืองบโคกฏ์
 ซึ่งมีความผิดแผกจากต้นฉบับวิสุทธารามเมืองมณฑลเสฉวัน

มที มที ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ นชชนฺตเร ในแม่น้ำมที ภฺวิ ในแผ่นดิน

ลีลา ลีลา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ภฺริยาวิลาเสสุ ในอาภักภฺริยาของผู้หญิงและการเยื้องกราย

ปชา ปชา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สตเต ในเหล่าสัตว์ อตฺรเช ในบุตร

๑๐๕๓. ฅาณ ฅาณ อฺปลทฺธิ
ปวตฺติ วุตฺติวตฺตาสฺ

ปเวณิ กฺฤเวณิสฺ
เวตเน ภรณ ภาติ.

๑๐๕๓. อฺปลทฺธิ อฺปลทฺธิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ฅาณ ในการรู้ ฅาณ ในการได้

ปเวณิ ปเวณิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กฺฤเวณิสฺ ในเครื่องปูลาดหลังข้างและช่องम्म

ปวตฺติ ปวตฺติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วุตฺติวตฺตาสฺ ในความเป็นไปและคำข่าว

ภาติ ภาติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เวตเน ในค่าจ้าง ภรณ ในการเลี้ยงดู

๑๐๕๔. อาจาเรปิ มรียาทา
โสปปเป ปมาเท ตนฺที จ

ภฺตติ สตฺตาสมฺมทฺริสุ
ยาตฺตรา คมนวฺตฺติสุ.

๑๐๕๔. มรียาทา มรียาทา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป อาจาเรปิ ในข้อปฏิบัติและขอบเขต [อภิศัพทรรวมเอาอรรถว่า สีมาย ในขอบเขต]

ภุติ ภุติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ สตตาสมิทธีสุ ในความมีความเป็นและความบริบูรณ์
 ตณฺที ตณฺที ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โสปฺเป ในการหลับ ปมาเท ในความประมาท
 ยাত্রา ยাত্রา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ คมนวตฺตีสฺ ในการไปและการเลี้ยงชีพ

๑๐๕๕. นินฺทา กุจฺฉา'ปฺวาเทสุ กงฺคุ ธณฺณปิยงฺคุสุ
 โมกฺเข สิวเ สเม สนฺติ วิภาเค ภตฺติ เสวเน.

๑๐๕๕. นินฺทา นินฺทา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กุจฺฉา'ปฺวาเทสุ ในการติเตียนและการกล่าวโทษ
 กงฺคุ กงฺคุ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ ธณฺณปิยงฺคุสุ ในข้าวฟ่างและต้นประยงค์
 สนฺติ สนฺติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตติ) คือ โมกฺเข ในนิพพาน สิวเ ในความดี สเม ในความสงบ
 ภตฺติ ภตฺติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วิภาเค ในการจำแนก เสวเน ในการเสพ(ภักดี, คบหา)

๑๐๕๖. อิจฉายํ ชุตติยํ กนฺติ รณฺขเน สุรเต รติ
เคเห วสติ วาเสถ นทีเสนาสุ วาหิณี.

๑๐๕๖. กนฺติ กนฺติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อิจฉายํ ในความใคร่ ชุตติยํ ในรัศมี
รติ รติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ รณฺขเน ในความกำหนด สุรเต ในเมณฺ
วสติ วสติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ เคเห ในที่พักอาศัย วาเส ในการอยู่อาศัย
วาหิณี วาหิณี ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นทีเสนาสุ ในแม่น้ำและกองทัพ

๑๐๕๗. ปตฺเต นาเพ จ นาฬิ'ตฺถิ คณฺเ สมิติ สงฺคเม
ตณฺหา โลเภ ปิปาสาयํ มคฺควตฺตีสํ วตฺตนิ.

๑๐๕๗. นาฬิ นาฬิ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปตฺเต ในทะนํ นาเพ ในกํณบัว(รวงข้าว)
(นาฬิ) นาฬิ ศัพฺท อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์
สมิติ สมิติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ คณฺเ ในหมู่ สงฺคเม ในการพบปะกัน
ตณฺหา ตณฺหา ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โลเภ ในความอยาก ปิปาสาयํ ในความกระหาย
วตฺตนิ วตฺตนิ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มคฺควตฺตีสํ ในหนทางและความเป็นไป

๑๐๕๘. ปาณยงเค นาภิ จกุกนเต ยาเจ วิญญตติ ฌาปน
 วิตติ โตเส เวทนายํ ฌาเน ตุ ชีวเต จิตฺติ.

๑๐๕๘. นาภิ นาภิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปาณยงเค ในสะดือ จกุกนเต ในอุมของลักรร(หรือเกวียน)
 วิญญตติ วิญญตติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ยาเจ ในการขอ ฌาปน ในการอธิบายให้รู้
 วิตติ วิตติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โตเส ในความยินดี เวทนายํ ในการเสวยเวทนา
 จิตฺติ จิตฺติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ฌาเน ในการตั้งอยู่ ชีวเต ในชีวิต

๑๐๕๙. ตรงเค จา'นตเร วีจิ ธีรตเต ธารณ ธิติ
 ภู ภูมิยณจ ภมฺเเก สทฺเท เวเท สเว สุตฺติ.

๑๐๕๙. วีจิ วีจิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ตรงเค ในคลื่น อนตเร ในระหว่าง
 ธิติ ธิติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ธีรตเต ในความหนักแน่น (หากเป็น ธีรตเถ แปลว่า ในอรรถแห่ง
 ๕ ศัพท นั่นคือปัญญา) ธารณ ในความทรงจำ
 ภู ภู ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ ภูมิย์ ในแผ่นดิน ภมฺเเก ในคิ้ว
 สุตฺติ สุตฺติ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตฺติสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ สทฺเท ในศัพท(หรือเสียง) เวเท ในคัมภีร์เวท สเว ในการฟัง

๑๐๖๒. ตโป ธเมม วเต เจว
รตนํ มณิ เสฏฺฐเจสุ

ปาเป ตวา'คฺมุหิ กิพฺพิสํ
วสฺสํ หายนวฺภูจิสฺสุ.

๑๐๖๒. ตโป ตป ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ธมฺเม ในธรรม วเต ในข้อวัตรปฏิบัติ
กิพฺพิสํ กิพฺพิส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปาเป ในบาป อาคฺมุหิ ในโทษ(ความผิด)
รตนํ รตน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ มณิเสฏฺฐเจสุ ในรัตนและประเสริฐ
วสฺสํ วสฺส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ หายนวฺภูจิสฺสุ ในปีและฝน

๑๐๖๓. วนํ อรณฺณวาริสฺสุ
อกฺขรํ ลิปิโมกฺกเจสุ

ชีรมหิ ตฺวฺ ชเล ปโย
เมณฺญํ สงฺคเม รเต.

๑๐๖๓. วนํ วน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ อรณฺณวาริสฺสุ ในป่าและน้ำ
ปโย ปยศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ ชีรมหิ ในน้ำนม ชเล ในน้ำ
อกฺขรํ อกฺขร ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ลิปิโมกฺกเจสุ ในอักษรและนิพพาน
เมณฺญํ เมณฺญ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ สงฺคเม ในการพบกัน รเต ในเมณฺญ

๑๐๖๔. โสโต กณฺณ ปโยเวเค ธิมฺมํ ปาปา'สุเมสุ จ
 อาคฺ ปาปา'ปฺราเรสุ เกตุมฺหิ จิหเน ธฺโช.

๑๐๖๔. โสโต โสโต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กณฺณ ในหุ ปโยเวเค ในกระแสน้ำ

ธิมฺมํ ธิมฺม ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ ปาปา'สุเมสุ ในบาปและอวมงคล

อาคฺ อาคฺ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ ปาปา'ปฺราเรสุ ในบาปและโทษ

ธฺโช ธช ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ เกตุมฺหิ ในชง จิหเน ในเครื่องหมาย

๑๐๖๕. โคปุรี ทวารมตฺเตปิ มนฺทิริํ นครเ ชเร
 วาจจลึงคา ปรมิ'โต พยตฺโต ตฺ ปณฺชิตเ มุญฺเ.

๑๐๖๕. โคปุรี โคปุรี ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทวารมตฺเตปิ แม้ในประตูทั่วไปได้ [อปิศัพท์รวม
 เอาอรรถ ว่า ชุ่มประตู ดูปุรวรรค คาถาที่ ๒๐๔]

มนฺทิริํ มนฺทิริ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ นครเ ในเมือง ชเร ในบ้าน

อิตฺโต ปรี คำต่อแต่นี้ไป [ตั้งแต่ พยตฺต ศัพท์ ถึง พาลิส ศัพท์]
 วาจจลึงคา เป็นศัพท์ที่มีลึงค์เหมือนกับลึงค์ของวาจจะ(คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์)

พยตฺโต พยตฺต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปณฺชิตเ ในบัณฑิต มุญฺเ ในการปรากฏ

๑๐๖๖. วลฺลโฆ ทยิตะ'ชฌมฺกฺเข ชเล ญฺโหล มหตฺตย'ปิ
 กุรุเร เภรวะ ภิโม โลโล ตฺถ โลสุเป จเล.

๑๐๖๖. วลฺลโฆ วลฺลภ คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทยิตะในผู้น่ารัก(สามี) อชฌมฺกฺเข ในผู้ดูแลกิจการ
 ญฺโหล ญฺล คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ ชเพในคนโง่ มหตฺติ ในคนใหญ่
 ภิโม ภิม คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ กุรุเร ในผู้ดูร้าย เภรวะ ในสิ่งที่น่ากลัว
 โลโล โลล คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โลสุเป ในผู้ละโมบ จเล ในผู้ห้วนไหว(เหลาะแหละ)

๑๐๖๗. พิกฺกจฺโณ วิกเต ภิเม โกมเล ตติชเณ มฺหุ
 อิกฺกฺเจ จ มรฺฐเร สาทุ สาทุมฺหิ มรฺฐโร ปิเย.

๑๐๖๗. พิกฺกจฺโณ พิกฺกจฺณ คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วิกเตในความน่าเกลียด ภิเม ในความน่ากลัว
 มฺหุ มฺหุ คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ โกมเลในความอ่อน อติชเณ ในความไม่คม(ที่)

สาทุ สาทุ คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อิกฺกฺเจ ในสิ่งน่าปรารถนา มรฺฐเร ในของอร่อย

มรฺฐโร มรฺฐร คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สาทุมฺหิ ในของอร่อย ปิเย ในสิ่งที่น่ารัก

๑๐๖๘. ลิตเต ตุ สุตฺเต โธทาโต ทฺวิชีวโห สฺจกา'หิสฺสุ
สกะเย สมตฺถโก สมพฺนเร สมตฺตํ นิฏฺฐิตา'ขิเล.

๑๐๖๘. โธทาโต โธทาต คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ลิตเต ในสีกา สุตฺเต ในสิ่งที่บริสุทธิ
ทฺวิชีวโห ทฺวิชีวห คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สฺจกาหิสฺสุ ในผู้ส่อเสียดและงู
สมตฺถโก สมตฺถ คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สกะเย ในผู้สามารถ สมพฺนเร ในความเกี่ยวเนื่อง
สมตฺตํ สมตฺต คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นิฏฺฐิตะ ในการจบตอน อภิเล ในสิ่งทั้งหมด

๑๐๖๙. สฺทฺโร เกวลปฺเตสฺสุ ชินฺวลโณ'นตา'ธเมสฺสุ จ
โปณ'ปนตนิเนสฺสุ อณฺณนิเจสฺสุ เจ'ตโร.

๑๐๖๙. สฺทฺโร สฺทฺธ คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ เกวลปฺเตสฺสุ ในสิ่งเดียว(ล้วน) และบริสุทธิ
ชินฺวลโณ ชินฺวล คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อนฺตารเมสฺสุ ในที่สุดและเลวทราม
โปณ โปณ คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อฺปนตนิเนสฺสุ ในโน้มเอียงและที่ลุ่ม
อิตโร อิตร คัพฺพ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อณฺณนิเจสฺสุ ในสิ่งอื่นและต่ำช้า

๑๐๗๐. สฺจิจิ สฺสทฺเธ สฺสิตเต ปุเต เปสฺสโล ทกฺขจากรุสฺส
 อธฺโม กุจฺฉิตเต อุเน อปฺปิเย ปุยฺ'ลิกโก ภเว.

๑๐๗๐. สฺจิจิ สฺจิจิ ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ตฺสิ อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อฺติ) คือ สฺสทฺเธ ในความบริสุทธิ์ สฺสิตเต ในสีขาว ปุเต ในความสะอาด
 เปสฺสโล เปสฺส ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อฺติ) คือ ทกฺขจากรุสฺส ในผู้ฉลาดและงดงาม
 อธฺโม อธฺม ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อฺติ) คือ กุจฺฉิตเต ในสิ่งที่น่ารังเกียจ อุเน สิ่งที่ต่ำช้า
 อลิกโก อลิก ศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป อปฺปิเยปิ ในความไม่น่ารัก
 และมุสาวาท [อปิศัพท์รวมเอาอรรถ ว่า มุสาวาท]

๑๐๗๑. พยาเป อสฺสทฺเธ สํกิญฺโณ ภาพฺพิ โยเคย จ ภาวินี
 สฺซุโม อปฺปกา'ณฺณสฺส วุทฺโธ เถเร จ ปณฺทิตเต.

๑๐๗๑. สํกิญฺโณ สํกิญฺณ ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อฺติ) คือ พยาเป ในการแผ่ไป อสฺสทฺเธ ในความไม่บริสุทธิ์
 หรือผสมปนเป
 ภาพฺพิ ภาพ ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อฺติ) คือ โยเคย ในความสมควร ภาวินี ในความเป็นไปได้
 สฺซุโม สฺซุหม ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อฺติ) คือ อปฺปกา'ณฺณสฺส ในเล็กน้อยและละเอียด
 วุทฺโธ วุทฺธ ศัพท์ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทฺวิสฺส อุตฺตเถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อฺติ) คือ เถเร ในผู้เจริญวัย(ผู้สูงอายุ) ปณฺทิตเต ในบัณฑิต

๑๐๗๒. สุเภ สารุมหิ ภทโท'ถ ตยา'โท จ วิปุเล พหุ
ธีโร พุเธ ธิติมนเต เวลลิต์ ภูฏิเล ฐเต.

๑๐๗๒. ภทโท ภทท ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ สุเภ ในสิ่งที่ตั้งงาม สารุมหิ ในคนดี
พหุ พหุ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อติ) คือ ตยา'โท ในจำนวนตั้งแต่ ๓ เป็นต้นไป วิปุเล ในสิ่งที่มีอยู่จำนวนมาก
ธีโร ธีร ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อติ) คือ พุเธ ในผู้มีปัญญา ธิติมนเต ในผู้มีความตั้งมั่น
เวลลิต์ เวลลิต ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ภูฏิเล ในสิ่งที่คัด ฐเต ในสิ่งที่สันสะเทือน

๑๐๗๓. วิสโท พยตตเสเตสุ ตรุโณ ตุ ยุเว นเว
โยคคฺ ยานเ ขเม โยคโค ปิณชิตํ คณิเต ฆเน.

๑๐๗๓. วิสโท วิสท ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ พยตตเสเตสุ ในผู้ฉลาดและวัตถุสีขาว
ตรุโณ ตรุณ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ยุเว ในคนหนุ่ม นเว ในความใหม่
โยคคฺ โยคค ศัพท นปุงสกลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป ยานเ ในยาน
โยคโค โยคค ศัพท ปุงลึงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป ขเม ในความอดทน
ปิณชิตํ ปิณชิต ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ คณิเต ในสิ่งที่ถูกประมวล ฆเน ในสิ่งที่จับเป็นก้อนหนา

๑๐๗๔. พุเธ'ริขาโต กุลเช วุฑโธ'รุสุ มหุลโก
 กลยาณํ สุนทเร จา'ปี หิโม ตุ สิตเลปี จ.

๑๐๗๔. อภิชาโต อภิชาต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ พุเธ ในบัณฑิต กุลเช ในผู้เกิดในตระกูลดี
 มหุลโก มหุลลค ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิติ) คือ วุฑโธ'รุสุ ในคนแก่และจำนวนมาก
 กลยาณํ กลยาณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป สุนทเร จ อปี ในสิ่งที่ดี
 งาม [อปีศัพท์รวบรวมเอาอรรถว่า สุวรรณ ในทองคำและ สขิเล ในนุ่มนวล
 เป็นต้น]
 หิโม หิม ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป สิตเลปี แม้ในความเย็น
 [อปีศัพท์รวมเอาอรรถว่า น้ำค้าง]

๑๐๗๕. โลเล ตุ สีเฆ จปโล วุตเต อุทิต'มฺคเต
 อาทิตเต คพพิเต ทิตโต ปิฏฺจํ ตุ จุณฺณเตปี จ.

๑๐๗๕. จปโล จปล ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ โลเล ในผู้ห้วนไหว สีเฆ ในความเร็ว
 อุทิตํ อุทิต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิติ) คือ วุตเต ในสิ่งที่ถูกกล่าว อุคคเต ในการขึ้นไป
 ทิตโต ทิตต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิติ) คือ อาทิตเต ในการลูกลอง คพพิเต ในความเกิดมานะ(ความ
 เยอหยัง)
 ปิฏฺจํ ปิฏฺจ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป จุณฺณเตปี แม้ในการบด

[อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่าข้าวตูและดีบุก]

๑๐๗๖. วิคเต วายิตะ วิตัม

ภาวิทัม วุฑฒิเตปิ จ

ภชชิตะ ปติเต ภูโจ

ปุญโจ ปุจฉิตโปสีเต.

๑๐๗๖. วิตัม วิต ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ วิคเต ในความปราศจาก วายิตะ ในการทอ

ภาวิทัม ภาวิท ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป วุฑฒิเตปิ แม้ในความเจริญ
[อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่าอบและได้]

ภูโจ ภูจ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ ภชชิตะ ในสิ่งที่ถูกคว่ำ ปติเต ในการตก

ปุญโจ ปุญจ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ ปุจฉิตโปสีเต ในบุคคลผู้ถูกถามและถูกเลี้ยง

๑๐๗๗. ชาโต ภูเต จเย ชาตัม

ปฏิกาคो समा'ริสุ

สุโร วีเร รวิสุเร

ทุญโจ กุทุเร จ ทูสิเต.

๑๐๗๗. ชาโต ชาต ศัพท์ ปุลงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป ภูเต ในสิ่งที่
เกิดแล้ว

ชาตัม ชาต ศัพท์ นปุลงลิงค์ (लिया) ย่อมเป็นไป จเย ในหมู่
ปฏิกาคะ ปฏิกาค ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิติ) คือ समा'ริสุ ในความเสมอกันและศัตรู

สุโร สุร ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิติ) คือ วีเร ในผู้กล้าหาญ รวิสุเร ในพระอาทิตย์

ทุญโจ ทุญจ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ กุทุเร ในผู้โกรธ ทูสิเต ในผู้ถูกประทุษร้าย

๑๐๗๘. ทิฏฐโธ'รมิ'กฺขิตะ ทิฏฐโธ มุหฺมุเห โปเต จ พาลิสโ
 นิินทายํ เขปนเ เขโป นิยมฺ นิจฺฉเย วเต.

๑๐๗๘. ทิฏฐโธ ทิฏฐ คัพฺพํ ปุณฺณํ (สฺย) ย่อมเป็นไป อริมฺหิ
 ในศัตรู
 ทิฏฐํ ทิฏฐ คัพฺพํ นปุณฺณํ (สฺย) ย่อมเป็นไป อิกฺขิตะ ในสิ่งที่ถูก
 เห็น

พาลิสฺส พาลิส คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มุหฺมุเห ในคนโง่ โปเต ในเด็ก
 เขโป เขป คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ นิินทายํ ในการติเตียน เขปนเ ในการทัก
 นิยมฺ นิยม คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นิจฺฉเย ในการตัดสิน วเต ในข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกกำหนดไว้
 แน่นนอน

๑๐๗๙. สลากายํ กุโส ทพฺเภ พาลฺยาโท ตฺว ชเย วโย
 เลปคพฺเพสฺส'วเลโป อณฺทโช มินปฺกฺขิสฺส.

๑๐๗๙. กุโส กุส คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สลากายํ ในสลาก ทพฺเภ ในหล้าคา
 วโย วย คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ พาลฺยาโท ในวัยเด็ก เป็นต้น ชเย ในความสิ้นไป
 อวเลโป อวเลป คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ เลปคพฺเพสฺส ในการทาและความจองหอง
 อณฺทโช อณฺทช คัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตฺสฺส) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิติ) คือ มินปุกชีสุ ในปลาและนก

๑๐๘๐. พิลาละ นกุละ พพพุ มนโถ มนถนสตตุสุ
วาโล เกส'สสาทีโลเม สงฆาโต ฆาตราสีสุ.

๑๐๘๐. พพพุ พพพุ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ พิลาละ ในแมว นกุละ ในพังพอน

มนโถ มนถ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ มนถนสตตุสุ ในไม้สำหรับคนนมให้เป็นเนยและ
ข้าวสัตตผง

วาโล วาล ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒
อย่าง (อิติ) คือ เกส ในผม อสสาทีโลเม ในขนของม้า เป็นต้น

สงฆาโต สงฆาต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ ฆาตราสีสุ ในการฆ่าและกอง(หมวด, หมู่)

๑๐๘๑. โคปคาเม รเว โฆโส สุต สารถิวนทีสุ
มัลลยํ ตุ ปุปฺเพ ตททาเม วาโห ตุ สกณฺเฏ หย.

๑๐๘๑. โฆโส โฆส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ โคปคาเม ในหมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว รเว ในเสียง

สุโต สุต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิติ) คือ สารถิวนทีสุ ในสารถิและผู้กล่าวสรรเสริญพระบารมี

มัลลยํ มัลลย ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ ปุปฺเพ ในดอกไม้ ตททาเม ในพวงของดอกไม้ นั้น
(พวงมัลลย)

วาโห วาห ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ

๒ อย่าง (อิตติ) คือ สกณฺเฐ ในเกวียนน หยเ ในม้า

๑๐๘๒. ขเย'จฺจนเ จา'ปจโย กาโล สมยมจฺจุสุ
เก ตารกา เนตฺตมฺขณเ สีม่า'วธิฏฺฐิตีสุ จ.

๑๐๘๒. อปจโย อปจย ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขเย ในการสิ้นไป จฺจนเ ในการบูชา

กาโล กาล ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ เก ในดาว เนตฺตมฺขณเ ในลูกตาดำ

สีมา สีมา ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ อวธิฏฺฐิตีสุ ในเขตแดนและการตั้งอยู่

๑๐๘๓. อาโกโค ปุณฺณตา'วฺชเช- สฺวา'พิตฺถิ สฺขิสฺเสตฺตุสุ
สฺตเต ฏฺฐเล ตีสุ ทฬฺโห ลตา สาขาย วลฺลียํ.

๑๐๘๓. อาโกโค อาโกค ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปุณฺณตา'วฺชเชสุ ในความบริบูรณ์และความใส่ใจ

อาฬิ อาฬิ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ สฺขิสฺเสตฺตุสุ ในเพื่อนหญิงและสะพาน (สา) อาฬิ ศัพฺท นั้น
อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลิงค์

ทฬฺโห ทฬฺห ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ สฺตเต ในผู้สามารถ ฏฺฐเล ในคนอ้วน (โส) ทฬฺห ศัพฺท นั้น
(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ตีสุ (ลิงฺเคสุ) ในลิงค์ทั้ง ๓

๑๐๘๔. มุตติ'ตถิ โมจเน โมกฺเข กาโย ตฺ เทหราสิสุ
 นีเจ ปุณฺณชโน มุหฺเห ภตฺตา สามินิ ธารเก.

๑๐๘๔. มุตติ มุตติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ โมจเน ในการพัน โมกฺเข ในพระนิพพาน
 (สา) มุตติ ศัพฺท นั้น อิตฺถิ เป็นอิตฺถิลึงค์

กาโย กาย ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ เทหราสิสุ ในร่างกายและหมู่

ปุณฺณชโน ปุณฺณชน ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นีเจ ในคนเลว มุหฺเห ในคนโง่

ภตฺตา ภตฺต ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สามินิ ในสามี ธารเก ในผู้อุ้มชู

๑๐๘๕. สิขาปิณฺณเสสุ สิขณฺโท สตฺเต ตว'ตฺตนิ ปุคฺคโล
 สมฺพาโร สักฺกเย คฺยุเห นาเส เขเป ปราภโว.

๑๐๘๕. สิขณฺโท สิขณฺท ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สิขาปิณฺณเส ในหงอนและหางนกยูง

ปุคฺคโล ปุคฺคล ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สตฺเต ในสัตว์ อตฺตนิ ในตัวตน

สมฺพาโร สมฺพาธ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สักฺกเย ในที่คับแคบ คฺยุเห ในที่ลับ

ปราภโว ปราภว ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ นาเส ในความเสื่อม เขเป ในการนินทา

๑๐๘๖. วจโจ รูปเป กรีเส'ถ ชุติ'ตถิ กนฺติริสฺส

๑๐๘๖. วจโจ วจจ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ รูปเป ในผิพพรรณ กรีเส ในอุจจาระ

ชุติ ชุติ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กนฺติริสฺส ในความรู้เรื่องและรัศมี (สา) ชุติ ศัพฺท อิตฺถิ เป็นอิตฺถิ ลิงค์

๑๐๘๗. ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺธพฺเพ ขณฺเฑ ปณฺเณ ทลํ มตํ
 สลฺลํ กณฺเฑ สลากายํ สฺสจิตฺเต ธาวนํ คเต
 ภาตตฺถเ วิพฺภโม หาวเ โมโห'วิชฺชาเย มุจฺฉเน.

๑๐๘๗. ลพฺภํ ลพฺภ ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มตํ พึงทราบ (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ยุตฺเต ในความสมควร ลทฺธพฺเพ ในวัตถุที่ควรได้

ทลํ ทล ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มตํ) พึงทราบ (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ขณฺเฑ ในครึ่งส่วน ปณฺเณ ในใบไม้
 สลฺลํ สลล ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต มตํ พึงทราบ (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ กณฺเฑ ในลูกศร สลากายํ ในหลาว

ธาวนํ ธาวน ศัพฺท (ปณฺธิเตหิ) อันบัณฑิต (มตํ) พึงทราบ (ทวิสฺส อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ สฺสจิตฺเต ในความสะอาด คเต ในการวิ่งไป

วิพฺภโม วิพฺภม คัพฺพ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํถิต (มโต) พึงทราบ
(ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ฆนตตเต ในความปั่นป่วนใจ
หาเว ในกิริยาปรยสเนห์ของผู้หญิง

โมโห โมห คัพฺพ (ปณฺธิเตหิ) อํนํบํถิต (มโต) พึงทราบ
(ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อวิชขาย ในอวิชา มุจฺจน
ในการหลงลืมสติ

๑๐๘๘. เสโท ฆมฺมขเล ปาเก โคเห อจฺจุมนเย คุโห
มิตฺเต สหาเย จ สขา วิภู นิจฺจปฏฺฐสฺ โส.

๑๐๘๘. เสโท เสท คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ฆมฺมขเล ในเหงือ ปาเก ในการนั่ง

คุโห คุห คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ คุเห ในก้อน อจฺจุมนเย ในน้ำอ้อยยบ

สขา สขา คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ มิตฺเต ในมิตรผู้เป็นที่รัก สหาเย ในมิตรผู้คอยช่วยเหลือ

วิภู วิภู คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ นิจฺจปฏฺฐ ในผู้ยั่งยืนและผู้เป็นใหญ่ (วิภู) วิภู คัพฺพ โส เป็นปungลิงค์

๑๐๘๙. ขคฺเค ภูรุเร เนตฺติโส ปรสฺมี อตฺร ติสวํมุ
กลฺงโก'งกา'ปวาเทสุ เทเส ชนปโท ชเน.

๑๐๘๙. เนตฺติโส เนตฺติส คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ)

ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขคเค ในดาบ กุรุเร ในผู้ดูร้าย

อมุ อมุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปรสฺมี (โลเก) ในโลกหน้า อตฺร (โลเก) ในโลกนี้ (โส) อมุ ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลิจฺเจสุ) ในลึงค์ทั้ง ๓

กลงฺโก กลงก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ องฺกาปวาเทสุ ในรอยและการกล่าวโทษ

ชนปโท ชนปท ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เทเส ในแวนแคว้น ชเน ในชาวแวนแคว้น

๑๐๙๐. ปชเช คาถา วจีเณเท
ยานํ รัตทาโท คมนเน

วิโส ตว'นวนยเวณฺณสุ
สฺรูปสฺมี อโธ ตลํ.

๑๐๙๐. คาถา คาถา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปชเช ในคาถา วจีเณเท ในคำพูดที่เฉียบขาด [คาถาศัพท์เป็นองค์อย่างหนึ่งของนวัคสัตฺถุสสาสน์ เช่น ฌมฺมปท เณรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น]

วิโส วิส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อนฺวยเวณฺณสุ ในตระกูลและไม้ไผ่

ยานํ ยาน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ รัตทาโท ในยวดยานมีรถ เป็นต้น คมนเน ในการไป

ตลํ ตล ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สฺรูปสฺมี ในรูปทรงของตน เช่น อโธ ในเบื้องล่าง [เช่น ภูตฺเต ในพื้นปฐพี]

๑๐๙๑. มขฺโณม วิลคฺเค เวมฺชณเณ ปุปฺผํ ตุ กุสฺโม'ตฺตํ
 สีสํ สภาเว สุพฺพเต ปุํคโว อุตฺเถ วเร.

๑๐๙๑. มขฺโณม มชณ คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วิลคฺเค ในสະเอา เวมฺชณเณ ในท่ามกลาง
 ปุปฺผํ ปุปฺผ คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กุสฺโม'ตฺตํ ในดอกไม้อะระคฺคฺหณิง
 สีสํ สีส คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ สภาเว ในสภาพ สุพฺพเต ในสีกาจารย์วัตร
 ปุํคโว ปุํคว คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อุตฺเถ ในโคถิก วเร ในผู้ประเสริฐ

๑๐๙๒. โกเส ขคฺคทฺธิเช'ณฺทํ กุหรํ คพฺภเร พิลเ
 เนตฺติเส คณฺทเก ขคฺโค กทมฺโพ ตุ ทฺเม จเย.

๑๐๙๒. อณฺทํ อณฺท คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โกเส ในลูกอ้นทะ ขคฺคทฺธิเช ในฟองไข่ของนก
 เป็นต้น
 กุหรํ กุหร คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ คพฺภเร ในถ้ำ พิลเ ในรู
 ขคฺโค ขคค คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เนตฺติเส ในดาบ คณฺทเก ในแรด
 กทมฺโพ กทมพ คัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทฺเม ในต้นกระทุ่ม จเย ในหมู

๑๐๙๓. เภเรนุย์ โรหิณี'ตถิ วรจคฺ โยนียํ สีเร
 อกฺ โภเส สปเถ สาโป ปงกํ ปาเป จ กทฺทเม.

๑๐๙๓. โรหิณี โรหิณี ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เภ ในดาวโรหิณี เเรนุย์ ในแม่วัวแดง (สา) โรหิณี ศัพท นั้น อิตถิ เป็นอิตถิลิงค์

วรจคฺ วรจค ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โยนียํ ในนิมิตของผู้หญิง สีเร ในศักระ

สาโป สาป ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อกฺโภเส ในการด่า สปเถ ในการสาปแช่ง

ปงกํ ปงก ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปาเป ในบาป กทฺทเม ในเปือกตม

๑๐๙๔. โภควตฺยุ'รเค โภคิ' สฺสโร ตฺย สิวสามิสฺ
 พลเ ปภาเว วีริยํ เตโช เตสุ จ ทิตฺติยํ.

๑๐๙๔. โภคิ โภคิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โภควติ ในโภคทรัพย์ อฺรเค ในงู

อิสฺสโร อิสฺสร ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สิวสามิสฺ ในพระอิศวรและผู้เป็นใหญ่

วีริยํ วีริย ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ พลเ ในเรี่ยวแรง ปภาเว ในอำนาจ

เตโช เตช ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ตฺิสฺ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิตติ) คือ เตสุ ในเรี่ยวแรงและอำนาจเหล่านั้น ทิตฺติยํ ในความรุ่งเรือง

๑๐๙๕. ธารา สุนตติ ขคฺคงฺเค

วานน์ ตณฺหาโย สิปฺพพะเน

ขตุตา สุตเต ปฏิกขาเร

วิตติปีฬาสุ เวทนา.

๑๐๙๕. ธารา ธารา ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สนนตติขคกงเค ในสายน้ำและคมดาบ

วานน์ วาน คัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อดุลสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ตณหาย ในตณหา สัพพเพ ในการเย็บ(ร้อยรัด)

ขตต๑ ขตต๑ คั๑พ๑ (สีย๑) ย๑มเป็๑นไป (ท๑วีสุ ๑ต๑ถ๑สุ) ใน๑รร๑
๒ ๑ย๑ง (๑ติ) คื๑ สุ๑เต ใน๑น๑ข๑บร๑ถ ป๑ฏิ๑ห๑เร ใน๑น๑ผ๑๑๑ปร๑ะ๑ตุ

เวทนา เวทนา ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ วิตติปิฬาส ในการเสวยและความเจ็บปวด

๑๐๙๖. ถียัม มติ'จฺฉาปญฺญาส

ปาเป ยฺทูเท รเว รโณ

ลโว ตุ พินทุ'จฺฉเตสฺ

ปลาเล'ตีสเย ภูส๋.

๑๐๙๖. **มติ** มติ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺถสฺ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ **อิจฉาปณณาสุ** ในความต้องการและการปัญญา (มติ) มติ ศัพท์
นั้น (วตตติ) ย่อมเป็นไป ถิยํ ในอิติถึงค์

รโณ รณ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ติสฺ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง (อิติ) คือ ปาเป ในบาป ยทฺธ ในการรบ รเว ในเสียงร้อง

ลโว ลวศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ **พินพจเจเทศ** ในหยาดน้ำและการเก็บเกี่ยว

ภุสํ ภุส ศัพทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ปลาเล ในข้าวลือบ อติสเย ในความหยิ่ง

๑๐๙๗. พารธา ทุกฺเข นิเสเธ จ มูลปเทปิ มาติกา
 สฺเนโห เตเล’ธิกปฺเปเม ฆรา’เปกฺขาสฺ อาลโย.

๑๐๙๗. พารธา พารธา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ทุกฺเข ในความลำบาก นิเสเธ ในการห้าม(ปฏิเสธ) มาติกา มาติกา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ มูลปเทปิ ในแม่บท(หัวข้อ) และเหมือน [อปิศัพท์รวมเอา อรรถว่าเหมือน]

สฺเนโห เสฺนห ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เตเล ในน้ำมันเหลว ธิกปฺเปเม ในความรักยิ่ง อาลโย อาลย ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ฆราเปกฺขาสฺ ในบ้านและความห่วงใย

๑๐๙๘. เกตุสฺมี เกตนํ เคเห จาเน ภูมิตฺถิยํ ภูวิ
 เลฺหเย เลโห ราชิ เลขา ปุชิตะ ภควา ชินะ.

๑๐๙๘. เกตนํ เกตน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เกตุสฺมี ในธง เคเห ในบ้านเรือน

ภูมิตฺถิยํ ภูมิตฺถิยํ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ จาเน ในสถานที่ ภูวิ ในแผ่นดิน (ภูมิตฺถิยํ) ภูมิตฺถิยํ ศัพท์ นั้น (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป อิตฺถิยํ ในอิตฺถิลิงค์

เลฺหเย เลห ศัพท์ ปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป เลฺหเย ในอักษรที่เขียน

เลขา เลขา ศัพท์ อิตฺถิลิงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ราชิ ในทิวแถว (ในราชิ มีการลบสมิวริภัตเพื่อรักษาคันท์)

ภควา ภควนตุ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ บุชิตะ ในผู้ควรบูชา ชินะ ในพระพุทธเจ้า

๑๐๙๙. คทา สตะเถ คโท โรเค นิสชชา ปิเจสวา'สน
ตถาคโต ชินะ สตะเต จเย เทเห สมุสสุโย.

๑๐๙๙. คทา คทา ศัพท อิตถิลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป สตะเถ
ในไม้พลอง

คโท คท ศัพท ปุงลิงค์ (ลียา) ย่อมเป็นไป โรเค ในโรค
อาสนํ อาสน ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ นิสชชาปิเจส ในที่นั่งและเก้าอี้
ตถาคโต ตถาคต ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ชินะ ในพระพุทธเจ้า สตะเต ในสัตว์
สมุสสุโย สมุสสุสย ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ จเย ในหมู่ เทเห ในร่างกาย

๑๑๐๐. พิลํ โกฎฐาสณิทเทสุ วชฺชํ โทเส จ เภริยํ
กาเล ทิฆณฺชเส'หฺธานํ อาลียํ เสตุ การณ.

๑๑๐๐. พิลํ พิล ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ โกฎฐาสณิทเทสุ ในส่วนและรู
วชฺชํ วชฺช ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ โทเส ในโทษ(ความผิด) เภริยํ ในกลอง

(อิตติ) คือ ขนฺธ ในปา โภจฺจาเส ในส่วน

อจฺจิ อจฺจิ ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง

(อิตติ) คือ ขาลฺลสุ ในเปลวไฟและรัศมี (อจฺจิ) อจฺจิ ศัพฺท โน (วตฺตติ) ย่อมไม่เป็นไป ปุเม ในปุงลึงค์ (หมายความว่า อจฺจิ เป็นอิตถิลึงค์และนปุงสกลึงค์)

๑๑๐๓. นาสา'สตุเตสฺว' ภาโว'ถ

อนน'โมทนภุตฺติสุ

ชีวฺ ปาเน ชเน ชีโว

ฆาโส ตว'นฺเน จ ภกฺขणे.

๑๑๐๓. อภาโว อภาว ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ นาสา'สตุเตสฺว ในความพินาศและความไม่มี

อนนํ อนน ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โอทนภุตฺติสุ ในข้าวสุกและการกิน

ชีวํ ชีว ศัพฺท นปุงสกลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ปาเน ในชีวิต

ชีโว ชีว ศัพฺท ปุงลึงค์ (สียา) ย่อมเป็นไป ชเน ในสัตว์โลก

ฆาโส ฆาส ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อนน ในอาหาร ภกฺขणे ในการกิน

๑๑๐๔. ฉทเน'จฺฉาทนํ วตฺเต

นิกาโย เคหฺราสิสุ

อนฺนาโท อามิสํ มํเส

ทิกฺขา ตฺย ชเน'จฺจเน.

๑๑๐๔. อจฺฉาทนํ อจฺฉาทน ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ฉทเน ในหลังคา วตฺเต ในผ้า

นิกาโย นิกาย ศัพฺท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เคหฺราสิสุ ในบ้านและหมู่

อามิส อามิส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ อนฺนาโท ในข้าว เป็นต้น มิส ในเนื้อ

ทิกขา ทิกขา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ยชน ในการบูชายัญ อจฺจเน ในการบูชาทั่วไป

๑๑๐๕. กริยา ยํ การิกา ปชฺเช เกตุ ตฺ จิหเน ธเช
กฺสูมํ ถีรเช ปุเป

๑๑๐๕. การิกา การิกา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กริยา ยํ ในกริยา ปชฺเช ในคาถา

เกตุ เกตุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ จิหเน ในรอย ธเช ในธง

กฺสูมํ กฺสูม ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ถีรเช ในระดูของผู้หญิง ปุเป ในดอกไม้

กวิ กวิ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตติ) คือ วานเร ในลิง พุเ ในนักปราชญ์

๑๑๐๖. อธเร ขรเก โฏฐฺโส ลุทโท ตฺ ลุททเกปิ จ
กฺลฺลํ ตฺวา'วิเล ปาเป

๑๑๐๖. โฏฐฺโส โฏฐฺโส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อธเร ในริมฝีปาก ขรเก ในอุฐ

ลุทฺโธ ลุทฺธ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป ลุทฺทเกปิ ในนายพรานและ
ผู้ละโมบ [อปีศัพท์รวมเอาอรรถว่า ผู้ละโมบ]

กลุสฺสํ กลุสฺสํ ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ อาวิเล ในความชุ่มมัว ปาเป ในบาป
กลิ กลิ ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ ปาเป ในบาป ปราชเย ในความพ่ายแพ้

๑๑๐๗. กนฺตาโร วณฺทฺคุเคสุ จโร จารมฺหิ จณฺจเล
ชนาวาเส คณฺเ คาโม จมฺมํ ตฺถ ผลเก ตเจ.

๑๑๐๗. กนฺตาโร กนฺตาร ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ วณฺทฺคุเคสุ ในป่าลึกและทางกันดาร
จโร จร ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิตฺติ) คือ จรมฺหิ ในนํกสึบ จณฺจเล ในผู้ท่องเที่ยวไป
คาโม คาม ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ชนาวาเส ในหมู่บ้าน คณฺเ ในหมู่คณะ
จมฺมํ จมฺม ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ผลเก ในโล่ ตเจ ในหนัง

๑๑๐๘. อาโมโห หาสคฺนเรสุ จารุ ตฺถ กนฺเกปิ จ
สตุตฺตายํ ภาวนํ เคเห เลเส ตฺถ ขลิเต ฉลํ.

๑๑๐๘. อาโมโห อาโมท ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺสํ อตฺตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ หาสคฺนเรสุ ในความยินดีและกลิ่นหอมที่ฟุ้งไปไกล
จารุ จารุ ศัพฺพํ (สฺย) ย่อมเป็นไป กนฺเกปิ ในทองคำและงดงาม
[อปิศัพฺพํรวมเอาอรรถกว้างดงาม]

(อิตติ) คือ เปเต ในผู้ตาย ณาเต ในสิ่งที่ถูกรู้ (โส) มต ศัพท นั้น (วตตติ) ย่อมเป็นไป ติสฺ (ลึงฺเกสฺ) ในลึงค์ทั้ง ๓

มาโส มาส ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อปรณณกาเลสฺ ในถั่วราชมาสและเดือน

นคฺโค นคฺค ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป อเจลเกปิ ในชีเปลือยและผู้ที่ไม่นุ่งผ้าทั่วไป [อปิศัพทรวมเอาอรรถว่า ผู้ที่ไม่นุ่งผ้าทั่วไป]

๑๑๑๑. โทเส ฆาเต จ ปฏฺิโฆ มิคาทิ ฉคฺเล ปสฺ
อรูปฺ เจวฺวหฺเย นามํ ทโร ทรณฺทิตฺสฺ.

๑๑๑๑. ปฏฺิโฆ ปฏฺิฆ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โทเส ในความโกรธ ฆาเต ในการทำร้าย

ปสฺ ปสฺ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ มิคาทิ ในสัตว์สี่เท้ามีกวาง เป็นต้น ฉคฺเล ในแพะ

นามํ นาม ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อรูปฺ ในนามธรรม อวหฺเย ในชื่อ

ทโร ทร ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทรณฺทิตฺสฺ ในความกระวนกระวายและความกลัว

๑๑๑๒. ยาจเน โภชเน ภิกฺขา ภาเร ตวฺ'ติสฺเย ภโร
ทพฺพิ'นฺทชยาสฺ สฺชชา เมฆเ ตวฺ'พฺภํ วิหยเส.

๑๑๑๒. ภิกฺขา ภิกฺขา ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ยาจเน ในการขอ โภชเน ในอาหาร

ภโร ภรศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ภาเร ในหาบ อติสฺเย ในความยิ่ง

สุชา สุชา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ทพพินทหายาส ในทัพพิสำหรับตักเครื่องบูชาญและนางสุชาผู้เป็นมเหสีของพระอินทร์

อพภํ อพภ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เมฆ ในเมฆ วิหાયเส ในท้องฟ้า

๑๑๑๓. โมทโก ขชชเภปิ มณิกะ รตเน มณิ
เสลา'ราเมสุ มลโย สภาว'งเกสุ ลกขณ.

๑๑๑๓. โมทโก โมทก ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป ขชชเภปิ ในขนมต้ม, สำเหล้า, และผู้ยินดี [อปีศัพทรวมเอาอรรถว่า สำเหล้าและผู้ยินดี]

มณิ มณิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ มณิกะ ในตุ่มน้ำ รตเน ในแก้วมณี

มลโย มลย ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เสลา'ราเมสุ ในภูเขามาลัยและสวน

ลกขณํ ลกขณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สภาว'งเกสุ ในสภาวธรรมและเครื่องหมาย

๑๑๑๔. หวิ สบปิมติ โหตพเพ สิโร เสฏฺเฐ จ มุทุธิ
วิจาเร'ปิ วิเวโก'ถ สิขรี ปพฺพเต ทูเม.

๑๑๑๔. หวิ หวิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สบปิมติ ในเนยใส โหตพเพ ในเครื่องเช่นสังว

สิโร สิริ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เสฏฺเฐ ในความประเสริฐ มุทุธิ ในศิระ

วิเวโก วิเวก ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป วิจาเร'ปิ ในการพิจารณา

ความเจียบสงัดและรางน้ำ [อปีศัพทรวมเอาอรรถว่า ความเจียบสงัดและรางน้ำ]

สิขรี สิขรี ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปพฺพเต ในภูเขฯ ทุเม ในต้นไม้

๑๑๑๕. เวโค ขเว ปวาเห จ สงฺกฺ ตฺ ขิลเหติสุ
นิคฺคหิตฺเต กณฺเฬ พินฺทุ วราโห สุกฺเร คเช.

๑๑๑๕. เวโค เวค ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขเว ในความเร็ว ปวาเห ในกระแสน้ำ

สงฺกฺ สงฺกฺ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขิลเหติสุ ในต่อและหลาว

พินฺทุ พินฺทุ ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ นิคฺคหิตฺเต ในนิคคหิตอักษรหรือจุดต่างๆไป กณฺเฬ ในหยาดน้ำ

วราโห วราห ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สุกฺเร ในหมู คเช ในช้าง

๑๑๑๖. เนตฺตฺนเต จิตฺตเก'ปํจํ สิทฺธตฺโถ สาสเป ชิเน
หาโร มุตฺตาคฺคณฺเฬ คาเห ขารโก มกุเพ รเส.

๑๑๑๖. อปํจํ อปํจค ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เนตฺตฺนเต ในทางตา จิตฺตเก ในรอยเงิมที่หน้าผาก

สิตฺธตฺโถ สิทฺธตฺต ศัพท (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สาสเป ในเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ชิเน ในพระพุทธรูปผู้ทรงพระนามว่าสัทธัตถะ

- ๒ อย่าง (อิตติ) คือ พรหมในพรหม ชนเกในบิดา
 ปิตามโห ปิตามห ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อยฺยเก ในปุ พรหมในพรหม
 โปโต โปต ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ นาวาย ในเรือ พาลเก ในเด็ก

๑๑๑๙. รุกฺเข วณฺเณ สฺเน โสโณ สคฺเค ตฺถ คคฺเน ทิโว
 วตฺเต คนฺเธ ชฺเร วาโส จุลฺโล ขุทฺเท จ อุทฺธเน.

๑๑๑๙. โสโณ โสณ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺตเสสุ) ในอรรถ
 ๓ อย่าง (อิตติ) คือ รุกฺเข ในต้นเพกา วณฺเณ ในสีแดง สฺเน ในสุนัข
 ทิโว ทิว ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ สคฺเค ในสวรรค์ คคฺเน ในท้องฟ้า
 วาโส วาส ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ตีสฺ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง
 (อิตติ) คือ วตฺเต ในผ้า คนฺเธ ในกลิ่นหอม ชฺเร ในเรือน
 จุลฺโล จุลล ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขุทฺเท ในสิ่งเล็กน้อย อุทฺธเน ในเตาไฟ

๑๑๒๐. กณฺโณ โกเณ จ สวเณ มาลา ปุเป จ ปนฺติยํ
 ภาโค ภาเคยฺกเทเสสุ กุญฺจํ โรคฺชปาลเก.

๑๑๒๐. กณฺโณ กณฺณ ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โกเณ ในมุม สวเณ ในหู
 มาลา มาลา ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปุเป ในพวงมาลัย ปนฺติยํ ในทิวแถว

ภาโค ภาค ศัพท์ (ลिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ ภาเคยกเทเสสุ ในกรรมเก่าและภาคส่วน
ภุญจํ ภุญจ ศัพท์ (ลिया) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิตติ) คือ โรเค ในโรคเรื้อน อชปาลเก ในต้นโกภฏ

๑๑๒๑. เสยยา เสนาสเน เสน
วตถาทีโลม'สุ กเร จุนทกณทมมิ จ'พภูมิ
 นิปาโต ปตเน'พยุเย.

๑๑๒๑. เสຍยา เสຍยา ศัพพ์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวิส อตเถส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ เสนาสเน ในเสนาสนะคือที่อยู่อาศัย เสน
 ในการนอน

ภโอม ภม คัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อุตถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ จุนทภณทมิ จ ในเครื่องกลึงและวกกลับ [จ คัพทรวมเอาอรรถ “ถนติ” การวกไปกลับ]

อัส อัส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ วตถาทีโสม ในชนแห่งผ้า เป็นต้น กเร ในรัศมี

นิปาโต นิปาต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ปตเน ในการตก อพยเย ในอพยย ศัพท์ จำพวกนิบาต

๑๑๒๒. สายาย วิภโว ฌมเก สตตฺ ขขชนตร ทิส
 สามิโก ปติ'ยิเรสุ ปฏจามํ คติเหตุสุ.

๑๑๒๒. วิญโญ วิญป ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)

ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ สาขาในคำคบ ฌมฺเ ในโพลงหฺญา
 สตฺตฺ สตฺตฺ ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ขชชนฺตเร ในข้าวตฺ(ข้าวสํตฺต) ทิสฺ ในศัตรู
 สามิโก สามิก ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ปติ'ยิเรสุ ในสามีและเจ้านาย(ผู้บังคับบัญชา)
 ปฏฺฐานํ ปฏฺฐาน ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ คตฺติเหตุสุ จ ในการไป, เหตุและการจำแนก [จ ศัพท์รวมเอา
 อรรถการจำแนก]

๑๑๒๓. ราเค รงฺโค นจจฺญฺจฺจเน ปานํ เปเยย จ ปิตฺติ
 อิญฺ'กฺเขเปสฺ อุตฺธาโร อุมมาเร เอฬโก อเช.

๑๑๒๓. รงฺโค รงฺค ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ราเค ในความกำหนด นจจฺญฺจฺจเน ในสถานที่พอร่า(เวที)
 ปานํ ปา น ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ เปเยย ในเครื่องดื่ม ปิตฺติ ในการดื่ม
 อุตฺธาโร อุตฺธาร ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อิญฺกฺเขเปสฺ ในหนี้และการยกขึ้น
 เอฬโก เอฬก ศัพท์ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อุมมาเร ในกรณีประตุ อเช ในแพะ

๑๑๒๔. ปหาโร โปถเน ยามะ สรโท หายโน'ตฺสุ
 กุณฺทิกายา'พฺหเก ตุมฺโพ ปลาโล ตฺ ภูสมฺหิ จ.

๑๑๒๔. ปหาโร ปหาร ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โปถเน ในการโบายตี ยามะ ในโมงยาม

สรโท สรท ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ หายโนตุสุ ในปีและฤดูสระ

ตุมโป ตุมพ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ กุณฺฐิกาย ในคนโท อาพหเก ใน ๑ อาพหกะ(๔ แล่ง)

ปลาโป ปลาป ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป ภูสมฺหิ จ ในกลบและการพูดเพื่อเจ้อ [ใช้เป็น ปลาป หรือ ปลาล ก็ได้, จ ศัพท์รวมเอาอรรถการพูดเพื่อเจ้อ]

๑๑๒๕. มตา'วาญฺ จเย กาสุ

ปนิสา การณเ รโท

กาโส โปฏฺกเล โรเค

โทโส โกเธ คุณฺตเร.

๑๑๒๕. กาสุ กาสุ ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต มตา พึงทราบ (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อาวาญฺ ในหลุม จเย ในหมู

อุปนิสา อุปนิสา ศัพท์ (ปณฺฑิตฺเตหิ) อันบัณฑิต (มตา) พึงทราบ (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ การณเ ในเหตุ รโท ในที่ลับ

กาโส กาส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โปฏฺกเล ในหญ้าเลา โรเค ในโรคไ

โทโส โทส ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺตเสสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โกเธ ในความโกรธ คุณฺตเร ในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ คุณฺ=โทษ

๑๑๒๖. ยุตฺถ’ภูมฺมัล’ภูมฺมิตฺสว’ภูมฺมโณ กิฬายํ กานเน ทโว
 อุปฺปตฺติยํ โจ’ปฺปตฺนํ อุตฺถยานํ คมเน วเน.

๑๑๒๖. อภูมฺมโณ อภูมฺม คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทีสุ อตฺถสฺส)
 ในอรรถ ๓ อย่าง

(อิตฺติ) คือ ยุตฺถ’ภูมฺมัล’ภูมฺมิตฺสว (ยุตฺถ’อภูมฺมัล’อภูมฺมิตฺสว) ในคตฺติ หอรรบและ
 การร้งครวญคราง

ทโว ทว คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตฺติ) คือ กิฬายํ ในการเล่น กานเน ในป่า

อุปฺปตฺนํ อุปฺปตฺน คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป อุปฺปตฺติยํ จ ในการเกิด
 และการเหาะและการกระโดด [จ คัพพํรวมเอา การเหาะและการกระโดด]

อุตฺถยานํ อุตฺถยาน คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ คมเน ในการไป วเน ในอุทยาน

๑๑๒๗. โวภาโร ลามเก ขนฺธเ มฺมโล’ปทาสุ ปาภตํ
 ทสา’ วตฺถาปฺภนฺเตสุ การณํ ฆาตฺเตตฺส.

๑๑๒๗. โวภาโร โวการ คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺส อตฺถสฺส)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ ลามเก ในความต่ำช้า ขนฺธเ ในชั้นธมฺมรูปชั้น
 เป็นต้น

ปาภตํ ปาภต คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตฺติ) คือ มฺมโล’ปทาสุ ในต้นทุนและภาชี

ทสา ทสา คัพพํ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวีสฺส อตฺถสฺส) ในอรรถ

- ๒ อย่าง (อิตติ) คือ อวตถาปณฺเตสุ ในระยะเวลาและชายผ้า
 การณํ การณ ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ฆาตเหตุสุ ในการฆ่าและเหตุ

๑๑๒๘. หตฺถิทาเน มโห คพฺเพ ฆฎฺฐา ฆฎฺฐนราสิสุ
 อุปฺหาโร’ภิทาเรปิ จโย พนฺธนราสิสุ.

๑๑๒๘. มโห มท ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ หตฺถิทาเน ในน้ำมันของช้างที่ตกมัน คพฺเพ ในความเย่อหยิ่ง
 ฆฎฺฐา ฆฎฺฐา ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ๒ อย่าง (อิตติ) คือ ฆฎฺฐนราสิสุ ในการสืบทอดและกอง(หมู่)

- อุปฺหาโร อุปฺหาร ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป อภิทาเรปิ ในการนำไปข้าง
 หน้าและการบูชาเป็นต้น [อปิ ศัพฺทํ มีอรรถ อวุตฺตสมุจฺจย ใส่เข้ามาเพื่อแสดง
 ให้ทราบว่ อุปฺหารศัพฺทํมีอรรถมากมีการบูชาและของขวัญ เป็นต้น]
 จโย จย ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
 (อิตติ) คือ พนฺธนราสิสุ ในการผูกมัดและหมู่

๑๑๒๙. คนฺโธ โถเก ฆายนีเย จาโค ตฺถ ทานหานิสฺสุ
 ปาเน ปโมเท ปิตี’ตฺถิ อิเณ คีวา คเล’ปิ จ.

๑๑๒๙. คนฺโธ คนฺธ ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถ ๒ อย่าง (อิตติ) คือ โถเก ในความมีน้อย ฆายนีเย ในกลิ่นหอม
 จาโค จาก ศัพฺทํ (ลียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ

๑๑๓๑. ฐริ ฐริศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ภาณ ในปัญญา ฐริ ในแผ่นดิน (สา) ฐริ ศัพท
อติ เป็นอติถิลิงค์

มทโน มทน ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ อนนฺเค ในกามเทพ(คือกิเลสमार) ทุเม ในต้นไม้ที่มีหนาม

มาตา มาตา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ ปมาตริปิ ในผู้ตวงและแม่ [อปิศัพทรวมเอาอรรถว่า แม่]

เวชน เวชน ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ เวจฺญหิเสสุ ในผ้าโพกศีรษะและกรอบหน้า^{๙๙}

๑๑๓๒. มาริโส ตณฺฑุเลเยเยเย โมกฺโข นิพพานมุตติสุ
อินฺโท'ริปติ สกฺเกสวา' รรมณฺ ฺเหตฺโคจเร.

๑๑๓๒. มาริโส มาริส ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ ตณฺฑุเลเยเย ในต้นกะเพรา อเยเย ในเจ้านาย

โมกฺโข โมกฺข ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อติ) คือ นิพพานมุตติสุ ในพระนิพพานและความหลุดพ้น

อารมณฺ อารมณ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตเถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อติ) คือ เหตุโคจเร ในเหตุและอารมณ

^{๙๙} เวชน ศัพท ยังมีอรรถว่า “การพุดจาหว่านล้อม” ก็ได้ ตาว อุทฺธ อุทฺธ นหนา เวชนาติวุตฺตํ โหติ. (วิสุทฺธิ.
๑/๒๖)

๑๑๓๓. องเก สณฺฐาน’มาการะ เขตเต วโปโป ตณฺเฏ’ปิ จ
สมมุตย’นฺนุญญา โวหาระ สว’ถ ลาชาสุ จา’กฺขตฺ.

๑๑๓๓. สณฺฐานํ สณฺฐานคัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ องเก ในเครื่องหมาย อากาเร ในรูปร่างทรวดทรง วโปโป วโปป คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ วโปเป ในการหว่านพืช ตณฺเฏปิ ในตลิ่งและตื้นกำแพง, น้ำตา, ไออุ่น [อปิคัพฺพทรมเอาอรรถว่า ปาการมูล ตื้นกำแพง, เนตตชล น้ำตา, อุสุม ความร้อน ฐีกา]

สมมุติ สมมุติ คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ อนุญญาโวหารesu ในการอนุญาตและการสมมุติ

อกฺขตํ อกฺขต คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ลาชาสุ จ ในข้าวตอก ข้าวบาเลย์และผู้มีโชค [จคัพฺพทรมเอา อรรถว่า ข้าวบาเลย์และผู้มีโชค]

๑๑๓๔. สตรํ ยาเค สทาทาเน โสโม ตฺว โอสธิ’นฺนุสุ
สงฺฆาโต ยุคเคหฺงเค ขาโร อุเส จ ภสฺสนิ.

๑๑๓๔. สตรํ สตร คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ยาเค ในการบูชาเทวดา สทาทาเน ในการบริจาคเป็นนิตย์

โสโม โสเม คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ โอสธินฺนุสุ ในต้นยาสมุนไพโรสมและพระจันทร์

สงฺฆาโต สงฺฆาต คัพฺพ (สียา) ย่อมเป็นไป (ทวิสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ ยุคเคหฺงเค จ ในคู่ ชื่อเรือนและวัตถุอันถูกรวมเข้าด้วยกัน

[จ ศัพท์ ที่เป็นอนุฐานปยุตต รวมเอาอรรถว่า วัตถุอันถูกรวมเข้าด้วยกัน]

ชาโร ขาร ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสุ อตฺถสุ) ในอรรถ
๒ อย่าง (อิติ) คือ อุเส ในดินเค็ม ภสมนิ ในขี้เถ้า

๑๑๓๕. อาตาโป วีริเย ตาเป ภาค สีมาย โอิธิ จาติ.

๑๑๓๕. อาตาโป อาตาป ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสุ อตฺถสุ)
ในอรรถ ๒ อย่าง (อิติ) คือ วีริเย ในความเพียร ตาเป ในความเร่าร้อน

โออิ โอิธิ ศัพท์ (लिया) ย่อมเป็นไป (ทวีสุ อตฺถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง
(อิติ) คือ ภาค ในภาคส่วน สีมาย ในขอบเขต

ปาทานกตถวคฺโค

ปาทานกัตถวรรค อิติ จบ

อนกตถวคฺโค

อนกัตถวรรค นิฎฺฐิตอ จบ

๓.

ภักดิ์

๔. อพยยวรรค

๑๑๓๖. อพฺพยํ วุจฺจเต ทานิ จิรสฺสํ ตํ จิรํ ตถา
จิเรณ จิรตตยา สห สทธี สมนํ อมา.

๑๑๓๖. ทานี บัดนี้ อพยย อพยย ศัพท(นิบาตและอุปสรรค)
(มยา) อันข้าพเจ้า วจเจเต จักกล่าว

น่าน ๔ : จิรสสั, จิรั, จิเรณ, จิรตตาย

พร้อมเพรียงกัน ๔ : สห, สหธิ, สม, ามา

๑๑๓๗. ปุ่นปุ่น อภินุหยาจา' สกั จา'ภิกขณํ มุหุ
วชฺชน เต วินา นานา อนุตเรน ธีเต ปุณฺ.

๑๑๓๗. **เนื่องๆ ๕** : ปุ่นปุ่น, อภิณห, อสกี, อภิขณ, มุหิ
(อิม ปณจ นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย ๕ ตัว เหล่านี้ คือ วินา, นานา,
อนตเรน, ริเต, ปุณฺ (ลีย) ย่อมเป็นไป **วชชน** ในการเว้น
[การเว้น ๕ : วินา, นานา, อนตเรน, ริเต, ปุณ]

๑๑๓๘. พลวํ สฺมจฺจุ จา'ตีวาทิ
อโห ทุ กิ กิ'มฺ ทาหุ

๑๑๓๘. (อิเม ฉ นิปาตา) นิบาททั้งหลาย ๖ ตัว เหล่านี้ คือ พลวํ, สฺมฺมจฺ, อตีว, กิมุต, สฺ, อติ (ลฺย) ย่อมเป็นไป อติสเย ในยิ่งเกิน

[ยิ่งเกิน ๖ : พลวํ, สฺมฺมจฺ, อตีว, กิมุต, สฺ, อติ]

(อิเม ฉ นิปาตา) นิบาททั้งหลาย ๖ ตัว เหล่านี้ คือ อโห, กิ, กิมุ, อุทาหุ, กิมุต, อุท (ลฺย) ย่อมเป็นไป วิกฺปเป ในความไม่แน่นอน

๑๑๓๙. อฺวฺหาเน โภ อเร อมฺโภ หมฺโภ เร เซงฺค อวฺโส
 เห หเร ธ ถ กิ สฺ นฺนุ กจฺจิ นฺ กิ สฺมา.

๑๑๓๙. (อิเม ทส นิปาตา) นิบาททั้งหลาย ๑๐ ตัว เหล่านี้ คือ โภ, อเร, อมฺโภ, หมฺโภ, เร, เซ, อกฺ, อวฺโส, เห, หเร (ลฺย) ย่อมเป็นไป อวฺหาเน ในการร้องเรียก(อาลปนะ)

[โภ ผู้เจริญ ท่าน, อเร นี่แน่ะ เฮ้ย, อมฺโภ พ่อ ท่าน, หมฺโภ ผู้เจริญ, เร เฮ้ย, เซ นี่เธอ, อกฺ อวฺโส ผู้มีอายุ ท่าน, เห, หเร เฮ้ เฮ้ย]

๑๑๔๐. อฺธฺเน'ตฺรทฺี'ทานิ สมฺปติ อณฺณทตฺถ ตฺ
 ตเคฺช' กิเส สสฺกฺกญฺจา ทฺธา กามิ ชาตุ เว หเว.

๑๑๔๐. นิบาทกล่าวอรรถปัจจุบัน ๔ ศัพท์ คือ อฺธฺนา เตยฺวนี้, เอตฺรทฺี ขณะนี้, อิทานิ เวลานี้ ในกาลนี้, สมฺปติ บัดนี้ เตยฺวนี้

(อิเม อฏฺฐ นิปาตา) นิบาท ๘ บท ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อณฺณทตฺถ แน่แท้, ตเคฺช จริงๆ, สสฺกํ ถูกต้อง, อทฺธา แน่แท้, กามิ เที่ยงแท้, ชาตุ แน่นอน, เว โดยแท้, หเว แท้

๑๑๔๔. สัมสามณจ สยัม จา'ถ อาม สาหุ ลหุ'ปี จ
โอบายิกัม ปติรูปัม สาเรว'ว สมปฏิจจน.

๑๑๔๔. นิบาตในอรรถว่า “เอง” ๓ ศัพท์ คือ สัม, สามัม, สยัม
สมปฏิจจน (นิปาตา) นิบาตในอรรถ “การรับคำ ยอมรับ” ๗ ศัพท์
คือ อาม ถูกต้อง เออ ใช้, สาหุ ดี, ลหุ ดีแล้ว, โอบายิกัมสมควร, ปติรูปัม ถูกต้อง
สมควร เหมาะสม, สาธุ ดี, เอว ใช้, อย่างนั้น (จ, อปี จ ไม่มีอรรถ)

๑๑๔๕. ยัม ตัม ยโต ตโต เยน เตเน'ติ การณ สยัม
อสาทลเย ตุ จน จิ นิปผล เต มุธา ภเว.

๑๑๔๕. การณ (นิปาตา) นิบาตในอรรถเหตุ ๖ ศัพท์ คือ
ยัม ยโต เยน เพราะเหตุใด, ตัม ตโต เตน เพราะเหตุนี้

อสาทลเย (นิปาตา) นิบาตในอรรถไม่เจาะจง ๒ ศัพท์ คือ จน
บางครั้งบางครั้ง, จิ บางอย่าง บางคน บางพวก(เช่นกุกหาจน, โกจิ)

มุธา มุธานิบาต ภเว ย่อมเป็นไป นิปผล ในอรรถสูญเปล่า, ไร้ผล

๑๑๔๖. กทาจิ ชาตุ¹⁰⁰ ตุลยา'ถ สทพโต จ สมณฑโต
ปริโต จ สมณฑาปี อถ มิจฉา มุสา ภเว.

๑๑๔๖. (นิปาตา) นิบาต ๒ ศัพท์ คือ กทาจิ , ชาตุ, ตุลยา กล่าว
ความหมายเหมือนกันคือ “บางครั้งบางครั้ง” [บางครั้ง, บางครั้ง บางที,
ไม่แน่นอน]

100 ชาตุ นิปาต นี้ นอกจากจะมีความหมายว่า บางครั้ง แล้ว ยังใช้เป็น “เอกัสถนิปาต” (สองความหมายว่า “แน่นอน”) ได้อีก

(สมนตตุนิปาตา) นิบาตที่มีอรรถโดยรอบ ๔ ศัพท์ คือ สพพโต
สมนตโต, ปริโต, สมนตา

(มิจจตลโขตกนิปาตา) นิบาตที่มีอรรถว่า ผิด เท็จ มี ๒ ศัพท์
คือ มิจจา, มุสา

สามัญญกัณฐ

๑๑๔๗. นิเสธะ น โนมา'ล
อานุกุลเย ตุ สหุณฺญ

นหิ เจ ตุ สเจ ยทิ
นตต'โทโส ทิวา ตว'เห.

๑๑๔๗. นิเสธะ (นิปาตา) นิบาตในอรรถการปฏิเสธ ๖ ศัพท์ คือ
น อ โน ไม่ใช่, มา อย่า, อล' พอ, นหิ ไม่ใช่

(ปริกปุตเถ นิปาตา) นิบาตบอกอรรถการคาดคะเน ๓ ศัพท์ คือ
เจ สเจ ยทิ หากว่า ถ้าว่า ผิดว่า

สทฺธ' สทฺธ'นิบาต สียา ย่อมเป็นไป อานุกุลเย ในอรรถสมควร
เหมาะสม

นิบาตบอกอรรถ กลางคืน ๒ ศัพท์ คือ นตต', โทโส

ทิวา ทิวานิบาต ภเว ย่อมเป็นไป อเห ในเวลากลางวัน

๑๑๔๘. อีส' กิณฺจิ มน' อปเป
ปุเร'คฺคโต ตุ ปุโรโต

สหสา ตุ อตฺกภิเต
เปจฺจา'มฺตฺร ภาวนฺตเร.

๑๑๔๘. อปเป (นิปาตา) นิบาตบอกอรรถว่า น้อย, เล็กน้อย ๓
ศัพท์ คือ อีส', กิณฺจิ, มน'

สหสา สหสานิบาต ภเว ย่อมเป็นไป อตฺกภิเต ในการกระทำโดย
ไม่ทันไตร่ตรอง, เร่งรีบ

ปุเร (นิปาตา) นิบาตในอรรถว่า ข้างหน้า ๒ ศัพท์ คือ อคฺคโต, ปุโร
ภวนฺตเร (นิปาตา) นิบาตในอรรถว่า “ในภพอื่น ๒” ศัพท์ คือ

อภัยยวรรค : เววจนนิปาต, อมฺตร

๑๑๔๙. อโห หิ วิมฺหเย ตฺณฺหิ ตฺ โมนे ธา’วิ ปาตุ จ
ตฺขณฺเน สขฺชฺ สปฺติ พลกฺกาเร ปสฺยห จ.

๑๑๔๙. วิมฺหเย นิบาตในอรรถความอัศจรรย์ ๒ ศัพท์ คือ อโห โอโฮ,
หิ นำนั้ศจรรยั

ตฺณฺหิ ตฺณฺหิ นิบาต (ภเว) ย่อมเป็นไป โมนे ในความนิง
(ปาตฺวตฺตนิปาตา) นิบาตมีอรรถว่า ปราภฺญ แจ้งชัด ๒ ศัพท์
คือ อาวิ, ปาตุ

ตฺขณฺเน (นิปาตา) นิบาตในอรรถ “ขณะนั้น เตี้ยวนั้น ทันทิทันใด” ๒
ศัพท์ คือ สขฺชฺ, สปฺติ

ปสฺยห ปสฺยห นิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป พลกฺกาเร ในอรรถการ
“ข่ม กด ข่มเหง ทำโดยพลการ”

๑๑๕๐. สฺทํ โข’อสฺสฺ ยคฺเช เวหา’ทโย ปทปฺรณฺ
อนฺตเรณ’นฺตรา อนฺโต วสฺสํ นฺน จ นิฉฺฉเย.

๑๑๕๐. ปทปฺรณฺ (นิปาตา) นิบาตในอรรถปทปฺรณฺ (สั้กว่าให้เต็ม
บถไม่มีคำแปล) ๖ ศัพท์ คือ สฺทํ, โข, อสฺสฺ, ยคฺเช, เว, หาทโย และ ห นิบาต
เป็นต้น

อนตตถนิปาตา นิบาตในอรรถระหว่าง กลาง ภายใน ๓ ศัพท์ คือ
อนตเรน, อนตรา, อนโต

นิจฺฉเย (นิปาตา) นิบาตในอรรถการตัดสิน แน่นนอน ๒ ศัพท์ คือ
อวสสํ, ฐน

๑๑๕๑. อานนฺเท สลฺลจ ทิฏฺฐํ **วิโรธกถเน นนุ**
กามปฺปเวทเน กจฺจิ **อุสฺสโยปคเม'ตฺถ จ.**

๑๑๕๑. **อานนฺเท** นิปาตา นิบาตในอรรถความยินดี ๒ ศัพท์ คือ
สํ, ทิฏฺฐา (ดีจริง ไซโย)

นนุ นนุนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป **วิโรธกถเน** ในอรรถกล่าวแย้ง
หรือโจทก์(มิใช่หรือ, ใช่หรือไม่)

กจฺจิ กจฺจินิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป **กามปฺปเวทเน** ในอรรถการ
ถามถึงความประสงค์(หรือเปล่า, แลหรือ, บ้างหรือ)

อตฺถ อตฺถนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป **อุสฺสโยปคเม** ในอรรถการเข้าถึง
ความริษยา(จงยกไว้, ก็ตามแต่, ก็ตามที่)

๑๑๕๒. เอวาวธารณเณ เณยฺยํ **ยถาตํ ตํ ยถาตํ**
นิจํ อปฺเปมฺหตฺถุ'จฺจํ **อถ ปาโต ปเค สฺมา.**

๑๑๕๒. **เอว** เอวนิบาต (**ปณฺธิเตหิ**) อันบัณฑิต เณยฺยํ พึงทราบ
อวธารณเณ ในอรรถการกำหนด(แน่, เท่านั้น, นั้นเทียว)

(**สจฺจตฺถเณ นิปาตา**) นิบาตในอรรถความเป็นจริง ๒ ศัพท์ คือ ยถาตํ,
ยถาตถ

นิจํ นิจํนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป อปุเป ในความต่ำ, น้อย
 อัจจํ อัจจํนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป มหติ ในความสูง, ใหญ่
 นิบาตในอรรถเวลาเช้า ๒ ศัพท์ (อิตติ) คือ ปาโต ปเค แต่เช้า เข้าตรู
 เวลาเช้า

๑๑๕๓. นิจเจ สทา สนํปาโย พาหุลเย พาหิริ พหิ
 พหิทธา พาหิรา พาหเย สีสเมตุ สณิกํ ภเว.

๑๑๕๓. นิจเจ (นิปาตา) นิบาตในอรรถแน่นนอน ๒ ศัพท์ คือ
 สทา, สนิ
 ปาโย ปาโยนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป พาหุลเย ในอรรถว่ามาก
 พาหเย นิบาตในอรรถภายนอก ๔ ศัพท์ คือ พาหิริ, พหิ, พหิทธา,
 พาหิรา
 สณิกํ สณิกัศัพท์ (ภเว) ย่อมเป็นไป อีสเฆ ในอรรถว่า “เบา ค่อย
 ช้า”

๑๑๕๔. อตถํ อทสฺสเน ทฏฺฐ นิินทายํวทเน นโม
 สมมา สฏฺฐ ปสํสายํ อโถ สตตตาย มตฺถิ จ.

๑๑๕๔. อตถํ อตถํนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป อทสฺสเน ในอรรถว่า
 ไม่เห็น, หายไป
 ทฏฺฐ ทฏฺฐนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป นิินทายํ ในอรรถการนิินทา
 นโม นโมนิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป วทเน ในอรรถการนอบน้อม
 ปสํสายํ (นิปาตา) นิบาตในอรรถยกย่อง สรรเสริญ ๒ ศัพท์ คือ
 สมมา สฏฺฐ (โดยดี)
 อตฺถิ อตฺถินิบาต (ลียา) ย่อมเป็นไป สตตตายํ ในความมีความเป็น

๑๑๕๕. สายํ สาเย'ชช อตฺรา'เห สฺวํ ตํ เสว อนาคเต
 ตโต ปเร ปรสฺสเว หิโยโย ตํ ทิวเส คเต.

๑๑๕๕. สายํ สายํนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป สาเย ในเวลาเย็น
 อชช อชชนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป อตฺราเห ในวันนี้
 สฺวํ สฺวณิบาต เสว เสวณิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป อนาคเต
 ในวันพรุ่งนี้
 ปรสฺสเว ปรสฺสเวนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป ตโต ปเร ในวันมะรืน
 หิโยโย หิโยโยนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป คเต ทิวเส ในวันอัน
 ล่วงไปแล้ว

๑๑๕๖. ยตถ ยตฺร ยหีจา'ถ ตตถ ตตฺร ตหี ตหํ
 อโธ อุทฺธณฺจ อุปฺริ เหมฺจฺจา ตํ จ อโธ สฺมา.

๑๑๕๖. ยตถ, ยตฺร, ยหี นิบาตแปลว่า ใน...ใด
 ตตถ, ตตฺร, ตหี, ตหํ นิบาตแปลว่า ใน...นั้น
 อุทฺธํ, อุปฺริ นิบาตแปลว่า เบื้องบน
 เหมฺจฺจา, อโธ นิบาตแปลว่า ข้างล่าง,

๑๑๕๗. โจทเน อิงฺฆ หนฺทา'ถ อารา ทฺรา จ อารา

ปรมมุขฯ ตุ จ รโห

สมมุขฯ ตฺวาวี ปาตุ จ.

๑๑๕๗. อิงฆ หนท (นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย คือ อิงฆ และ หนท (สียุ) ย่อมเป็นไป โจทเน ในการเชื้อเชิญ (เชิญเถิด, เอาเถิด)

อารา, ทูรา, อารกา นิบาต แปลว่า ไกล

ปรมมุขฯ, รโห นิบาต แปลว่า ลับหลัง

สมมุขฯ, อาวี, ปาตุ นิบาต แปลว่า ต่อหน้า

๑๑๕๘. สัสยตถมฺหิ อปฺเปว

อปฺเปวนาม นฺ ติ จ

นิทสฺสเน อิติ'ตถณฺจ

เอวํ กิจฺเฌ กถณฺจิ จ.

๑๑๕๘. (นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย อปฺเปว อปฺเปวนาม นฺ (อิติ) คือ อปฺเปว อปฺเปวนาม และ นฺ (สียุ) ย่อมเป็นไป สัสยตถมฺหิ ในอรรถสงสัย (ถ้ากระไร, ไฉนหนอ)

(นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย อิติ อิตถํ เอวํ (อิติ) คือ อิติ อิตถํ เอวํ (สียุ) ย่อมเป็นไป นิทสฺสเน ในอรรถการชี้แจง(อย่างนี้, ดังนี้, เช่นนี้)

กถณฺจิ กถณฺจินิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป กิจฺเฌ ในความลำบาก

๑๑๕๙. หา เขเท สจฺฉิ ปจฺจกฺเข

ธฺวํ ติเร'วธารณ

ติโร ตู ติริยํ จาถ

กัจฉายํ ทุฏฐํ กุ'จฺจเต.

๑๑๕๙. หา หานินิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป เขต ในความเหน้อย(ไอ้, อ้า)

สจฺฉิ สจฺฉินิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป ปจฺจกฺเข ในการกระทำให้แจ้ง
 ฐวํ ฐวํนิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป ถิเร ในอรรถมันคง อวธารณ
 และในการกำหนด(แน่, ยั่งยืน, แน่นอน)

ติโร, ติริยํ บอกอรรถว่า ขวาง

ทุฏฐํ กุ, ทุฏฐํ กุ นิบาต (ปณฺทิตฺติ) อันบัณฑิต อจฺจเต ย่อมกล่าว
 กัจฉายํ ในอรรถนาร้างเกียจ

๑๑๖๐. สุวตฺถิ อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ
 กุหิณฺจณํ กุหิ กุตร

นินฺทายํ ตู ธี กถฺยเต
 กุตฺถ กตฺถ กหํ กว'ถ.

๑๑๖๐. สุวตฺถิ สุวตฺถินิบาต (สียา) ย่อมเป็นไป อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ
 ในอรรถอวยพร(สวัสดิ์, มีชัย)

ธิ(ธี) ธินิบาต (ปณฺทิตฺติ) อันบัณฑิต กถฺยเต ย่อมกล่าว นินฺทายํ
 ในการติเตียน(ดังเราจะติเตียน, ถุย !)

กุหิณฺจณํ, กุหิ, กุตร, กุตฺถ, กตฺถ, กหํ, กว นิบาตเหล่านี้บอกอรรถว่า
 ใน....ไหน, ณ ที่ไหน

๑๑๖๑. อีเห'ธา'ตร ตู เอตฺถา'ตฺถ

อถ สพฺพตร สพฺพธิ

กทา กุทาจนํ จาถ

ตทานิ จ ตทา สมา.

๑๑๖๑. อิห, อิธ นิบาต แปลว่า ใน...นี้
 อตุร, เอตุถ, อตุถ นิบาต แปลว่า ใน...นั้น
 สพุพตุร, สพุพธิ นิบาต แปลว่า ใน...ทั้งปวง
 กทา, กุทาจนํ นิบาต แปลว่า ในกาลไหน
 ตทานิ, ตทา นิบาต แปลว่า ในกาลนั้น,

[เววจนนิปาต]

จบ.

[อุปสัค]

๑๑๖๒. อาทิกมเม ภูสตุเถ จ สมภโว'ติณณตติตฺส
 นิโยคิ'สฺสรีย'ปปีติ- ทานปูชา'คฺคสนฺติสฺ.

๑๑๖๓. ทสฺสเน ตปฺปเร สงฺเค ปสฺสาคตฺสฺสทฺธิสฺ
 หีสาปการณฺโต'ภาว- วิโยคา'วยเวสฺ จ
 โป'ปสคฺโค ทิสายเค ปตฺถนาธิตฺตาทิสฺ.

๑๑๖๒. - ๑๑๖๓. โป'ปสคฺโค ปอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป
 (อิจฺเจเตสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ (อิติ) คือ อาทิกมเม ในกรรม
 เบื้องแรก ภูสตุเถ ในอรรถยิ่ง

สมภโว'ติณณตติตฺส ในการเกิดเบื้องแรก การหยั่งลงและความอím
 นิโยคิสฺสรียปปีติทานปูชาคฺคสนฺติสฺ ในการใช้ ความเป็นใหญ่ ความยินดี
 การให้ การบูชา ความประเสริฐและความสงบระงับ

ทสฺสเน ในการส่อง ตปฺปเร ในความเป็นประธาน สงฺเค ในการติดขัด
 ปสฺสาคตฺสฺสทฺธิสฺ ในการสรรเสริญ การไปและความบริสุทธิ์
 หีสาปการณฺโตภาววิโยคาวยเวสฺ ในการเบียดเบียน ประการ การจัด
 สั้เคราะห์ การพลัดพรากและส่วน

ทิสายเค ในที่ประกอบแห่งทิสาศัพทเป็นต้น
 ปตฺถนาธิตฺตาทิสฺ ในอรรถความปรารภและความเพียร เป็นต้น

๑๑๖๔. ปราสทฺโท ปริหานิ ปราชยคตฺสฺ จ
 ภูสตุเถ ปฏฺฏิโลมตฺเต วิภกฺมา'มสนาทิสฺ.

๑๑๖๔. ปราสทุโท ปราอุปสัค (ลียา) ย่อมเป็นไป บริหานิปราชยคตีสู
ในความเสื่อม ความพ่ายแพ้ และการไป ภูสตุเถ ในอรรถยัง ปฏิโลมตุเถ ใน
อรรถตรงข้าม วิกุกมามสนาทีสุ ในความบากบั่นและการต้องสัมผัสเป็นต้น

๑๑๖๕. นิสเสสา'ภาว สนยาส-	ภูสตุถโมกฺขราลีสู
เคหา'เทโส'ปมาหีนป-	ปสาทนิคฺคตา'จฺจเย.

๑๑๖๖. ทสฺสโน'สานนิกฺขนตา	โธภาเคสฺว'วธารณ
สามิปฺเย พฺนฺธเน เจกฺขน-	โตภาโค'ปรตีสู จ.
ปาตุภาเว วิโยเค จ	นิเสธาโท นิ ทิสฺสติ

๑๑๖๗. อโถ นีหฺรณ เจวา-	วรณาโท จ นี ลียา.
------------------------	-------------------

๑๑๖๕. - ๑๑๖๗. นิ นิอุปสัค ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (อิจฺเจเตสฺสอตุเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ นิสเสสาภาวสนยาสภูสตุถโมกฺขราลีสู ในความ
ไม่มีเหลือ การไม่ฟัง อรรถยัง ความพ้นและกอง เคหาเทโสปมาหีนปสาท
นิคฺคตาจฺจเย ในบ้านเรือน การอ้าง การเปรียบเทียบ ความต่ำช้า ความสดใส
การออกไปและการล่วงละเมิด

ทสฺสโน'สานนิกฺขนตาโธภาเคสฺว ในการแสดง ที่สุด การออกและส่วนข้าง
ล่าง อวธารณ ในการตัดสินใจ สามิปฺเย ในความใกล้ พฺนฺธเน ในการผูก
เจกฺขนโตภาโคปรตีสู ในความฉลาด ส่วนภายในและการเว้น ปาตุภาเว ใน
ความปรากฏ วิโยเค ในการพลัดพราก(แตกแยก) นิเสธาโท และในอรรถการ
ห้ามเป็นต้น

นี นิอุปสัค ลียา ย่อมเป็นไป นีหฺรณ ในการนำออก อวรณาโท
และในการห้าม เป็นต้น

๑๑๖๘. อุทฺธมมวียอคต-	ลาภตติตติสมิทิสฺ
ปาตุภาว'จฺจยาภาว-	ปพลตเต ปภาสเน
ทกฺข'คฺคตาสุ ภณเ	สฺตติโมกฺขาทีเก อุ จ.

๑๑๖๘. อุ อุอุปสัค (ภเว) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อุทฺธมมวียอคตลาภตติตติสมิทิสฺ ในการทำไว้ข้างบน การแยก การได้ซึ่งสภาพ ความอ้อมและความบริสุทธิ์

ปาตุภาวจฺจยาภาวปพลตเต ในความปรากฏ ความไม่มีโทษและความมีกำลังมาก ปภาสเน ในการแสดง ทกฺขคฺคตาสุ ในความฉลาดและความเป็นผู้ประเสริฐ ภณเ ในการกล่าว สฺตติโมกฺขาทีเก ในความสามารถและพระนิพพาน เป็นต้น

๑๑๖๙. ทุ กุจฺฉิตะ'สทตฺเตสุ	วิรูปตเต'ปฺย'โสภเน
สียา'ภาว'สมิทิสฺ	กิจฺเณ จา'นฺนทนาทีเก.

๑๑๖๙. ทุ ทุอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ กุจฺฉิตะสทตฺเตสุ ในความน่าเกลียดและอรรถน้อย วิรูปตเต ในความมีรูปไม่งาม อโสภเน ในความไม่งาม อภาวสมิทิสฺ ในความไม่มีและความไม่บริบูรณ์ กิจฺเณ ในความทุกข์ยาก อนฺนทนาทีเก และในความไม่น่ายินดี เป็นต้น

๑๑๗๐. สํ สโมธานสงฺเขป-	สมนตตตสมิทิสฺ
สมฺมาภุสสทปฺปตฺตา-	ภิมุขตฺเตสุ สงฺคเต
วิธานเ ปภเว ปุชา	ปฺนปฺนปฺนกรียาทิสฺ.

๑๑๗๐. สํ อุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สโมธานสงเขปสมนตตตสมิทิสฺ ในความพร้อม (รวมกัน) การย่อ ความมีอยู่โดยรอบและความบริบูรณ์ สมมาภุสสทหปตฺถา-
ภิมุขตเถสุ ในความดี(ความไม่เปลี่ยนแปลง) ความยิ่ง อรรถพร้อมกัน อรรถ
น้อยและอรรถเฉพาะหน้า สงฺคเต ในการรวมกัน วิธานะ ในการจัดแจง
(บางฉบับเป็น ปิธานะ ในการปิด) ปกเว ในแดนเกิด ปุชาปุนปฺปุนกิริยาทีสุ
ในการบูชาและการกระทำบ่อยๆ เป็นต้น

๑๑๗๑. วิวิธาสฺยาภาว-
วิโยเค กลहे ปาตุ-

ภุสฺตติสฺสริยาจฺจเย
ภาเว ภาเส จ ภูจฺจนเ.

๑๑๗๒. ทูราภิมุขตเถสุ
ปธานทกฺขตาเขต-

โมหา'นวภูจฺจิตฺตํ จ
สทฺธตาโท วิ ทิสฺสติ.

๑๑๗๑. - ๑๑๗๒. วิ วิอุปสัค ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ (อิจเจเตสุ
อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ วิวิธาสฺยาภาวภุสฺตติสฺสริยาจฺจเย ใน
ประการต่างๆ ความยิ่งเกิน ความไม่มี ความยิ่งยวด ความเป็นใหญ่และการล่วง
ละเมิด วิโยเค ในการไม่ประกอบ กลहे ในการทะเลาะกัน ปาตุภาเว ในความ
ปรากฏ ภาเส ในความสว่าง ภูจฺจน ในความน่าเกลียด ทูรานภิมุขตเถสุ
ในความไกลและไม่ใช้ต่อหน้า โมหานวภูจฺจิตฺตํ ในความหลงและการไม่ตั้งอยู่
ปธานทกฺขตาเขตสทฺธตาโท ในความเป็นประธาน ความฉลาด ความเหนือ
หน่ายและอรรถพร้อมกัน เป็นต้น

๑๑๗๓. วิโยเค ชานเน จา'โร	ภาคนิจฉย ¹⁰¹ สฺทุธิสฺ
อิสทตฺเถ ปริภเว	เทส พยาปน หานิสฺ
วโจกรียาย เถยเย จ	ฌาณปุตฺตาภิเก อว.

๑๑๗๓. อว อวอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ วิโยเค ในการไม่ประกอบ ชานเน ในการรู้ อโรภาคนิจฉยสฺทุธิสฺ ในส่วนภายใต้ การตัดสินและความบริสุทธิ์ อิสทตฺเถ ในอรรถน้อย ปริภเว ในความดูหมิ่น เทสพยาปนหานิสฺ ในสถานที่ การแผ่ไปและความเสื่อม วโจกรียาย ในกิริยาการกล่าว เถยเย ในการขโมย ฌาณปุตฺตาภิเก ในการรู้และการถึง เป็นต้น

๑๑๗๔. ปจฺฉาภุสฺตตฺสาทิสฺยา-	นุปจฺฉินนา'นฺวตฺติสฺ
ทึเน จ ตติยตฺถา'โร-	ภาเคสฺว'นฺคเต ทิเต
เทเส ลกฺขณ วิจฺเฉ'ตฺถ-	มภฺต ภาคาภิเก อนฺ.

๑๑๗๔. อนฺ อนฺอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสฺ อตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปจฺฉาภุสฺตตฺสาทิสฺยานุปจฺฉินนานฺวตฺติสฺ ในความเป็นภายหลัง ความแรง ความเหมือนกัน ความไม่ขาดและการคล้อยตาม ทึเน ในความต่ำทราม ตติยตฺถาโรภาเคสฺว ในอรรถตติยวิภัติและส่วนล่าง อนฺคเต ในการติดตาม ทิเต ในความเกื้อกูล เทเส ในสถานที่ ลกฺขณวิจฺเฉตฺถมภฺตภาคาภิเก ในอรรถลักษณะ อรรถวิจฺฉา อรรถอิติถัมภูตะและอรรถภาคะ เป็นต้น

101 สนฺตนาฬเน (ก.)

๑๑๗๕. สมณฑตเถ ปริจเฉเท	ปฐา'ลึงคนวชชน
โทสกุขานะ นิวาสนา-	วณณ'ธาเรสุ โภชน
โสภพยาปนตตเวสุ	ลกขณาทิ ลียา ปริ.

๑๑๗๕. ปริ อุปสัค (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สมณฑตเถ ในอรรถโดยรอบ ปริจเฉเท ในการกำหนด ปฐาลึงคนวชชน ในการบูชา การกอดและการเว้น โทสกุขานะ ในการกล่าวโทษ นิวาสนาวณณธาเรสุ ในการนั่ง การดูหมิ่นและที่ตั้ง โภชน ในการให้บริโภค(เลี้ยง) โสภพยาปนตตเวสุ ในความเศร้าโศก ความซาบซ่าน และสภาพ ลกขณาทิ ในอรรถลักษณะ เป็นต้น

๑๑๗๖. อาภิมุขยวิสิฏฐ'ทฐ-	กมมสารูปปวุทธิสุ
ปฐา'ธิก กุลา'สจจ-	ลกขณาทิมิ จา'ปยุ'ภิ.

๑๑๗๖. อภิ อภิอุปสัค (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อาภิมุขยวิสิฏฐทฐกมมสารูปปวุทธิสุ ในความเป็นเฉพาะหน้า ความพิเศษ การกระทำในเบื้องบน ความสมควรและความเจริญ ปฐาธิกกุลาสจจลกขณาทิมิ ในอรรถการบูชา ความยิ่ง ตระกูลดี ความไม่จริง และอรรถลักษณะ เป็นต้น

๑๑๗๗. อธิก'สสรปาชา'ธิฏ	จานปาปุณนสว'ธิ
นิจฺจนเย โจปริตตา'ธิ	ภวเน จ วิเสสเน.

๑๑๗๗. อธิ อธิอุปสัค (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)

ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อธิกัสนุปาชาธิฏฐานปาปุณเนส ในความยิ่ง
 ความเป็นใหญ่ การสวด ความตั้งใจและการถึง นิจฺจนเย ในการตัดสิน
 อุปริตตาทิภาเน ในความเป็นเบื้องบนและการครอบงำ วิเสสเน ในการ
 กระทำพิเศษ

๑๑๗๘. ปฏิทานนิเสเธสุ	วามา'ทานนิวตติสุ
สาทิเส ปฏินิธิมิหิ	อาภิมุขยคติสุ จ.
๑๑๗๙. ปติโพเธ ปติคเต	ตถา ปุณกริยาย จ
สมภาวเน ปฏิจฺจตเถ	ปตฺติ ลกฺขณาภิเก
สุ โสภเน สุขะ สมมา	ภุส สฺสุจฺจุ สมฺมทิสฺสุ.

๑๑๗๘. - ๑๑๗๙. ปตฺติ (อุปสคฺโค) อุปสัค คือ ปติ ทิสฺสติ
 ย่อมปรากฏ (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ ปติทานนิเสเธสุ
 ในการให้ทานและการห้าม วามา'ทานนิวตติสุ ในการตรงข้าม การถือเอาและ
 การกลับ สาทิเส ในความเหมือนกัน ปตินิธิมิหิ ในการทดแทน อาภิมุขยคติสุ
 ในการอยู่ต่อหน้าและการไป ปฏิโพเธ ในการแทงตลอด ปติคเต ในการถึง
 เฉพาะ ปุณกริยาย ในการกระทำเนื่องๆ สมภาวเน ในการสรรเสริญ
 ปฏิจฺจตเถ ในอรรถปฏิจฺจ(อาศัย) ลกฺขณาภิเก และในอรรถลักษณะเป็นต้น

สุ สฺสุอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลาย
 เหล่านี้ คือ โสภเน ในความงาม สุขะ ในความง่าย สมมาภุสฺสุจฺจุสมฺมทิสฺสุ
 ในความไม่วิปริตผิดเพี้ยน ความรุนแรง ความดีและความบริบูรณ์

๑๑๘๐. อาภิมุขยสมฺมปาทิ-	กมมา'ลึงคนปตฺติสุ
มริยาทุ'ทุทกมฺมิ'จฺฉา-	พฺนุณนา'ภิวินิสฺสุ อา.

๑๑๘๑. นิวาสา'วหวน คณ- กิจเฉ'สตถนิวัตตีสุ
 อุปสภาทา'ลี สรณ- ปติฏฐา'วิมหายาทิสุ.

๑๑๘๐. - ๑๑๘๑. อา อาอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ
 อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อาภิมุขยสมิปาติกมมาลึงคนปตฺตีสุ
 ในความเป็นต่อหน้า ที่ใกล้ การงานเบื้องต้น การกระทบและการถึง มริยา-
 ทุทธกมมิฉฉาพณฺณาวีวีสุ ในขอบเขต การกระทำข้างบน ความปรารถนา
 การผูกและการล่าเขต นิวาสา'วหวนคณกิจฉีสตถนิวัตตีสุ ในการอยู่ การ
 เรียก การถือเอา ความยากลำบาก อรรถน้อยและการกลับ อุปสภาทา'ลีสรณ-
 ปติฏฐา'วิมหายาทิสุ ในความไม่เลื่อมใส การอวยพร การต่อสู้ ที่ตั้งและความ
 อัจฉริยะเป็นต้น

๑๑๘๒. อนฺโตภาวภูตตาดิ- สยปูชาสว'ติกกม
 ภูตภาเว ปสฺสายํ ทพหตฺถาโท ลียา อติ.

๑๑๘๒. อติ อติอุปสัค (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อนฺโตภาวภูตตาดิสยปูชาส ในความเป็นภายใน
 ความแรง ความยิ่งและการบูชา อติกกม ในการก้าวล่วง ภูตภาเว ในอดีต
 ปสฺสายํ ในการสรรเสริญ ทพหตฺถาโท และในความมั่นคงเป็นต้น

๑๑๘๓. สมภาวเน จ ครหา- เปกฺขาสฺ จ สมฺมจฺเจ
 ปญฺเห สํวเรณ เจว อาสีสตุเถ อปี'ริตฺ.

๑๑๘๓. อปี อปีคัพฺพ (ปณฺทิตฺเทหิ) อํนํบํณฺทิต (อิริตฺ) กล่าวแล้ว (อิจฺเจเตสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สมภาวเน ในการสรรเสริญ ครหาเปกฺขาสฺ ในการติเตียนและการมองหา สมฺมจฺเจ ในการรวบรวม ปญฺเห ในคำถาม สํวเรณ ในการปิด อาสีสตุเถ และในการอวยพร(ปรารธนาดี)

๑๑๘๔. นิทฺเทเส วชฺชเน ปุชา- ปคเต วารณฺปิ จ
 ปทฺฐสฺสเน จ ครหา- โจริกา'โท ลียา อป.

๑๑๘๔. อป อปอุปลัก (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ นิทฺเทเส ในการแสดง วชฺชเน ในการเว้น ปุชาปคเต ในการบูชาและความปราศจาก วารณฺ ในการห้าม ปทฺฐสฺสเน ในการประทุษร้าย ครหาโจริกาโท ในการติเตียนและการขโมยเป็นต้น

๑๑๘๕. สมีปฺปุชา สาทิสฺส- โทสฺสกาโน'ปฺปตฺติสฺ
 ภูสฺตโต'ปคมา'ริกฺย- ปุพฺพกมฺมนิวตฺติสฺ
 คยฺหากาโร'ปริตฺเตสฺ อุเป'ตฺย'นสนา'ทิเก.

๑๑๘๕. อุเปติ (สทฺโท) อุอุปลัก (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสฺ อุตฺเตสฺ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สมีปฺปุชาสาทิสฺสโทสฺสกาโนปฺปตฺติสฺ ในที่ใกล้ การบูชา ความเหมือนกัน การกล่าวโทษและความสมควร ภูสฺตโตปคมาริกฺยปุพฺพกมฺมนิวตฺติสฺ ในความแรง การเข้าใกล้ ความยิ่ง การกระทำ

เบื้องต้นและการกลับ คยหากาโรปริตเตสุ ในอาการอันพึงถือเอาและความ
เป็นเบื้องต้น อนสนาภิเก และในการอดอาหารเป็นต้น

[พึงดูอุทธารณ์ของอุปสัคเหล่านี้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สัททนีติสูตรมา
ลา ปโยคสิทธิ นิรุตติทีปนี เป็นต้น]

[อุปสัค จบ]

[อเนกัตถนิบาต]

๑๑๘๖. เอว์ นิทสสนา'กาโร-	ปมาสุ สมปหฺสเน
อุปเทเส จ วจน-	ปฏิกุคคาเห'วธารणे
ครหาเย'ทมตฺเถ จ	ปริมาणे จ ปุจฺจเน.

๑๑๘๖. เอว์ เอว์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ นิทสสนกาโรปมาสุ ในการแสดงอ้าง อาการและอุปมา(อย่างนี้, ด้วยอาการอย่างนี้, ฉะนั้น) สมปหฺสเน ในความร่าเริง อุปเทเส ในการแนะนำ วจนปฏิกุคคาเห ในการรับคำ อวธารणे ในการกำหนดแน่นอน (เทียว, เท่านั้น) ครหาเย ในการติเตียน อิทมตฺเถ ในอรรถของ อิหํ ศัพท์ ปริมาणे ในการวัด ปุจฺจเน และในการถาม

๑๑๘๗. สมุจฺจเย สมาหาเร	นฺวาจเย เจ'ตริตฺเร
ปทปุรณมตฺเต จ	จสทฺโท อวธารणे.

๑๑๘๗. จสทฺโท จ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สมุจฺจเย ในการรวบรวม สมาหาเร ในการประมุข นฺวาจเย ในการรวมสงเคราะห์ อิตฺริตฺเร ในอิตฺริตรวันทสมาส ปทปุรณมตฺเต ในความเป็นปทปุรณะศัพท์เท่านั้น อวธารणे ในอรรถอวธารณะ(การห้าม)

อโธ อโธ ศัพท์ อถ และอถ ศัพท์ (ปณฺธิเตติ) อันบัณฑิต วุจฺจเต
 ย่อมกล่าว (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อนนฺตรารมภ-
 ปญฺहेสุ ในที่ไม่มีระหว่าง การเริ่มต้นและคำถาม ปทปุรณ ในความเป็น
 ปทปุรณะศัพท์

๑๑๙๑. ปลฺสํครหาสญฺญา-
 นิจฺฉเย จา’นฺมานสมิ

สีการาทิ’ปิ นาม’ถ
 สียา นฺน วิตกฺกเน.

๑๑๙๑. นาม นามศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปลฺสํครหาสญฺญาสีการาทิ ในการสรรเสริญ
 การติเตียน ชื่อและการรับรอง เป็นต้น

นฺน นฺน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ นิจฺฉเย ในความแน่นอน อนฺมานสมิ ในการ
 ไตร่ตรอง วิตกฺกเน และในความคิด

๑๑๙๒. ปุจฺฉา’วธารณา’นฺนุญฺญา-
 วเต’กัสมฺยาหาส-

สนฺตนา’ลปเน นนุ
 เขทา’ลปนวิมฺหเย.

๑๑๙๒. นนุ นนุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปุจฺฉา’วธารณานฺนุญฺญาสนฺตนา’ลปเน ในการถาม
 การตัดสิน การอนุญาต การลอบโยนและการเรียก

วต วต ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจฺเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ เอกัสมฺยาหาสเขทา’ลปนวิมฺหเย ในความเป็นจริง
 ความสงสาร ความร่าเริง ความลำบาก การเรียกและความอัศจรรย์

๑๑๙๓. วาถุยารมภวิสาทะสุ หนท หาส'นุกมปเน
 ยาว ตุ ตาว สากลย- มานา'วธย'วธารณ.

๑๑๙๓. หนท หนทศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ วาถุยารมภวิสาทะสุ ในการเริ่มซึ่งคำพูดใหม่
 และความว่าเหวใจ หาส ในความร่าเริง อนุกมปเน และในความสงสาร

ยาว ยาว ศัพท ตาว และตาวศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ
 อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สากลยมานาวธยวธารณ ในความ
 มีทั้งหมด การตวงและการตัดสิน

๑๑๙๔. ปาจีปรุจคโตตฺเตสุ ปุรตถา ปจเม'ปยุ'ถ
 ปพนธะ จ จิราตีเต นิฏฐาคามิเก ปุรา.

๑๑๙๔. ปุรตถา ปุรตถา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ)
 ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปาจีปรุจคโตตฺเตสุ ในทิศตะวันออก อรรถปุรา
 ก่อน) อรรถ อคฺคโต (ข้างหน้า) ปจเม และในอรรถก่อน

ปุรา ปุรา ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถ
 ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปพนธะ ในลำดับคำพูดโบราณ จิราตีเต ในกาลล่วงมานาน
 นิฏฐาคามิเก และในอนาคตกาลอันใกล้

๑๑๙๕. นิเสธวากุยาลงการา- วธารณปสิทธีสุ
ขลวาว'สนเน ตุ อภิโต- ภิมุโข'ภยโตทิเก.

๑๑๙๕. ขลุ ขลุ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ นิเสธวากุยาลงการาวธารณปสิทธีสุ ในการห้าม
วากยาลังการะ(ระดับคำพูด) การกำหนดและการปรากฏ

อภิโต อภิโต ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อาสนเน ในที่ใกล้ อภิมุข ในที่เฉพาะหน้า
อุภยโตทิเก และในอรรถ อุภยโต(ทั้งสองข้าง) เป็นต้น

๑๑๙๖. กามิ ยหุยปิสทตเถ เอกัสตเถ จ ทิสสติ
อโถ ปน วิเสสสมิ ตเถว ปทปุรณ.

๑๑๙๖. กามิ กามิ ศัพท ทิสสติ ย่อมปรากฏ (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ยหุยปิสทตเถ ในอรรถของยหิปี เอกัสตเถ จ
ในอรรถคือ แน่นอน อโถปน นอกจากนี้ ปน ปน ศัพท ทิสสติ ย่อมปรากฏ
(อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ วิเสสมิ ในความแตกต่าง
ปทปุรณ และในความเป็นปทปุรณะศัพท์

๑๑๙๗. ทิ การณ วิเสสาว ธารณ ปทปุรณ
ตุ เหตุวเซ ตตถา'ถ กุ ปาเป'สตถกัจจน.

๑๑๙๗. ทิ ทิ ศัพท (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ การณ ในเหตุ วิเสสาวธารณ ในความพิเศษและการ

กำหนด ปทปุรณ และในความเป็นปทปุรณะศัพท์

ตุ ตุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลาย
เหล่านี้ คือ ตตถ ในอรรถที่เหมือน หิ ศัพท์นั้น เหตุวชเช โดยยกเว้นอรรถเหตุ

ก ก ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถทั้งหลาย
เหล่านี้ คือ ปาเป ในความชั่ว อีสตถกุกุฉเน ในอรรถน้อยและความน่าเกลียด

๑๑๙๘. นุ สัสเย จ ปญเห'ถ

นানা' เนกตถวชเชเน

กิ ตุ ปุจฉาขิคุฉาสุ

กัม ตุ วาริมหิ มุทุธนินิ.

๑๑๙๘. นุ นุศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สัสเย ในความสงสัย ปญเห และในปัญหา

นানা นานา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อเนกตถวชเชเน ในอรรถมากและการเว้น

กิ กิ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปุจฉาขิคุฉาสุ ในการถามและความรังเกียจ

กัม กัม ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ) ในอรรถ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ วาริมหิ ในน้ำ มุทุธนินิ และในศิริษะ

๑๑๙๙. อมา สหสมิเป'ถ

เภเท อปฺปสมะ ปุน

กิรา'นุสสวา'รฺจิสฺสุ

อุทา'ปยตเถ วิกปฺปนเ.

๑๑๙๙. อมา อมา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ สหสมิเป ในอรรถพร้อมกันและใกล้

ปุน ปุน ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ เภเท ในความต่างกัน อปฺปสมะ และในความ
ไม่ใช่ที่หนึ่ง

กิริ กิริ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อนุสฺสวารุจิสฺส ในการไต่ยินมาและความไม่ชอบ

อุท อุท ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อปยตฺเต ในอรรถ อปีศัพท์ วิกปฺปน และในความดำริ (หรือว่า)

๑๒๐๐. ปตฺติจิจริเม ปจฺฉา

สามี ตฺวทฺเธ ชิคฺคุจนเ

ปกาเส สมฺภเว ปาตุ

อณฺโณณฺณเ ตฺ รโห มิโถ.

๑๒๐๐. ปจฺฉา ปจฺฉา ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปตฺติจิจริเม ในทิศตะวันออกและภายหลัง

สามี สามี ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อทฺเธ ในครั้ง ชิคฺคุจน และในความรังเกียจ

ปาตุ ปาตุ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปกาเส ในความปรากฏ สมฺภเว และในความมีอยู่

มิโถ มิโถ ศัพท์ (สียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ อณฺโณณฺณเ ในอรรถซึ่งกันและกัน รโห และในที่ลับ

๑๒๐๑. หา เขทฺโธทุกฺขเสสุ

เขเท ตฺว'หฺท วิมฺหเย

กิสฺสาปนเ อี นินฺทายํ

ปิธานเ ติริยํ ติริ.

๑๒๐๑. หา หา ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ เขตโสภทุกุเขสุ ในความลำบาก ความโศกและ
ความทุกข์

อหห อหห ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ เขต ในความลำบาก วิมหเย และในความ
อัศจรรย์

ธิ (ธิ) ธิศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ภิสาปน ในการชู้กรรโชก นิินทาย และในการ
นินทา

ติโร ติโร ศัพท (ลียา) ย่อมเป็นไป (อิจเจเตสุ อตเถสุ)
ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ ปิธาน ในการปิด ติริย และในการขวาง

๑๒๐๒. ตุน ตวาน ตเว ตวา ตุ ธา โส ธา กุขตตุเมว จ
โต ถ ตร หิณจัน หี หิ ธิ ห หิ ธ ธนา รหิ.

๑๒๐๓. ทานิ โวทาจัน ทา ชุช ถ ตตต ชุม ชุช อาทโย
สมาโส จา'พยยีภาโว ยาเทโส จา'พยยี ภเวติ.

๑๒๐๒. - ๑๒๐๓. ตุน ตวาน ตเว ตวา ตุ ธา โส ธา กุขตตุ โต ถ
ตร หิณจัน หี หิ ธิ ห หิ ธ ธนา รหิ ทานิ โว ทาจัน ทา ชุช ถ ตตต ชุม ชุชอาท
โย ปัจจัยทั้งหลายมี ตุ...ชุปัจจัยเป็นต้น ก็ดี อพยยีภาโว สมาโส อพยยีภาว
สมาส ก็ดี ยาเทโส และการอาเทศตุนปัจจัย เป็นต้น ก็ดี เป็น อพยยี มีชื่อว่า
อพยย ภเว ย่อมมี

อพยยวคฺโค อพยยวรรค

อิติ จบ

สามณณกณฺโฑ สามัณณกัณฺฐ

ตติโย ที่ ๓

นิฏฺฐิโต จบ

นิคมน์

๑. สคฺคกณโฑ จ ภูกณโฑ ตถา สามณฺณกณฺฑิตี
 กณฺฑตฺตยานวิตา เอสา อิธธานปฺปทีปิกา.

เอสา อิธธานปฺปทีปิกา คัมภีร์อิธธานปฺปทีปิกานี้ กณฺฑตฺตยานวิตา
อันประกอบด้วยหมวดสามแห่งกัณท์ (อิติ) คือ สคฺคกณโฑ สคฺคกัณท์ ภูกณโฑ
ภูกัณท์ สามณฺณกณโฑ และสามัญญกัณท์

๒. ติทิว มหิยํ ภูชควาสเถ
 สกลตฺถสมวฺหยทีปนิ'ยํ
 อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
 ปฏฺ โหติ มหามุณีโน วจเน.

อัย คัมภีร์อิธธานปฺปทีปิกานี้ สกลตฺถสมวฺหยทีปนิ เป็นคัมภีร์ที่
แสดงซึ่งนามบัญญัติของสรรพสิ่ง ติทิว ในสวรรค์ มหิยํ บนแผ่นดิน ภูชควา-
สเถ และในโลกบาดาล

โย นโร บุคคลใด กุสโล เป็นผู้ฉลาด มติมา มีความรู้ความเข้าใจ
อิห ในคัมภีร์อิธธานปฺปทีปิกานี้ โส นโร บุคคลนั้น ปฏฺ ย่อมเป็นผู้เชี่ยวชาญ
วจเน ในพระดำรัส มหามุณีโน ของพระมหามุนี(พระพุทธเจ้า) โหติ ย่อมเป็น

๓. ปรกมภูโซ นาม ภูปาโล คุณภูสโน
 ลงกาย มาลี เตชสสี ขยิ เกสริวิกโกโม.

ภูปาโล พระราชา ปรกมภูโซ นาม ทรงพระนามว่า มหาปรกม-
พาหุ คุณภูสโน ผู้ทรงประดับด้วยคุณมีทานะและวีระ เป็นต้น เตชสสี ผู้ทรง
มีอำนาจมาก ขยิ ผู้ทรงมีปกติชนะศัตรู เกสริวิกโกโม ผู้ทรงแก้วักล้าเพียง
ดังสีหราช อาลี ทรงมีปรากฏแล้ว ลงกาย ในเกาะศรีลังกา

๔. วิภินน์ จิริ ภิกขุสงฆ์ นิกาย
 ตตยสมิณจ กาเรลิ สมมา สมคเค
 สเทห์ว นิจจาทโร ทิฆกาลั
 มหคฺฆเอหิ รกฺขเอลิ โย ปจฺจเอหิ.

โย ราชฯ พระเจ้ามหาปรกมพาหุพระองค์ใด ภิกขุสงฆ์ ทรงอาราธนา
หมู่ภิกษุ วิภินน์ ผู้แตกแยกกัน จิริ ตลอดกาลนาน นิกายตตยสมิ ในหมวดสาม
แห่งนิกาย คือ มหาวิหาร อภยคีรีและเซตวัน กาเรลิ ทรงให้กระทำแล้ว สมคเค
ซึ่งความพร้อมเพรียงกัน สมมา ด้วยดี นิจจาทโร ทรงเป็นผู้มีความเคารพ
อย่างสม่ำเสมอ รกฺขเอลิ ทรงทำนุบำรุง ตํ นิกายตตย ซึ่งนิกายทั้ง ๓ นั้น
ปจฺจเอหิ ด้วยปัจจัย ๔ มหคฺฆเอหิ อันมีค่ามาก ทิฆกาลั ตลอดกาลนาน สเทห์
(รกฺขณโต) อิว ราวกะบำรุงอยู่ซึ่งพระวรกายของพระองค์เองฉันนั้น

๕. เยน ลงกา วิหาเรหิ คามารามปฐิ จ
 กิตติยา วีย สมพาธิ กตา เขตเตหิ วาปิหิ.

๒. ยสฺสา'สาธารณํ ปตฺวา' นุคฺคหํ สพฺพกามทํ
 อหฺมปิ คณฺณาการตฺตํ ปตฺโต วิพธโคจรํ.

อหัมปิ แม่ข้าพเจ้า(ผู้มีนามว่าโมคคัลลานะ) ปตฺวา ก็พลอยได้แล้ว
อนุคฺคหิ ซึ่งความอนุเคราะห์ **สพฺพกามทํ** คือการถวายกับปียวัตถุที่พึง
 ประารถนาทั้งปวง **อสาธารณิ** อันไม่ทั่วไปกับบุคคลอื่น **ยสฺส** จากพระเจ้า
 ปรีกษมาพาหุพระองค์ใด **ปตฺโต** ถึงแล้ว **คนถการตตํ** ซึ่งความเป็นแห่งพระคัน
 ธรจนาจารย์(อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์) **วิพุธโคจจริ** อันเป็นภูมิของบัณฑิตผู้ทรง
 ความรู้

๗.	การিতে เตน ปาสาท- สคคชนเท'ว ตตโดยา	โคปุราทิวีสิต สยสมี ปติพิมพิเต.
๘.	มหาเซตวนา'ขยมหิ สโรคามสมุหมิ	วิหาเร สารุสมมเต วสตา สนตวุตตินา.
๙.	สพธมมฏฐิติกาเมน	โมคคคฺลาเนน อิมตา

เถเรน รจิตา เอสา

อภิธานัปทีปิกาคติ.

เอสา อภิธานัปทีปิกา คัมภีร์ที่ชื่อว่าอภิธานัปทีปิกานี้ เถเรน
 อันพระเถระ โมคคัลลานะ ผู้ชื่อว่าโมคคัลลานะ วสตา ผู้สังกัดอยู่ สโรคาม
 สมุหะมิตี ในสโรคามนิกาย สารุสมมเต ที่ได้รับยกย่องว่าดี สนตวุตตินา
 ผู้มีศีลาจารวัตรที่สงบ สทรมมภูจิติกาเมน ผู้ปรารณาความดำรงมั่นแห่ง
 พระพุทธศาสนา ธีมตา ผู้มีปัญญายิ่ง รจิตา รจนาลแล้ว มหาเชตวนาขยุมหิ
 วิหารเ ที่วัดมหาเชตวันวิหาร ปาสาทโคปุราทิวีสิตเ อันประดับแล้วด้วย
 ปราสาทและซุ้มประตู เป็นต้น สคคกณเฑ อิว อันเทียบเท่าครึ่งหนึ่งแห่ง
 สวรรค์ ตตโตยาสยสมี ปฏิพิมพิเต อันมีสระใหญ่ ชื่อว่า ปรักกมสมุททะของ
 พระราชานั้น [ในเวลาเย็นเงาของปราสาทและซุ้มประตูเป็นต้นยืกลงไปในสระ
 ใหญ่ชื่อว่าปรักกมสมุททะทุกวัน] เตน อันพระเจ้าปรักกมพาหุ นั้น การิเต
 ทรงสร้างไว้แล้ว

อภิธานัปทีปิกา

คัมภีร์อภิธานัปทีปิกา

สมตตะ

จบบริบูรณ์

